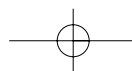

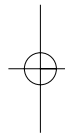
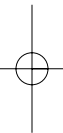
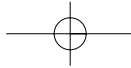
Skilsmisse sett med barns øyne – barns sårbarhet og håndtering

Av Inge Kvaran

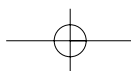
Dr. polit. avhandling
Trondheim, januar 2008

Norges teknisk-naturvitenskapelige universitet
Fakultet for samfunnsvitenskap og teknologiledelse
Institutt for sosialt arbeid og helsevitenskap

Doktoravhandlinger ved NTNU
ISSN-nr.: ISSN 1503-8181
Serienummer 2008:21
ISBN trykt 978-82-471-6275-0
ISBN elektronisk 978-82-471-6289-7

Forord

Jeg har bakgrunn som barnevernspedagog og mange års praksis i arbeid med utsatte barn og unge. Senere har jeg arbeidet med undervisning, fagplanarbeid og utviklingsarbeid knyttet til sosialt arbeid, sosialpedagogikk og barnevernsarbeid spesielt.

Dette er praksisbaserte fagområder som utvikler seg kontinuerlig, hvor kritiske spørsmål stilles og fagområdene er preget av at de integrerer ulike teorier og fag. Min bakgrunn og arbeidsmessige erfaring med barn og unge har selvsagt hatt betydning for min forskning. Måten jeg tilnærmer meg materialet på samt de valgene jeg gjør i henhold til metoder og analyser, vil til en viss grad være påvirket av mine erfaringer både som praktiker og forsker. Jeg har prøvd å være refleksiv i forhold til min erfaringsbakgrunn. Derfor var det naturlig for meg å søke om opptak som doktorgradsstudent ved Institutt for sosialt arbeid og helsevitenskap.

Avhandlingen har som utgangspunkt forskningsprosjektet «Familieforandringer og konsekvenser for barn og ungdoms oppvekstvilkår» ved Institutt for sosiologi og statsvitenskap som var en del av programmet «Barn, ungdom og familie» i Norges forskningsråd, og ledet av professor Kari Moxnes. Jeg ble invitert inn og knyttet til prosjektet.

Jeg vil takke Høgskolen i Sør-Trøndelag for at jeg fikk midler til å gjennomføre dette doktorgradsarbeidet. Samtidig vil jeg takke Program for barnevernspedagogutdanning for FOU-tid gjennom flere år og for en god tilrettelegging fra dem som har vært ledere ved utdanningen i denne perioden samt støtten jeg har opplevd å ha fått fra mine kollegaer.

Noen må takkes spesielt. Først vil jeg takke informantene som gjennom intervjuene fortalte om sine opplevelser og livserfaringer og ga meg innsikt i barns sårbarhet og som har gjort avhandlingen mulig. Veileder Kari Moxnes har lest, oppmuntret og kommet med kritikk gjennom flere år, og hennes tro på meg og dette prosjektet har vært helt avgjørende. Mange og lange samtaler har gjort meg klokere både som menneske og forsker. Min

samboer Benedicte Bongard har lest og kommentert og hennes tålmodighet, innspill og støtte kunne jeg ikke ha klart meg uten. Eirik og Stian – guttene mine, har vokst opp mens dette arbeidet har pågått, og de har også vært tålmodige og mange ganger spurt over kjøkkenbordet: «Er du ikke ferdig snart?»

Gry Mette D. Haugen som har skrevet sin avhandling parallelt har vært en viktig støttespiller og samtalepartner gjennom denne prosessen. Kollega og deltaker i prosjektet Tor Erik Dahlhaug har også vært en viktig samtalepartner og støtte. Jan Holm har i sluttarbeidet lest korrektur og kommet med kommentarer.

Jeg vil også takke de andre deltakerne i prosjektet «Familieforandringer og konsekvenser for barn og unges oppvekstvilkår» og spesielt de som var med på arbeidsseminaret i Tolfa i Italia.

Takk alle sammen for støtten og hjelpen!

Trondheim 7. juni 2007

Inge Kvaran

Innhold

1. Hva avhandlinga handler om.....	9
INNLEDNING	9
UNDERSØKELSENS FORMÅL.....	11
STÅSTED OG FRAMGANGSMÅTE	12
AVHANDLINGENS OPPBYGNING.....	13
2. Teoretisk perspektiv og utgangspunkt	15
INNLEDNING	15
VITENSKAPSTEORETISK OG TEORETISK POSISJON	16
<i>Sosialkonstruksjonistisk perspektiv</i>	<i>16</i>
<i>Sosialøkologisk teori om barn.....</i>	<i>18</i>
<i>Barns utvikling som sosial deltakelse</i>	<i>21</i>
<i>Nyere syn på barn og barndom</i>	<i>23</i>
HVORDAN GÅR DET MED BARN SOM HAR	
SKILTE FORELDRE?	26
<i>Større kvantitative undersøkelser</i>	<i>26</i>
<i>Nordiske og norske undersøkelser</i>	<i>29</i>
«Skilte familier»	31
<i>Kan barnas livssituasjon etter samlivsbruddet ha</i>	
<i>sammenheng med forholdene i familien før skilsmissen?</i>	<i>32</i>
OPPSUMMERING	35
3. Metodisk utforming	37
INNLEDNING	37
INNSAMLING AV DATA	38
<i>Forskningsintervju.....</i>	<i>40</i>
<i>Barn som informanter.....</i>	<i>41</i>
UTVALGET	42
<i>Gjennomføring av forskningsintervjuet.....</i>	<i>45</i>
<i>Familieliste.....</i>	<i>46</i>
<i>Famili kart.....</i>	<i>47</i>
<i>Intervju</i>	<i>48</i>
<i>Ettertanker.....</i>	<i>51</i>
ANALYSEARBEIDET	53
<i>Presentasjon av barna og familiene og vurdering</i>	
<i>av barna.....</i>	<i>55</i>
«Har det litt bra og litt dårlig»	56
«Har det dårlig»	61
<i>Analysetemaer.....</i>	<i>68</i>
OPPSUMMERING	71

4. Hvordan kan separasjonen påvirke barns sårbarhet og håndtering?	73
INNLEDNING	73
BARN, SKILSMISSE OG KRISE	74
<i>Hva er en krise?</i>	77
<i>Utviklingskrise</i>	77
<i>Traumatisk krise</i>	78
HVA DEN KVANTITATIVE DELEN AV UNDERSØKELSEN «SKILTE FAMILIER» FORTELLER OM BARNAS REAKSJONER PÅ SAMLIVSBRUDDET	80
HVA BARN FORTELLER OM OPPLEVELSENE OG REAKSJONENE PÅ SAMLIVSBRUDDET	81
FORTELLER BARN OM KRISEOPPLEVELSER?	86
HVORFOR ER DET FORSKJELLER PÅ BARNAS KRISEOPPLEVELSER?	89
<i>Betydningen av å være forberedt</i>	90
<i>Betydningen av god informasjon</i>	91
<i>Foreldrenes tilstand og evne til å hjelpe barna</i>	94
<i>Konflikter og foreldresamarbeid</i>	95
OPPSUMMERING	98
5. Hvordan kan svekket og dårlig økonomi påvirke barns utvikling?	101
INNLEDNING	101
HVA VET VI OM ØKONOMISKE KONSEKVENSER FOR BARN VED SKILSMISSE?	103
RESULTATER FRA VÅR SPØRRESKJEMAUNDERSØKELSE	106
DEN ØKONOMISKE RAMMEN FOR BARNAS DAGLIGLIV	107
HVA BARN FORTELLER OM ØKONOMIEN	108
<i>Når økonomien er trang</i>	109
<i>Når økonomien var og er dårlig</i>	112
KONSEKVENSER FOR BARN	114
<i>Arbeidsoppgaver</i>	114
<i>Lommepenger</i>	115
<i>Fritidsaktiviteter</i>	117
<i>Bekymring</i>	118
BETYDNINGEN AV FORELDRENE HÅNDTERING	120
<i>Foreldrenes samarbeid om økonomien</i>	122
<i>Foreldrenes tilgjengelighet</i>	123
<i>Barns lojalitet og sårbarhet</i>	125
OPPSUMMERING	126
6. Hvordan kan flyttingen som skilsmissen ofte fører til påvirke barns utvikling?	129
INNLEDNING	129

HVA VET VI OM SAMMENHENGER MELLOM SKILSMISSE, FLYTTINGER OG KONSEKVENSER FOR BARN?.....	130
HVA SPØRRESKJEMAUNDERSØKELSEN VISTE	132
<i>Samværsforelderens flytting</i>	133
HVILKEN SAMMENHENG ER DET MELLOM FLYTTING, HÅNDTERING AV FLYTTEPROSESSEN OG BARNAS OPPLEVELSER AV DEN?	134
HVA FORTELLER BARNNA OM EGEN FLYTTING?	135
KONSEKVENSER FOR BARNNA	140
<i>Savn av nærmiljø og tap av nettverk</i>	140
<i>Tap av kontakt med samværsforelder</i>	142
<i>Forandringer og sosialt stress</i>	143
HJELP FRA FORELDRENE TIL Å HÅNDTERE FLYTTINGEN	144
<i>Gevinst ved flytting</i>	146
OPPSUMMERING	148

7. Hvordan kan endringene i barn-/foreldrerelasjonen som skilsmissen fører til påvirke barns sårbarhet og utvikling?	151
INNLEDNING	151
HVORFOR ER BARN-/FORELDRERELASJONER VIKTIGE FOR BARN?.....	152
HVA FORSKNING SIER OM BETYDNINGEN AV RELASJONEN BARN OG FORELDRE.....	154
HVA SPØRREUNDERSØKELSEN FORTELLER OM ENDRING AV BARN-/FORELDRERELASJONEN	157
HVA BARNNA FORTELLER OM ENDRING I BARN-/FORELDRERELASJONEN	160
<i>Endringer i tid</i>	160
<i>Tid med samboforeldre</i>	161
<i>Tid med samværsforeldre</i>	161
HVORDAN OPPLEVER BARNNA DEN TIDEN DE HAR MED FORELDRENE?.....	162
<i>Tiden sammen med samboforeldrene</i>	162
<i>Tiden sammen med samværsforeldrene</i>	163
KVALITATIVE ENDRINGER I BARN-/FORELDRERELASJONEN.....	166
HVORDAN BESKRIVER BARNNA FORHOLDET DE HAR TIL FORELDRENE?	167
<i>Relasjonen til samboforeldrene</i>	168
<i>Relasjonen til samværsforeldrene</i>	175
HVA ER DET SOM FØRER TIL ENDREDE OG SVEKKEDE RELASJONER?	180
<i>Foreldre som ikke makter</i>	180
<i>Konfliktfylt foreldresamarbeid</i>	182
OPPSUMMERING	185

8. Avslutning	187
INNLEDNING	187
«INGENTING SKJEDDE MEG, LIKSOM. HELT TIL DEN DAGEN DET PLUTSELIG SKJEDDE. OG DET VAR JO SOM ET SJOKK, DA.»	188
«VI HØRER JO STADIG VEKK AT VI MÅ SPARE MER OG AT VI IKKE KAN KJØPE DET OG DET, FORDI VI IKKE HAR RÅD.».....	191
«NEI, VI MÅTTE JO FLYTTE ... DET VAR TRIST Å FLYTTE FRA HUSET.»	194
«... JEG OG MORSAN HADDE IKKE SÅ GODT FORHOLD DE FØRSTE ÅRENE, PÅ GRUNN AV AT JEG MENTE AT HUN HADDE SVEKET FARSAN ...»	196
I HVILKEN GRAD KAN SKILSMISSEN OG/ELLER FAMILIEKARRIEREN FORKLARE BARNES SÅRBARHET OG HÅNDTERING?.....	199
KONKLUSJON	206
AVSLUTTENDE REFLEKSJONER	208
<i>Familiekarriere og nettverk</i>	208
<i>Foreldrenes håndtering og samarbeid</i>	208
<i>Meklingsordningen</i>	209
<i>Delt omsorg</i>	209
<i>Styrking av barnevernet</i>	209
<i>Barnet i sentrum</i>	210
Litteratur	211
Appendix 1 Om prosjektet «Skilte familier»	217
Appendix 2 Spørreskjema	219
Appendix 3 Intervjuguide voksne.....	234
Appendix 4 Intervjuguide barn	252

1.

Hva avhandlinga handler om

INNLEDNING

Kunnskapen om skilsmisens betydning for barn har vært og er mangelfull. Vi vet fortsatt lite om hvordan barn opplever skilsmisse og de endringene og prosessene som de blir utsatt for og er deltakere i. En viktig årsak er at mange av undersøkelsene har vært rettet mot foreldrene og deres oppfatninger om hvordan barna har opplevd og taklet skilsmisene, og ikke sett barna selv som aktive aktører og som viktige informanter. Selv om barn er prisgitt foreldrenes valg og langt på vei de prosessene foreldrene lager, er de også aktører som påvirker foreldrene og som tar ansvar for egne liv. En annen årsak til at barnas perspektiv har kommet i bakgrunnen, er at undersøkelsene har vært preget av sin tids syn og offentlige debatt om barn og skilsmisse. Denne debatten har i stor grad vært ført av religiøse ledere, politikere og andre som har vært bekymret for de økende skilsmissetallene. Ideologi om kjernefamilien som den eneste rette familien har vært begrunnet i politikk og moral og har ikke bygget på kunnskap om forskning på feltet.

Denne avhandlingen handler om barns opplevelse av skilsmisse i Norge på slutten av 1990-tallet. Den er ikke et bidrag i debatten for eller imot skilsmisse. Mitt utgangspunkt er at skilsmisse for de aller fleste foreldre/foresatte betyr å forlate en vanskelig samlivssituasjon i et forsøk på å bygge opp en bedre tilværelse både for seg selv og barna. Hvordan situasjonen løses trenger imidlertid ikke å være til det beste for barna. Det er heller ikke slik at det som er best for foreldrene nødvendigvis er det beste for barna.

Forskningsprosjektet «Skilte familier» (Appendix 1), i det senere også kalt spørreskjemaundersøkelsen eller *vår* undersøkelse er datagrunnlaget for denne undersøkelsen. Formålet med prosjektet var å bygge opp kunnskap om barn og skilsmisse. Et spørreskjema (Appendix 2) ble sendt ut til alle foreldre som ble skilt i Trondheim og Orkdal kommune i 1992 og 1995 og som på skilsmissetidspunktet hadde barn under 18 år. Vi spurte også informantene om de var villige til å la seg intervju, og om de kunne spørre barna om de ville bli intervjuet. Mine informanter kommer fra dette utvalget.

Avhandlingens tema, her kalt *min undersøkelse*, handler om 12 barn og deres familier og problemstillingen er: *Hvordan påvirker foreldrenes skilsmisse barna, hva gjør barna sårbare og hvordan bidrar barna og foreldrene til å håndtere situasjonen?*

Fokus i undersøkelsen har vært barnas opplevelser av skilsmissen. Et viktig mål har vært å se barna som aktører. Det er barnas stemmer jeg har ønsket å få frem. Hvert barn har hatt sin historie å fortelle. Gjennom å ta et barneperspektiv har jeg forsøkt å studere barna på deres egne premisser og å se verden slik de ser den. Viktige temaer for undersøkelsen var å studere hvordan barna både emosjonelt og sosialt kan reagere ved separasjon og skilsmisse, og hva som kan påvirke barns sårbarhet og hvordan barna og foreldrene håndterte situasjonen og de nye utfordringene.

Min forståelse av sårbarhet er en genetisk betinget/arvelig disposisjon eller at sårbarheten kan skyldes et samspill mellom en arvelig disposisjon og ytre påvirkninger. I avhandlingen forstår jeg sårbarhet primært som erfaringer framkommet gjennom ytre påvirkninger, som endrer og påvirker den enkeltes psykiske og sosiale forutsetninger for å håndtere utfordringene erfaringene gir.

Ut fra denne definisjonen er alle mennesker sårbare. Mitt utgangspunkt er imidlertid at barn er sårbare i egenskap av å være barn, fordi de er avhengige av foreldrenes/foresattes uforpliktende omsorg og støtte i sin utvikling. Separasjon og skilsmisse skaper endringer emosjonelt, sosialt og materielt for alle som er involvert. Nettopp fordi barn har begrenset livserfaring og handlingsberedskap blir foreldrene, utover barnet selv, barnas viktigste utviklingsstøtte. Når barn kan bli spesielt sårbare ved skilsmisse er det fordi foreldrenes støtte, forståelse og tilrettelegging blir svært viktig for barnas håndtering. Samtidig kan de mange endringene samlivsbruddet medfører svekke foreldrenes evne til å se og agere konstruktivt i forhold til barnas behov.

Sårbarhet og håndtering henger slik sett nøye sammen ved at de gjensidig påvirker hverandre. Slik jeg ser det er håndtering nært beslektet med begrepet resilience eller motstandsdyktighet, som brukes i forhold til hvordan man mesterer stress eller hendelser som ikke kan relateres til tidligere erfaringer. Håndtering av nye eller uventede situasjoner stiller derfor krav til både barnas og foreldrenes personlige og sosiale kompetanse, og i hvor stor grad de er i stand til gi eller motta støtte.

UNDERSØKELSENS FORMÅL

Det er mange perspektiver og innfallsvinkler som kan være relevante for å studere dette problemfeltet. Barn og familier eksisterer blant annet innenfor økonomiske og samfunnsmessige betingelser som preges av at familien er et ideologisk fundament og et ideal for de fleste. Mitt hovedfokus er å se på hvordan barn opplever det selv «innenfra» (Kvale 1997). Det innebærer at jeg ser barna som individuelle og sosiale aktører og i samspill med familien som sosialt system. Jeg betrakter denne påvirkningsprosessen som toveis eller som en transaksjonsmodell (Bronfenbrenner 1979, Valsiner og Winegar 1992), hvor gjensidig påvirkning mellom fenomenene og sammenhengene er viktige.

Min interesse for temaet barn og skilsmisse sprang ut fra at svært mange barn som er i kontakt med barnevernet har foreldre som er skilt. I 1993 hadde for eksempel to av tre barn som kom i kontakt med barnevernet skilte foreldre (Andenæs, 2000). Samtidig ble jeg oppmerksom på at det generelt var svært lite forskning om barn og skilsmisse som tok utgangspunkt i barnas egen opplevelse av skilsmissen. Andre forhold som påvirket min interesse og innfallsvinkel var at lovverket hjemler at barns meninger skal høres i saker som angår dem (Lov om barn og foreldre). Barneperspektivet betydning i forskningen ble videre understreket i tidligere forskning (Tiller 1989, Quatrop 1994(1), Andenæs 1996, James og Prout 1997).

Den mest brukte framgangsmåten for å innhente informasjon om barn er å intervju voksne som foreldre, ansatte i barnehagen, lærere og barne- og ungdomsarbeidere. Når jeg velger å intervju barna ser jeg hva foreldre kan fortelle som interessant og som et viktig supplement. Denne informasjonen kan imidlertid ikke erstatte barnas historier, fordi barns opplevelser og perspektiver ikke nødvendigvis er i samsvar med foreldrenes beskrivelser. Min mening er derfor at den viktigste måten å innhente informasjon om barn, er å søke den hos barna selv, fordi det er barna selv som er kildene til sine egne opplevelser, atferd og følelser. Ved å intervju barna vil barnas stemmer og perspektiver framtre, og derved også synliggjøre hvordan barna er aktører i skilsmisseprosessen. En annen grunn til å inkludere barna i slike studier er som Moxnes sier: « ... at barna er en vesentlig del av familiesystemet. Uten barna studerer en egentlig bare to av systemets subsystemer, ektefelle- og foreldrerelasjonene og foreldrenes forståelse av de øvrige subsystemene.» (1990:384.)

Mitt mål er å få fram flest mulig aspekter knyttet til barnas egne opplevelser av skilsmissen. Jeg tror at barnas konkretisering av opplevelsene og erfa-

ringene kan tydeliggjøre hva som gjør barn sårbare og utsatte ved skilsmisse, og hvordan barnas og foreldrenes håndtering kan påvirke utfallet av endringene for barna.

I mitt utvalg var skilsmisse en prosess som startet og utviklet seg forskjellig i familiene. De aller fleste barna fikk det vondt og vanskelig og opplevde tap når foreldrene flytter fra hverandre. Det betydde nødvendigvis ikke at de fleste barna fortsatte å ha det vanskelig etter skilsmissen, eller at de ble skadet av skilsmisseopplevelsene. Jeg ville derfor undersøke hvorfor noen barn fortsatt hadde det vanskelig på intervjuetidspunktet og hva som kan forklare forskjellene mellom barnas opplevelser. Min intensjon er at større innsikt og forståelse for hva som kan svekke barnas håndtering og øke deres sårbarhet vil være et viktig bidrag for å nyansere samfunnsdebatten om skilsmisse. I tillegg vil det kunne være et viktig innspill i sosialpolitikken og i det forebyggende arbeidet med barn og unge.

STÅSTED OG VALG AV FRAMGANGSMÅTE

Å forske på barn og unge dreier seg om å innhente kunnskaper om barn og barns livsverden, og jeg valgte å innhente kunnskapen ved å intervju barna og deres foreldre. Min teoretiske posisjonen og erfaring har naturlig nok preget min forforståelse, mine perspektiver, bruk av metoder og analysen. Kvalitativ forskning tar da også høyde for at forskerens forforståelse vil prege interaksjonen med intervjuobjektene og påvirker hele forskningsprosessen. For at leser skal kunne følge og forstå mine resonnementer har jeg derfor vektlagt å synliggjøre bakgrunnen for mine valg, både når det gjelder framgangsmåte og grunnlaget for mine vurderinger.

Mitt utgangspunkt for avhandlingen var spørreskjemaundersøkelsen (Moxnes m.fl. 1999) der tre teorier ble brukt for å undersøke om de kunne gi ny kunnskap om hva som øker og svekker risikoen for at barna skal få en negativ utvikling etter foreldrenes skilsmisse. På bakgrunn av foreldrenes vurderinger av skilsmissens virkninger på barna var vår hovedkonklusjon: Det går godt med de fleste barna som opplever at deres foreldre blir skilt. Samtidig viste resultatene at foreldrene mente at skilsmissen hadde ført til en eller flere negative endringer for ca. en tredjedel av barna.

Mitt utvalg er strategisk, fordi jeg ville få tak i de barna som jeg antok hadde hatt det vanskeligst i forbindelse med skilsmissen. Jeg valgte derfor de barna hvor foreldrene hadde opplyst at de hadde hatt kontakt med det profesjonelle hjelpeapparatet. Når jeg fokuserte disse barna, var det ikke for

å lage en elendighetsbeskrivelse eller for å trekke fram de mest negative sidene ved skilsmisse. Jeg trodde, og mener fortsatt, at dette utvalget best kunne bidra til å tydeliggjøre hvilke faktorer som kan forklare barnas opplevelser, deres sårbarhet og forutsetninger for håndtering av endringene i livssituasjonen som skilsmisse medfører.

En forutsetning for å kunne bruke barn som informanter, var å skape en åpenhet og trygghet mellom meg og barna. Det er vanskelig – så og si umulig – å opprette en likestilling og symmetri i forholdet. Jeg tilstrebet imidlertid å oppnå størst mulig grad av gjensidighet, samtidig som jeg var klar over min maktposisjon.

Avhandlingens oppbygning

Kapittel 1 er avhandlingens innledning hvor jeg presenterer avhandlingas formål og problemstillingen, og gir en oversikt over dens oppbygning.

I kapittel 2 redegjøres det for de teoretiske perspektivene, og jeg tar utgangspunkt i et sosialkonstruksjonistisk perspektiv. Mine teoretiske innfallsvinkler er både eklektiske og økologiske, i den forstand at jeg mener at erfaringsbasert og sosialpsykologisk kunnskap er godt egnet til å forstå og forklare de komplekse handlingene og situasjonene jeg skal undersøke. Deretter gjennomgår jeg sentrale undersøkelser om barn og skilsmisse, både internasjonale, nordiske og vår undersøkelse.

I kapittel 3 redegjøres det for hvordan forskningen er gjennomført og de metodiske utfordringene jeg møtte. Barna og barnas familier blir presentert, og jeg gjør også en vurdering av barnas situasjon. Jeg har delt dem inn i to grupper: barn som «har det litt bra og litt dårlig» og barn som «har det dårlig». Jeg redegjør for de teoriene jeg brukte som jeg mente best kunne være med på å forklare barns opplevelser, sårbarhet og håndtering.

Jeg presentert også de fire analysetemaene som jeg mener er mest fruktbare for gi svar på problemstillingen. Disse er: krise, økonomi, flytting og endring av barn-/foreldrerelasjonen.

I kapittel 4 undersøker jeg hvordan barna reagerte når de fikk vite at foreldrene skulle separeres. Fordi jeg har prøvd å nå den gruppen barn som har hatt det vanskeligst, forventer jeg å finne mange barn som har opplevd samlivsbruddet som en krise. Derfor undersøker jeg om barnas opplevelse av samlivsbruddet kan forstås som en krise og hvordan dette eventuelt påvirker deres sårbarhet og håndtering. Jeg anvender også teorien om foreldresamarbeid.

I kapittel 5 undersøker jeg om teoriene om økonomisk- og sosial kapital kan ha relevans for å forklare at barn som lever opp i eneforeldrefamilier i gjennomsnitt «har det» og «gjør det» dårligere enn barn som lever i kjernefamilier. Vi vet at en konsekvens av skilsmisse er at barnas hushold svekkes økonomisk. Fordi barna i de fleste tilfellene bor hos mor og at kvinner i gjennomsnitt har lavere inntekt enn menn, kan det gi store endringer i barns levekår. Dette kapitlet handler om hvordan barn opplever økonomiske konsekvenser av skilsmisse og om, og hvordan svekkelse av økonomien, sosialt stress og manglende foreldresamarbeid kan øke deres sårbarhet og risiko for en negativ utvikling hos barna.

I kapittel 6 drøfter jeg hvordan flytting fra kjernefamiliens bolig oppleves. Det ligger i sakens natur at minst én av foreldrene flytter og også ofte de øvrige familiemedlemmene må flytte. Dette innebærer trolig en vesentlig forandring for barna og jeg anvender teoriene om tap av sosial kapital og teoriene om sosialt stress samt foreldresamarbeid for å forklare barnas opplevelser. Mitt fokus er hvordan og hvorfor noen barns sårbarhet utfordres, og på hvilken måte dette kan svekke deres evne til å håndtere flyttingen.

I kapittel 7 tar jeg opp hvordan skilsmissen fører til endringer i relasjonene mellom familiemedlemmene. Det er rimelig å anta at relasjonene mellom foreldre og barn endres når ekteskapsrelasjonen avsluttes og den ene forelderen flytter. Jeg undersøker hva endringene i relasjonen mellom barn og foreldre kan bety for barnas sårbarhet, og hvilke forhold som kan påvirke deres håndtering av skilsmissen. I min analyse bruker jeg igjen teorien om tap av sosial kapital, teorien om sosialt stress og teorien om foreldresamarbeid.

I kapittel 8, avslutningskapitlet, drøfter og oppsummerer jeg mine resultater fra analysen og viser hvilke forhold som kan ha størst betydning for å påvirke barnas sårbarhet og evne til håndtering. Jeg drøfter også i hvilken grad skilsmissen og/eller familiekarrien kan forklare barnas opplevelse av skilsmissen. Videre konkluderer jeg med hva denne undersøkelsen kan fortelle om barns sårbarhet og håndtering når foreldrene skilles, og hvilke implikasjoner jeg mener denne studien bør få for videre forskning, politikk og for barnevernsarbeid.

2.

Teoretisk perspektiv og utgangspunkt

INNLEDNING

Dette kapitlet handler om avhandlingens teoretiske perspektiver og viser mitt utgangspunkt for å forstå barns utvikling og oppvekst og til å analysere barns opplevelse av foreldrenes skilsmisse. Jeg redegjør også for forskning og kunnskap om skilsmisse, og om hvordan det går med barn når foreldrene blir skilt. Videre ser jeg på sammenhengen mellom forholdene i familien før separasjonen og barns sårbarhet og håndtering etter skilsmissen.

Det var nødvendig for oppgavens tema og spørsmål at jeg fokuserte teorier og begreper som klargjorde og fanget opp min erfaring og kunnskap om barn. Hensikten er å synliggjøre mitt teoretiske ståsted fordi det legger føringer på min tolkning av empirien. Det var også helt nødvendig å redegjøre for undersøkelser og forskning om barn og skilsmisse, som utgangspunkt for å diskutere funnene og resultatene i analysen. Undersøkelsen «Skilte familier» blir trukket spesielt fram, fordi mitt utvalg av barn er hentet herfra. Jeg gjør oppmerksom på at den spesifikke teorien som blir brukt i analysen blir presentert i hvert enkelt analysekapittel.

Først i kapitlet redegjør jeg for mitt vitenskapelige ståsted. Etter mitt syn gir et sosialkonstruksjonistisk perspektiv muligheter til å forstå barn som sosial aktører som påvirkes av og selv påvirker sine omgivelser. Deretter går jeg over til å se på endringer som har skjedd i synet på barn og barndom. Jeg har valgt et sosialøkologisk perspektiv som jeg mener er best egnet til å forstå barn og forklare barns utvikling av tilknytning til andre og samfunnet og barns sosiale utvikling. Videre viser jeg hva nyere syn på barn og barndom kan tilføre av andre perspektiver.

Jeg redegjør for hva undersøkelser og forskning, både internasjonalt/nasjonalt og kvantitativ/kvalitativ, kan fortelle om hvordan det går med barn som har skilte foreldre. Jeg gjennomgår også forskningsresultater som kan belyse spørsmålet om barns opplevelser av foreldrenes skilsmisse har sammenheng med forholdene i familien før separasjonen.

VITENSKAPSTEORETISK OG TEORETISK POSISJON

Synet på barn er i stadig endring. Hvordan en velger å forstå barn og barndom, er avhengig av hvilket vitenskapelig ståsted en har og hvilken tradisjon en velger å knytte seg til. Mange hevder (Corsaro 1997, Qvortrup 1994, 1) at barn og barneperspektivet har vært fraværende eller svært mangelfullt innenfor mange fag, vitenskapelige retninger og innen samfunnsplan-leggingen. Barns lave prioritering i samfunnet kan forstås ut fra at barndommen sees på som en overgangsfase. Voksenverdens perspektiv blir å verdsette barn og hva de gjør ut fra at de skal forberede seg på å bli voksne. Ut fra et slikt syn blir barndommens egenverdi, opplevelser og rettigheter truet, og barn blir en marginalisert gruppe i samfunnet. Barn kan i forlen-gelsen bli sett på som en byrde eller som en omkostningsfaktor, og barns egeninnsats eller arbeidsinnsats, for eksempel i skolen, blir ikke verdsatt eller sett på som en del av samfunnets virksomhet.

Retningene innenfor den tradisjonelle psykologiske og sosiologiske forståelsen av barnet gir gode bidrag til å forstå betydningen av oppvekst og sosialisering. Dette kan være nyttig i forhold til å forklare hvordan barn i utsatte familier kommer dårlig ut fordi de har vært utsatt for omsorgssvikt og manglende støtte i sin oppvekst og utvikling. Men disse retningene fanger ikke opp at barn også er aktive aktører, at barn er egne individer som på ulike måter bidrar og legger føringer på sin egen utvikling. Når en intervjuer barn og unge og ber dem reflektere over sine egne liv, er det innlysende at en tenker på barnet som et handlende individ og aktør. Jeg har derfor funnet det nødvendig å hente bidrag fra de retningene som fokuserer et nyere syn på barn og barndom, særlig slik de fremstår i bøkene til Prout og James (1997), Qvortrup (1994,1), Corsaro (1997), Prout (2005), og som jeg har dratt nytte av i mitt analysearbeid.

Sosialkonstruksjonistisk perspektiv

I mitt prosjekt har jeg intervjuet barn og unge om deres liv og opplevelser av skilsmissen. Jeg har lyttet til hva de har å si, deres historier, deres forståelse og deres vurderinger og drøftinger av hvordan ting henger sammen. Jeg har analysert og forsøkt å formidle hvordan barn og unge som handlende aktører konstruerer sine liv. Fra et slikt ståsted er en sosialkonstruksjonistisk forståelsesramme et godt utgangspunkt fordi jeg mener det tilfører nye og utvidede perspektiver på barn.

Denne vitenskapelige posisjonen skiller seg fra de dominerende vitenskapelige retningene som har preget synet på barn og barndom. Det gjelder både den dominerende sosiologiske tenkningen om sosialisering og psykologisk

tenkning, om hvordan barn blir en del av sin kultur og sitt samfunn. Barn må både forstås som biologisk og sosialt, og som del av en sosial kontekst. I tillegg er det i det sosialkonstruksjonistiske perspektivet helt essensielt å se på barnet som sosial aktør som gjennom sin aktivitet medvirker til sosiale forandringer.

Sosial konstruksjonisme er opptatt av hvordan mennesker konstruerer meninger seg i mellom, i motsetning til konstruksjonismen som hadde et bilde av at mennesket oppfattet verden ut fra sine egne skjemaer, mønstre eller konstruksjoner. Gergen (1985) er den som klart har formulert en sosialkonstruksjonistisk posisjon innenfor psykologien og er opptatt av at mening som oppstår mellom mennesker enten er intersubjektiv eller relasjonell, og at mening ikke tilhører det enkelte individet.

En sosialkonstruksjonistisk forståelse tar avstand fra den psykodynamiske tenkningen om at selvet eller personligheten finnes inne i folk som en realitet. Burr hevder:

«The multiplicity and fragmentation of selfhood, its changeability, and its cultural and historical dependence are at the heart of social constructionist accounts of the person.» (1995:30,31)

Imidlertid bruker de fleste som plasserer seg innenfor den sosialkonstruksjonistiske tilnærmingen begrepet identitet, forstått som at identiteten er sosial og relasjonell og skapes i interaksjonen mellom mennesker. Wenneberg gir uttrykk for dette på en elegant måte:

«Jeg er på den ene side helt enig med sosialkonstruktivistene i, at vores erkendelse er indlejret i vores subjektivitet og socialitet. Vi vil aldrig sprænge disse rammer.» (2000:190)

Slik sett inngår alltid vår egen subjektive opplevelser og oppfatninger som en del av konstruksjonen av den sosiale virkeligheten.

En kan ut fra et sosialkonstruksjonistisk perspektiv se på deltakerne i en undersøkelse som aktører som konstruerer, forstår og handler i kontekst eller verden. Sylteviks (1996) innfallsvinkel til analyse av sine intervjuer bygger på et slikt perspektiv. Hun sier at intervjuene kan brukes som datakilde på i hvert fall tre måter:

«For det første som informasjon om faktiske forhold og hendelser som har skjedd. I forhold til slike faktiske forhold og hendelser vil det være muligheter for at det er flere versjoner og flere kilder. For det andre kan intervjuene brukes som kunnskapskilde når det gjelder opplevelsen av

faktiske forhold (opplevelser, holdninger og meninger), og i forhold til slik kunnskap er det bare én kilde og én ekspert – nemlig den som intervjues. For det tredje kan intervjuene brukes som kilde når det gjelder hva de formidler av kunnskap om den type sosial hendelse disse intervjuene var.» (1996:77)

Syltevik intervjuet voksne, men hennes perspektiv kan etter min mening også gjelde for intervju med barn.

James, Jenks og Prout (1998) skriver hva sosialkonstruksjonisme kan tilføre perspektivet på barn:

«To describe childhood, or indeed any phenomenon, as socially constructed is to suspend a belief in or a willing reception of its taken-for-granted meanings. Thus, though quite obviously we all know what children are and what childhood is like, for social constructionists this is not a knowledge that can reliably be drawn on.» (1998:27)

Formålet med et sosialkonstruksjonistisk perspektiv er mest mulig bevisst å se på hvordan begrepene barn og barndom blir forstått og framstår. Dette perspektivet gir ingen bestemte føringer, og det eksisterer ikke noen endelige løsninger. Sosialkonstruksjonisme som vitenskapelig syn er i stedet opp tatt av pluralitet og variasjoner. Barndom undersøkes derfor som multirealiteter, og den kan være konstruert på mange forskjellige måter. Jeg prøver å se sosialkonstruksjonisme som en vitenskapelig posisjon for å se på barns rolle som aktører i familien og det postmoderne samfunnet.

Sosialøkologisk teori om barn

Man kan forstå barns utvikling som et samspill mellom barnet og miljøet, at påvirkningsretningen ikke går fra miljø til barn, men også fra barn til miljø. Barn vil altså ut fra medfødt personlighet og erfaringer være aktivt med på å konstruere egne miljøer og livsbetingelser ved å velge ut og være med på å skape de omgivelsene som er forenlige med deres individualitet. Dette kan sees i barns valg av venner, fritidsaktiviteter, hobbyer samt valg de gjør innenfor skolen. Schaffer (1999) hevder:

«Børn konstruerer i hvert tilfælde aktivt deres egne erfaringer ved at bestemme karakteren av det miljø, der giver dem de bedste muligheder for selvoppyldelse. Miljøet er således ikke blot noget fremmed, der påvirker barnet udenfra; det er integreret del av barnets personlighed, der i kraft av barnets indsats bliver mere og mere integreret i utviklingsforløbet.» (1999:469)

Det betyr at barns sosiale utvikling er en aktiv prosess, hvor barna selv er med på å velge til og fra, de vurderer, tolker og konstruerer både de sosiale og ikke-sosiale aspektene av omgivelsene. Dette synet oppfatter barnet som aktivt og at det selv står overfor en grunnleggende utviklingsoppgave, som baseres på et multidimensjonalt system av påvirkninger, og hvor barnet selv har oppgaven å konstruere et selvbegrep og ha innvirkning på eget liv.

Bronfenbrenner (1979) var en av de første barneforskerne som gjorde et opprør mot tidligere forskning på barn, da denne var preget av positivismen og en usynliggjøring av barnet og barndommen. Synliggjøringen av barneperspektivet skjedde både innenfor kvantitativ forskning og i kvalitative undersøkelser (Alanen 1988, Andenæs 1996, Solberg 1996, Garbarino og Stott 1997). Bronfenbrenner (1979) viktigste bidrag var å påpeke at for å få frem et utdypet barneperspektiv, må undersøkelsene og empirien hentes fra «natural settings», altså fra barnas alminnelige hverdagsliv. Å forske på barns hverdagsliv betydde at man måtte forlate kontrollerbare og laboratoriumlignende undersøkelser og ta utgangspunkt i barnas naturlige sosiale omgivelser.

Bronfenbrenners (1979) utviklingsøkologiske teori støtter meg i å legge vekt på en tverrfaglig forståelse av barn. Den innbefatter flere vitenskapelige disipliner som sosiologi, psykologi og sosialt arbeid. Bronfenbrenners perspektiv prøver å sammenfatte og forstå de mange innvirkende faktorene i et barns utviklingsprosess og oppvekstvilkår. Bronfenbrenner sier selv om plasseringen av sin teori i forhold til andre tilnæringsmåter:

«One may well ask how an ecology of human development differs from social psychology on the one hand and sociology or antropology on the other. In general the answer lies in the focus of the present undertaking on the phenomenon of development-in-context. (1979:12)

Den utviklingsøkologiske modellen legger vekt på hvor mange og gjensidig avhengige forhold som innvirker på barns utvikling og sosialisering. Bronfenbrenners teori består av beskrivelse og forklaring på hvordan mennesket påvirkes og sosialiseres av erfaringer og hendelser fra fire nivåer: mikronivået, mesonivået, eksonivået og makronivået.

På mikronivået er barnet i direkte kontakt med dem som bidrar til sosialiseringen. Dette skjer gjennom:

- aktiviteter som barnet enten observerer eller selv deltar i,
- via relasjoner og følelser som oppstår når barnet er i samspill med andre
- som roller barnet utfører eller ser andre utfører.

Disse tre kildene til erfaring er hos Bronfenbrenner sentrale for å forklare og forstå barns utvikling og sosialisering. I tillegg bruker han begrepet *opplevelse*, forstått som barnets subjektive opplevelse av sitt miljø for å forklare at samme type miljøforhold påvirker barn på forskjellig måte.

På mesonivået skjer sosialiseringen gjennom den gjensidige påvirkningen mellom de forskjellige sosialiseringsskildene på mikronivået. På eksonivået blir barnet utsatt for indirekte påvirkninger gjennom hendelser og situasjoner som har betydning for de menneskene det er i samspill med. På makronivået befinner det seg overordnede verdier som ideologier, trosretninger etc., som påvirker foreldrene på ulike måter og som får konsekvenser for aktiviteter og oppdragsform.

Individene i utviklingsøkologien blir den bærende enheten i systemet og omtales ofte som aktører i egne livsprosesser og ikke bare som resultat av oppdragelse og sosialisering. Aktørens egenskaper beskrives i form av roller samt av hvilke oppgaver de har og hvilke funksjoner de ivaretar i forhold til de øvrige i systemet. Familien kan være et eksempel hvor familied medlemmene har roller, som foreldre, barn, ektefeller, søsken, hvor de enkelte medlemmene har forskjellige oppgaver og ulike funksjoner.

Bronfenbrenner (ibid) operer også med begrepet økologiske overganger som er endringer i menneskets utviklingskår. Dette kan være at barn får søsken, at de begynner på skolen, at foreldrene skiller seg, at de flytter etc. Disse økologiske overgangene fører til endrede betingelser og oppvekstvilkår som representerer utfordringer og behov for nye tilpasninger. Begrepet økologiske overganger ligger nært opp til Eriksons (1982) krisebegrep, hvor krisen består i at situasjoner er nye og at den enkelte ikke har utviklet strategier å håndtere dem på. Måten man takler overganger til en ny utviklingsfase er avhengig av hvordan utviklingen i de foregående fasene har forløpt. Rutter (1990) bruker begrepet vendepunkter for det samme fenomenet. Han mener at mange sårbarhets- og beskyttelsesprosesser i individers liv kan være både positive og negative og kan ha store og konsekvenser for individers framtid. Som eksempel på et vendepunkt nevner han skilsmisse som kan være belastende for barn, men for enkelte kan den medføre at en voldelig far fjernes fra hjemmet eller at konfliktnivået i familien blir lavere.

Klefbeck og Ogden (2001) beskriver det økologiske perspektivet som sosial-økologisk, brukt i psykologien for å understreke helhetsperspektivet og samhandlingsperspektivet fra en systemteoretisk innfallsvinkel. De hevder at de viktigste bidragene fra modellen er at den fanger samhandlingens komplek-

sitet og gir en hierarkisk forståelse av hva barns utviklingsmiljø er. Samtidig kritiserer de teoriene og perspektivene for å være allmenne og abstrakte.

Barns utvikling som sosial deltakelse

Haavind (1987) tar et fagkritisk oppgjør med den tradisjonelle utviklingspsykologien. Hun hevder at denne psykologien har beskrevet barns utvikling og sosialisering med utgangspunkt i at forholdet mellom mor og barn er helt avgjørende for hvordan det går med barnet. Haavind (ibid) har utviklet en alternativ modell for utvikling hos barn, hvor målene ikke er statiske, men åpne og bevegelige. Utviklingen knyttes til sosial deltakelse, økt sosial medvirkning og innflytelse, og barnet vurderes selv etter hvert som deltaker i utformingen i samspill, interaksjon med andre og i sosialiseringen. En kan si at barnet er en aktiv deltaker i å påvirke og konstruere sin egen forståelse av seg selv og sine omgivelser. Haavind stiller opp fire væremåter som er av betydning for barnets interaksjon med andre, og én væremåte er relativt mer utviklet enn en annen når:

- Det er relativt større *gjensidighet* i utvekslingen mellom barnet og den annen part.
- Barnet har et relativt sett *utvidet ansvar* for egne handlingers konsekvenser.
- Handlinger til barnet inngår i en mer *omfattende funksjonell* sammenheng.
- Handlingenes forankring i den mer omfattende funksjonelle sammenheng åpner for en *utvidet motivasjon* som igjen gir nye handlingsgrunnlag. (1987:79,80)

Barnets utvikling i denne modellen blir satt inn i en kontekstuell og kulturell sammenheng, hvor den sosiale deltakelsen og prosessen ikke er definert på forhånd, men derimot åpen for medvirkning og forandring. Barnets væremåter og handlinger står ikke nødvendigvis i sentrum, men knyttes til andre og de sammenhengene de finner sted i.

I forståelsen av relasjoner som sosial utvikling bygger jeg på arbeidene til Haavind (1987) og Andenæs (1996), hvor temaene er barns utvikling i familien og dagliglivet som kontekst. Disse studiene bygger på kulturpsykologiske (Schaffer 1984, Bruner 1990, Shweder 1992) og kultursosiologiske (Bronfenbrenner 1979, Hundeide 1989, Valsiner og Winegar 1992) teorier.

Haavind og Andenæs vektlegger begge et sosialt perspektiv for barns utvikling som må sees i sammenheng med konteksten barnet lever i. Haavind

(1987) hevder at de viktige aspektene ved konteksten for barns sosiale utvikling er sammenvevet i en omsorgsbegrunnelse og en utviklingsbegrunnelse. Hun skriver.

«Omsorg er nødvendig fordi barn ikke kan innfri ordinære krav til sosial deltakelse. Barnet må få tilførsel og assistanse fordi det er barn. Men omsorgen må utformes slik at den etter hvert blir mindre nødvendig. Det spesielle med barneomsorg er at utvikling følger som en konsekvens. Barnet settes gradvis i stand til å innfri mer allmenne sosiale krav og forventninger og blir gjennom dette medlem av et større fellesskap.»
(1987:60)

Andenæs (1996) er opptatt av å se barns utvikling som en sosiokulturell utviklingsprosess, hvor man ser hvordan den kulturelle organiseringen av omgivelsene skaper muligheter for barns utvikling. Hun skriver.

«Utvikling dreier seg om å tilegne seg ferdigheter og forståelse som skal til for å fungere sammen med andre. Følgelig må vurderinger av hva som er godt og dårlig sees i forhold til hva som er kulturelt relevant. Dette gir en annen vinkling på diskusjoner om «best for barn», hvordan barn bør ha det.» (1996:373)

Andenæs utvikler Haavinds to omsorgsbegrunnesler. Hun sier at omsorgen skal føre til at ungene etter hvert blir i stand til å ta vare på seg selv. Det medfører at vurderingen av barns livssituasjon må operere med en dobbelt-het; «hvordan barnet blir tatt vare på nå og hvordan utformingen av dagliglivet peker framover og gir den nødvendige utviklingsstøtten.» (1996:374.)

Hvis man ser på barnet i et aktørperspektiv, som en aktiv deltaker i sin egen utviklingsprosess, er det forskjellig fra å oppfatte barnets utvikling som enten biologisk eller som påvirkning fra det ytre miljø. Sommer (1997) sier det slik:

*«Utvikling oppstår derimot i den gjensidige prosessen mellom aktører. Aktivitet kjennetegner med andre ord kompetansebarnets forhold til dets sosiale omverden. Med tiden dannes da de nødvendige personlige relasjoner som utviklingen springer ut fra.
... Men utvikling består av mer enn samspill med andre: etter hvert etableres det hos hvert individ et spesielt lager av sosial og personlig erfaring. Person-historisk kontinuitet blir det avgjørende elementet som skiller interaksjonen fra personlige forhold til andre.»* (1997:30,31)

Med en slik innfallsvinkel kan man hevde at barns utvikling er et resultat av interaksjon mellom mennesker. Denne oppfatningen av utviklingen står

i kontrast de psykologiske teoriene som ser på barnet som en passiv mottaker eller sosialiseringsteoriene som har tilpasning og forming som hovedidé.

Nyere syn på barn og barndom

Prout og James (1997) hevder at tenkningen omkring barn og barndom har tatt utgangspunkt i og har vært relatert til termene; rasjonalitet, naturlighet og universalitet. Dette har preget både sosiologien, psykologien og den sosialpolitiske sammenhengen man har satt barndommen i.

Videre hevder James, Jenks og Prout (1998) at oftest er barn og barndom blitt sett på som en del av familiesosiologien. De skriver:

«These are always children and, within what here we call transitional theorizing about the child, the process of this inculcation is referred to as socialization. The direction of influence is apparent: the society shapes the individual.» (1998, s. 23)

Prout og James (1997) hevder at det har vokst fram et nytt paradigme som har røtter og forbindelseslinjer til en voksende politisk og vitenskapelig interesse for barn og barndom på 1970-tallet. Denne utviklingen kan man blant annet se gjennom saker som stod i fokus som barns rettigheter, utnevningen av 1979 som FNs internasjonale barneår, fokus på barnemishandling og seksuelt misbruk. Innenfor flere fagområder har man ført diskursen om hvordan en skal forstå og utvikle begrepene *barn* og *barndom*. Forfatterne trekker fram tre retninger som de ser som aktuelle i denne utviklingen:

For det første at barndom blir forstått som en sosial konstruksjon og at innfallsvinkelen til å forsøke å forstå barndom trenger en fortolkende innfallsvinkel. Denne måten å forstå barndom på, tydeliggjør også at det er barneårene og det umodne som er det universelle, på tvers av samfunn og kulturer. Barndom defineres imidlertid forskjellig i forhold til ulike samfunn og sosiale faktorer, selv om de er en del av samfunnene og den sosiale strukturen i alle land.

Den andre retningen er at barn og barndom er en variabel i alle samfunnsvitenskapelige analyser, og at barneperspektivet ikke kan bli skilt ut fra variabler som klasse, kjønn og etnisitet.

Den tredje retningen er at barndom og barns sosiale relasjoner og kulturer må studeres som egne fenomener og ikke bare som en del av de voksnes verden og forståelse. Med dette mener Prout og James (1997):

«This means that children must be seen as actively involved in construction of their own social lives, the lives of those around them and of the societies in which they live. They can no longer be regarded as simply the passive subjects of structural determinations.» (1997:4)

Denne tendensen mot et nytt paradigme for å forstå barn og barndom retter ikke fokus mot barndommens historie, men i første rekke mot dagens samfunn, det sosiale livet og de aktivitetene barn gjør og er involvert i. Dette «her- og nåperspektivet» avspeiler seg i to forskjellige retninger. Strukturperspektivet representert ved Qvortrup (1994,1) og aktørperspektivet ved Corsaro (1997).

Qvortrup (1994,2) hevder at man tenker barndom i termer knyttet til avhengighet i større grad enn som individuell frihet. Også storsamfunnet blir forbundet med en negativ påvirkning når man tenker på barns utvikling og barndom, og det er noe man prøver å beskytte barn mot. Ideologisk sett bør barn utvikle seg primært i familien og dets nettverk for å bli kompetente og dugane voksne. Qvortrup skriver:

«The place of childhood may therefore at first sight be understood either empirically as one, which is more institutionalized and thus largely spent outside the family or the parental gaze; or ideologically as one which still belongs to the family. The two interpretations are not necessarily completely contradictory, but there seems to be a schism.» (1994,2:11.)

Corsaro (1997) mener også at det på 1980–90 tallet har skjedd en synliggjøring av barn innen sosiologisk tenkning og forskning. Nye perspektiver og begreper er blitt utviklet for å analysere og forstå barn og barndom på andre måter. Hovedpåvirkningen kommer fra konstruksjonistiske og fortolkende perspektiver innen sosiologien. Corsaro mener dette får betydning slik:

«What this means is that childhood and all social objects are seen as being interpreted, debated, and defined in processes of social action. In short, they are viewed as social products of constructions. When applied to the sociology of childhood, constructivist and interpretive perspectives argue that children and adults alike are active participants in the social construction of childhood and in the interpretive reproduction of their shared culture. (ibid 1994:8)

Barn blir i et slikt perspektiv sett på som aktive deltakere og som aktører i dannelsen av egne liv og som bidragsytere i den kulturen og det samfunnet de lever i.

James, Jenks og Prout (1998) hevder at det å forstå og se barnet som en del av den samfunnsmessige strukturen lett fører til at perspektivet i første rekke blir knyttet til de samfunnsmessige betingelsene istedenfor barnet og dets virksomhet spesielt. Hvordan barn oppfører seg i sine omgivelser og samhandler i forhold til kontekster de lever i, mener forfatterne forutsetter studier som setter barn som sosiale aktører i forgrunnen. De skriver:

« ... studies which foreground their agency in social action: the life-worlds of childhood, the daily lived experience of children, their experiences and understandings, their interactions with each other and with adults of various kinds, their strategies and tactics of action.»
(1998:138)

Et slikt mål for å undersøke barn som sosiale aktører forutsetter fokus på barns nære relasjoner knyttet til barns hverdagsliv og kontekstuelle forhold. Samtidig må man undersøke sammenhengen mellom barns aktiviteter på forskjellige områder, hvordan de gjensidig påvirker hverandre og hvordan barn beveger seg mellom de ulike posisjonene.

Jeg mener at hvis man skal prøve å forstå barn som sosiale aktører, må man også innta et perspektiv hvor man forsøker å se hvert enkelt barns aktiviteter som uttrykk for forskjellige sider ved barnet. Utviklingen hos barn kan forstås som både en kollektiv og individuell prosess hvor barnet forholder seg aktivt til sine omgivelser, hendelser og samspillet med andre. Da må en utforske barnets aktive konstruksjon og rekonstruksjon av omgivelsene – ikke se på barns handlinger som tilpassing til omgivelsene. Barn er på denne måten aktive skapere av sin egen identitet gjennom selvrefleksjon og ser seg derigjennom som selvstendige subjekter. Selvrefleksjon og aktiv handling må kunne sies å være en sentral karakteristikk på det kompetente barnet. Å se på barnet som kompetent forutsetter etter mitt syn et aktørperspektiv.

Aktør- og strukturperspektivet oppfatter jeg ikke som motsetninger, men som to forsøk på å utvikle nye perspektiver på barn og barndom innen sosiologien. Aktørperspektivet, som sier at barnet aktivt påvirker sine omgivelser, er forskjellig fra den tenkningen som har vært rådende i sosiologien og psykologien omkring barn og barndom, hvor perspektivene på barn har vært preget av determinisme, og hvor barn er blitt sett på som passive deltakere og mottakere fra de(n) voksne og voksenverden. Dette nyere synet på barn som aktører viser seg nå å utvikle seg som felles for de to fagtradisjonene.

Barn som aktører gir mulighet for nye perspektiver og forståelse knyttet til utviklingen av barndom. Samtidig vil de hurtige endringene som nye fami-

liemønstre, institusjonalisering, krav til utdanning og jevnaldersosialisering stille nye krav til sosial kompetanse og «overlevelsesstrategier». Det er individet som holdes fram som det bærende elementet, og handlingene og svarene blir forskjellige fra individ til individ.

HVORDAN GÅR DET MED BARN SOM HAR SKILTE FORELDRE?

Noe spissformulert kan man si at før 1980 var det dominerende synet at skilsmisse var meget skadelig for barn.

Større kvantitative undersøkelser

Den kanskje mest kjente forskning om barn og skilsmisse (Wallerstein og Kelly 1980, Wallerstein og Blakeslee 1989) viste at skilsmisse kunne være skadelig for barn. Problemet med disse undersøkelsene var at de var klientbaserte og tok utgangspunkt i grupper av voksne og barn som var i terapi på grunn av skilsmisserelaterte problemer. Som en reaksjon på utvalget og forskerdesignet som ble benyttet i disse undersøkelsene, ble det gjennomført store undersøkelser som gjorde bruk av statistiske sannsynlighetsutvalg. Disse undersøkelser som tok utgangspunkt i den normale eller gjennomsnittlige skilte befolkningen, viste at det gikk bra med de fleste voksne og barn. (Ahrons og Rodgers 1987, Furstenberg og Cherlin 1991, Öberg og Öberg 1987, Moxnes 1990, Moxnes m.fl. 1999).

Wallerstein og Kelly (1980) beskriver de alderstypiske reaksjoner hos barna ved skilsmisse. Små barn opp til fem år blir vanligvis forvirret av separasjonssituasjonen og har en tendens til å fornekte det som skjer. De er sårbare som skyldes at små barn forstår lite og derfor føler seg hjelpeløse eller avmektige. Fordi barn i denne alderen utviklingsmessig har et egosentrisk utgangspunkt for opplevelse og perspektiv på det som skjer og hender omkring dem, er de tilbøyelige til å se seg selv som årsak til hendelsen. De kan tro at de er delaktig og oppleve seg som aktører og se seg selv som årsak til at foreldrene flytter fra hverandre.

Barn i aldersgruppen seks–åtte år vil sjeldnere tro at de er årsak til bruddet og vil i mindre grad oppleve seg delaktig i selve bruddet mellom foreldrene. Barn i denne alderen vil i stedet kunne reagere med sorg og har ofte fantasier og drømmer om at foreldrene skal gjenforenes. Aldersgruppen ni–ti år viser en klarere forståelse for foreldrenes samlivsbrudd, men de gir klart uttrykk for at de misliker det. Dette formidler de ofte gjennom sinne og andre adferdsreaksjoner.

Barn i alderen ni til tolv år føler ofte tristhet og sinne, men at de ikke er så sårbare fordi de forstår mer enn de yngre barna. Det er overraskende nok barn i ungdomsalderen som reagerer sterkest på foreldrenes skilsmisse, noe som kan forklares med at de i egne liv er opptatt av forelskelse og kjærlighet. Samtidig mener Wallerstein og Kelly (ibid) at ungdom har den mest fullstendige og abstrakte forståelsen av samlivsbruddet, og kan best forstå foreldrenes grunner til å skille lag. De har også en større evne til å ta inn over seg det vonde og smertefulle ved dette, men de kan samtidig få vansker med å integrere disse opplevelsene i forhold til utviklingen av egen identitet. Det vonde de opplever og følelsen av mislykkethet kan de rette mot seg selv istedenfor mot foreldrene.

Mange studier (Hetherington og Kelly 2002, Pryor og Rodgers 2001) finner kjønnsforskjeller på barns reaksjoner på foreldrenes skilsmisse. De yngste guttene reagerer vanligvis med sinne og aggresjon, mens de eldre guttene reagerer med tilbaketrekking. De yngste jentene reagerer vanligvis med angst og fortvilelse, mens de eldre ofte involverer seg i foreldrenes problemer.

Det er også gjennomført en rekke kvalitative studier hvor man har gått i dybden for å undersøke de skiltes egne erfaringer og vurderinger av skilsmissen. Resultatene av denne forskningen viser at de fleste barna opplever og gjennomlever foreldrenes skilsmisse på en god måte og uten å utvikle problemer. (Ahrons og Rodgers 1987, Furstenberg og Cherlin 1991, Moxnes 1990, Öberg og Öberg 1987, Emery 1999, Hetherington og Kelly 2002, Pryor og Rodgers 2001).

McLanahan og Sundefur (1994) er også kritiske til resultatene som kommer fram i undersøkelsen til Wallerstein og Kelly, først og fremst fordi undersøkelsen ikke hadde en kontrollgruppe som kunne si noe om de problemene den undersøkte gruppa av unge mennesker hadde, eller om de var forskjellig fra hva andre unge voksne opplevde på 1980-tallet. For det andre mente de at denne skilsmisseundersøkelsen ikke sier noe om eller kan sammenlignes med erfaringene til barn som i denne tidsperioden levde sammen med ugifte mødre. For det tredje gir ikke undersøkelsen noen god forståelse eller innsikt i sammenhengen mellom familiestrukturen og barns velferd. For det fjerde sier undersøkelsen heller ikke noe om forskjellene knyttet til omsorgspersonens kjønn, rase eller klassesilhørighet.

McLanahan og Sandefur (1994) har i sin undersøkelse brukt fire store nasjonale amerikanske statistiske sannsynlighetsutvalg for å beregne gjen-

nomsnittlige forskjeller mellom hvor mye bedre barn som har vokst opp sammen med eneforeldre ville ha gjort det hvis de hadde vokst opp sammen med begge foreldre. Ut fra sine estimater finner de store forskjeller, hvor barna som lever i kjernefamilier kommer best ut. Forfatterne konkluderer med at barn som vokser opp med bare en forelder, taper på mange områder i forhold til de barna som lever med begge foreldrene. De hevder at det er mer sannsynlig at de ikke får «high school»- eller «college»-utdannelse, de har større sannsynlighet for å bli arbeidsledige i ungdomsårene og å bli tenåringsforeldre.

Undersøkelsen til McLanahan og Sandefur (1994) viser at barn som har opplevd foreldrenes skilsmisse, gjennomsnittlig «har det» og «gjør det» noe dårligere enn barn som har vokst opp med begge foreldre. Andre undersøkelser, både kvalitative og kvantitative, viser også at barn som har opplevd foreldrenes skilsmisse, gjennomsnittlig «har det» og «gjør det» noe dårligere enn barn som har vokst opp med begge foreldrene (Mastekaasa 1993, McLanahan og Sandefur 1994, Breidablikk og Meland 1999, Størksen 2006). Disse forskjellene er imidlertid svært små, og derfor er gruppen barn med skilte foreldre ikke vesentlig forskjellig fra barn med gifte foreldre, verken når det gjelder kognitiv, sosial, fysisk eller psykisk utvikling. (Thompson og Amato 1999, Moxnes m.fl. 2001). Imidlertid viser flere undersøkelser at det er sammenheng mellom barns velferd og utvikling etter skilsmisse og de forandringene de har måttet tilpasse seg under og etter skilsmissen (Furstenberg og Cherlin 1991, Amato og Booth 1997, Moxnes 1999).

Derimot er det tydeligere forskjeller, men fortsatt små forskjeller, mellom barn fra gifte familier og barn fra skilte familier når en ser på ytterlighetene i de to gruppene. Barn fra skilte familier viser oftere psykologisk og sosial mistilpasning, får dårligere skolerresultater og finnes oftere i kriminal- og barnevernstatistikken (McLanahan og Sandefur 1994, Emery 1999) enn barn fra gifte familier.

Ifølge McLanahan og Sandefur (1994) er det fire teorier som kan forklare at barn taper på samlivsbrudd mellom foreldrene: Det er teoriene om tap av økonomisk- og sosial kapital som gjelder for mange barn av skilte foreldre, noe som medfører at levestandarden til barna går ned. Dette gjør seg spesielt gjeldende i USA hvor langt færre fedre betaler barnebidrag enn i Norge. Barn taper sosial kapital når de får mindre kontakt med foreldrene enn da de levde sammen, og de taper denne forelderens sosiale nettverk. Mange barn mister den jevnlige kontakten med far og lærer derfor ikke å bli kjent

med ham på samme måte som da/hvis han levde sammen med barna. Barna mister en foreldreressurs, som medfører at ansvaret blir større på den forelderen som blir boende med barna. Samtidig blir også denne forelderen mindre tilgjengelig, pga. mangel på tid og overskudd. Forskerne hevder dermed at barna mister «social capital».

Videre viser forskningen at store og mange forandringer som flytting, ny skole, nytt nærmiljø, tap av daglig kontakt med far, dårligere husholdsekonomi, reising mellom to hushold, nye steforeldre osv. fører til stress. Jo flere endringer dess større sannsynlighet er det for negative konsekvenser for barna. Når det gjelder den fjerde teorien, om at kjernefamilien er den beste familiestrukturen å vokse opp i, er forskningen mindre entydig. Senere forskning med fokus på konfliktnivå i familien og betydningen av konflikter viser at dette har større betydning enn selve familieformen.

Hetherington og Kelly (2002) finner at 80 prosent av barn fra skilte familier tilpasser seg bra til det nye livet. De finner at skilsmissebarna valgte karriere, utviklet permanente forhold og møtte de vanlige utfordringene i livet. En gruppe jenter ble til og med eksepsjonelt godt kompetente, som et resultat av de utfordringene de møtte i forbindelse med skilsmissen. De 20 prosentene som fortsetter å ha arr etter skilsmissen, kommer i en vanskeligstilte gruppe, og med noen av dem går det svært dårlig. Men å komme fra en ikke-skilt familie betyr ikke det samme som at man er beskyttet imot å få problemer. 10 prosent av barn i ikke-skilte familier sammenlignet med 20 prosent i skilsmissefamilier er vanskeligstilte. Flesteparten av de vanskeligstilte barna kommer fra konfliktfylte familier, hvor oppdragelsen var autoritær.

Flere av de undersøkelsene jeg har henvist til er gjort i USA og England. Resultatene kan derfor ikke direkte overføres til norske forhold. Dette gjelder i første rekke på grunn av politiske, sosioøkonomiske og kulturelle forhold. Imidlertid er mange av de dilemmaene og valgene som de voksne står overfor i en samlivsbruddsituasjon, lik de problemene norske foreldre møter. Barns opplevelser og reaksjoner vil også være sammenlignbare.

Nordiske og norske undersøkelser

Moxnes (1990) rapporterte at effekten av virkningene av foreldrenes skilsmisse på barnas utvikling er avhengig av grad av forandringer i barnas nærmiljø i tiden etter separasjonen. I hennes undersøkelse er foreldrene undersøkelsenheten, hvor de forteller om sine barn. I alt ble 188 barn beskrevet, og hun finner:

«Ingen av barna hadde det så vanskelig under skilsmisseprosessen og frem til ett år etter juridisk skilsmisse at foreldrene hadde funnet det nødvendig å be om medisinsk eller psykiatrisk/psykologisk hjelp fra profesjonelle fagfolk. Ingen av barna hadde blitt bedt om å kontakte den pedagogisk-psykologiske tjenesten av sine førskolelærere eller lærere.»
(Moxnes, 1990: 223.)

Hun skriver imidlertid at skilsmisseprosessen ikke var lett for noen av barna, men at de fleste hadde taklet den med hjelp fra foreldrene. 14 foreldre hadde fått fortalt av lærere og førskolelærere at de hadde merket at barnet var ulykkelig og at de hadde problemer med å konsentrere seg i skole eller barnehage. De faktorene som Moxnes legger vekt på når det gjelder konsekvenser for barna av foreldrenes skilsmisse er:

- at barna mistet den daglige kontakten med en av foreldrene, de fleste med far.
- at mange barn opplevde at de måtte flytte fra den boligen de bodde i.
- at mange barn mistet sitt nærmiljø, venner og lekekamerater.
- at en del barna fikk mindre kontakt, vanligvis med moren, fordi de begynte å jobbe.
- at økonomien i barnets hushold ble dårligere.
- at en del barn i løpet av skilsmisseprosessen fikk nye steforeldre og ste-søsken.

Videre finner Moxnes at de barna som, ifølge foreldrene, hadde opplevde mange og store av disse forandringene sammenlignet med dem som hadde opplevd få, ble den førstnevnte gruppen oftere beskrevet av foreldrene som vanskelige eller at de hadde det vondt.

Alle barn av skilte foreldre opplever at foreldrene flytter fra hverandre fysisk, og at den daglige omsorgen og kommunikasjonen med den ene forelderen opphører. Utover disse fellestrekkene er det mange former for skilsmisser og ulike opplevelser og reaksjoner som barna har i forbindelse med den. Noen barn får god støtte og oppfølging både fra foreldre og omgivelser og noen må skifte sosialt miljø og skole. En god del barn går med tiden inn i nye familier og får steforeldre, ste- og halvsøsken. På denne bakgrunn er det vanskelig eller umulig å snakke om skilsmissebarn som en bestemt kategori av barn. Nissen (1987) oppsummerer sin undersøkelse med barn i skilsmisefamilier med å si:

«I betragtning af de mange ændringer en skilsmisse udløser, og måden børnene klarer disse på, må man konstatere, at børns omstillingsevne er

stor. Hvis barnene får nogle rimelige forhold efter skilsmissen, er der ikke noget der tyder på, at de spesielt tager skade af foreldrenes skilsmisse (Rutter 1979, 1984). Man kan nærmere sige, at hvis familien var forblevet sammen med den intensitet i konflikter, som der var tale om inden skilsmissen, ville dette være en høy pris for barnene at betale (Wallerstein og Kelly, 1980b) Men en skilsmisse er i stort set alle tilfælde belastende for de involverende barn.» (Nissen, 1987: 50, 51)

Nissen (ibid) påpeker at undersøkelsens resultater avdramatiserer den utbredte oppfattelsen at skilsmisse er en katastrofe for barn, og han sier også at den kan føre til noe positivt og bedre oppvekstvilkårene deres. Mange barn må imidlertid bruke mange krefter på å omstille seg til de endringene som skjer ved en skilsmisse.

Thuen (1997) finner i sin undersøkelse at konflikter mellom foreldrene er særlig skadelig når barna opplever å komme i en lojalitetskonflikt mellom foreldrene. I denne undersøkelsen som er gjort blant voksne oppgav halvparten av foreldrene som hadde hatt høyt konfliktnivå, at deres barn hadde hatt behov for profesjonell hjelp etter samlivsbruddet.

Öberg og Öberg (2002) gjorde en oppfølgingsstudie av 25 kvinner og 25 menn, som de intervjuet som skilsmissebarn 20 år tidligere. De finner at (voksne) skilsmissebarn ikke ser på en skilsmisse som en katastrofe, og at de selv ikke kommer til å bli værende i en dårlig parrelasjon for barnas skyld. Men mange sier at de vil komme til å anstrenge seg mye for å unngå selv å bli skilt. Dette kan også forstås som en kritikk mot foreldrene ved at barna synes de ga opp for lett. De finner likevel at de aller fleste voksne skilsmissebarna har klart seg bra og at de lever et vanlig liv uten altfor store problemer. Forestillingen om at skilsmissebarn i høyere grad enn andre barn skulle bli mistilpasset eller klare seg dårligere i livet, finner ingen støtte i denne studien.

«Skilte familier»

I vår undersøkelse «Skilte familier» (Moxnes m. fl. 1999) ble foreldrene stilt spørsmålet: «Hvordan tror du skilsmissen kan ha påvirket ditt/dine barn?» Dette spørsmålsbatteriet bestod av 16 påstander, åtte positive og åtte negative, som foreldrene skulle si seg enige/uenige i. Ett og fire år etter juridisk skilsmisse mente det store flertallet av foreldre at skilsmissen i liten varig grad hadde påvirket barna, og at virkningene oftere var av positiv enn negativ karakter.

- Om 16 prosent av barna sa foreldrene at de verken hadde vist noen positive eller negative atferdsendringer i forbindelse med skilsmissen
- Om 47 prosent av barna sa foreldrene at de bare hadde registrert positive atferdsendringer.
- For 22 prosent av barna hadde foreldrene registrert både positive og negative endringer
- For 16 prosent av barna hadde foreldrene bare registrert negative atferdsendringer.

Blant de 38 prosent av barna som hadde endret seg på en eller flere måter som må karakteriseres som negativ, var den mest vanlige endringen at barna tøyde grenser mer enn de hadde gjort før, men dette utgjør ikke en så vesentlig forskjell mellom barn fra skilte og gifte familier at det får store konsekvenser for skilsmissebarn. Moxnes skriver:

«Som gruppe er barn med skilte foreldre ikke vesentlig forskjellig fra barn med gifte foreldre, verken når det gjelder kognitiv, sosial eller psykisk eller fysisk utvikling.»

(Moxnes m.fl. 2001:19)

Våre data (Moxnes m.fl.1999) viste at det store flertallet av foreldre mente at skilsmissen i liten varig grad hadde påvirket barna. Resultatene er derfor i samsvar med en rekke undersøkelser (Emery 1999, Thompson og Amato 1999, Öberg og Öberg 1979, 1987 Furstenberg, Hetherington og Arasteh 1988, Furstenberg og Cherlin 1991) som viser at de fleste barn gjennomlever skilsmissen uten registrerbare psykologiske og sosiale skader. Den negative endringen som vi fant og som så ut til å være mest vanlig, er at barnet tøyde grenser mer enn det gjorde før separasjonen. Foreldrene sa at 25 prosent av barna tøyde grensene mer. Imidlertid sa foreldrene også, at 20 prosent av barna aksepterte grenser mer enn de gjorde tidligere.

Kan barns livssituasjon etter samlivsbruddet ha sammenheng med forholdene i familien før skilsmissen?

En forskningsrapport av Block, Block og Gierde (1986) forsøker å belyse de prosessene som påvirker og er bestemmende for konsekvensene av skilsmissen. Undersøkelsen ser på hvordan forskjellige faktorer bidrar til ulike ettervirkninger for barn, og den er spesiell også fordi barna ble undersøkt en tid før skilsmissen fant sted. Det oppsiktsvekkende med denne undersøkelsen er at forskjellen mellom de to gruppene er tydelig flere år før foreldrene skilte seg. En mulig konklusjon er at det som ofte presenteres som konsekvenser av skilsmissen egentlig er konsekvenser av et dårlig ekteskap. De faktorene som påvirker barn ved skilsmisse er ikke selve samlivsbruddet, men

uenighetene og konfliktene som fantes i ekteskapet. Block et al. (1988) har foretatt en bredere analyse av dette materialet, som også viste at foreldrene som ble skilt, var mer uenige i hvordan barneoppdragelsen burde være enn de gifte foreldrene i undersøkelsen. De skilte foreldrene ga mindre støtte og oppmerksomhet til sine barn og viste anspenthet både i ekteskapet og i foreldre- barnforholdet. Mødrene i de senere skilte familiene beskriver seg selv med en lavere selvfølelse enn mødrene i kontrollgruppen. Dette kan skyldes ekteskapsproblemer, men belaster antakeligvis barna fra de skilte familiene ytterligere enn barna i den andre gruppen.

Flere andre longitudinelle undersøkelser (Amato, Loomis and Booth 1995, Shaw et al. 1993, Booth og Amato 2001) finner det også sannsynlig at barnas vanskelige oppvekstforhold før selve separasjonsfasen begynner, er grunnen til problemene barna får etter skilsmissen, som for eksempel atferds- og skoleproblemer. Familiesituasjonen til barna før skilsmissen har ofte vært preget av turbulens, og foreldrene har relasjonelle problemer og store konflikter. Barna lever allerede før separasjonen i en stressituasjon som medfører utrygghet og tilpasningsproblemer på ulike vis.

Kan det også være slik at skilsmissen endrer barns livssituasjon til det bedre? Problemet med de studiene som viser at barn tar skade av skilsmisse, er at de sammenligner med barn med ikke-skilte foreldre (Wallerstein og Blakeslee 1989, McLanahan og Sandefur 1994, Breidablikk og Meland 1999, Pryor og Rodgers 2001). Et annet problem er at en ikke vet hvordan disse barna hadde hatt det om foreldrene ikke hadde skilt seg. Det er også grunner til å stille spørsmål om hvorvidt eventuelle problemer oppstod ved skilsmissen eller ut fra vanskelige forhold i familien før og etter skilsmissen (Moxnes 1990).

Booth (1999) fant at barn som har opplevde store konflikter i hjemmet opplevde sin situasjon som forbedret når foreldrene skilte lag. Samtidig fant han at barn som kom fra familier med lavt konfliktnivå hadde det vanskeligere etter skilsmisse enn barn fra familier med høyt konfliktnivå. Han skriver:

«As expected, we found that those who escaped a highly conflictual parental marriage did better as adults than those who remained in such marriages. For offspring from low conflict homes, parental divorce was devastating. ... ,every aspect of well-being studied was adversely affected.» (1999:409)

Den gang undersøkelsen kom, var dette uventede funn, og Booth forklarer dem med at barn fra familier med små konflikter ikke ble lidende på grunn

av dårlige barn-/foreldrerelasjoner eller fra dårlige ekteskapsforhold. Forklaringene er å finne i at skilsmissen kom uforberedt og uventet på barna og at de måtte forholde seg til nyheten om at foreldrene skal skulle lag på kort varsel.

Booth konkluderer med at barn av foreldre, som skjuler sine konflikter og viser få uoverensstemmelser, ved skilsmisse får barn som har det vanskeligere enn barn av foreldre som har åpne konflikter, uansett om de er moderate eller store. Det kan medføre at barna i disse familiene opplever at skilsmissen kommer som «lyn fra klar himmel», og den uventede æskilsmissen og plutselig forandringen i livssituasjonen er vanskelig å takle for disse barna på en god måte.

Booth hevder også at mange av de barna som opplever skilsmisse har foreldre som ikke er i stand til å inngå eller opprettholde nære relasjoner med andre mennesker, inkludert sine egne barn. Han skriver om dette:

«Therefore, divorce may not be the problem, but the history of poor parent-child relationship may be the key to understanding the adverse offspring outcomes often associated with divorce.» (1999:43.)

Emery (1999) oppsummerer hva forskjellige undersøkelser har funnet om sammenhenger mellom forholdene i familien før separasjonen og barns problemer senere. Han skriver:

«Various problems in family interaction, particularly interparental conflict and less adequate parenting, predate the marital separation; many difficulties in children's emotional adjustment also begin in the troubled two-parent family; children's psychological adjustment in divorced and two-parent families is partially a function of parental conflict and parenting adequacy.» (1999: 57.)

At disse forholdene påfører barn stress og smerte og er en risikofaktor for barns utvikling, er ikke overraskende. Det vil kunne være årsaken til lavere skoleprestasjoner, emosjonelle problemer og atferdsproblemer, og mange av disse barna har hatt foreldre som har manglet evnen til å gi omsorg og inngå gode nok og utviklende nok relasjoner.

Flere undersøkelser har vist (Block m.fl. 1986, Furstenberg og Cherlin 1991, Hetherington og Arasteh 1988, Amato m.fl. 1995), at i de tilfellene hvor barn har opplevd store konflikter i familien eller de har vokst opp i tungt belastede familier, oppleves bruddet som en lettelse og kan gi barna en positiv utvikling. Disse undersøkelsene viser også at barn som vokser

opp i konfliktfylte familier kommer dårligere ut enn barn som gjennomlever en skilsmisse, fordi skilsmissen kan bidra til at konfliktene avtar i hyppighet og intensitet og at situasjonen endrer seg til det bedre for barna.

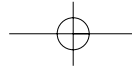
Skilsmissen kan i slike tilfeller hjelpe barn ut av fiendtlige og dysfunksjonelle relasjoner. En annen gruppe barn som kan oppleve gevinst ved skilsmisse er de som har vært eksponert for alkoholmisbruk og vold eller når barna selv har vært utsatt for overgrep av foreldrene (Amato og Booth 1997 og Booth 1999).

OPPSUMMERING

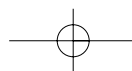
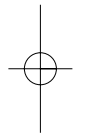
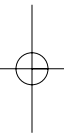
I dette kapitlet har jeg vist hvordan synet på barn, barndom og familie har endret seg fra det moderne til det postmoderne samfunn og hvordan dette gjenspeiles i utvikling av vitenskapsteorien. Sentrale forskjeller i denne sammenheng er at barn har fått økte rettigheter, at de er blitt individualiserte og at de har fått nye oppvekstbetingelser. Dette innebærer også at betingelsene for barn og unges deltagelse i fellesskap, nettverk og familie på mange måter er endret.

For bedre å kunne forstå og analysere barns utvikling og situasjon etter foreldrenes skilsmisse, finner jeg det nyttig å ta utgangspunkt i et sosialkonstruksjonistisk perspektiv. Jeg mener at å se på barn som aktører gir mulighet for nye perspektiver og forståelse knyttet til utviklingen av barndom. Det er individet som holdes fram som det bærende elementet, og handlingene og svarene blir forskjellige fra individ til individ. Samtidig vil de hurtige endringene som nye familiemønstre, institusjonalisering, krav til utdanning og jevnalderssosialisering stille nye krav til sosial kompetanse og «overlevelsestrategier».

Jeg har videre valgt å vektlegge et sosialøkologisk teori i forståelsen av barn, fordi det i stor grad fokuserer på hva som skjer i relasjoner mellom mennesker. Barnet sees også her som en aktør som interagerer med sine omgivelser og blir en deltaker i sin egen dannelse og sosialisering. Dette innebærer at min forståelse bygger på at barnas dannelse og utvikling skjer i en sosiokulturell kontekst både i og utenfor familien. Det innbefatter også å se barna i skilsmiseprosesser som aktører og deltakere – ikke bare som ofre. Hvilke forklaringer barna i materialet blir gitt for å forstå det som skjer og hvilke forventninger og krav som stilles til dem vil påvirke relasjonene mellom barna og foreldrene etter skilsmissen. Utover barnet selv er foreldrene barnas viktigste utviklingsstøtte.

Jeg har vist til forskning om barn med skilte foreldre, og hvordan barn opplever og håndterer foreldrenes skilsmisse. I neste kapittel redegjør jeg for metodene som er brukt i undersøkelsen.

3.

Metodisk utforming

INNLEDNING

Dette kapitlet handler om de valg jeg gjorde for å bestemme metoder for innsamling av data. Jeg redegjør for utvalget og hvordan innsamlingen av data ble gjort. Videre presenteres og drøftes de tanker jeg gjorde meg under innsamlingsprosessen. Deretter redegjør jeg for analysearbeidet og hvilke analysetemaer jeg kom fram til.

For å belyse problemstillingen; *Hvordan påvirker foreldrenes skilsmisse barna, hva gjør barna sårbare og hvordan bidrar barna og foreldrene til å håndtere situasjonen*, valgte jeg et strategisk utvalg av barn det var rimelig å anta hadde hatt det vondt under og/eller etter skilsmissen. Med andre ord, jeg ville ha et utvalg bestående av noen av de «verste tilfellene». Å få tak i et slikt utvalg kan gjøres på flere måter, men ettersom jeg deltok i et større prosjekt, brukte jeg deltakere fra det felles utvalget. Jeg ser barna som subjekter og aktører, og som eksperter på egne liv, og for meg var det avgjørende å få barna til å fortelle sine egne historier og gi sine vurderinger av det de hadde opplevd. En naturlig følge var derfor å benytte kvalitative metoder.

Først i kapitlet redegjør jeg for måter å samle inn data på, og hvorfor jeg valgte forskningsintervju. Så belyser jeg viktigheten av å intervju barn og hvilke forhold en må være bevisst og oppmerksom på for å få fram barnas perspektiv. Deretter redegjør jeg for utvalget, barna og de foreldrene jeg har intervjuet. Videre presenteres gjennomføringen av forskningsintervjuet, som utover intervju besto av familieliste og familiekart. I denne sammenheng er det viktig å påpeke at undersøkelsens tema er komplekst og berører svært personlig forhold som kan oppleves som både intime og vanskelig å snakke om. Jeg gir derfor plass til noen ettertanker jeg har gjort meg omkring barn som informanter og gjennomføringen av intervjuene.

Barna og barnas familier blir presentert. Jeg gjør en grundig vurdering av hvert barn for å belyse hvilke forhold som kan påvirke barnas sårbarhet og

håndtering. Ut i fra denne samlede informasjonen fant jeg at barna hadde en del fellestrekk. For å kunne systematisere vurderingene av barna kategoriserte jeg barna i to grupper med utgangspunkt i likheter og forskjeller.

Deretter presenteres teoriene som vi brukte i prosjektet «Skilte familier», og som jeg bruker i analysen. Til slutt i kapitlet redegjør jeg for analysearbeidet, og hvilke grep jeg tok for å systematisere materialet. Jeg viser hvordan noen temaer framstod som tydelige mønstre, og som derfor dannet grunnlaget for mine analyse spørsmål.

INNSAMLING AV DATA

Å velge hvilke metoder en vil bruke i sin undersøkelse er å ta et valg mellom vitenskapelige tenkesett. Menneskers liv og virkelighet er kompleks og mangfoldig og kan derfor ikke oppdeles og måles i enkelte faktorer. Ideelt og i de fleste sammenhenger er det mest riktig at problemstillingen styrer valget av metoder. Overveielsene og valget av metoder bør bestemmes av hva en undersøker, hvilke spørsmål som stilles og hvordan en kan få data som gir en muligheter for en beskrivelse og analytisk tilnærming til problemstillingene en har. Jeg vurderte at jeg gjennom bruk av kvalitativ metode best kunne få fram informasjon om barns opplevelser av skilsmissen.

Den største metodiske utfordringen var å få tak i informantenes kunnskaper. Kvalitativ metode er ikke bare opptatt av hvordan data innhentes, men også hvordan dataene analyseres, tolkes og forstås. Moxnes (1989) sier at menneskers situasjon må forstås, og hun hevder at samtalelignende/kvalitative intervjuer har vist seg å være den beste innsamlingsmetoden når forståelse har vært målet for undersøkelser. Ett av argumentene mot intervju som hovedmetode er at den er subjektiv fordi den avhenger av de intervjuede personene og forskeren. Kvale (1997) sier at:

«Samtalen er etter vor opfattelse ikke kun en spesifikk, empirisk metode. Den er tillige forbundet med en grunnleggende form for konstituering af viden; og menneskets verden er en samtalevirkelighed.»
(Kvale 1997:47)

For best å få tak i hvordan mennesker forholder seg til sin omverden og hva den betyr for dem, er det få og intensive intervjuer som best vil kunne gi forskeren tilgang på denne viten. Kvale (1997) hevder også at forskningsintervjuet særlig egner seg til å undersøke og beskrive menneskers opplevelse og selvforståelse samt å utdype de intervjuedes egne perspektiver og tolkninger av sin egen livsverden.

Dette var også mitt utgangspunkt. Jeg var interessert i barnas egne fortellinger, deres refleksjoner og erfaringer. Fra mitt ståsted som intervjuer var det barna som var eksperter på sitt liv. Bare de kunne fortelle og formidle til meg sine kunnskaper samt gi meg innblikk i de perspektivene som jeg trengte for å forstå visse sammenhenger. Jeg var altså interessert i å gå i dybden i enkelte historier snarere enn å vise bredden.

Brox (1990) hevder at de vitenskapelige kravene til kvalitativ metode er at forskeren presenterer materialet på en slik måte at sammenhengen mellom undersøkelsens problemstillinger, metode, funn og drøfting kommer fram. Styrken ved bruk av intervju som metode er at den kan gripe menneskets livsverden i sin mangfoldighet. Imidlertid er det viktig å være klar over at kunnskap og viten er perspektivistisk og avhengig av forskerens holdninger, verdier og ståsted. Ved å intervju en person kommer vi i et relasjonelt forhold til ham/henne, og det blir viktig å fremstå som delaktig og interessert for å oppnå en best mulig kontakt. Fog (1994:29) beskriver dette på denne måten:

«Personen er en konkret og enestående person, som har sin egen historie og de egenskaper, handlemuligheter og handlefærdigheter, der er utviklede af netop ham i denne historie. Intervieweren må få kontakt med personens perspektiv, må få hans tilværelsesstrategi i tale, så at sige. Vil forskeren have fat i den personlige mening, som ligger under og strukturerer bestemte gøremål i folks liv, så er det kun et sted at få den, nemlig hos personen selv, hvor den er dannet og kan udtrykkes.»
(Fog 1994:29)

Schøn (1983) snakker om at forskeren må gå inn den intervjuedes «universe of one», og at samtalen er den beste inngangsveien til dette universet. I det kvalitative forskningsintervjuet er det personens handlinger, hans følelser og tanker jeg som forsker er interessert i. Forskerens hensikt med intervjuet er å få tak i den intervjuedes tanker, følelser sammenhenger og overordnede begrunnelser.

For meg var det viktig å møte informantene og bruke metodene på en slik måte at jeg kunne få fram et «innenfra- og nedenfra»-perspektiv både overfor barna og de voksne (Andenæs 1993). Med det mener jeg at det sentrale i informasjonsinnhenting var å få tak i informantenes egne opplevelser, tanker og følelser, meninger og forståelse. I valget av metode la jeg også vekt på at jeg hadde gjennomført mange intervjuer med barn tidligere (Holm og Kvaran 1987, 1989), og jeg hadde mange års praksis med barn og voksne som barnevernsarbeider. I utarbeidelsen av intervjuguiden, i mine forberede-

delser rett før intervjuet, i å oppnå kontakt, i selve intervjusituasjonen og i bearbeidingen sammen med informanten etter intervjuet, kunne jeg ta i bruk tidligere erfaringer.

Forskningsintervju

I forbindelse med bruk av intervju i forskning brukes flere forskjellige beslektede begreper som; samtale, intervju, den profesjonelle samtale, kvalitativt forskningsintervju. Samtidig blir disse begrepene også ofte drøftet opp i mot begrepet terapeutiske samtaler/intervjuer (Fog 1994, Kvale 1997). «Sam-talen» understreker at det er noe man gjør sammen med andre og i fellesskap med noen. Samtalen er basis for utvikling av språk og samvær og helt grunnleggende for utvikling av kommunikativ kompetanse, sosiale ferdigheter og forståelse av andre mennesker (Bernstein 1983, Stern 1991). «Inter-vju» eller det engelske ordet «inter-view» sier oss bokstavelig talt at det dreier seg om en utveksling av synspunkter og oversikter mellom to personer, gjennom samtalen.

Forskningsintervjuet bygger på samtalen mellom to mennesker som utveksler synspunkter på felles interesser eller temaer. Samtalen mellom to personer kan vanligvis karakteriseres som åpen, gjensidig og fortrolig. Forskningsintervjuet er i utgangspunktet asymmetrisk hvor makten og styringen er hos den som intervjuer, slik som mange andre former for profesjonelle samtaler og intervjuer er. Imidlertid mener jeg at et forskningsintervju kan være meget fortrolig, kanskje noen ganger mer fortrolig enn private samtaler, fordi intervjueren er ukjent og har taushetsplikt. Samtidig har forskningsintervjuet et bestemt formål, er avtalt og det er den som blir intervjuet, som er av interesse. Det er den som intervjuer som har en form for styring og leder samtalen inn på temaer og forfølger de sporene som er interessante for undersøkelsen. I tillegg har intervjueren forberedt seg gjennom å lage problemstillingen, lage intervjuguide, utvelgelse av intervjupersoner og innstilt seg på å møte den som skal intervjues. Også i løpet av intervjuet følger intervjueren med og er sensitivt til stede for å underbygge interaksjonen mellom ham og intervjupersonen slik at det oppstår et best mulig klima og dynamikk i situasjonen. Intervjueren blir oppmerksom både på innholdet som kommer frem gjennom intervjuet og på metakommunikasjonen, som kan forstås som en kommentar til det sagte og som bestandig blir formidlet i en slik situasjon.

Intervju som forskningsmetode er en strukturert samtale, med et definert formål. Jeg mener at halvstrukturerte og temabaserte forskningsintervjuer er den metoden som egner seg best for å få belyst den intervjuedes livsver-

den. Formålet er å få beskrevet og forstå sentrale temaer og fenomener som den intervjuede opplever. Fog (1994) mener at det kvalitative forskningsintervjuet er spesielt velegnet til å belyse et menneskes livsverden:

« ... dels den aktuelle (livsverden), således som personen handler, tenker og føler i den, dels den historiske, som har utviklet sig i og fra. Dette innebærer, at interviewet er spesielt godt til at belyse både den individuelle, personlige utvikling og den kontekst, som er dem mere almene baggrund for utviklingen.»

(Fog 1994:47)

Formålet med forskningsintervjuet er å innhente subjektive beskrivelser av den intervjuedes livsverden som senere skal fortolkes og analyseres.

Barn som informanter

Barneperspektivet forstås noe forskjellig og kan sies å ha en dobbel betydning. Det er forskeren eller de voksne som skal forsøke å reflektere et perspektiv, som en selv ikke er en del av. Mens barnet, som er en del av det, vanligvis selv ikke er med på å framstille eller reflektere perspektivet. Barneperspektivet kan derfor sies å være de voksnes forsøk på å sette seg inn i de tankene og følelsene som barnet har om seg selv og sitt liv. Metodisk fører dette til to utfordringer. For det første blir barnet sentralt, ikke bare som et objekt som skal studeres, men som et subjekt som er en aktør og ekspert på sitt eget liv. For det andre betyr det at forskeren i forsøk på å forstå barn, må foreta forskjellige tolkninger og analyser av hva barn sier og gjør.

I begge disse innfallsvinklene til barneperspektivet gir det mening å betrakte og respektere barnet som sakkyndig informant (Tiller 1991), hvor voksne innhenter viten som en ikke kunne ha skaffet på noen annen måte. En måte å forsøke å utvikle et slikt barneperspektiv er gjennom å benytte seg av flere empiriske metoder, bruke flere teoretiske perspektiver i analysen og å betrakte barn som viktige informanter.

Poulsson (1989) skriver om hvorfor mange føler seg usikre og kvier seg for å gå inn i alvorlige samtaler om vanskelige og alvorlige ting med barn, særlig gjelder dette for små barn:

1. Vi tror ikke barna forstår noe likevel.
2. Vi vet ikke om vi kan tro det barn sier, hvis de forteller oss noe.
3. Barna vegrer seg, viser ubehag under samtalen.
4. Vi tror vi kan gjøre barna vondt ved å snakke om vonde ting.

5. Vi respekterer barns ønske om å få være i fred for oss.
 6. Vi respekterer barns lojalitet til foreldrene og vil de skal slippe å si noe negativt om dem.
 7. Vi tror vi baksnakker foreldrene, hvis vi snakker om forhold i hjemmet.
 8. Vi skåner oss selv mot det ubehaget barnas hverdag vekker i oss.
 9. Vi skåner oss selv mot vår egen usikkerhet og hjelpeløshet.
- (Poulsson 1989:88)

Denne listen tar utgangspunkt i samtaler som barnevernsarbeidere og psykologer gjør med barn for å få informasjon, for å gi informasjon og for å lette barns hverdag. I mine forberedelser til intervjuer med barn var denne oppsummeringen av Poulssons erfaringer svært nyttig, selv om barna jeg intervjuet ikke kan regnes som små barn.

Intensjonen med å intervju barn må sees i lys av barneperspektivet. Jeg mener at en forutsetning for å skape en mest mulig nærhet mellom forsker og barnet er å skape mest mulig realistisk og troverdig relasjon ut fra den situasjonen man befinner seg i. Barna var mitt studieobjekt, som ble gjort til subjekt gjennom undersøkelsen og intervjuet. Solberg (1990) skriver også at forskeren må gjennom holdning og interesse vise at det er barna som sitter inne med den kunnskapen og informasjonen som vi er interessert i og avhengig av. Videre mener hun at forskeren må forholde seg til barna som sakkyndige informanter og at gjennom denne holdningen vil noe av det asymmetriske forholdet og ulikeverd bli redusert samtidig som påliteligheten øker. Forskeren vil alltid være i en maktposisjon og inneha en definisjonsmakt i forhold til de fenomenene som skal undersøkes og til informantene. Dette vil gjelde spesielt i forhold til barn, og det er derfor viktig at hensikten med undersøkelsen avklares nøye og at den gjøres forståelig for at en skal kunne få relevant informasjon.

UTVALGET

Prosjektet, «Skilte familier» laget ulike strategiske utvalg for å dekke opp ulike grupper barn, som skulle utgjøre en helhet. Dataene var også felles og tilgjengelig for alle prosjektdeltakerne. For at jeg skulle kunne gjennomføre min delundersøkelse om: *Skilsmisse sett med barns øyne – barns sårbarhet og håndtering*, måtte jeg lage et utvalg av barn som med rimelig sikkerhet hadde opplevd skilsmissen som vanskelig. Den gruppen barn jeg var interessert i var:

Barn som lever i familier hvor det under eller etter skilsmissen har vært kontakt mellom familien og det offentlige hjelpeapparatet.

Jeg antok at disse barna hadde opplevd skilsmissen som spesielt vanskelig fordi de hadde vært i kontakt med hjelpeapparatet. Dermed antok jeg at sannsynligheten for at disse barna hadde flere risikofaktorer, og at de skulle være mer sårbare for skilsmissen var større enn for resten av barna i det felles utvalget. For å nå disse barna valgte jeg i første omgang å velge ut familier etter følgende kriterium:

1) Familier som oppga at de hadde fått hjelp fra det profesjonelle hjelpeapparatet i forbindelse med skilsmissen.

«Det profesjonelle hjelpeapparatet» ble ikke definert nærmere, men respondentene hadde en tilnærmet lik oppfatning av hva det var, og det viste seg at ingen hadde vanskeligheter med å besvare spørsmålet.

For mange av respondentene ble kontakten med hjelpeapparatet opprettet først ved skilsmissen eller i ettertid som en følge av de konsekvensene skilsmissen skapte. For andre var kontakten med hjelpeapparatet opprettet på et tidligere tidspunkt. Når det gjaldt dem som hadde svart at de hadde fått hjelp av et familievernekontor, var det vanskelig å skille mellom dem som hadde tatt kontakt i forbindelse med den ordinære skilsmisseprosessen eller om de hadde tatt denne kontakten for hjelp i ekteskapet på et tidligere tidspunkt. Derfor ble kriteriet utvidet for dem som svarte familievernkontor, slik at de i tillegg måtte ha tatt kontakt med minst én annen del av hjelpeapparatet.

Utvalget bestod av 21 skilte foreldre. Av disse ble 17 intervjuet. Jeg var forberedt på at skilsmissen hadde ført til stor geografisk mobilitet slik at det skulle bli umulig å få gjennomført intervjuer. Dette gjaldt for to personer som jeg ikke fikk intervjuet. En tredje person avtalte intervju med meg to ganger. Den første gangen endret hun tidspunktet og den andre gangen var hun ikke hjemme da jeg kom. Jeg kontaktet henne på telefon dagen etter den brutte avtalen, og etter en kort samtale trakk hun seg fra undersøkelsen uten noen spesiell begrunnelse. Den siste personen som ikke er intervjuet, har fremmedkulturell bakgrunn og trengte tolk i et eventuelt intervju. Jeg fikk aldri mulighet til å snakke med henne direkte, men bare med hennes stemor. Jeg vurderte denne situasjonen som så spesiell at jeg valgte å utelate intervjuet. I tillegg til disse fire personene viste det seg at ett av de 17 intervjuene ikke kunne brukes på grunn av tekniske problemer med opp-taksutstyret.

Til tross for at utvalget ble mindre enn planlagt, er informasjonsmengden likevel omfattende nok. Wadel (1991) hevder at et kjennetegn ved kvalita-

tiv forskning er at antall informanter er relativt lite, mens involveringen er relativ stor, og at forskeren først og fremst er ute etter data om samhandlingsprosesser. Metoden gir en bred kontaktflate mellom forsker og den som blir utforsket og gir derfor en mest mulig helhetlig forståelse for den utforskede situasjon. Når det gjelder variasjonen i informasjonen, mener jeg at reduksjonen i utvalget ikke vil påvirke undersøkelsen vurdert ut i fra de opplysningene jeg har om disse personene igjennom «telefonkontaktskjemaene», som vi brukte i forbindelse med den første kontakten. De skiller seg ikke fra dem som ble intervjuet i noen vesentlig grad.

Av de 16 foreldreintervjuene som blir brukt i analysen, lå aldersfordelingen mellom 28 og 46 år. Gjennomsnittsalderen var 39 år. Fire menn ble intervjuet, og av disse hadde to omsorgen for barna, én hadde utvidet samvær og én hadde vanlig samvær. Tolv kvinner ble intervjuet og ti hadde omsorgen for alle barna, én hadde omsorgen for ett av barna og far for det andre barnet, i ett tilfelle hadde barnevernet omsorgen for barna.

De 16 informantene har i gjennomsnitt brukt 3,6 hjelpeinstanser. Disse er rangert etter hyppighet:

- 11 familiekontorer, dette er kontakt før den ordinære skilsmisseprosessen
- 11 helsetjenesten dvs. helsestasjon, voksenpsykiatrien, lege, barne- og ungdomspsykiatrien
- 10 barnevernet, to foreldre har også hatt kontakt med det fylkeskommunale barnevernet i forbindelse med tiltak som institusjoner og fosterhjem
- 9 PP-tjenesten
- 7 sosialkontor
- 5 politi og kriminalomsorgen
- 3 alkoholistsorgen
- 1 krisesenter

Jeg intervjuet til sammen 15 barn, alle mellom 8 og 17 år. De to yngste på henholdsvis 8 år (gutt) og 9 år (jente), ble snakket med, og de fortalte mens de tegnet familien sin. Alle barna tegnet familiene sine. De andre barna var: En jente 9 år, en gutt 10 år, en gutt 11 år, to jenter 12 år, en jente 13 år, en gutt og en jente 14 år, en jente 15 år, en jente 16 år og en gutt 17 år.

Jeg valgte å ikke intervju barn under åtte år da det ikke lå innenfor rammene til prosjektet å bruke mer tid eller metoder som jeg mener kreves for å intervju mindre barn. Dette mener jeg å finne støtte for i utviklingspsykologien når det gjelder den kognitive utviklingen (Piaget 1973). I åtte- til tolvårsalderen vil barn kunne skille tydeligere mellom erfart virkelighet og

de opplevelsene og fortellingene som er styrt av ønsker eller behovet for bekreftelse. Først i denne alderen kan barn også vurdere seg selv tydeligere i moralske spørsmål ut fra både intensjon og handling. Barn i denne alderen begynner å forstå at sosiale sammenhenger og hendelser er uavhengige av dem selv og andre viktige personer og dermed blir også intensjonalitet en del av forståelsen (Øvereide 1995). Skilsmissen som intervjuene tok utgangspunkt i, lå henholdsvis cirka to og fire år tilbake i tid for de barna som ble intervjuet. På denne bakgrunnen og med min begrensede erfaring med å intervju mindre barn, satte jeg derfor den nedre aldersgrensen ved åtte år.

Gjennomføring av forskningsintervjuet

Det første jeg gjorde når jeg møtte barna, var å presentere meg selv og fortelle hvor og hva jeg arbeidet med. Å bruke tid på å forklare og avklare min holdning og mitt utgangspunkt for undersøkelsen var svært viktig for å etablere en mest mulig trygg og anerkjennende relasjon. Jeg fortalte også at jeg antageligvis ville komme til å spørre om situasjoner og forhold som var såre og vanskelige å snakke om. Hvis de ikke ønsket å snakke om disse, ba jeg dem si ifra. Jeg uttrykte også at det ikke ville ha betydning for undersøkelsens innhold. Jeg forklarte dem at de skulle forbli anonyme og jeg ga eksempler på hvordan jeg ville generalisere og bruke det som kom fram i intervjuene. Denne framgangsmåten ble ikke brukt for å skape en forestilling om likeverdighet mellom meg som forsker og barnet, men det var en viktig påminning om å gjøre det tydelig overfor barna hva formålet med undersøkelsen var. Intervjuet er en annen relasjon enn det som er vanlig mellom barn og voksen, og formålet eller oppgavens innhold er av en spesiell karakter.

Forskningsintervjuet bestod av tre deler: familieliste, familiekart og intervju. Hver del av forskningsintervjuet gir viktig informasjon og kan brukes alene. Men i denne undersøkelsen ble alt materiale brukt og må betraktes som en helhet. Brannan (1992) foreslår også flere metoder for å belyse en situasjon og fange inn samme fenomen fra ulike vinkler. Bruken av metoden med familieliste og familiekart er brukt slik Levin (1994) gjorde i sin doktoravhandling. Metoden er mye anvendt i familierapi og ble først utviklet som et terapeutisk hjelpemiddel, men er også brukt i forskningssammenheng. Formålet med denne metoden er å innhente informasjon og få belyst en situasjon, i denne sammenhengen familien, som forskeren ikke kjenner.

Alle informantene som ble intervjuet fikk valget om de ville at jeg skulle komme hjem til dem eller om de ville bli intervjuet på mitt kontor. Jeg var

også forberedt på å gjøre intervjuene på andre steder hvis informantene hadde ønsket om det. De fleste ønsket å bli intervjuet hjemme og de resterende ble intervjuet på mitt kontor. Når jeg møtte informantene, hilste jeg på dem ved å presentere meg med navn og arbeidssted og så fortsatte jeg i noen minutter med løst snakk om for eksempel været eller om å finne veien fram etc., for å alminneliggjøre situasjonen og løse opp stemningen. Deretter gikk jeg relativt hurtig over til kort å presentere formålet med prosjektet og jeg åpnet for spørsmål som de eventuelt hadde. Jeg gjennomgikk videre hva forskningsintervjuet ville gå ut på og at jeg ønsket å ta det opp på bånd.

For meg var det viktig på forhånd å forberede meg grundig før møtet med intervjupersonen. Jeg så på meg selv i denne situasjonen som instrumentet for å oppnå en god relasjon med informanten. Forskeren må bruke seg selv i en prosess om det felles temaet (Fog 1994). Jeg opplevde hver gang en form for uforutsigbarhet og usikkerhet, som ble redusert ved at jeg hadde forberedt meg godt. I denne forberedelsen dro jeg nytte av metoden «tuning in» (Schulman 1992), som går ut på å innstille seg emosjonelt på møtet og samtalen med klienten eller intervjupersonen for bedre å forstå hvordan den tenker og føler. Dette var til hjelp for ikke å bli teoretisk, abstrakt og intellektuell.

Familieliste

Alle barna, unntatt ei jente på ni år, laget familieliste. Denne jenta var det ikke gjort noen klar avtale med på forhånd, og hun var ikke hjemme da jeg intervjuet moren. Hun kom imidlertid hjem da jeg holdt på å avslutte mitt besøk og hun ville heller tegne sin familie.

Alle intervjuene startet med at de fikk utdelt et ark hvor de ble bedt om å lage en familieliste. Instruksjonen var lik til alle:

Hvem regner du med i familien din? Kan du skrive ned en liste over dem som er familie for deg?

Noen av de intervjuede spurte om de for eksempel skulle ta med hele slekten, tidligere ektefelles familie, om de kunne ta med en nær venn o.l. På disse spørsmålene ble det svart at mennesker i dag definerer familie forskjellig og at det var helt opp til dem selv å bestemme hvem de syntes det var naturlig og riktig å ta med. Etter at informanten hadde laget familielisten gikk vi igjennom listen sammen, slik at jeg var sikker på at jeg forstod hvem personene var og hvilken relasjon de hadde til dem. Barna hadde færre personer med på familielisten enn de voksne, og noen hadde bare med mor, far og søsken. Noen barn tok også med venner og kjæledyr på listen.

Familiekart

De yngste barna fikk valget om de ville tegne familien eller bruke ark og pappbrikker. To av de yngste, en gutt på åtte år og ei jente på ni år, tegnet familien. De andre barna laget familiekart og ingen hadde vanskeligheter med å følge den gitte instruksjonen.

Informantene fikk et stort hvitt ark og et ubegrenset antall pappbrikker. Brikkene var like store, men kjønnsdifferensierte. Trekanter som symboliserte kvinner og jenter og firkanter symboliserte menn og gutter. Instruksjonen var lik til alle:

Kan du lage et bilde av familien din på dette arket, slik du opplever den. De trekantede brikkene symboliserer kvinner og jenter og de firkantede menn og gutter. Tegn en runding midt på arket som er deg. Plasser brikkene i forhold til deg etter hvor nær og fjern du opplever at de andre i familien er til deg.

Noen spurte om hvordan de skulle legge brikkene, om de skulle være på linje bortover, som en sirkel rundt rundingen som symboliserte en selv, om det kunne være like stor avstand for flere brikker osv. På disse spørsmålene svarte jeg at dette bestemte de selv og at de skulle gjøre det som de syntes var naturlig for dem. Når informantene hadde plassert brikkene utover på arket, ble de bedt om å lime dem fast og skrive fornavnene til personene på brikkene. I tillegg ble de bedt om å skrive en betegnning på relasjonen, som for eksempel søsken, onkel, venn o.l. Mange av informantene tror jeg opplevde denne oppgaven som spennende og utfordrende, som gjorde seg utslag i at de brukte lang tid og at de ville være nøye med det å bestemme nærhet og avstand mellom seg selv og de andre. Flere ga meg inntrykk av at det å lage familiekartet la grunnlaget for mange overveielser som både virket bevisstgjørende og var følelsesmessig ladet. Levin (1994) skriver om denne prosessen:

«I første omgang skaper kartet en distanse i forhold til følelsene. Prosessen som leggingen av kartet er, bidrar til en bevisstgjøring av følelsene individet har til familiemedlemmene. Når informanten holder en brikke som symboliserer en person i hånden, skjer det en slags distansering i forhold til følelsene.»

(Levin 1994:122)

Det lar seg vanskelig fastslå om det å lage familiekart fører til en bevisstgjøring av følelsene individet har til familiemedlemmene eller om det skaper en distanse i forhold til følelsene. Imidlertid kunne jeg observere og flere bekreftet at det berørte følelser og at det satte i gang refleksjoner omkring

familierelasjonene. Noen brukte lang tid på å lage kartet og flyttet stadig om på brikkene før de limte dem fast. De fleste tok med bare de personene som de hadde skrevet på familielisten. Hvis det var nye personer eller uklarheter ved kartet, spurte jeg omkring disse slik at jeg hadde en rimelig god oversikt over familien før vi startet intervjuet.

Bruken av familielisten og familiekartet var en god start på forskningsintervjuet. Den kan beskrives som en forsiktig og myk start, fordi det å tegne familiekart er en konkret oppgave om faktiske forhold. Respondentene snakket mens de laget familielisten og familiekartet, og det ga meg mye informasjon. Dette ga grunnlag for et godt klima før intervjuet, som for mange dreide seg om et vanskelig og følelsesmessig komplisert tema.

Intervju

Intervjuene jeg gjorde var halvstrukturerte og tematiserte. Jeg hadde som formål og hovedtema å fokusere på barnas opplevelse av foreldrenes skilsmisse. Vi i prosjektet «Skilte familier» hadde laget to intervjuguider, én for voksen- (Appendix 3) og én for barneintervjuene (Appendix 4), som var bygget opp omkring deltemaer som jeg ville ha belyst. Rekkefølgen på deltemaene var av underordnet betydning, og utformingen av konkrete spørsmål var ikke gjort på forhånd, men måtte tilpasses informanten og situasjonen. Det ble skrevet ned en del spørsmål under hvert delområde som skulle være påminnelser og stikkord for meg. Disse intervjuene måtte bli personlige og de nærmet seg også fortrolige samtaler i stor grad. Derfor var det viktig å la den intervjuede så langt det var mulig å bestemme rekkefølgen og temaene for samtalen, så lenge temaene hadde betydning og kunne belyse mine problemstillinger. Selv om jeg som barnevernspedagog har lang erfaring i å samtale med barn, er det å intervju i forskningsøyemed et annet anliggende. Mye er skrevet omkring temaet barn som informanter, og det er mange måter å angripe dette temaet på. I det følgende skal jeg forsøke å redegjøre for mine vurderinger, hva jeg la vekt på samt diskutere noen av mine erfaringer i forbindelse med datainnsamlingen.

Jeg la vekt på å si til barna at det var fint og viktig at de ville bli intervjuet om sine opplevelser av skilsmisseprosessen, fordi det finnes svært få undersøkelser om hvordan barn har det når de voksne skilles. Videre fortalte jeg at det meste vi visste om hvordan barn har det når de voksne skilles, kommer fra fortellinger og beskrivelser som voksne har gitt. Jeg fortalte at min holdning er at det er barnet selv som er ekspert på sin egen historie og best kan fortelle hvordan man har opplevd skilsmisseprosessen.

Intervjusituasjonen er mangfoldig og kompleks. Konteksten, informanten, historien og prosessene som utvikler seg gjennom intervjuene er ulik for hver gang. På mange måter er også jeg forskjellig fra gang til gang. I denne typen intervjuer kan det innvendes at det er en ulempe å ha mye informasjon på området, slik at man ikke stiller basale og enkle spørsmål. Dette prøvde jeg å unngå ved å prøve å ikke stille for mange spørsmål og ved å legge opp til at informanten skulle fortelle meg en historie. Målsettingen var å redusere asymmetrien i relasjon i intervjusituasjonen, samtidig ble forholdet preget av jeg skulle intervju dem om områder og hendelser i livene deres som for en del hadde vært svært vanskelig. Dette var ikke et møte mellom hjelper og klient, men noen av intervjusituasjonene kunne fortone seg slik.

Jeg opplevde ikke at intervjuguiden hadde en for stor grad av struktur, slik at spørsmålene mine ikke ble for mye preget av et voksent perspektiv og vår forståelse. Ut fra et barneperspektiv var det viktig å angi noen temaer som ga mening for barna og som de kunne begynne å snakke om. Dette hadde på den ene siden som hensikt å ikke formulere spørsmålene for lukket og på den andre siden at de ikke ble for generelle eller abstrakte, slik at de ble for vanskelige å svare på. Jeg opplevde at jeg stadig kunne vende tilbake til barnas begrunnelser og forståelser, også til de vanskelige og såre opplevelsene.

Det kan være vanskelig å skille mellom et terapeutisk intervju og forskningsintervju. Begge former for intervju kan oppleves som et fristed å få snakket ut om vanskelige opplevelser og hendinger. For noen av barna var jeg den første personen, bortsett fra foreldrene, de hadde snakket med om skilsmissen. I samtalen med meg kom det også fram aspekter og forhold som de ikke hadde snakket med foreldrene sine om. Jeg tror at flere av mine intervjuer hadde en terapeutisk virkning ved at barna fikk snakket om følelsesmessige vanskelige temaer knyttet til foreldrene og skilsmissen, og slik hadde en hjelpende funksjon. Dette skyldes antageligvis at jeg fokuserte på skilsmissen spesielt, var nøytral, garanterte anonymitet, lyttet, hadde god tid og var genuint interessert i det de hadde å fortelle. I tillegg hadde jeg ingen tidligere relasjon til barna, og de hadde for eksempel ingen lojalitet eller skyldfølelser knyttet til meg.

Jeg fant at Solberg (1990) også mener at for å få til en god kommunikasjon med barn er det viktig å forstå barn og verdsette deres troverdighet, at man i en intervjusituasjon med barn må kunne framstå som ansvarlig og tørre å ta initiativer. For å kunne følge med i et intervju må en ofte bruke fantasi og innlevelsessevne. På lik linje som i kontakt med voksne må en vise inter-

esse og nysgjerrighet overfor det enkelte barnet samt vise det respekt og respektere dets grenser. Solbergs (ibid) hovedpoenger i forbindelse med intervjuing av barn er at det ikke er prinsipielt annerledes å intervju barn enn å intervju voksne, at alder ikke er relevant for metodevalgene og vi ikke står overfor prinsipielt andre metodiske utfordringer når barn intervjues enn når voksne intervjues.

Ved å vektlegge disse forholdene mener jeg at jeg bidro til å endre eller å flytte noe av fokus bort fra en voksen sentrering. Det var relasjonen mellom barnet som informant og meg som forsker som ble sentralt. Jeg understreket for barna at de var det viktige subjektet for undersøkelsen, la vekt på deres integritet og suverenitet og inngikk en form for avtale med hvert enkelt barn.

Tretten av de femten barna i utvalget ble intervjuet. De to barna som tegnet familien ble ikke intervjuet, primært fordi de ikke var forberedt på det og i tillegg at situasjonen ikke lå til rette for det, men de tegnet og ga informasjon mens de tegnet. Alle intervjuene med barna ble gjort med dem alene uten at foreldrene var til stede.

Jeg prøvde å få til samtalepregete intervjuer, hvor hensikten min var å få fram subjektive opplevelser, følelser, vurderinger og synspunkter omkring temaet skilsmisser og konsekvenser for barn og unges oppvekstvilkår. Intervjuet var strukturert omkring et bestemt tema og intervjuguiden var delt opp i temaområder. Intervjuguiden ble også utprøvd på unge studenter. Temaområdene var:

- Deg selv/personalia
- Beskriv familien din
- Skilsmisse
- Hverdagen
- Framtida

Intervjuene med barna ble gjennomgående kortere enn intervjuene med de voksne, og intervjuene med de største barna ble vesentlig lengre enn med de mindre barna. Flere av intervjuene med de yngre ble også mer konkrete med flere oppfølgingsspørsmål fra meg. Alle barna som ble intervjuet fikk etterpå en liten gave som takk for at de stilte opp på undersøkelsen.

Intervjuguiden for voksne hadde en annen oppbygging og andre temaområder enn den for barn. Temaområdene var:

- Bakgrunn og oppvekstshistorie

Separasjonen og skilsmissen Hvem tilhører familien din Organisering av hverdagen

Rekkefølgen på temaområdene som er vist ovenfor, ble sjeldent fulgt og mange av dem var også uaktuelle eller av mindre betydning for en del av de intervjuede. Noen av intervjuene ble i stor grad samtaler hvor en var innom alle temaene, men rekkefølgen var ulik og fordypningen i hvert enkelt temaområde var også forskjellig. Slike intervjuer var ofte svært informative, men også krevende for meg, fordi jeg forsøkte å sikre at vi i løpet av samtalen hadde vært inne på de fleste temaene. Intervjuene ble ikke og var heller ikke forventet å være like dyptgående eller å gi like mye informasjon på alle områder. Dette skyldtes noen ganger at informanten ikke ønsket å gå nærmere inn på et spesielt område, at samtalen på et tema tilfeldigvis gikk over på et annet tema eller at det var vanskelig å holde konsentrasjon eller fokus.

Ettertanker

Det som foreldre forteller om barns opplevelser av skilsmissen er både viktig og interessant, fordi voksne legger premissene og skaper mye av betingelsene som barna møter. Det er de voksne rundt barna, i første rekke foreldrene, som er medspillere i barnas konstruksjon av virkeligheten. For meg var det viktig å intervjuer de voksne før jeg intervjuet barna, fordi jeg bare hadde muligheter til ett eller to møter med familien. Jeg vurderte det slik at de kunne gi meg den kunnskapen jeg trengte for å kunne stille de utdypende spørsmålene og sikre meg at jeg kom inn på spørsmål som var helt sentrale for skilsmisseprosessen i den enkelte familien. I tillegg viste det seg også ofte å være viktig for å kunne forsøke å gripe og overskue relasjonelle forhold, livsløp, slektskap og kontekstuelle sammenhenger. Dette var også et dilemma fordi foreldre la føringer for mine spørsmål, og det kunne gjøre at temaer som barna ville ha snakket om, ble utelukket. Imidlertid visste barna at jeg hadde snakket med de voksne, og det betydde at de hadde tillit til meg. Dette ga også trygghet for barna fordi de visste at de voksne hadde gitt tillatelse, og det var ønsket at de skulle snakke om skilsmissen til meg.

Etter at intervjuene var avsluttet, spurte jeg informanten om hvordan de syntes det hadde vært å bli intervjuet. For en del som hadde fortalt om nære og vanskelige forhold, var det naturlig å snakke videre sammen en stund etterpå. Samtalene dreide da ofte over på andre temaer, og det foregikk en form for «debriefing». Det var svært viktig for meg at intervjupersonen følte seg så trygg som overhodet mulig i en slik situasjon (Solberg 1990). At jeg virket troverdig er viktig for validiteten av undersøkelsen og grunnleg-

gende for å skape en god situasjon og få personlig kontakt. Noen av de som ble intervjuet, bekreftet at jeg fikk til tillitsfulle og åpne samtaler. De uttrykte at de hadde fortalt meg om ting som ingen andre eller få visste eller at de hadde fortalt om hendelser som de før intervjuet hadde bestemt seg for å ikke fortelle.

At jeg var engasjert og hadde kompetanse på området førte ikke til at jeg unngikk å bli følelsesmessig berørt når intervjupersonen fortalte om viktige og vanskelige forhold i sin livshistorie. Mange av temaene og situasjonen var gjenkjennelige fra mitt eget liv. Jeg tenkte på forhånd igjennom om jeg hadde forutinntatte holdninger og uerkjente følelser på dette området. Selv er jeg ikke skilt, men har flere tidligere samboerforhold uten barn. I dag lever jeg i et samboerforhold med to små barn og med en stedatter som er ungdom. Jeg tror ikke jeg hadde noen spesielle holdninger omkring skilsmisse som påvirket intervjuene. Jeg opplevde heller ikke at det kom fram signaler eller antydninger fra informantene som tilsa at jeg påvirket dem i noen retning.

Tradisjonelt oppfattes menn mer lukket og i mindre grad i stand til å sette ord på følelser og opplevelser enn kvinner. Men jeg opplevde ikke denne forskjellen særlig stor i mine intervjuer med kvinner og menn. Dette hadde jeg forventet ifølge forskning på området (Bjerrum Nielsen og Rudberg 1990). De mennene jeg intervjuet, var svært åpne. Dette kan skyldes at informantene selv hadde ønsket å bli intervjuet, at de var svært engasjert i temaet, at det var selvopplevd, at mennene var spesielt involverte og at jeg var mann. Det å intervju barn, spesielt de større, var lettere enn jeg hadde trodd på forhånd, og intervjuene ble svært informative.

Jeg opplevde noen dilemmaer når det gjaldt å spørre de barna som hadde det vanskelig. Spørsmål av typen: Hvordan bør en god mor være? Er det hendelser du skulle ønske hadde vært annerledes? Jeg opplevde det vanskelig å stille denne typen spørsmål, når barna hadde fortalt om svært vanskelige situasjoner og som det var åpenbart at de ønsket skulle vært annerledes. Jeg kom også inn på temaer, både i barn- og voksenintervjuene, som var så såre og vanskelige at informanten viste med gråt eller tydelig kroppsspråk at den ikke ønsket å snakke mer om det. Noen ganger spurte jeg om dette var et så vanskelig tema å snakke om at vi skulle gå videre i intervjuet. Som oftest fikk jeg da bekreftet at det var et vanskelig tema, men at de allikevel ønsket å snakke om det. Jeg var forberedt på at slike episoder ville skje, og det var viktig for meg å være sensitiv og respektere informantens grenser. Det å være empatisk i en slik intervjusituasjon mener jeg er å være

klar over og ha med seg både de følelsesmessige og kognitive sidene ved samtalen og situasjonen (Fog 1994). Begrepene «innlevelse» og «å ta den andres perspektiv» er helt grunnleggende aspekter for å få til god kommunikasjon. Det innebærer flere elementer, blant annet det å være konsentrert til stede, psykisk nærvær, forsøke å leve seg inn i og forstå den andres situasjon og evne til å stoppe opp og reflektere i samhandlingen.

Det skjedde også at informantene spurte meg om råd underveis i intervjuet, men jeg ga ingen råd eller svar mens intervjuet pågikk. Imidlertid ga jeg i tre tilfeller, to voksne og ett barn, råd i etterkant av intervjuet om hvor de kunne henvende seg for å få videre hjelp. Situasjonen til disse tre var så alvorlige, at jeg fant det både faglig og etisk riktig å gi disse rådene.

Min opplevelse av å intervjuer voksne og barn omkring familieförändringar, skilsmisse og oppvekstvilkår var at det var utfordrende. Noen av dem jeg intervjuet har hatt eller har det vanskelig. Noe av det første jeg oppdaget, var at det var mange som hadde det fattigslig og at de slet med økonomien etter skilsmissen. Det var barn som hadde mye ansvar for seg selv, søsken og hele familien. Det var historier om mishandling og misbruk av alkohol, vanskeligheter på boligmarkedet og dårlige møter med hjelpeapparatet. Imidlertid var det også fortellinger med humor og selvironi, om samhold og solidaritet og historier om ny selvrespekt og gode liv. Mange av intervjuene ble i tankene mine i flere dager og la grunn for ettertanke og refleksjon. På mange måter begynner analysen allerede underveis i intervjuet. Hva som kommer frem i intervjuet er avgjørende for hva en går videre på, hvilke temaer en tar tak i og kommer tilbake til, hvordan og når en stiller oppfølgings spørsmål. De tidlige intervjuene hadde også helt sikkert betydning for hvordan jeg gikk fram i de neste intervjuene. Å analysere kvalitativt materiale er både morsomt, frustrerende og krevende. I neste avsnitt ser jeg nærmere på hvordan jeg har analysert og fortolket det innsamlede materialet og informantenes historier og erfaringer.

ANALYSEARBEIDET

Jeg presenterer og beskriver i dette avsnittet tilretteleggingen av materialet for analyse og analyseprosessen. Jeg hadde én, om ikke klar problemstilling, før jeg gikk i gang med analysen. Jeg ville undersøke hvordan foreldrenes skilsmisse påvirket barna, men jeg var usikker på hvordan dette kunne studeres.

Da jeg skulle begynne å lete i metodelitteraturen etter analyseredskaper, var jeg på utkikk etter klare regler og prosedyrer for hvordan jeg skulle gå fram

i analyseprosessen. Etter hvert satt jeg igjen med det inntrykket at «hver forsker sin egen metode». Dette utsagnet rommer kanskje mer sannhet enn det først gir uttrykk for. Kvale (1997) hevder at det ikke finnes analysemetoder som kan finne veier gjennom de ugjennomskskelige intervjuutskriftene, og at det ikke er noen hoved- eller snarveier til intervjuenes betydninger. Det finnes analyse-teknikker som er nyttige til noen formål, andre som er relevante for en del intervju typer eller som passer bra for noen forskere. Hans konklusjon er at det sentrale i intervju analysen er forskeren selv, og at prosessen er et håndverk som er en fortsettelse av prosessen med å utforme problemstillingen, skape designet, og preget av forskerens ferdigheter og erfaring samt viten, sensitivitet og empati.

Jeg opplevde som så mange andre at analyseprosessen med et større kvalitativt materiale kan være rotete, uoversiktlig og subjektiv og at det kan være lite fruktbart å lete etter linjer og trinn i den. Syltevik (1996) viser til Bryman og Burgess (1994) som har følgende oppsummering av karakteristika for analyse av kvalitative data:

1. «Det er ingen standardprosedyre for analyse av kvalitative data.
2. Analysen dreier seg ikke bare om tekniske prosedyrer, men er relatert til aspekter ved de sosiale relasjonene i datainnsamlingen.
3. Mye er og må være implisitt, og er vanskelig og kanskje umulig å artikulere.»
(Syltevik 1996:78)

Jeg mener at en slik holdning til analysen kan gjøre at arbeidsprosessen blir usynliggjort, og det blir vanskelig for leseren å avgjøre gyldigheten av undersøkelsen. Samtidig griper den til kjernen av problemene slik jeg opplevde analysearbeidet.

Jeg hadde også bitt meg merke i at i metodelitteraturen beskrives analysen av kvalitativt materiale ofte som at man lett kan bli for ivrig og opptatt av å finne meninger og svar for tidlig i prosessen. Miles og Huberman (1994) skriver i kapitlet «Making Good Sense»:

«People are meaning-finders; they can very quickly make sense of the most chaotic events. Our equilibrium depends on such skills: We keep the world consistent and redictable by organizing and interpreting it. The critical question is whether the meanings you find in qualitative data are valid, repeatable, and right.» (1994:245)

Denne tendensen mot å finne raske svar var jeg klar over før jeg tok til med analysearbeidet, og min bakgrunn som sosialarbeider hadde lært meg å

finne raske svar og være målorientert. Derfor var jeg spesielt oppmerksom på å ikke trekke for raske slutninger og konklusjoner.

Alle intervjuene ble tatt opp på bånd, og de ble skrevet ut i sin helhet og ordrett fra båndene. Jeg satt til slutt igjen med ca. 550 sider utskrift fra barneintervjuene og ca. 450 sider fra intervjuene med voksne. Det er krevende å håndtere et så stort intervjumateriale, og jeg arbeidet hele tiden med de opprinnelige utskriftene. Ut i fra oppgavens tema og forskningsspørsmål var det selvsagt slik at jeg i hovedsak arbeidet med analyse og tolkning av barneintervjuene.

Presentasjon av barna og familiene og vurdering av barna

I dette avsnittet presenteres familiene til de barna jeg intervjuet. Det gir leserne en bedre oversikt og bakgrunn for å forstå undersøkelsens resultater. Etter skilsmissen er barnas familie en tokjernefamilie, bestående av mors hushold og fars hushold (Ahrns 1995, Moxnes 1990). Jeg redegjør først for tokjernefamiliens sammensetning og inkluderer mor, far, søsken, halv-søsken, stesøsken og nye steforeldre. Deretter redegjør jeg for sammensetningen av barnas hushold, det hjemmet barna bor mest i. Jeg har ikke intervjuet alle familie- eller husholdsmedlemmene. For å tydeliggjøre hvem som er intervjuet, er de blitt gitt navn.

Videre redegjøres det for når foreldrene ble skilt og hvilket samvær de har med barna. Alle familiene gjennomlevde en skilsmisse i 1992 eller 1995, men ett av barna hadde også opplevd en skilsmisse tidligere og ett barn hadde opplevd et nytt samlivsbrudd etter den skilsmissen vi tok utgangspunkt i, da utvalget ble bestemt.

Alle person- og stedsnavn er anonymisert, og tillegg er andre faktiske opplysninger, også inntekt, endret for å sikre anonymiseringen. I analysekapitlene er det brukt sitater fra intervjuene for å gi inntrykk av dataene som ligger til grunn for analysen, og de viser ofte informantens opplevelser eller begrunnelser. Dette mener jeg gir leseren større mulighet for å følge mine tolkninger og vurderinger. Sitatene er minimalt redigert, og informantens talespråk er gjengitt i sin opprinnelige form. Dette er gjort med bakgrunn i en sosialkonstruksjonistisk tenkning, at intervjuet kan leses, oppfattes og tolkes ulikt, og at kunnskap utvikles refleksivt mellom teksten og leseren.

Dette er ikke en undersøkelse av hvordan det går med barn som opplever skilsmisse, men en undersøkelse av hvilke forhold som kan øke barnas sår-

barhet og vanskeliggjøre en positiv utvikling og vekst. Skilsmissen er et av svært mange fenomener i barna livsløp. For å kunne drøfte skilsmisens innflytelse og konsekvenser for barna må barna vurderes i forhold til hvordan de opplever å «ha hatt det» før skilsmissen og hvordan de opplever å «ha det» på intervjutidspunktet. Først gjorde jeg en grundig vurdering av hvert barn. Ut i fra denne samlede informasjonen fant jeg at barna hadde en del fellestrekk. For å kunne systematisere vurderingene av barna har jeg kategorisert barna i to grupper med utgangspunkt i likheter og forskjeller. De to gruppene er barn som «har det litt bra og litt dårlig» og barn som «har det dårlig».

Min vurdering er basert på fire forhold:

For det første bygger vurderingen på mine inntrykk av barna i møte med dem ved intervjuingen. Etter hvert intervju skrev jeg ned mine egne vurderinger av hvordan jeg opplevde at de hadde det.

For det andre tar den utgangspunkt i at jeg har lest alle intervjuene gjentatte ganger, og i denne gjennomgangen har jeg merket meg alt de fortalte om hvordan de hadde det. Når Ilse sier «at hun har tenkt på å flytte hjemmefra eller å flytte i fosterhjem» eller når Giske sier «jeg ble helt fra meg», er det klare uttrykk for at de har det vanskelig.

For det tredje bruker jeg informasjonen fra intervjuene med foreldrene og deres utsagn om hvordan barna har hatt det og har det.

For det fjerde bruker jeg min kunnskap og erfaring som barnevernspedagog. Jeg har valgt å ta utgangspunkt i Nygren (1997) utredningsmodell av barns behov, utvikling og oppdragelse. Jeg bruker teoriene om «sosial-, kognitiv- og psykososial utvikling» fra denne modellen for å vurdere barna.

«Har det litt bra og litt dårlig»

Familien CLAUSEN

Familien består mor, far og deres sønn på fjorten år og datter på tolv år. I CHRISTOFFER (14) og CATHRINE (12) sitt hushold bor Claus (far) på 42 år. Mor og far ble skilt i 1992. Barna går i henholdsvis åttende- og sjetteklasser. Far og barna har flyttet til hans hjemsted i Trøndelag. Mor bor fortsatt i Trondheim. Barna besøker henne annenhver helg.

CHRISTOFFER (14)

Christoffer sier at han har det bra og at han har det mye bedre etter å ha flyttet til far. Han forteller at den første tida etter separasjonen, mens han

bodde hos mor, hadde han det forferdelig. Mor og hennes samboer drakk og festet hele tiden, og til slutt ble det så vanskelig for ham at han flyttet til far. Christoffer forteller at forholdet til moren fortsatt er vanskelig og at han derfor ikke besøker henne så ofte. Christoffer sier at han trives på det nye stedet han nå bor og går på skolen. Han har fått mange venner og deltar på flere aktiviteter.

Jeg fikk inntrykk av at Christoffer hadde hatt det svært vanskelig i oppveksten, men at han har fått det bedre sammen med sin far på det nye hjemstedet. Christoffer var preget av fortiden og syntes det var vanskelig å gå i detalj om alt som har skjedd i oppveksten. Han virket fornøyd, men samtidig virket han å være sørgmodig over sine opplevelser i barndommen.

Far sier at Christoffer har hatt en svært turbulent og vanskelig oppvekst som har vært skadelig for ham. Samtidig forteller far at Christoffer har blomstret opp etter at han flyttet til ham, og at han fått mange venner og engasjert seg i mange aktiviteter. Far mener at Christoffer har det mye bedre nå – spesielt etter at konfliktene mellom ham og ekskona tok slutt.

Jeg vurderer Christoffers kognitive utvikling som god. Han har et bra språk, god resonneringsevne og er konsentrert gjennom hele intervjuet. Christoffer gjør det også bra på skolen. Sosialt fungerer Christoffer godt, han har mange venner og er aktiv. Samtidig mener jeg at han virket litt reservert og tilbaketrukket, men at han kan ivareta egne behov og meninger. Emosjonelt vurderer jeg at Christoffer sliter med de grusomme opplevelsene han har hatt i oppveksten. Slik jeg ser det, har han det fortsatt vanskelig, særlig i forhold til mor. Christoffer virker litt trist og utrygg, samtidig som han gir inntrykk av å være sterk og har klart motgangen han har opplevd i livet på en god måte. Jeg vurderer at Christoffer har profittert mye på å ha flyttet, at han har en edru forelder og et stabilt liv. Jeg vurderer derfor at han «har hatt det dårlig», men at han nå «har det litt bra og litt dårlig».

CATHRINE (12)

Cathrine, søster til Christoffer, sier hun har det fint og at hun trives med å bo sammen med far og Christoffer. Hun forteller at hun hadde det vondt etter separasjonen, da hun bodde sammen med mor og hennes samboer. Moren og samboeren drakk hele tiden, og mors samboer var stygg mot henne. Cathrine sier hun ønsket å flytte til far, og til slutt grep barnevernet inn og hun fikk flytte. Cathrine forteller at hun har et vanskelig forhold til mor. Samtidig som hun savner mor, er hun klar over at hun ikke kan bo hos henne og hun tør ikke helt tro på at mor har sluttet å drikke. Cathrine sier

at det er et godt miljø på skolen, at hun er flink og gjør det godt. Hun har mange venner og er med på forskjellige aktiviteter på fritiden.

Slik jeg opplevde Cathrine har hun det bra med seg selv og at hun trives bra der hun bor nå. Jeg møtte ei jente som er merket av fortidens turbulente liv og foreldrenes alkoholmisbruk og som er preget av sitt ambivalente forhold til mor. Cathrine framstod som energisk, direkte og sympatisk.

Far sier at Cathrine har hatt det svært vanskelig på grunn av foreldrenes turbulente liv og alkoholmisbruk både før og etter skilsmissen. Far forteller at det tok for lang tid før Cathrine kunne flytte til ham, fordi moren motsatte seg det. Den siste tiden sammen med mor og hennes samboer, før barnevernet grep inn, mener far var svært negativ og skadelig for Cathrine. Far sier han er imponert over hvor fort Cathrine har funnet seg til rette på det nye stedet, og at han tror at hun har det bra.

Jeg vurderer at Cathrine fungerer svært godt kognitivt. Hun har et godt språk for alderen, virker reflektert og har en god hukommelse. Cathrine har gode skoleprestasjoner og var konsentrert og pågående gjennom hele intervjuet. Min vurdering er at Cathrine også fungerer godt sosialt med mange venner, initiativ og en god selvrepresentasjon. Cathrine har hatt det grusomt i oppveksten, og slik jeg ser det har hun det fortsatt følelsesmessig vanskelig. Cathrine sliter med sitt ambivalente forhold til mor og sin oppvekstshistorie, noe som gjør at hun har følelsesmessige svingninger. Etter min mening er Cathrine preget av uro og tristhet, samtidig som hun virker glad og impulsiv. Hun virker likevel å ha et godt selvilde og fremstår som trygg. Jeg vurderer derfor Cathrine til å ha «hatt det dårlig», men at hun nå «har det litt bra og litt dårlig».

Familien DRØBAKK

Familien består av mor, far og deres datter på tretten år og sønn på elleve år samt mors sønn på ett og et halvt år med en ny mann. I DAVID (11) sitt hushold bor Dorthe (mor) 37 år, søster og halvbror. Mor og far ble skilt i 1995. David går i femteklasse. Mor har flyttet tilbake til Trondheim etter å ha bodd flere år på Vestlandet. Far til David bor i Sør-Europa av helsemessige grunner, og David har derfor uregelmessig samvær med far. Han traff faren sin sist for ca. fire måneder siden. David tilbringer deler av sommerferien sin hos far hvert år, og de tilbringer mye tid sammen når far kommer på Norgesbesøk.

DAVID (11)

David sier at han har det bra, men uten å utdype nærmere hvordan han har det. Han forteller om en turbulent tilværelse med mange flyttinger. Flyttingen tilbake til Trondheim synes David har gått bra, og at det ikke er så stor forskjell mellom å bo i Trondheim og byen han bodde i før. David sier at han synes mor er grei og snill og at forholdet mellom ham og far er godt selv om far bor i utlandet. David sier det går bra på skolen. David trener både fotball og ski og er ellers sammen med kamerater i fritida.

Jeg opplevde en tilsynelatende aktiv og glad gutt, men som samtidig virket å være litt overflatisk eller i lite kontakt med følelsene sine. Jeg opplevde at David ikke hadde oversikt over hva som var skjedd ved samlivsbruddet og hva som hadde vært beveggrunnene for flyttingene. Dette mener jeg gjorde ham forvirret og usikker og jeg opplevde at han ikke var i stand til å forstå viktige deler av sin egen historie.

Mor fortalte at David er hjelpsom og snill og at han har klart forandringene med å flytte tilbake til Trondheim bra. Samtidig ser hun at David har opplevd mange endringer og store påkjenninger i oppveksten, som kan ha vært vanskelige å takle for ham. Mor gir ikke uttrykk for å være bekymret for David, men hun mener at han har det bra.

Min kognitive vurdering av David er at han fungerer litt dårlig til å være elleve år. Han har vanskelig for å resonnerer, forstå sammenhenger og for å gjengi sin egen historie. Han sliter en del med å huske og å plassere hendelser i tid. Språket virker derimot å være aldersadekvat ved at den konkrete forestillingsevnen fortsatt er dominerende. Han er konsentrert gjennom intervjuet. Min forståelse av Davids sosiale utvikling er at hans oppvekst med flere flyttinger og perioder med ustabil livssituasjon har gjort ham sårbar, litt tilbaketrukket og usikker. Etter min mening er han lite flink til å markere egne behov og meninger. Min vurdering av David er at han har det vanskelig følelsemessig. Han virker usikker og utrygg og har vanskelig for å kommunisere at han ønsker mer omsorg og støtte. Imidlertid ser det ut som om David har et godt forhold til foreldrene og at han har det ganske bra i hverdagen sin. Min vurdering er at David «har hatt det» og «har det litt bra og litt dårlig».

Familien HANSEN

Familien består av mor, far, datter på tretten år og sønn på ti og et halvt år samt fars nye samboer. I HEDDA (13) og HOVE (10) sitt hushold bor Hjørdis (mor) 46 år. Foreldrene ble skilt i 1995. Far bor i tidligere felles

bolig, og mor har kjøpt seg bolig i samme strøk. Far har vanlig samværsordning. Hedda går i sjetteklasser og Hove går i fjerdeklasse.

HOVE (10)

Hove sier at han synes det er vanskelig å snakke om hvordan han har det, og at det er vanskelig å snakke om ting han har inni i seg. Han sier imidlertid at han har et godt forhold til mor, men i begynnelsen likte han ikke mors kjæreste, og han var derfor mye sur på henne. Hove sier at han husker at foreldrene kranglet mye før separasjonen, men at han syntes det var dumt at de skulle skilles. Hove forteller at han har et dårlig forhold til far, fordi far slo ham tidligere. Hove liker seg ikke hos far og trives ikke når han må bo der. Likevel må han være der, og da har han det ikke greit. Hove har det kjempefint på skolen. Han sier at han har to venner og er med på mange fritidsaktiviteter.

Jeg møtte en gutt som det noen ganger var litt vanskelig å forstå. Det virket som om han ikke ville fortelle så mye, og at det var noe som han ville holde tilbake. Jeg satt igjen med et inntrykk av at han trengte omsorg og støtte. Hove hadde vanskelig for å uttrykke sine følelser, men ga meg et klart bilde over hvor vanskelig hans forhold til far var.

Mor mener at situasjonen til Hove er blitt bedre enn den var i separasjonsfasen, som var preget av turbulens og mange forandringer for Hove. Hun sier at Hove hadde det vanskelig etter samlivsbruddet og at han mislikte at foreldrene skulle skilles. Mor forteller at hun er klar over det vanskelige forholdet Hove både har hatt og har til far.

Jeg vurderer at Hove kognitivt er som tiåringer flest, men at han har vanskeligheter med å huske og å gjengi episoder og hendelser fra separasjonsprosessen. Språklig kan han være noe vanskelig å forstå og han ble ukonsentrert under det relativt korte intervjuet. På skolen presterer han bra, noe som tilsier at han kan konsentrere seg i en annen kontekst. Min vurdering er at Hove fungerer noe svakt sosialt. Det virker som om han er litt tilbake trukket og at han omgås færre jevnaldrende enn hva som er vanlig for gutter på dette alderstrinnet. Slik jeg forstår Hove, har han hatt et vanskelig forhold til far både før og etter skilsmissen. Dette gjør at han har det dårlig når han er sammen med far. Følelsesmessig er Hove etter min mening noe svingende med et sterkt temperament og uro samt med et litt svakt selvbilde. Jeg vurderer at det gode forholdet til mor har vært en viktig støtte for Hove, som gjør at han har det litt bra. Jeg vurderer derfor at Hove er i gruppen barn som «har hatt det og har det litt bra og litt dårlig».

Familien JENSEN

Familien består av mor, far og deres sønner på åtte og seks år samt fars nye kone. Mor har to barn fra et tidligere forhold. I JARLE (9) sitt hushold bor Jan (far) 37 år, bror og stemor. Foreldrene til Jarle ble skilt i 1995. Mor har en utvidet samværsordning, men som i den siste tiden i praksis har vært en vanlig samværsordning.

JARLE (8)

Som tidligere redegjort for ble det ikke gjennomført et ordinært intervju med Jarle. Men jeg snakket med ham, og han var til stede i rommet da jeg intervjuet far. Far forteller at Jarle har hatt en vanskelig oppvekst med en mor som har slitt med psykiske problemer i størstedelen av oppveksten. Derfor har barndommen vært turbulent i perioder, og kontakten med mor har vært ustabil både før og etter skilsmissen. Far mener at Jarle har fått det bedre etter separasjonen, fordi kontakten med mor er blitt mindre. Forholdet til mor er likevel fortsatt vanskelig å takle for Jarle. I første rekke er livet blitt bedre for Jarle, fordi hverdagen er blitt mer forutsigbar.

Jeg så en gutt som var litt engstelig og usikker, men som samtidig var nysgjerrig og kontaktsøkende. Jeg vurderer at Jarle har vært utsatt for mye usikkerhet og store påkjenninger som har gjort hans oppvekst vanskelig. Jeg mener at Jarle er blitt preget av mors sykdom og at han i perioder i barndommen «har hatt det dårlig». Min forståelse er imidlertid at Jarles tilværelse er blitt mer stabil og ordnet etter separasjonen. Jeg plasserer ham derfor i gruppen barn som jeg mener «har det litt bra og litt dårlig».

«Har det dårlig»

Familien BERNTSEN

Familien består av mor, far og deres datter på elleve år samt mors sønn på tretten år og datter på seks år fra to tidligere forhold. I BENTE (11) sitt hushold bor Berit (mor) 35 år og halvsøster. Halvbroren bor i fosterhjem. Mor og far var ikke gift, men samboere, og de skilte lag like før Bente fylte to år. Mor og far til søsteren til Bente var gift og de skilte seg i 1995. Det er grunnen til at familien er med i undersøkelsen, men jeg fant ut at Bente sine opplevelser av samlivsbruddet ville være relevante for min undersøkelse. Mor har flyttet og etablert seg på nytt i en annen kommune etter samlivsbruddet med faren til Bente. Far oppholder seg på en annen kant av landet, ca. 50 mil unna. Bente traff faren sin sist for to år siden, og dette er den eneste gangen hun kan huske å ha møtt ham.

BENTE (11)

Bente sier at hun har det dårlig, og at hun har et vanskelig forhold til både mor og far. Hun forteller at far sitter i fengsel, og det frustrer henne at hun ikke får vite hva far har gjort for noe galt. Samtidig sier hun at mor er engstelig på grunn av fars atferd, og hun blir stadig minnet om det. Angsten og redselen for hva som kan komme til å skje, preger Bentes situasjon. Hun forteller at hun ikke har noen venner verken på skolen eller hjemme. Bente framstod som bekymret og som et barn som hadde det vanskelig. Bente virket kontaktsøkende, forvirret og trist. Hun ga inntrykk av å være frustrert og engstelig over at hun ikke klarte å håndtere utfordringene og hverdagen rundt seg.

Mor sier også at Bente har det vanskelig, og at hun strever med en turbulent familiehistorie preget av vold og rusmisbruk både før og etter samlivsbruddet og sitt forhold til far. Mor forteller også at Bente strever med å finne seg til rette på skolen og i nærmiljøet, og at hun ofte kommer i konflikt med andre barn. Mor sier at hun ofte har vanskeligheter med å forstå hvorfor Bente oppfører seg som hun gjør, og hvordan hun har det.

Jeg vurderer at Bente fungerer svakt kognitivt og er umoden til å være 11 år. Hun har et dårlig språk og vanskelig for å huske og å gjengi ting riktig. Det kan virke som om hun noen ganger har vanskeligheter med å skille mellom fakta og fantasier. Bente vurderer jeg også å ha svak konsentrasjonsevne, noe som gjorde at hun sporet av flere ganger under intervjuet, og hun gjør det dårlig på skolen. Sosialt vurderer jeg at Bente har vanskeligheter med mellommenneskelige relasjoner. Hun har et vanskelig forhold til både mor, far og til jevnaldrende. Etter min mening har Bente det vanskelig følelsesmessig. Hun er urolig, utrygg og er preget av tristhet. Bentes dårlige selvbilde mener jeg er preget av hennes utsatte oppvekstkår, samtidig er hun ukritisk selvutleverende. Summen av dette gjør at jeg plasserer Bente i gruppen av barn som jeg mener «har hatt det» og «har det dårlig».

Familien FREDRIKSEN

Familien består av mor, far, to døtre på henholdsvis femten og et halvt år og nitten år og to brødre på seksten og atten år, samt mors tvillinger på seks år fra et senere samliv. Far har samboer som har to barn fra tidligere. FIONA (15) bor i fosterhjem, og hennes hushold består av fostermor og fosterfar. Hun har tre fostersøsken som alle har flyttet hjemmefra. Mor og tidligere stefar til Fiona ble skilt i 1995 og hennes to halvsøsken bor også i fosterhjem. Selv om foreldrene til Fiona ble skilt i 1989, er hennes opplevelser relevante for min undersøkelse. Fiona har kontakt med Fatima (mor) 35 år,

bare i forbindelser med ferier og høytider. Hun har de siste par årene hatt kontakt med far noen få ganger.

FIONA (15)

Fiona sier selv at hun har det dårlig, og at hun ikke er fornøyd med livssituasjonen sin. Fiona sier at barnevernet har behandlet henne uriktig og ikke vært greie med henne, men at hun har et brukbart forhold til fosterforeldrene. Hun forteller at hun har et dårlig forhold til far som har misbrukt henne. Fiona savner moren sin, som hun ønsker å bo sammen med. Fiona sier at det ikke går så bra på skolen, og at hun mistrives. Hun forteller at de andre i klassen snakker stygt om henne fordi hun bor i fosterhjem. Hun har få venner fordi hun ikke kjenner noen der fosterforeldrene bor.

Jeg traff en trist og forknytt jente som har det vondt og vanskelig. Mitt inntrykk var at hun også bærer på et raseri mot den mishandlingen hun har opplevd, samtidig som hun er sint på barnevernet og ikke forstår de beslutningene som er gjort vedrørende henne.

Moren til Fiona sier at hun ser at Fiona har det vanskelig. Hun prøver å støtte og hjelpe Fiona så godt hun kan, men sier det er vanskelig å komme i posisjon når hun bor i fosterhjem. Mor sier at hun forstår at Fiona ikke vil ha mer kontakt med far og at hun føler seg dårlig behandlet av barnevernet.

Min kognitive vurdering av Fiona er at hun ligger på et middels nivå etter alderen. Hun har et bra språk og resonneringsevne. Fiona sier at det er hendelser hun ikke husker, som kan være uttrykk for fortrenkning av traumatiske opplevelser. En annen tolkning er at hun ikke ønsker å gjengi svært traumatiske hendelser til meg. Hennes dårlige skoleprestasjoner tolker jeg at også skyldes den vanskelige skolesituasjonen og ikke hennes kognitive utvikling. Fionas sosiale utvikling vurderer jeg å være skadelidende av den manglende omsorgen og støtten hun har fått i oppveksten. Hun har hatt det ekstremt vanskelig med mange brutte relasjoner, konflikter, vold og mishandling som har skadet henne. Hun er lite delaktig i sosiale aktiviteter og mangler venner og et sosialt nettverk. Fiona er etter min mening lite selvstendig og virker ukritisk, samtidig som hun viser en selvrepresentasjon ved å markere egne meninger. Fionas emosjonelle utvikling bærer preg av de belastningene hun har vært utsatt for. Jeg vurderer henne som ensom, fortvilet og hjelpeløs. Hun har ingen nære personer som kan gi henne den hjelpen og støtten som hun trenger. Fiona «har hatt det» og «har det dårlig».

Familien GULLSTAD

Familien består av mor, far og deres sønn på sytten år. Mor har giftet seg på nytt og fått en gutt på ett og et halvt år. I GISKE (17) sitt hushold bor mor, stefar og halvbror. Foreldrene til Giske ble skilt i 1992. Begge foreldrene bor i Trondheim, og Giske har en avtale om vanlig samværsordning med Gunnar (far) 46 år. Men i realiteten ser han sin far langt mindre, og det er sjelden at han overnatter hos ham. Giske går på videregående skole.

GISKE (17)

Giske sier at situasjonen hans ble dårlig etter separasjonen og at det var en tøff opplevelse for ham. Han forteller at han fikk et vanskelig forhold til både moren og faren, fordi konfliktene mellom dem ble så store og hatske. Han sier at opplevelsene i forbindelse med skilsmissen førte til at han ble ukonsentrert på skolen, noe som igjen gjorde at han fikk dårlige skoleerfaringer. Giske forteller at han etter skilsmissen følte seg annerledes og dummere enn andre ungdommer, og at han lett ble hissig og oppførte seg stygt i mange situasjoner. Giske sier han har mange venner, men han deltar ikke i noen organiserte fritidsaktiviteter.

Jeg traff en gutt som jeg oppfattet slet med uro og angst – og som virket ensom. Giske ga meg inntrykk av at han bruker mye energi og krefter på å klare skolearbeidet og de hverdagslige utfordringene.

Far sier at Giske hadde det vanskelig i noen år etter separasjonen, fordi bruddet kom som et sjokk på ham og forandringen skjedde fort. Mens de store konfliktene mellom ham og ekskona pågikk, klarte de ikke å ivareta Giske. Far sier at han ikke har klart å følge opp Giske slik han burde ha gjort, og den manglende støtten har preget Giske negativt.

Min vurdering av Giskes kognitive utvikling er at den er svak. Hans skoleprestasjoner har vært dårlige, og han har hatt tilrettelagt undervisning gjennom mesteparten av skolegangen. Giske har dysleksi og plages av manglende konsentrasjonsevne. Giske sosiale fungering er etter min mening ikke så verst. Han har venner og et nettverk og det virker som han har en god kontaktevne. Giske er derimot usikker, noe som svekker hans evne til markering av egne behov og selvstendighet. Jeg vurderer at Giske har det vanskelig følelsesmessig fordi han opplevde at foreldrene sviktet ham, og at han ikke har et nært forhold til foreldrene. Giske føler seg utrygg og har et lavt selvbilde. Jeg vurderer at Giske «har hatt det bra» men at han ved intervjutidspunktet tilhører gruppen barn som «har det dårlig».

Familien IVERSEN

Familien består av mor og far, og de tre døtrene på henholdsvis seksten, tolv og ni år. De tre søstrene har også en halvbror, mors sønn fra tidligere forhold på nitten år, som er i militærtjeneste. Far har ny samboer som har en voksen sønn fra tidligere. I ILSE (16), INGEBJØRG (12) og INGUNN (9) sitt hushold bor de og Ingrid (mor) på 40 år. Foreldrene ble skilt i 1995. Far bor i Nord-Norge og har vanlig samvær, men han treffer barna bare i ferier og høytider. Ilse går i første klasse på videregående skole, Ingebjørg går i sjette- og Ingunn går i tredje klasse.

ILSE (16)

Ilse er eldst av de tre søsknene Iversen. Ilse sier at hun har det dårlig, og at situasjonen hjemme er så vanskelig at hun har tenkt på å kontakte barnevernet for å få flytte i fosterhjem. Hun sier at mors ustabile psyke og sammenbrudd gjør henne usikker og utrygg. Ilse har et dårlig forhold både til mor og far. Ilse forteller at hun er blitt sur og irritabel, samtidig som hun ofte er trist. Ilse forteller også at hun liker seg dårlig på skolen og hun har nesten ingen kontakt med klassekameratene. Hun har ingen fritidsaktiviteter og har heller ingen ønsker om å delta i noe.

Den jenta jeg traff holdt på å gi opp, og hun ble revet mellom følelsen av avmakt og sinne. Ilse var sliten og tydelig preget av ansvaret og bekymringene hun hadde. Hun var oppgitt og sint på foreldrene, men hun hadde ingen å snakke med om problemene, og hun visste ikke hvor hun kunne få hjelp.

Mor forteller at Ilse har det vanskelig, og at Ilse opplever at faren svikter henne. Moren sier også at konflikten hun har med eksmannen, har gått utover barna. Mor sier hun tror at Ilse har mange bekymringer og at hun har det vanskelig. Mor mener at det kan skyldes at Ilse har fått for mange oppgaver og for mye ansvar. Mor forteller at Ilse den siste tiden har vært hissig og blir sint for bagateller.

Min vurdering er at Ilse er kognitivt godt utviklet etter alderen. Hun har et godt språk og er god til å gjøre rede for sin situasjon og å reflektere. Hun har god hukommelse og virker målrettet og konsentrert. Ilse gjør det midt på skolen. Jeg vurderer at Ilse fungerer svakt sosialt fordi hun virker tilbaketrukket, har et lite nettverk og få venner. Etter min oppfatning har hun ingen god kontaktevne, men hun er derimot selvstendig og har egne meninger. Emosjonelt har Ilse det vanskelig. Hun har dårlige relasjoner både til mor og far og få andre nære relasjoner. Ilse er fortvilet over sin egen situasjon og har en lav frustrasjonstoleranse. Hun blir lett engstelig, irritabel og

sint og blir lett utsatt for følelsesmessige svingninger. Jeg vurderer derfor at Ilse, som «har hatt det bra», nå «har det dårlig».

INGEBJØRG (12)

Ingebjørg, Iلسes søster, sier at hun er mye lei seg, og at hun blir bekymret når mor har det vanskelig. Hun liker seg ikke hos far, og sier at hun har et dårlig forhold til ham. Ingebjørg forteller at hun er flink på skolen, og at hun har tre venninner. Ingebjørg driver ikke med noen fritidsaktiviteter.

Jeg så ei jente som ikke hadde det bra. Ingebjørg virket initiativløs og nesten apatisk, samtidig som hun var urolig og engstelig. Moren sier at Ingebjørg har det vanskelig. Hun har et dårlig forhold til far, som Ingebjørg opplever svikter henne. Mor forteller at Ingebjørg er selvstendig og flink til å hjelpe til med husarbeidet. Når mor er fraværende, forholder Ingebjørg seg til Ilse. Mor sier at hun noen ganger er utslitt og på «tuppene», og at hun tror at det kan være vanskelig for Ingebjørg å forstå hvorfor hun oppfører seg slik.

Jeg vurderer Ingebjørgs kognitive utvikling til å være middels for tolvåring-er. Hun har et adekvat språk og resonneringsevne. Hun virker å ha god hukommelse og var konsentrert gjennom intervjuet. Ingebjørg er også faglig flink på skolen. Hennes sosiale utvikling vurderer jeg til å være svak fordi hun er lite omgjengelig og lite deltakende i sosiale aktiviteter på fritiden. Hun virker tilbaketrukket og usikker i sosiale sammenhenger. Ingebjørg virker også følelsesmessig sårbar. Hun har dårlige relasjoner til både mor og far og har få relasjoner til andre voksne. Min vurdering er at Ingebjørg har et dårlig selvilde, er utrygg og preges av tristhet. Hennes situasjon er endret fra å «ha det bra» til å «ha det dårlig».

INGUNN (9)

Ingunn, Iلسes og Ingebjørgs søster, sier i intervjuet at hun har det dårlig. Hun forteller at hun ikke likte eller liker hvordan faren oppfører seg overfor familien, og at hun skjønner at moren er uenig og sint på ham. Ingunn uttrykker at hun er engstelig for hvordan moren har det. Hun forteller at hun liker seg på skolen, at hun er flink og at hun jobber mye med skolearbeidet. Ingunn har ingen fritidsaktiviteter og sier hun heller ikke vil ha noen.

Da jeg møtte Ingunn, så jeg at hun var litt engstelig og usikker. Hun framstod som ei ensom og trist jente som hadde for mange bekymringer.

Moren til Ingunn forteller også at hun har det vanskelig. Ingunn har også et dårlig forhold til far, som hun opplever svikter henne. Mor forteller at

Ingunn er blitt veldig avhengig av Ilse, samtidig som Ingunn også er blitt mer «klengete» på henne. Mor sier at Ingunn har vært utsatt for mange utfordringer og påkjenninger etter separasjonen, som har vært vanskelig å takle for henne. Moren ser selv at hun skulle ha vært mer til stede og støttet og hjulpet Ingunn.

Min kognitive vurdering av Ingunn er at hun fungerer bra, på tross av manglende stimulans og impulser. Hun har et adekvat språk til å være 9 år, og hun har en god hukommelse og var konsentrert under intervjuet. Ingunn gjør det også bra faglig på skolen. Ingunn mener jeg fungerer dårlig sosialt med lite nettverk og ingen aktiviteter. Hun har liten vitalitet og evne til å markere egne behov og meninger. Følelsesmessig har Ingunn opplevd mye usikkerhet og angst etter samlivsbruddet. Jeg mener at hun opplever seg sviktet av foreldrene, og at hun har utviklet et dårlig selvbilde. Jeg vurderer at hun er ensom, engstelige og at hun føler mye utrygghet og tristhet. Ingunn har tidligere «hatt det bra», men må nå kategoriseres i gruppen barn som «har det dårlig».

Familien KARLSEN

Familien består mor, far og deres sønn på elleve år og datter på ni år. I KRISTIN (9) sitt hushold bor hun og Kari (mor) 40 år. Tidligere bodde begge barna hos mor, og far hadde utvidet samvær. Det siste halve året har sønnen bodde hos far, og mor har vanlig samvær med ham. Foreldrene ble skilt i 1995.

KRISTIN (9)

Det var ikke mulig å gjennomføre et ordinært intervju med Kristin, men hun var til stede på slutten av intervjuet med mor. Det ga rom for en kort samtale. Mor sier at Kristin har hatt en god og trygg oppvekst med stort nettverk og mange venner. Etter samlivsbruddet flyttet Kristin sammen med henne. Kristin finner seg ikke til rette på ny skole og har vanskelig for å finne nye venner i det nye nærmiljøet. Mor forteller at Kristin har hatt det vanskelig etter samlivsbruddet, at hun savner livet i kjernefamilien og det gamle oppvekstmiljøet. Mor sier at Kristin har det dårlig og at hun har hatt vanskeligheter med å komme over sjokket og de forandringene som skilsmissen medførte.

Mitt korte møte med Kristin ga meg et inntrykk av en jente som virket forknytt og engstelig. Min vurdering er at forandringene skilsmissen førte med seg, preget Kristin negativt både sosialt og følelsesmessig. Slik jeg ser det har Kristin «hatt det bra», men at hun på intervjutidspunktet «har det dårlig».

Jeg vurderte også at tre barn «har det bra». Da ANNIKEN (14), HEDDA (13) og ELISABETH (11) ble intervjuet, fremstod de som tilfredse og harmoniske jenter. Alle tre fungerte godt kognitivt, sosialt og følelsesmessig i forhold til alderen. Foreldrene bekreftet også at de opplevde at barna hadde det bra. De viktigste kjennetegnene ved barnas situasjon var at de hadde gode relasjoner til foreldrene. Et annet fellestrekk var at de hadde mange venner, mestret skolen og deltok i flere aktiviteter. Min vurdering er at disse tre barna ikke hadde opplevd foreldrenes skilsmisse som vanskelig, og de hadde håndtert situasjonen på en god måte, og de var derfor ikke interessante for undersøkelsens formål om barns sårbarhet og håndtering ved skilsmisse. De tre barna er ikke med i det endelige utvalget, som består av 12 barn.

Analyssetemaer

Mitt teoretiske utgangspunkt var teorier vi brukte i prosjektet «Skilte familier», og som også er sentrale i tidligere forskning om barn og skilsmisse. Disse teoriene mente jeg kunne være med på å forklare hvordan foreldrenes skilsmisse kan påvirke barnas opplevelse, sårbarhet og håndtering.

- 1) Kriseteori. Ifølge psykiatrisk litteratur kan skilsmisse gi negative konsekvenser fordi barna ikke får gjennomlevd og bearbeidet krisen på en sunn måte. Kriseteori er derfor egnet til å avklare om barna har opplevd og gjennomlevd krisen, alternativt om de fortsatt er i krise og hvorfor.
- 2) Teorien om tap av økonomisk kapital. Ifølge denne teorien taper barna økonomisk kapital, fordi økonomien i husholdet blir svekket etter skilsmissen. Teorien sier at all reduksjon av hushold/familieøkonomien øker risikoen for en negativ utvikling for barn.
- 3) Teorien om tap av sosial kapital. Denne teorien tar utgangspunkt i at barna taper sosiale ressurser som den ene forelderen representerer når han/hun flytter og at barna taper de sosiale ressursene som nærmiljøet representerer når de må flytte. Teoriene om tap av økonomisk og sosial kapital har derfor vært nyttige for å belyse hvordan barna har det.
- 4) Teorien om sosialt stress. Teorien sier at alle forandringer fører til sosialt stress og at jo flere forandringer, jo større stress. Stadige forandringer frem og tilbake slik at det aldri blir noen løsning, opprettholder sosialt stress. Ifølge denne teorien er det en stor risiko for at barna opplever sosialt stress ved skilsmisse.
- 5) Teorien om foreldresamarbeid er av en litt annen karakter enn de tre sistnevnte. Mens de før nevnte teoriene har et grunnleggende premiss om at

skilsmisse alltid fører til tap, negative konsekvenser og dårlige opplevelser for barna, er det ifølge teorien om foreldresamarbeid, graden av samarbeidet mellom foreldrene som er avgjørende for hvordan barna opplever skilsmissen. Når foreldrene samarbeider og har et felles foreldreskap, svekkes risikoen for at det skal gå dårlig med barna. I tillegg kan også barna tjene på et brudd mellom foreldrene.
(Moxnes m.fl., 1999)

Teoriene var nyttige i analyseprosessen, og de ga struktur for analysen.

Analyseprosessen startet allerede under intervjuene ved at jeg ble oppmerksom på enkelte temaer under intervjuingen. Jeg ba informanten om å utdype disse temaene eller jeg la merke til temaer som de selv ville snakke om eller helst ville unngå. Dette gjorde meg interessert og nysgjerrig, og jeg la da større vekt på disse temaene ved senere intervjuer.

Jeg har sett på analysen som en prosess hvor jeg prøvde å ordne og systematisere dataene slik at de ble lettere tilgjengelige for tolkning. Det første trinnet i analyseprosessen var en grundig gjennomlesning av alle dataene for å bli godt kjent med dem. I denne fasen var formålet å bruke dataene til å tenke med. Jeg fant at Hammersley og Atkinson (1996) hadde beskrevet denne fasen av analysen slik:

« ... om det er mulig å identifisere interessante mønstre, om det er noe som er spesielt overraskende eller merkelig, hvordan dataene ser ut i forhold til det man hadde forventet ut fra sunn fornuft, offisielle beretninger eller tidligere teorier og hvorvidt man finner tilsynelatende uoverensstemmelser eller motsigelser mellom ulike grupper eller mellom personers uttrykte oppfatninger eller holdninger og det de faktisk gjør.»
(Hammersley og Atkinson 1996:238)

Et sentralt begrep i hermeneutikken er den hermeneutiske sirkel, som peker på «forbindelsen mellom det vi skal fortolke, forforståelsen og den sammenhengen eller konteksten det må fortolkes i» (Gilje og Grimen 1993:153). Det betyr at i enhver beskrivelse av et fenomen vil forskeren være medvirkende i tolkningen og forståelsen av de andres fortellinger. Da jeg startet analysearbeidet prøvde jeg å unngå at framstillingen skulle bli en gjengivelse av informantens livshistorier og beskrivelser av familiehistorier. Samtidig mener jeg at en del av framstillingen skal være deskriptiv for å øke reliabiliteten og å gi mulighet for intersubjektivitet. Intervjuene er ikke rene beskrivelser, men konstruksjoner som har elementer av både utvelgelse og tolkninger gjort av informantens utsagn.

Andenæs (1996) beskriver framdriften i analysen som det møysommelige arbeidet med å konstruere, presisere og å nyansere stadig nye spørsmål til materialet. Jeg hadde en problemstilling; *hvordan opplever barna foreldrenes skilsmisse*, samtidig som jeg prøvd å være åpen og sensitiv for informantene og det empiriske materialet. Som tidligere beskrevet begynte analyseprosessen allerede under intervjuarbeidet ved at jeg ble mer opptatt av enkelte sider ved det barna fortalte meg. Jeg begynte med en gjennomgang av intervjuene med de eldste barna, hvor jeg lette etter felles temaer og mønstre. Samtidig merket jeg av intervjuutdrag som omhandlet disse temaene og skrev ned mine umiddelbare kommentarer og tolkninger omkring temaene.

I denne fasen forsøkte jeg ikke å bruke selvsensur, men skrev ned de tingene som jeg assosierte, intuitivt tenkte på eller som virket selvfølgelige. Samtidig hadde jeg også som mål å prøve å se mønstrene i forhold til kontekst eller relatert til fakta og andre forbindelser eller sammenhenger. Dette gjaldt ikke bare innenfor hvert enkelt intervju, men også ved å sammenligne intervjuene tematisk for å finne likheter og forskjeller. Etter en stund ble denne innfallsvinkelen for ustrukturert og den stilte for store krav om oversikt, så jeg måtte gjennomgå materialet på nytt på en mer systematisk måte. Nå gikk jeg igjennom materialet mer kronologisk i forhold til de gjennomførte intervjuene og noterte ned slike forhold som: hvem har omsorgen, type samværsordning, antall søsken, kjønn og alder, mors og fars yrke, utsagn om kontakten med mor og far, hvem fortalte meg første gang om skilsmissen etc.

Jeg har prøvd å følge Kvale (1997) og Andenæs (1996) sine beskrivelser av framdriften i analysen. Jeg startet arbeidet med å konstruere, presisere og nyansere stadig nye spørsmål til det empiriske materialet. I tillegg til denne søkningen etter nyanser, likheter og relasjoner forsøkte jeg også å identifisere motsigelser og avvikelser hos den enkelte informant og mellom informantene. Dette ga flere innfallsvinkler og tolkningsmuligheter overfor materialet. Dette er etter min mening noe av det som spesielt gjør kvalitative undersøkelser mest egnet og interessante brukt på sosiale hendelser. Ved å være observant og opptatt av motsigelser i materialet utvidet det undersøkelsens betydning og tvang meg noen ganger til å endre fokus som frembrakte en annen forståelse.

Analyseprosessen innebar at jeg måtte gå inn i materialet og informantenes beskrivelse flere ganger for å finne sammenhenger som utvidet min forståelse. Resultatet av denne prosessen var at temaene: *krise, økonomi, flytting og barn-/foreldrerelasjonen* ble viktige faktorer for å forstå barns opple-

velser av skilsmisse. Det materialet som framkom under disse temaene ble gjenstand for nye analyse spørsmål. De viktigste forskningsspørsmålene ble:

- Hvordan oppleves foreldrenes separasjon av barna?
 - Hva kan svekkelse av økonomien bety for barnas livsvilkår?
 - Hva kan flytting i forbindelse med skilsmisse bety for barnas situasjon?
 - På hvilke måter fører skilsmissen til endringer i barn-/foreldrerelasjonen?
- Først undersøker jeg om barna opplevde separasjonen som en krise, hvordan den eventuelt kom til uttrykk, krisens varighet og hvordan den ble håndtert. Aktuelle temaer er om barna hadde kunnskaper om problemer i familien, kjennskap til konflikter mellom foreldrene og hvordan dette kan ha påvirket deres reaksjoner. Deretter undersøker jeg hvilke økonomiske endringer som fant sted i barnas familier og om endringene fikk konkrete konsekvenser for barna. Viktige spørsmål blir om barna opplevde at foreldrene fikk dårligere råd, om foreldrene måtte jobbe mer, eller om svekkelsen av økonomien rammet barna slik at de måtte gi avkall på fritidsaktiviteter, klær, utstyr, lommepenger. Så undersøker jeg hvordan barna opplevde flytting, hvilke forhold de syntes var vanskelige, og hvordan flytting kan ha påvirket barnas sårbarhet. Deretter studerer jeg om barna har opplevd endringene i relasjonene til foreldrene etter skilsmissen og hvordan det eventuelt kan ha påvirket dem. Et viktig tema i denne sammenheng er hvilken effekt konflikter mellom foreldrene kan ha hatt på barnas reaksjoner.

OPPSUMMERING

I kapitlet har jeg redegjort for valg av forskningsmetoder og hvilke metoder jeg har brukt for å belyse spørsmålet om hvordan barna har opplevd foreldrenes skilsmisse. Innsamlingen av data har primært vært basert på forskningsintervju, som bestod av familieliste, familiekart og intervju.

Barna i utvalget er barn som antas å ha hatt det verst i forbindelse med skilsmissen, fordi alle barnas foreldre har vært i kontakt med hjelpeapparatet i forbindelse med at de ble skilt. Dette medførte etiske problemstillinger som gjorde at jeg måtte tenke nøye i gjennom hvordan jeg skulle møte barna og hvordan jeg skulle gjennomføre forskningsintervjuet.

Jeg har redegjort for min egen forskningsprosess ved å synliggjøre mine valg underveis og hvordan jeg har arbeidet med materialet. Som forskersubjekt har jeg lagt vekt på å diskutere betydningen av hvordan min personlighet, mine forutsetninger og erfaring som barnevernspedagog vil ha betydning for mine fortolkninger og vurderinger. Jeg mener derfor at jeg i stor grad har

fulgt den hermeneutiske sirkel. Samtidig ser jeg at metodene har vært hensiktsmessige for å gi svar på forskningsspørsmålene. Verdien av å intervju barn er at barneperspektivet styrkes. Barnas opplevelser, sårbarhet og håndtering kommer til uttrykk med deres egne ord og blir derfor ofte mer detaljerte og også mer sanne enn når foreldrene er informasjonskilden.

På bakgrunn av likheter og forskjeller i hvordan barna hadde det vurderte jeg at fem barn «hadde det litt bra og litt dårlig» og syv barn «hadde det dårlig».

Analysearbeidet resulterte i analysetemaene krise, økonomi, flytting og barn-/foreldrerelasjonen og hvordan disse forholdene kan påvirke barnas sårbarhet og håndtering.

I de påfølgende kapitlene danner derfor disse temaene grunnlaget for analyse spørsmålene.

4.

Hvordan kan separasjonen påvirke barns sårbarhet og håndtering?

INNLEDNING

Spørsmålet i dette kapitlet er hvordan barn opplever foreldrenes separasjon, og hvordan deres sårbarhet og håndtering kommer til uttrykk. Dersom barna opplever skilsmissen som en krise, kan det være en del av forklaringen på hvordan barna har det på intervjutidspunktet. Hvis det er slik at barna opplever separasjonen som en krise er det neste spørsmålet: Hvilke forhold er det som i størst grad påvirker krisens varighet og som gir en negativ utvikling?

Først redegjør jeg for hva en krise er og om forskjeller og likheter mellom utviklingskriser og traumatiske kriser. Deretter redegjør jeg for hvordan jeg definerer krise og hvilke kriterier jeg legger til grunn i min vurdering om barna har opplevd skilsmissen som en krise. I den sammenhengen er det nødvendig å redegjøre for resultatene fra tidligere forskning om skilsmisse og krise. Resultatene fra disse undersøkelsene spriker. Noen viser at barn reagerer sterkt og utvikler kriser, andre finner at barn ikke viser noen tydelige reaksjoner eller at barn opplever samlivsbrudd mellom foreldrene som positivt. Som nevnt har jeg tilstrebet å nå den gruppen barn som har hatt det vanskeligst i forbindelse med foreldrenes skilsmisse. Dersom separasjonen oppleves som en krise, er det er rimelig å anta at flere av disse barna kan ha opplevd det. Jeg presenterer også resultatene fra den kvantitative delen av undersøkelsen «Skilte familier».

Hovedvekten blir lagt på barnas historier om hvordan de opplevde og reagerte på samlivsbruddet mellom foreldrene. I dette kapitlet er fokuset på det barna forteller om tiden rundt foreldrenes separasjon og i hvilken grad det de forteller kan forstås som kriseopplevelser. Deretter undersøker jeg i hvilken grad de som opplevde separasjonen som en krise har gjennomlevd krisen på en sunn måte eller om noen fortsatt kan sies å være i krise. Jeg antar at krisens varighet og intensitet vil være avgjørende for hvordan barna «har

det» og «gjør det» etter skilsmissen. Med andre ord: Er det de tilfellene hvor krisene har hatt stor intensitet og vært langvarig at konsekvensene har vært mest negativ for barna?

Deretter undersøker jeg hva det er ved skilsmisseprosessen som kan forklare hvorfor noen barn blir værende i langvarige kriser. Hvilke kjennetegn har disse prosessene til forskjell fra de barna som ikke opplevde separasjonen som en krise? Jeg antar at det er av stor betydning om barna var forberedt på samlivsbruddet, hvordan barna ble informert om separasjonen, hvor mye og hvilken informasjon de fikk og i hvilken grad de ble tatt vare på og fikk støtte og hjelp i separasjonstiden.

BARN, SKILSMISSE OG KRISE

Jeg mener at den kulturelle oppfatningen er at skilsmisse fører til kriser både for voksne og barn. Flem Devold (1991) er den som tydeligst har presentert forestillingene om sammenhengene mellom skilsmisse og krise. Hans oppfatning er at barn som opplever skilsmisse, føler at tryggheten forsvinner og at dette har katastrofale følger for barna. Han hevder at mange barn opplever identitetsforvirring, at de ikke lenger vet hvem de er og at de mister holdepunktet i livet. Videre hevder han at redselen for at foreldrene skal skilles er det norske barn frykter mest av alt, og at denne frykten og usikkerheten i seg selv er en fare for barns mentale og fysiske sunnhet. Flem Devold spissformulerer det ved å si at norske barn frykter skilsmisse mer enn atomkrig. Når det gjelder tiden rundt samlivsbruddet, konkluderer han:

«De tidlige symptomene hos barn etter samlivsbrudd kan være forskjellige, men tre ting går igjen: raseri, depresjon og skyldfølelse.»
(1991:128).

Flem Devold sine vurderinger og meninger er basert på innsendte brev fra barn til hans spalte i Aftenposten.

Det finnes mange modellbeskrivelser av skilsmisseprosessen som bygger på at prosessen skjer i en bestemt rekkefølge, og der hvert stadium bygger på det foregående. Wieseman (1975) har utarbeidet en modell bygget på fem stadier hvor de emosjonelle sidene ved separasjonen vektlegges. De fem følelsesmessige krisestadiene ved separasjonen hos Wieseman tar utgangspunkt i litteratur om sorgreaksjoner ved tap av nære personer. Wiesemans faser er:

- 1) fornektelsen,
- 2) tap og depresjon,
- 3) sinne og ambivalens

- 4) reorientering av livsstil og identitet
 - 5) akseptering og nye måter å leve på
- (Oversatt av Tjersland 1992).

De fleste barn reagerer sterkt, blir ulykkelig og redde når de blir fortalt at foreldrene skal skilles. Noen barn regrederer, mens andre barn blir tause og trekker seg bort. Noen barn blir sinte, spesielt mot den av forelderen de mener er skyldig i situasjonen (Öberg og Öberg 1992, 2002, Haaland 1988, 2002, Ahrons 1995, Tjersland 1992, Moxnes 2003).

Undersøkelser (Ekeland 1994, Nissen 1984, Næss og Undersrud 1987, Bunkholdt 1996) viser at barn som er kjent med og opplever foreldrenes problemer, reagerer med større forståelse og mindre stress på samlivsbruddet enn barna som ikke vet at foreldrene har problemer og tror at familielivet fungerer godt. Andre undersøkelser viser at barn som var forberedt på separasjonen, hadde en kortere og mindre traumatisk krise enn dem som var lite forberedt (Lamb 1977, Hodges og Bloom 1984, Moxnes 1990).

Flere forskere benytter begrepet krise når de beskriver barns reaksjoner på separasjonen (Hetherington og Kelly 2002, Pryor og Rodgers 2001, Wallerstein et. al 2000, Nissen 1987). Samtidig viser andre undersøkelser, hvor foreldre i ettertid ble spurt om hvordan barna reagerte da foreldrene flyttet fra hverandre, at mange barn ikke hadde det spesielt vanskelig i denne tiden (Hetherington og Kelly 2002, Thompson og Amato 1999 og Amato og Booth 1997).

Disse undersøkelsene viser at om barna opplever skilsmissen som en krise eller ikke, er avhengig av hva slags skilsmisseprosess de utsettes for. Skilsmisseprosessens varighet og innhold er av betydning for hvorvidt barna opplever separasjonen som en krise og hvordan de gjennomlever krisen. Moxnes (1990) skriver:

«Sammenhengen mellom foreldrenes skilsmisseprosess og virkningene av skilsmissen for barna var også klar. De foreldrene som fortalte om synkron og kontrollerte skilsmisseprosesser og som i tillegg hadde hatt et utstrakt foreldresamarbeid under prosessen, fortalte også sjelden om varige negative virkninger for barna. Det gjorde derimot flere av de foreldrene som hadde hatt konfliktfylt og langvarig prosess ...» (1990: 239,240).

Flere undersøkelser (Moxnes m.fl. 1999, McLanahan og Sandefur 1994, Thompson og Amato 1999, Hetherington og Kelly 2002, Moxnes 2003)

viser at det er sammenheng mellom antall forandringer barna utsettes for under skilsmisseprosessen og skilsmisens virkninger på barna. Risikoen for en negativ utvikling øker med antall forandringer barna utsettes for i løpet av skilsmisseprosessen.

Hvordan barna reagerer er avhengig av hvordan de blir informert om separasjonen. Nissen (1988) skriver hvordan han mener at foreldrene ofte håndterer barnas behov for informasjon i den viktige separasjonsfasen:

«Børnenes plassering i en skilsmissses kompliserte forløp er vanskelig, fordi de på en gang er dypt involverede i alle de belastende situasjoner, som en skilsmisse fører med seg, dypt afhængige af og knyttede til de to mennesker, som er ved at gøre seg fri av hinanden, og så alligevel mærkeligt udenforstående, uden indflydelse på det i bedste fald forvirrende der sker omkring dem. Og paradoksalt nok, netop i de situasjoner, hvor børn virkelig har brug for deres forældres støtte og kærlighed, er de samme foreldre meget sjælden i stand til at yde ret meget i så hensende, ej heller den tryghed, som barnet længes efter og har krav på.»

(1988: 84)

Ofte vil foreldrene skåne barn i den pågående skilsmisseprosessen, fordi de tenker at samlivsbruddet har påført barna store nok påkjenninger. Haaland (2002) hevder at det er en risiko at barn får mangelfull og sporadisk informasjon, og at det kan føre til at barna fantaserer for å fylle hull i sin egen historie. Det kan føre til at barn forstår, reagerer og organiserer sitt liv på feil grunnlag, noe som kan være feilaktig og skadelig.

Det må være av betydning hvordan barnet ble informert om separasjonen. Vi vet fra undersøkelser av voksne (Moxnes m.fl. 1999, Moxnes og Winge 2000), at det er viktig at de er informert og således har kontroll over prosessen. Dessuten viser litteraturen at hvordan barna blir fulgt opp, om de får tilstrekkelig informasjon, støtte og hjelp er viktige kjennetegn for om barna utvikler krise. (Erikson 1982, Bunkholdt 1996). Barns reaksjoner vil derfor trolig være avhengig av at de får informasjon om separasjonen, at de får en forklaring på hvorfor foreldrene vil skilles og at de blir gitt god informasjon gjennom skilsmisseprosessen (Tjersland 1992, Haaland 2002, Moxnes 2003).

Konsekvenser av separasjonen som kan føre til krisepregete reaksjoner hos barna kan være endring i relasjonene til foreldrene, hvordan foreldrene selv takler samlivsbruddet og foreldrenes manglende omsorg overfor barna. Foreldre som ikke makter å ivareta foreldreoppgavene overfor barna er ofte

kjennetegnet ved psykiske problemer og/eller alkoholmisbruk. (Wallerstein et. al 2000, Öberg og Öberg 1992, 2002, Furstenberg og Cherlin 1991, Moxnes, 1990, 2003).

Forskning viser at barns reaksjoner ved skilsmisse også må forstås i sammenheng med foreldresamarbeidet og konfliktnivået i familien, og hvor belastende problemene er for barna. Undersøkelser viser at barn som har en negativ utvikling eller har det vondt, har foreldre som har hatt en skilsmisseprosess med høyt konfliktnivå. (Moxnes 1990, Moxnes m.fl. 1999, Ahrons 1995, Tjersland 1992). Barn som lever i familier med et høyt konfliktnivå i familien føler ofte lettelse når foreldrene separeres (Pryor og Rodgers 2001, Emery 1999, Thompson og Amato 1999).

Hva er en krise?

Innenfor den tradisjonelle forståelsesmodellen i det psykiatriske behandlingsapparatet forklares ofte psykiske problemer og psykisk krise som irrasjonelle tanker, følelser og atferd som indre defekter ved personen. Perspektivet som jeg bruker for å forstå og tolke kriser bygger på at kriser så vel som psykiske problemer oppstår i en sosial kontekst og at kriser er en reaksjon og uttrykk for en persons opplevde realitet og bearbeiding av denne.

Kriser ut fra en slik tankegang sees på som en persons forsøk på å mestre en vanskelig opplevelse, situasjon og virkelighet. Denne innfallsvinkelen har et fenomenologisk perspektiv fordi den er opptatt av det som kjennetegner selve opplevelsen hos individet. Jeg vil legge vekt på hvordan det enkelte barnet opplevde samlivsbruddet, og at det er barnet som definerer situasjonen ut fra sine opplevelser. (Cullberg 1984, 1994, Sommerschild og Grøholt 1997).

Utviklingskrise

For å forstå hva en krise er er det nødvendig å gå veien om utviklingskriser. Eriksons (1982) videreutvikling av Freuds teorier legger i første rekke vekt på samspillet mellom barnet og dets omgivelser. Han innførte teorien om de kritiske utviklingsperiodene og definerte åtte forskjellige stadier fra fødselen til alderdommen. Erikson hevder at alle mennesker gjennomlever disse stadiene og at hver fase har sine positive eller negative løsningsmuligheter.

Andre forskere (Kringlen 1997, Bronfenbrenner 1979) utvider begrepet om utviklingskriser til også å omfatte en del kriser som er naturlige i ethvert menneskeliv, såkalte modningskriser eller økologiske overganger.

Modningskrisene innbefatter rolleforandringer, som for eksempel ekte-skap, foreldreskap og pensjonering medfører, og er en del av de fleste naturlige utviklingsprosesser. Hvordan man takler utviklings- eller modningskriser er avhengig av ens utviklingshistorie og psykiske og sosiale livs-situasjon. Hvilke ressurser den enkelte har selv og i sine omgivelser vil være medvirkende til hvordan man takler slike utviklingskriser og vil være bestemmende for den videre utviklingen. Generelt kan man si at slike nor-male livskriser bare blir et problem hvis en overdriver eller undervurderer utfordringene de medfører. Det er viktig å kunne skille disse formene for utviklingskriser fra kriser som oppstår som reaksjoner på alvorlige, uven-tede hendelser.

Traumatisk krise

Andre betegnelser som brukes på psykisk krise eller situasjonskrise er trau-matiske krise. De kommer ofte plutselig og uventet og kan forekomme ved for eksempel ulykker, skilsmisser og oppsigelser i arbeidslivet. Cullberg (1994) definerer at man er i en psykisk krise hvis man har havnet:

« ... i en livssituasjon der tidligere erfaringer og innlærte reaksjonsmåter ikke er tilstrekkelig for å mestre den aktuelle situasjonen.» (1994: 34).

Ut fra denne definisjonen ser man at forskjellen mellom traumatisk krise og utviklingskrise ikke er skarpt avgrenset, og at en utviklingskrise kan gå over til å bli en traumatisk krise.

Reaksjoner ved traumatiske kriser er forsøkt inndelt i fire atskilte og gjen-kjennelige faser (Cullberg 1994, Kringlen 1997, Sommerschild og Grøholt 1997). De to første fasene er *sjokkfasen* og *reaksjonsfasen*. I sjokkfasen er man preget av psykisk forsvar og er i en kaotisk tilstand. Evnen til å sanse eller å tenke klart er begrenset, og ofte forstår en ikke helt hva som er skjedd og ting kan synes uvirkelige. Man kan bli handlingslammet, apatisk og følelsene kan bli helt avstengt. Andre reagerer motsatt med panikk eller med svært følelsesmessige utbrudd og uro. Ofte husker man ikke noe eller lite fra denne fasen, noen kan også benekte eller avvise det som er skjedd, selv om de fleste oppfører seg hensiktsmessig og fornuftig. Sjokkfasen kan vare bare noen timer eller opp til en uke.

Reaksjonsfasen kan vare fra én til seks uker eller lengre og den er mindre kaotisk. Det som preger denne fasen er vedvarende intense følelser og gjen-opplevelser av det som skjedde. Følelsene kommer til overflaten, er mer syn-lige og kan arte seg som frykt-, angst- og sorgreaksjoner. Andre følelser kan være tristhet og nedstemthet eller resignasjon og tretthet. Man kan også

være irritabel og sint samtidig som man føler skyldfølelse og selvbebreidelse for ikke å ha gjort nok for å unngå det som skjedde. Karakteristiske reaksjoner kan være søvnproblemer, konsentrasjonsproblemer og kroppslige reaksjoner. Mange har behov for å finne mening i det som har hendt, og forsvarsmekanismer som benektelse og rasjonalisering kan inntreffe. Følelser og reaksjoner er uttrykk for en begynnende bearbeiding av smertefulle og vanskelige opplevelser.

Den tredje fasen er *bearbeidingsfasen* som kan vare fra noen måneder til ett år etter det opprinnelige traumatiske sjokket. Vanlige kjennetegn er at man gradvis begynner å innrette og innstille seg på det som er hendt. Personen begynner å se framover og tilpasser seg den nye rollen eller situasjonen. Man begynner å fungere normalt og gjenopptar tidligere aktiviteter. Både i reaksjons- og bearbeidingsfasen inntreffer ofte en sorgreaksjon hvor en gjennomlever tapet og smerten. Deretter kommer ofte en periode hvor personen etablerer forsvarsmekanismer som en ubevisst reaksjon. Forsvarsmekanismenes funksjon er å lindre opplevelsen av sorg og smerte. Denne perioden er kritisk, og det er viktig at personen ikke stopper opp i bearbeidningen, men klarer å komme videre i tilpasningen til den nye situasjonen.

Den fjerde fasen, *nyorienteringsfasen*, skjer i en glidende overgang fra bearbeidingsfasen, hvor personen tilpasser seg den nye situasjonen. Denne fasen karakteriseres ved at personen får bearbeidet smerten etter det tapte eller at de vonde opplevelsene er under kontroll. Enkelte hendinger eller opplevelser forvinner ikke og en når aldri fram til full forsoning med det som er skjedd. I denne fasen er man imidlertid kommet gjennom krisen, man gleder seg over andre ting og har planer for framtiden. Noen kan føle at kriseopplevelsen har utviklet dem som mennesker og gitt et nytt perspektiv på livet. Disse fasene går over i hverandre og reaksjonene og intensiteten vil variere fra person til person og avhenger av selve hendelsen og konteksten. Sommerschild og Grøholt (1997) hevder at barn har mindre typiske reaksjoner på krisene enn voksne, og at reaksjonene varierer med alderen. Krisereaksjoner som opptrer hos barn ved skilsmisse klassifiseres i den psykiatriske litteraturen som en traumatisk krise.

I analysen vil jeg redegjøre for hva barna forteller og drøfte deres historier i forhold til opplevelsen av foreldrenes separasjonstid. Mitt utgangspunkt er at skilsmissen og separasjonsprosessen representerer hendelser hvor barna mangler erfaring og nødvendig handlingsberedskap. Min intensjon er å avklare hvordan barna opplevd foreldrenes separasjonstid, og om de opp-

levde krisereaksjoner og hvordan de eventuelt gjennomlevde krisen. Når utvalget som benyttes er barn som har hatt det vanskeligst i forbindelse med foreldrenes samlivsbrudd, er det i tillegg rimelig å forvente at noen av barna har opplevd tida rundt samlivsbruddet som krisepreget, og at denne krisen har vært medvirkende til å utfordre noen barns sårbarhet og svekket deres evne til håndtering flere år etter separasjonen. Den videre analysen vil fokusere på hva som synes å ha stor betydning for barnets sårbarhet og håndtering av den nye livssituasjonen.

Før jeg tar fatt på analysen vil jeg presentere hva vi fant om barnas reaksjoner i den kvantitative hovedundersøkelsen av «Skilte familier».

HVA DEN KVANTITATIVE DELEN AV UNDERSØKELSEN «SKILTE FAMILIER» FORTELLER OM BARNAS REAKSJONER PÅ SAMLIVSBRUDDET

I vår spørreskjemaundersøkelse (Moxnes og Haugen 1998, Moxnes m.fl. 1999, Moxnes og Winge 2000) spurte vi foreldrene om hvordan barna reagerte på å få vite om samlivsbruddet. Det er foreldrene som svarer på disse spørsmålene, og vi var bevisste på at svarene kunne være preget av at de hadde behov for å rettferdiggjøre sine valg og beskytte seg selv. Undersøkelsen ble gjennomført to til fem år etter bruddet mellom foreldrene.

Foreldrene ble gitt ti alternativer for å beskrive barnas reaksjoner: «Forståelse», «likegyldighet», «nysgjerrighet», «taushet», «tristhet», «sinne», «lettelse», «frykt», «ingen reaksjon» og «for ung til å forstå». Over halvparten av foreldrene svarte at barna deres hadde reagert med tristhet. Dernest hadde ca. 15–17 prosent, krysset av på hver av alternativene forståelse, taushet og sinne. Åtte prosent av barna reagerer med lettelse ifølge foreldrene. Ca. hvert fjerde barn, mente foreldrene var for ung til å forstå. Færrest, ca. fire prosent, mente barna ikke hadde vist noen reaksjon. Moxnes (2003) oppsummerer:

«Ved å addere det enkelte barns reaksjoner fant vi at ca. en av tre ikke viste noen negative reaksjoner på å få vite at foreldrene skulle flytte fra hverandre, mens en av fire viste to eller flere negative reaksjoner. Det var også slik at to av tre ikke viste noen positive/nøytrale reaksjoner, mens en liten gruppe (6 prosen)t viste to eller flere slike reaksjoner.» (2003: 21).

Dette viser at et flertall av foreldrene mener at barna opplevde samlivsbrud-

det som trist og vanskelig. Det er imidlertid også et stort mindretall som ikke har hatt det spesielt vanskelig i denne perioden. Dette mener jeg kan forklares med at separasjonen skjedde så gradvis at skilsmissetidspunktet og barnas reaksjoner var vanskelig å tidfeste. Barns reaksjoner er avhengig av at de forstår hva situasjonen innebærer og hva separasjon og skilsmisse er. Barns reaksjoner er også avhengig av hvordan foreldrene har det i tiden rundt separasjonen. Fortvilte, sinte og ulykkelige foreldre vil påvirke barnas følelser og reaksjoner (Moxnes m.fl. 1999).

I den kvantitative undersøkelsen (Moxnes og Haugen 1998, Moxnes m.fl. 1999) spurte vi også foreldrene om barna hadde akseptert bruddet og hvor lenge det gikk før de eventuelt hadde gjort det. Ifølge foreldrene hadde mer enn fire av fem barn akseptert skilsmissen, mens nesten én av fem hadde enten ikke akseptert skilsmissen eller foreldrene var usikre på om barna hadde gjort det. Foreldrene mente at to av fem barn aksepterte skilsmissen etter ca. et halvt år og at én av fem aksepterte skilsmissen etter ett år. De resterende brukte lengre tid eller at de på undersøkelsestidspunktet fortsatt ikke aksepterte at foreldrene hadde flyttet fra hverandre.

Vi undersøkte også om det var noen sammenheng mellom det å ha akseptert samlivsbruddet og de virkninger foreldrene mente skilsmissen hadde for barnas atferd i årene etterpå. Det viste seg å være klare sammenhenger. Blant dem som hadde akseptert skilsmissen hadde 71 prosent av barna én eller flere positive atferdsendringer mot 43 prosent av dem som ikke hadde akseptert skilsmissen. Det er blant barna som ikke aksepterer skilsmissen vi finner flest negative og færrest positive atferdsendringer.

I neste avsnitt ser jeg på hva de barna jeg har intervjuet, sier om hvordan de opplevde og reagerte på å få høre at foreldrene skulle skilles. Jeg tar utgangspunkt i resultatene fra spørreskjemaundersøkelsen; det at de fleste barna hadde det vanskelig i separasjonstiden, at mange barn hadde akseptert skilsmissen etter ett år, men at noen barn ifølge foreldrene ikke hadde gjort det. Jeg vil lete i barnas historier etter hvordan de opplevde separasjonen og om de gir uttrykk for at de hadde akseptert skilsmissen.

HVA BARNA FORTELLER OM OPPLEVELSENE OG REAKSJONENE PÅ SAMLIVSBRUDDET

Det er gjort få undersøkelser om hvordan barn opplevde bruddet mellom foreldrene, spesielt knyttet til tidspunktet når barn fikk vite om foreldrenes samlivsbrudd. Likevel fins det undersøkelser som viser at separasjonstiden

ofte er den vanskeligste fasen i skilsmisseprosessen, og at de fleste barn opplever tiden som vond og vanskelig (Nissen 1987, Moxnes 1990, Tjersland 1992, Hetherington og Kelly 2002, Wallerstein et. al 2000). Konteksten for opplevelsene i denne perioden er felles for alle barna. De er prisgitt de voksnes valg, det er kun foreldrene som tar avgjørelsen om det å skille lag, og barna må finne seg i det.

Alle barna jeg har intervjuet beskriver samlivsbruddet mellom foreldrene som utfordrende og vanskelig. Samtidig er det variasjoner med hensyn til barnas opplevelse og reaksjoner på samlivsbruddet. Fem barn forteller at de reagerte sterkt da de fikk vite at foreldrene skulle separeres, mens tre barn husker lite fra foreldrenes separasjon, og hvordan de reagerte.

Jeg vil først presentere deler av historien til GISKE (17) og INGEBJØRG (12), som var to av dem som reagerte sterkest på foreldrenes separasjon. Deretter bruker jeg historiene til CHRISTOFFER (14) og HOVE (10) som er to av barna som reagerte mindre sterkt på separasjonen. Til sist lar jeg CATHRINE (12) og DAVID (11) fortelle. De er to av barna som ikke husker noe videre fra separasjonen.

GISKE(17) og INGEBJØRG (12) er to av barna som hadde de mest krisepregete reaksjonene på samlivsbruddet. GISKE (17) forteller at foreldrenes skilsmisse kom overraskende og som et sjokk på ham. Han husker skilsmis- sen «*som det var i går*» og «*spesielt den dagen jeg fikk vite at de skulle skilles*».

Han forteller at han dro i bursdagsselskap, og at han ikke ante noen ting om at foreldrene diskuterte skilsmisse. Da han kom hjem fra selskapet, ble han fortalt at foreldrene skulle skilles. Han reagerte sterkt og visste ikke hva han skulle gjøre:

«Ja, jeg trodde at jeg hadde det bra ... , men jeg trodde jo alle sammen hadde det bra helt til de skulle skilles. Den første måneden var forferdelig.»

Han husker veldig godt og helt detaljert hva som skjedde:

«Ja visst. Husker det som det var i går ... men da jeg kom heim, så så jeg at morsan satt og gråt og farsan var helt fra seg ... og så satte de seg ned og fortalte meg det, da.»

Han begynte å gråte og ble:

« ... helt fra meg da.»

« ... men jeg skjønnte ikke at det der skjedde meg, liksom. Ingenting skjed-

de meg, liksom. Helt til den dagen det plutselig skjedde. Og det var jo som et sjokk, da.»

Husker du hvem som fortalte deg om skilsmissen?

«Ja visst. Husker det som det var i går ... og så satte de seg ned og fortalte meg det, da.»

Giske opplevde som flere andre barn at forholdet mellom foreldrene forandret seg negativt ved samlivsbruddet. Han forteller:

«Nei, det var jo liksom sånn småkrangling og kjefting og sånn, men det er vel naturlig i et ekteskap at det er uenighet av og til. Men det hadde jeg ikke brydd meg noe om.»

Giske husker godt diskusjonene og kranglingen mellom foreldrene den første tida etter samlivsbruddet. Han forteller:

«De snakket ikke sammen som siviliserte mennesker på i hvert fall et halvår. Det var for eksempel diskusjoner om å skrive under på papirer, eller de sa ting som: «Jeg hører ikke trynet ditt ...»

«Så de begynte ikke å få igjen kontakten, eller de snakka ikke sammen normalt da, på et halvt år cirka.»

Han forteller at det ble en svært vanskelig periode for ham etter samlivsbruddet. Han sier:

«Det gikk utover meg følelsesmessig, at etter det ... jeg vil ikke si at det ødela meg, men jeg ble ikke den samme i hvert fall.»

«Det var vanskelig for meg å akseptere at de var skilt, da. Så jeg gikk hele tida og bar på det her. Inni meg. Jeg klarte liksom ikke å få det ut. Så – det trengte ikke være noe spesielt, men det var bare ting de kunne si til meg som, plutselig så svartna alt, altså.»

Giske forteller hvordan han opplevde årene etter skilsmissen:

« ... men de første tre årene tenkte jeg veldig mye på det. Jeg hadde jo drømmer hele natta om at morsan og farsan plutselig var gift igjen.»

«Jeg følte meg spesiell, jeg følte meg som en dumming. Følte meg som en raring. Ja, jeg følte meg ikke som de andre.»

INGEBJØRGS (12) historie forteller også om sterke reaksjoner på separasjonen:

«Jeg fikk en sånn snedig følelse – akkurat som noen bygde et sånt tårn av sånne klosser og ... at det ramlet ned i ansiktet på deg. Nei, det var liksom ... jeg fikk en sånn følelse altså, at det datt.»

Hun forteller hva hun tenkte videre:

«Vi trodde ikke det var sant eller håpet i hvert fall ikke det, men pappa hadde oppført seg så rart. Jeg blei ganske lei meg og gråt.»

«Nei, jeg tenkte jo bare at ... jeg trodde at jeg aldri skulle få se pappa mer, jeg da ...»

Slik jeg forstår Giskes og Ingebjørgs historier hadde de ingen anelse om at foreldrene hadde samlivsproblemer som var så store at de skulle føre til samlivsbrudd. Tvert imot opplevde de begge at familiene fungerte bra og at de hadde det fint sammen. Derfor fikk Giske «sjokk» da mor flyttet uten forvarsel og Ingebjørg «sjokk» da far flyttet. Både Giske og Ingebjørg reagerte med typiske reaksjoner for sjokkfasen som kaos, følelsemessige utbrudd og benekting (Cullberg 1994). Foreldrene hadde store konflikter etter bruddet, og klarte ikke å skjerme verken Giske eller Ingebjørg for disse. Som jeg kommer tilbake til senere, klarte ikke foreldrene å ta godt nok vare på barna i separasjonstiden. Disse barna fikk ikke den støtten og omsorgen de trengte.

De fleste barna forteller at separasjonstiden var vanskelig, og uttrykte sin sårbarhet ved at de sa at de ble lei seg og gråt. De ble urolige og engstelige og følte tristhet og sorg da de fikk høre at foreldrene skulle skilles. Noen barn forteller at de hadde vært redd for hvordan det skulle bli for dem når foreldrene skilte lag og hva som kom til å skje med dem.

Reaksjonene som var mest framtrædende hos barna med krisepregete reaksjoner, var fortvilelse, tristhet og sorg i forbindelse med foreldrenes samlivsbrudd. Flere barn sier at de gråt mye og at de opplevde at livssituasjonen framover ble uforutsigbar og utrygg. Slike reaksjoner hos barn er også beskrevet i andre undersøkelser (Ahrns 1995, Öberg og Öberg 1992, Haaland 2002, Tjersland 1992, Moxnes 2003). Reaksjonene er typiske for *sjokk- og reaksjonsfasen* (Culberg 1994). Det var imidlertid ikke alle barna som reagerte så sterkt og synlig som de som er beskrevet ovenfor. Flere barn reagerte med taushet og tilbaketrekking, men likevel sorg.

CHRISTOFFER (14) og HOVE (10) sier at de ble usikre og fortvilt rundt den tida foreldrene flytta fra hverandre. Christoffer forteller hva han tenkte:

«Hva skulle jeg gjøre og sånn?»

Hove ble bekymret og tenkte konkret da far flytta:

«Hvor skal jeg bo da?»

Min vurdering er imidlertid at Christoffer og Hove ikke fikk krisereaksjoner da de fikk høre om samlivsbruddet. De opplevde redsel og usikkerhet i forhold til situasjonen, noe som også kan være reaksjoner i *sjokkfasen* (Cullberg 1994), men at de etter min vurdering gjennomlevde og håndterte situasjonen hensiktsmessig og fornuftig. De hadde også i liten grad reaksjoner som tristhet og sorg som er typiske for *reaksjonsfasen* (Culberg 1994).

Christoffer og Hove forteller imidlertid som de fleste at separasjonstiden hadde vært vond og vanskelig, men de hadde til forskjell fra Giske og Ingebjørg vært forberedt fordi deres foreldre hadde kranglet i lengre tid. Derfor kom ikke bruddet helt uventet.

Som jeg skal komme tilbake til, forteller flere barn at det hadde vært mye krangel mellom foreldrene i tiden før separasjonen og at bruddet ikke var helt uventet. Flere av barna sier som Christoffer og Hove at de visste om problemene i familien. De fleste barna sier at de ble snakket med og at de ble gitt en begrunnelse for samlivsbruddet.

Andre barn, som var unge da foreldrene flyttet fra hverandre, sier de ikke husker noe eller lite fra den gang foreldrene flyttet fra hverandre. Deres opplevelser fra samlivsbruddet bærer derfor preg av at de i liten grad er i stand til å redegjøre for reaksjoner og følelser fra separasjonstiden og at de er lite konkrete i sine fortellinger.

CATHRINE (12) forteller:

«*Nei, jeg husker ikke så mye fra den gangen, men jeg ble vel lei meg. Jeg tok det ikke så hardt som broren min, tror jeg.*»

Også DAVID (11) har problemer med å huske:

«*... det husker jeg ikke så mye av. Jeg husker at vi bodde sammen. Det er veldig lenge siden da, så det er bare så vidt jeg husker det. Ganske lenge siden. Kanskje jeg var fem år?*»

Den viktigste forklaringen på hvorfor tre av barna husker lite eller ingenting av samlivsbruddsituasjonen er deres lave alder da samlivsbruddet faktisk skjedde. De fleste som sier de husker lite eller ingenting var i alderen fem til sju år den gangen de ble fortalt om skilsmissen. Andre forskere som Wallerstein og Kelly (1980), Wallerstein, Corbin og Lewis (1988) har også funnet at barn i denne aldersgruppen har en tendens til å huske lite eller de har fortrenget det som skjedde.

FORTELLER BARN OM KRISEOPPLEVELSER?

GISKE (17) var et av barna som opplevde samlivsbruddet sterkest. Som nevnt reagerte han med sjokk på informasjonstidspunktet, og opplevelsens styrke kan underbygges med at han fortsatt husker opplevelsen detaljert og «som det var i går». Da Giske ble kjent med foreldrenes valg, var hans følelsesmessige reaksjon gråt, sinne og fortvilelse. Informasjonen «snudde livet hans på hodet»; fra å være forutsigbart og håndterlig til å bli utrygt med manglende handlingsberedskap. Når han sier at han ikke forsto at dette skjedde ham, kan utsagnet forstås som en illustrasjon på *sjokkfasens* benekting. Hans utsagn som «helt fra meg» kan videre underbygge at Giske opplevde å være i kaos, noe som er et annet innledende fenomen i en traumatisk krise (Cullberg 1994, Kringlen 1997, Sommerschild og Grøholt 1997). Som nevnt utløses denne av tap og trussel om tap, krenkelse og trussel om krenkelse eller ved å gjennomleve en krenkelse (Cullberg 1994). Slik jeg forstår Giske, ble både trusselen om tap og krenkelse aktualisert på informasjonstidspunktet. Trusselen om tap kan knyttes til oppløsning av familien og uforutsigbarhet, mens opplevelsen av krenkelsen kan relateres til manglende informasjon.

INGEBJØRG (12) var et av barna som i likhet med Giske reagerte sterkt på å bli fortalt at foreldrene skulle skilles. Hun reagerte med sjokk, håpet at det ikke var sant og at ting skulle bli som før. Hun gråt, sørget og var fortvilet, og det kan virke som hun ikke oppfattet hva som foregikk. Hennes reaksjoner kan relateres til sjokk- og reaksjonsfasene i kriseforløpet, hvor opplevelsen av tap eller trussel om tap synes som den viktigste utløsende faktor (Cullberg 1994, Sommerschild og Grøholt 1997).

Andre barn opplevde få negative følelsesmessige reaksjoner på samlivsbruddet, og det tok relativt kort tid før de kom over hendelsen. CHRISTOFFER (14) forteller at separasjonen ikke kom overraskende på ham, fordi han var klar over foreldrenes konflikter og samlivsproblemer og at de hang sammen med alkoholproblemer. Han forstod at separasjon var best for foreldrene i og med at de ikke klarte å bo sammen. Christoffer er et eksempel på flere barn som håndterte situasjonen ved å tilpasse seg relativt raskt. Men i likhet med Giske reagerte en del av disse barna også med sorg, gråt og fortvilelse da de fikk informasjon om at foreldrene skulle skilles. Følelsene vedvarte den første tiden etter bruddet, men min tolkning er at de var av kort varighet, og ikke kan betraktes som krisereaksjoner.

Slik jeg tolker barnas historier utløste separasjonen en traumatisk krise hos fem av dem. Det begrunner jeg med at de forteller at de ble overrasket og

sjokkert da de fikk høre at foreldrene skulle flytte fra hverandre. Noen trodde ikke det kunne være sant og opplevde situasjonen som uvirkelig og ble handlingslammet. Denne måten å reagere på, kan forstås som et forsvar mot å oppleve at verden raser sammen og følelsen av kaos. De reagerte med gråt, tristhet og ble deprimerte. Andre reagerte med angst for hva som skulle skje framover, ble urolige og fikk søvnproblemer. Disse opplevelsene kjennetegner reaksjoner i *sjokk-* og *reaksjonsfasene* (Cullberg 1994, Kringlen 1997).

På samme måte som krisen varierte i intensitet, varierte også krisens varighet. Jeg forstår Giskes drømmer de første tre årene etter separasjonen som uttrykk for at han fortsatt var i krise. Når han stadig drømte om at foreldrene «plutselig var gift igjen», kan det være uttrykk for hans manglende aksept. Det kan tolkes som en fortsatt benekting av de faktiske forholdene, noe som er et følelsesmessig fenomen i *bearbeidingsfasen*. Denne fasen er mindre kaotisk enn *sjokkfasen*, men karakteriseres av at følelsene kommer mer til syne. Giskes følelser relatert til skilsmissen, som tilbakevendende drømmetema, kan også tolkes som at hans bearbeidelse av situasjonen var overlatt til ham selv. Manglende bearbeidelse kan også understøttes av Giskes ukontrollerte sinne. Ifølge Wiesemann (som beskrevet av Tjersland 1992) avløses de innledende krisefasene blant annet med sinne og ambivalens. Når Giske ikke klarer å formidle sin manglende aksept av situasjonen, prøvde han trolig ubevisst å undertrykke sorgen og smerten. Denne reaksjonen kan forklares som en form for bearbeidning, der intensjonen er å etablere en lindrende forsvarsmekanisme mot de vanskelige og u håndterlige følelsene. Når Giske likevel opplever å respondere på foreldrenes henvendelser med et uhensiktsmessig sinne i forhold til å få til samtaler med foreldrene sine eller at «alt svartnet», kan dette forklares med at følelsene var for intense og sterke og derfor ikke lot seg fortrenge.

I separasjonstiden gir Giske også uttrykk for at han følte seg spesiell, som en dumming og ikke som andre. Han mener at skilsmissen påvirket ham sterkt følelsesmessig og at han slett ikke ble den samme. Jeg tolker dette som uttrykk for identitetsforvirring, noe som kan gi usikkerhet, tilbaketrekning og depresjoner. Etter samlivsbruddet følte Giske seg usikker, var preget av bekymringer, slet med konsentrasjonsvansker og svekkede skoleprestasjoner. Dette er noe han fortsatt sliter med. Ettersom noen av barna var i prepubertet eller pubertet ved samlivsbruddet og i separasjonsprosessen, kan slike opplevelser også være uttrykk for en utviklingskrise, såkalte kritiske utviklingsperioder eller økologiske overganger (Erikson 1982, Bronfenbrenner 1979). Men for Giskes vedkommende er min vurdering at puberteten i liten grad har bidratt til å forsterke hans reaksjoner.

Ifølge teori om kriser (Cullberg 1994, Kringlen 1997, Sommerschild og Grøholt 1997) er Giske og Ingebjørg to av flere barn som fortsatt bearbejder skilsmisens følelsesmessige opplevelser. Dette betyr at den traumatiske krisens to siste faser, *bearbeidings-* og *nyorientering*, ikke er gjennomlevd og avsluttet.

De andre barna gjennomlevde separasjonen relativt raskt. Disse barna var forberedt på at foreldrene kunne komme til å skilles og/eller fikk hjelp til å bearbeide og håndtere krisen. CHRISTOFFER (14) hadde observert at foreldrene hadde kranglet over lang tid, og foreldrene var åpne på at de hadde samlivsproblemer. Far snakket med Christoffer en tid etter separasjonen og forklarte ham hvorfor det var best for dem at de skilte lag. HOVE (12) var også klar over at foreldrene hadde problemer, og mor fortalte ham om separasjonen. Det viktigste for bearbeidelsen av separasjonen var imidlertid at barna ble snakket med og støttet igjennom separasjonsprosessen. Jeg vurderer at barna fikk bearbeidet separasjonen, riktignok etter lang tid ved at de fikk støtte og omsorg gjennom prosessen. Disse barna begynte etter hvert å forholde seg realistisk til det som hadde hendt og innstille seg på den nye situasjonen. Etter å ha gjennomlevd sorg og smerte begynte de å fungere normalt og de gjenopptok tidligere aktiviteter.

Det at de yngste barna ikke husker så mye fra tidspunktet rundt samlivsbruddet, kan forstås som at bruddet ikke ble opplevd som spesielt vanskelig, og derfor ikke påvirket deres atferd og utvikling. Noen av barna kan likevel ha opplevd samlivsbruddet som en krise, men at forsvarsmekanismer ble tatt i bruk for å beskytte seg mot følelsene av tap, sorg og utrygghet som kom i kjølvannet av samlivsbruddet. Benekting eller fortregning av problematiske livshendelser er primitive mekanismer som barn benytter når situasjoner blir for vanskelig å forstå eller ta inn over seg. Benekting er også en kjent reaksjon i *sjokk-* og *reaksjonsfasen* (Cullberg 1994, Sommerschild og Grøholt 1997). At barna sier at de husker lite fra samlivsbruddsituasjonen kan derfor ikke tolkes entydig som om hendelsen ikke ble opplevd som en traumatisk krise. Øvereide (1995) sier at en forutsetning for at barn i fem-til sjuårsalderen skal kunne fastholde en stabil forståelse av en hendelse eller erfaring, er at det blir laget en historie i tidsmessig nærhet av hendelsen. Han sier om språk og forståelse i denne aldersgruppen:

«Erfaringer som barnet ikke har fått del i eller formidlet til en voksen i umiddelbar nærhet i tid vil ennå være vanskelig for barnet å fortelle senere.» (1995:72.)

Risikoen ved ubearbeidede kriser er at de kan reaktiveres i framtidige sepa-

rasjonsopplevelser og på sikt gi negative konsekvenser for barna. Barna er slik sett sårbare fordi fortrenningen bidrar til at de voksne tror at barna klarer seg bra. Samtidig er de avhengige av voksnes innsikt og hjelp for at bearbeiding og reell nyorientering skal finne sted.

Jeg vurderer det slik at fem av barna i mitt utvalg reagerte på samlivsbruddet med krisereaksjoner. Reaksjonene var sjokk, gråt, fortvilelse og apati, angst, resignasjon og sorg i *sjokk- og reaksjonsfasene*. Reaksjonene varierer imidlertid i styrke, intensitet og hvordan de kom til uttrykk. Jeg vurderer det imidlertid slik at disse barna fortsatt bearbeider de følelsene som samlivsbruddet utløste. Felles for disse barna er at krisens to innledende faser, *sjokk- og reaksjonsfasene*, varte over lengre tid. Jeg finner også at disse barna fortsatt ikke har gjennomlevd kriseforløpets to siste faser, *bearbeiding og nyorientering*. Disse barna har derfor ikke tilpasset seg den nye livssituasjonen.

De andre barna bearbeidet og aksepterte forholdsvis raskt situasjonen og de håndterte foreldrenes separasjon på en sunn måte, noe som er i samsvar med funnene i vår spørreskjemaundersøkelse (Moxnes m.fl. 1999). For et fåtall barn ble livssituasjonen også bedre etter skilsmissen. Det synes derfor ikke som om kriseopplevelsen og separasjonsprosessen påførte flertallet av barna store eller varige skader.

Hvorvidt det å få vite at foreldrene skal separeres er en vanskelig opplevelse som kan betraktes som en krise, handler ikke bare om reaksjonen i den stund man får vite om det. Situasjonen rundt budskapet, hva de visste fra før og deres muligheter til bearbeidelse etterpå, vil også være medvirkende faktorer. Det er rimelig å anta at i hvilken grad barna var forberedt på bruddet og om de fikk god informasjon, er av betydning for deres reaksjon på budskapet.

I det følgende vil jeg gå over til å undersøke variasjonene i barnas opplevelse av separasjonen.

HVORFOR ER DET FORSKJELLER PÅ BARNAS OPPLEVELSER AV SEPARASJONEN?

Som jeg har vist i det foregående, var det store forskjeller i barnas historier når det gjelder om de opplevde separasjonen som en krise eller om de relativt raskt kom over foreldrenes separasjon. Hva er det som skiller disse barna?

Betydningen av å være forberedt

Som tidligere redegjort for, mener jeg at fem av barna gikk inn i en traumatisk krise da de fikk vite om separasjonen. GISKE (17) er ett av de barna som ikke var forberedt på samlivsbruddet. Han gikk inn i *sjokkfasen*, og hans opplevelser av kaos, uvirkelighet og benektelse (Cullberg 1994) må sees i sammenheng med at han ikke ante at foreldrene hadde problemer som kunne føre til separasjon. Andre barn hadde lignende opplevelser, ILSE (16) forteller:

«Ja, det var – det skjedde egentlig ganske fort. For det hendte på én dag da. Ja, det var liksom – det kom som en overraskelse.»

Giske, Ilse og tre andre barn var ikke forberedt på at foreldrene kunne komme til å separeres, fordi foreldrenes problemer var skjult og usynlige for barna. Disse barna oppdaget derfor at virkeligheten var falsk og annerledes enn de hadde erfart og forstått. At problemene var skjult inntil de ble fortalt om separasjonen, mener jeg i stor grad bidro til at disse barna reagerte så sterkt. Reaksjonene var preget av sjokk og overraskelse, men også opplevelsen av svik og benekting (Cullberg 1994, Sommerschild og Grøholt 1997).

Andre barn beskriver hendelser før og etter samlivsbruddet som kan ha bidratt til å forberede dem på at noe var i emning. Historiene forteller om en hverdag som brøt med de daglige og vanlige rutinene i hjemmet. Far var for eksempel mye på jobben i perioden før han flyttet, og mor lå på et annet soverom enn far. Andre signaler som barna registrerte, var at mor og far oppførte seg merkelig eller at mor røykte nesten hele tiden. Forhold som også økte barnas evne til å forstå grunnlaget for skilsmisse, var alkoholmisbruk, konflikter og et uforutsigbart og turbulent familieliv.

CHRISTOFFER (14) var forberedt på samlivsbruddet. Foreldrene hans hadde problemer i forhold til alkoholmisbruk. Far hadde mottatt behandling for sitt alkoholmisbruk, og han hadde tidligere flyttet ut på grunn av konflikter, slik at samlivsbrudd som tema hadde lenge vært kjent for Christoffer. Christoffer og flere andre barn hadde slik sett et grunnlag for å kunne forstå samlivsbruddet. Min vurdering er at mange av barna var relativt godt forberedt på at foreldrene kunne skille lag, og for noen innebar det også en lettelse. De hadde derfor ikke opplevelser og reaksjoner som kjenner seg ut som krisefasene, selv om de følte sorg, nedstemthet og hadde søvnproblemer, og noen barn ble irritable. Også Ekeland (1994), Nissen (1984), Næss og Undersrud (1987) finner at det er av stor betydning for barnas reaksjoner og sårbarhet hvor forberedt barna var på samlivsbruddet.

Bunkholdt (1996) har påvist at forutsigbarhet omkring at noe ubehagelig skal skje, fører til mindre stress. Det å ha kontroll over forløpet i en vanskelig situasjon synes også å redusere stressnivået.

Det er en klar sammenheng mellom hvor forberedt barna var på separasjonen og barnas opplevelser. De barna som visste at foreldrene ikke hadde det bra og/eller som hadde opplevd mye krangel, hadde mildere reaksjoner enn dem som var uforberedt. Det var de som var uforberedt som reagerte med krisereaksjoner som sjokk, dyp fortvilelse og ofte ble handlingslammet, og lite i stand til å takle de nye utfordringene som separasjonen medførte. Felles for barna er imidlertid sorgopplevelser og tristhet, noe som kan relateres til at samlivsbrudd aktiverer følelsen av tap.

Betydningen av god informasjon

Barnas opplevelser og deres bearbeidelse av separasjonen er også avhengig av hvordan det blir samtalt om bruddet i separasjonstiden. Som tidligere nevnt er en krise noe en lever i over tid og som utvikler seg i faser. For å kunne dempe intensiteten i krisen og for å kunne bearbeide krisen slik at barna kommer igjennom den på en sunn måte, er barna avhengig av god og kontinuerlig informasjon om det som skjer og skal skje, i det minste fra minst én av foreldrene. Det er derfor viktig å undersøke hvorvidt barna opplevde at de voksne avsatte tid og rom til å drøfte temaet og møte barnas nye spørsmål. Når foreldrene er åpne for spørsmål, vil nye tanker og innfallsvinkler modnes og bearbeides. Samtalen er derfor vårt viktigste terapeutiske verktøy i bearbeidelsen av vanskelige opplevelser. Videre vil foreldrenes engasjement og evne til å «se barnet» bidra til at barnet føler seg ivaretatt og trygg, og derved styrke deres håndteringsevne. En viktig forutsetning for en positiv bearbeidelse er derfor mye informasjon og at barnets spørsmål blir møtt på en forståelsesfull og trygg måte.

DAVID (11) sier at ingen fortalte ham hvorfor far flyttet og han vet heller ikke hva han trodde den gangen. Han har imidlertid selv laget seg en forklaring, alternativt blitt gitt denne i ettertid. Han sier:

«Nei, for jeg var jo så liten at jeg hadde ikke forstått det uansett.»

Mye taler for at Davids forklaring på manglende informasjon både før og etter samlivsbruddet var at han ble vurdert som for liten til å forstå. David var åtte år på separasjonstidspunktet og ville ifølge Erikson (1982) og Øvereide (1995) ha mestret og profittert på informasjonen. I likhet med flere andre foreldre undervurderer derfor Davids foreldre barnas forutsetninger, kompetanse og behov.

David er et eksempel på barn som ikke ble fortalt eller ikke husker hva som skjedde eller hvordan de ble fortalt om foreldrenes samlivsbrudd. Noen av disse barna opplevde separasjonen innledningsvis med sorg og fortvilelse, mens andre ikke kan gjenkalle opplevelsene. At de ikke husker, kan imidlertid forstås som en fortrenning, noe som også kjenner seg igjen i reaksjoner i *sjokkfasen* og *reaksjonsfasen* (Cullberg 1994, Kringlen 1997).

De fleste barna ble informert av foreldrene, da avgjørelsen om samlivsbrudd var tatt. De ble fortalt at foreldrene skulle flytte fra hverandre, at mor eller far skulle flytte ut av boligen og at de selv skulle bli boende med mor eller far. Det som imidlertid går igjen i mange av barnas historier er at det var lite eller ingen oppfølging av den første informasjonen. GISKE (17) kan nok en gang illustrere disse barna. Giske opplevde at det var vanskelig å akseptere at foreldrene var skilt. Samtidig klarte han ikke å redegjøre for sine følelser til foreldrene. En nærliggende tolkning er at foreldrene ikke evnet å gi Giske rom og anledning til å konfrontere dem med sine reaksjoner. Foreldrene hadde store konflikter i separasjonstiden, noe som kan understøtte en slik forklaring. I tillegg var Giske sint på sambomor fordi han ga henne skylden for samlivsbruddet. Hans sinne og lave frustrasjonsterskel lettet trolig heller ikke kommunikasjonen. Manglende oppfølging av informasjon begrenset derfor disse barnas forutsetninger for å forstå, bearbeide og akseptere den nye livssituasjonen på en tilfredsstillende måte. Slik jeg ser det bidro fraværet av informasjon til å øke krisens varighet og intensitet og svekke barnas evne til håndtering.

CHRISTOFFER (14) ble forklart hvorfor foreldrene skulle skille lag, og han fikk informasjon flere ganger i løpet av separasjonsprosessen. Som nevnt over var Christoffer forberedt, noe som trolig økte hans forutsetninger for å forstå informasjonen som ble gitt. Samtidig opprettholdt Christoffer en god kommunikasjon med far. Christoffer innstilte seg raskt på det som var hendt, og min vurdering er at han ikke fikk krisereaksjoner, som gjorde at han relativt hurtig fungerte normalt, gledet seg over andre ting, deltok i aktiviteter og ved å se framover.

Når foreldrene i liten grad har ivaretatt barnas informasjonsbehov over tid, er dette i samsvar med det Nissen (1988) finner. Han hevder at det ofte er vanskelig for foreldrene å fortelle barna om skilsmissen og at det vanligvis går lang tid fra foreldre starter å diskutere skilsmisse til samlivsbruddet faktisk skjer. Han skriver:

«Det kan især være svært for de voksne at fortælle børnene om skilsmissen. Det fremgik meget klart i interviewene med børnene, at de følte, at foræl-

drene var både bange og usikre, da de fortalte om det, som om de var bange for, hvilke spørgsmål børnene kunne finde på at stille. Det medførte i mange tilfælde, at forældrene kun talte med børnene om den forestående skilsmisse en enkelt gang og derefter undgik at tale herom, medmindre børnene selv tog initiativet.» (1988:13)

Barn spør som regel når de ikke vet, men når de vet at det kan være vanskelig for foreldrene å svare, kan de la være å spørre for å skjerme de voksne. Det kan for øvrig være mange grunner til at foreldrene ikke forteller hva årsakene til samlivsbruddet er. Som Nissen skriver, kan det være at foreldrene følte at situasjonen var uvant og at de følte seg usikre på hvordan de skulle fortelle det. De var kanskje selv i følelsesmessig ubalanse og opplevde samlivsbruddet som smertefullt eller de var i konflikt og hadde et ønske om ikke å øke konflikten med den andre forelderen. Bak en beslutning om samlivsbrudd kan det dessuten være mange beveggrunner slik at det er vanskelig å sortere og framstille grunnene klart og entydig overfor barna. Man kan også ha ønsker om å beskytte seg selv eller den andre voksne mot å komme i et dårlig lys overfor barnet. De voksne kan også ha tenkt at ved å ikke snakke om samlivsbruddet og årsakene, skjermet de og tok hensyn til barnet. Foreldrene kan videre ha vært i tvil om hvor mye og hva de skulle fortelle og hvor riktig det var å involvere barna i forhold til barnas alder.

Det er en sammenheng mellom den informasjonen barna fikk fra foreldrene og hvordan de opplevde foreldrenes separasjon. De barna som fikk god informasjon, som kunne snakke med foreldrene både om det de var redde for og det de ikke forsto, gikk ikke inn i krise. Deres opplevelser av separasjonen var mindre vonde og vanskelige og av relativ kort varighet. Manglende kommunikasjon mellom foreldre og barn i separasjonsfasen synes å bidra til at barnas konfliktfylte følelser undertrykkes eller forties, noe som kan være til hinder for en bearbeidelse og avslutning av krisen. Dette kan forklare hvorfor noen barn fortsatt bearbeider krisen, slik som for eksempel Giske. Også Bunkholdt (1996) finner en sammenheng mellom hvordan barna ble fortalt om samlivsbruddet og deres opplevelse av krise. Barna må være trygge for at en bearbeidelsesprosess skal komme i gang og bli god. Hvis barn ikke blir møtt med åpenhet og forståelse, kan en slik bearbeidelse stoppe opp, øke i intensitet i *sjokk- og reaksjonsfasen* og forlenge kriseforløpets varighet.

Barnas sårbarhet og håndtering av separasjonen har ikke bare sammenheng med informasjonen de får og de samtalene de har med foreldrene, men også om foreldrene makter å være gode nok foreldre.

Foreldrenes tilstand og evne til å hjelpe barna

De fleste foreldre og barn har det vondt og vanskelig i separasjonstiden, men det store flertallet kommer seg relativt raskt gjennom opplevelsen. Det gjelder særlig de som selv tok initiativet til skilsmissen og de foreldrene som forhandlet seg fram til at skilsmisse var det beste. Den gruppen foreldre som ofte har det vanskeligst og vanskelig i lang tid, er de som ble forlatt av ektefellen. Disse foreldrene har vanligvis hatt liten tid til å forberede seg på et eventuelt brudd. De blir ofte forlatt, fordi ektefellen har funnet en annen, og dette kan lett føre til at den forlatte sitter igjen dypt krenket og bitter. Slike nedbrutte og sårete foreldre er ikke alltid i stand til å ta seg av barna på en tilfredsstillende og god nok måte (Moxnes 1990, 2003).

ILSE (16) forteller at hennes mor slet psykisk etter separasjonen og ble helt forandret:

«Mamma er helt annerledes, da.»

«Hvordan da?»

«Ja, sånn psykisk sett er hun blitt en helt annen person. Hun er ustabil, fordi hun får sånn sammenbrudd og er i psykisk ubalanse.»

Ilse forteller at hun blir usikker og skremt av at mor har hatt flere sammenbrudd og at mor noen ganger drikker for mye og gjør dumme ting når hun blir full. Hun opplever at mor, som har den daglige omsorgen for tre barn, har det vanskelig og er ustabil psykisk. Ilse ser mors reaksjoner som følge av samlivsbruddet, fordi hun ikke oppførte seg slik før skilsmissen.

Mors manglende evne til å håndtere situasjonen medførte at Ilse ble en støt-teperson for mor og selv måtte bli familiens hovedomsorgsgiver. Ilse og hennes søstere fikk et stort ansvar og mange arbeidsoppgaver i hjemmet. I stedet for hjelp til å bearbeide følelsene som separasjonen skapte, fikk barna økte bekymringer og oppgaver relatert til foreldrenes problemer. Dette ga negative konsekvenser for alle barna, fordi det begrenset deres fritid og muligheter til deltakelse og utfoldelse, samtidig som barna ikke hadde forutsetninger til å håndtere så mye ansvar.

CHRISTOFFER (14) og CATHRINE (12) opplevde at begge foreldrene hadde alkoholproblemer før skilsmissen, noe som gjorde at livet ble turbulent og kaotisk. De uttrykker det slik:

«Det var mye rot da. De krangla og sånn og det ble ganske vanskelig etter hvert.»

Barna bodde hos mor etter separasjonen, hvor drikkingen økte i omfang, og mor fikk en samboer som barna sier drakk mye, laget bråk og plaget dem.

Omsorgssituasjonen ble til slutt så dårlig at barnevernet grep inn. Far hadde da fått kontroll på sitt alkoholproblem, og barna flyttet, først Christoffer, senere Cathrine, til ham. Foreldrenes alkoholproblemer var uten tvil en stor belastning for barna og gjorde barna sårbare og svekket støtten fra foreldrene i separasjonstiden.

Ilse, Cathrine og Christoffer og noen andre barn hadde foreldre som var så opptatt av sin egen situasjon og problemer i tiden rundt samlivsbruddet, at de i liten grad så eller var i stand til å dekke barnas behov for omsorg og gi den støtten de trengte. Foreldrenes sviktende håndtering av barnas opplevelser og reaksjoner bidro til at barna ikke hadde noen voksne å dele sin sorg og tristhet med. Barna ble overlatt mer eller mindre til seg selv med sitt kaos, fortvilelse og sinne og uten hjelp til å løse oppgaven med å orientere seg i den nye situasjonen som hadde oppstått. Dette gjorde barna sårbare og førte for noen barn til en forlengelse av *sjokk- og reaksjonsfasen* og en manglende bearbeiding og progresjon i *bearbeidingsfasen* (Cullberg 1994, Sommerschild og Grøholt 1997).

Foreldre som ikke taklet samlivsbruddet med hensyn til egen helse og psykiske tilstand, klarte i liten grad å ta vare på barnas behov for omsorg og støtte i separasjonstiden. Deres atferdsendringer gjorde barna usikre og utløste bekymringer, uro og angst. Foreldrenes fravær av oppmerksomhet forlenget barnas *sjokk- og reaksjonsfase* og økte intensiteten i kriseopplevelsen. Manglene på støtte og omsorg blokkerte og vanskeliggjorde en bearbeidelse av kriseopplevelsen, og barna ble derfor værende i krisefasene tre og fire; *bearbeiding og nyorienteringsfasene* (Cullberg 1994). De fleste av de andre barna fikk imidlertid god støtte og hjelp fra begge foreldrene i separasjonstiden. De var derfor relativt raskt i stand til å gjennomleve separasjonstiden og legge den bak seg.

Det er ikke bare foreldre som ikke har taklet skilsmissen, som har psykiske problemer og/eller rusmisbruk, som kan hindre at barna gjennomlevd foreldrenes separasjonstid på en god måte. Jeg vil nå gå over til å se på hvordan konflikter mellom foreldrene kan ha betydning for barnas opplevelse av separasjonstiden.

Konflikter og foreldresamarbeid

De fleste av barna jeg intervjuet har foreldre som ikke hadde et nært samarbeid etter skilsmissen. Men i den grad de har kontakt og samarbeid, går det imidlertid fredelig for seg. Flere av barna har foreldre som ikke samarbeider, fordi foreldrene er i stor konflikt og fiendtlig innstilt til hverandre.

Historien til GISKE (17) er et godt eksempel på hva slike konflikter kan gjøre med barna. I den første tiden etter samlivsbruddet hadde foreldrene svært store konflikter. Intensiteten i konfliktene og samarbeidsproblemen kan blant annet forklares med at far ikke var kjent med den reelle årsaken til samlivsbruddet. Både han og Giske ble i ettertid kjent med at grunnen var at mor hadde en ny kjæreste.

Ifølge Giske trodde han at han hadde det bra, at «*alle sammen hadde det bra helt til de skulle skilles*». For Giske representerte derfor foreldrenes konflikter og manglende samarbeid i separasjonstiden et brudd på familiens konvensjoner for atferd. Giske hadde verken erfaringer eller utviklet handlingsberedskap til å håndtere slike konflikter. Videre er det rimelig å anta at Giske som eneste barn hadde vært familiens midtpunkt og fikk foreldrenes fulle oppmerksomhet. Når Giske beskriver temperaturen i foreldrenes kommunikasjon som «jeg tåler ikke trynet på deg», kan det indikere et samarbeidsklima som i liten grad fokuserte Giskes behov. Foreldrenes konflikter bidro slik sett til at Giskes opplevelser og følelser ble overlatt til ham selv, noe som kan ha forsterket hans opplevelse av kaos. I tillegg ble Giske i stor grad eksponert for og involvert i foreldrenes konflikter, og han tok parti for far. En forsterket tapsopplevelse kan derfor relateres til et dårligere forhold til mor, fordi Giske tilla henne ansvaret for skilsmissen. En nærliggende forklaring på at Giske følte ansvar og sympati for far, er at Giske kunne gjenkjenne sine egne opplevelser av tap og krenkelse. Foreldrenes eksponering av vedvarende konflikter bidro derfor til krisens intensitet i *sjokk- og reaksjonsfasen* og til at han forble i *bearbeidingsfasen* (Cullberg 1994).

GISKES historie illustrerer hvordan foreldrenes konflikter vanskeliggjorde hans krisebearbeidelse. I de tilfellene Giskes fortvilelse og sårbarhet kom til uttrykk i aggresjon og sinne overfor foreldrene, taklet verken Giske eller foreldrene hans sterke reaksjoner. Dette kan ha bidratt til Giskes opplevelse av å være dum, fordi foreldrene ikke evnet å møte ham på en adekvat måte. Separasjonstidens nye krav til handlingsberedskap kan også ha påført Giske en opplevelse av manglende mestring, med påfølgende fortvilelse og handlingslammelse. Jeg mener at Giske levde med disse følelsene i lang tid, og at *reaksjonsfasen* var preget av vedvarende intense følelser og gjenopplevelse av det som var skjedd. Foreldrenes manglende evne til å håndtere hans reaksjoner reduserte hans muligheter for å gjennomleve krisen skilsmissen utløste og kan forklare at Giske fortsatt er i krisens siste faser på intervjuutidspunktet. At han sier «han ikke ble den samme etterpå» kan underbygge en slik tolkning.

Foreldrenes manglende oppmerksomhet og ivaretagelse av Giskes reaksjoner kan videre tolkes som en ytterligere krenkelse av hans behov. Varigheten av konfliktene mellom foreldrene bidro også til at mye av initiativet og ansvaret for avklaringen ble overlatt til Giske. En forklaring kan være at foreldrenes konfliktnivå og manglende enighet bidro til at de bevisst overløt beslutningene til Giske. En annen forklaring kan være at konfliktene svekket deres vurdering av foreldrerollen som ansvarlig og beslutningsdyktig. Et eksempel kan være at Giske fikk bestemme at han skulle bo hos far. Giske opplevde at far hadde det vanskelig og forteller at han trodde at far ville få det bedre hvis de to bodde sammen. Etter kort tid måtte Giske imidlertid flytte tilbake til mor, fordi det var praktisk umulig å bo sammen med far. Fars arbeidstid, boligstandard og lang avstand til skolen var de avgjørende begrunnelsene. Dette var imidlertid forhold som var synlige for Giske da han traff sin beslutning. Å flytte tilbake til mor kan slik sett ha gitt Giske en følelse av nederlag, fordi hans valg kan ha gitt ham en opplevelse av manglende dømmekraft og mestring av situasjonen.

Jeg mener at foreldrenes konfliktnivå og manglende samarbeid bidro til å opprettholde Giskes opplevelse av kaos over tid. I krisens innledende faser evnet foreldrene i liten grad å møte og håndtere Giskes kaotiske følelser og reaksjoner, noe som gjorde at det tok lang tid før bearbeidingen kunne begynne. Foreldrenes konflikter og samarbeidsproblemer kan slik sett forklare varigheten av krisen ved at deres atferd har svekket Giskes forutsetninger for en bearbeiding og tilpasning til hans nye livssituasjon.

INGEBJØRG (12) er også et barn som har opplevd store konflikter mellom foreldrene, og konflikter som bidro til at hun forble i *bearbeidelsesfasen* (Cullberg 1994). Styrken i konfliktene mellom foreldrene var stor og kan skyldes at far hadde funnet seg en kjæreste, som han hadde flyttet sammen med før han ba om separasjon. Mor følte seg derfor bedratt. Ingebjørg forteller hvordan hun opplever konflikten mellom foreldrene:

«*Mamma og pappa kunne ha vært mer venner, liksom. Ikke vært så sur på hverandre.*»

«Hvordan er de sure på hverandre?»

«*Før var hun ganske sur på ham og sa at hun ble kvalm av å se på ham og sånn. Det var også det at de kranglet om at pappa ikke betalte eller at han betalte for sent og sånn.*»

Ingebjørgs reaksjoner på foreldrenes konflikter og manglende samarbeid tolker jeg som tilbaketrekning og taushet. I likhet med hva andre undersøkelser viser, beskriver hun foreldrenes krangling, manglende samarbeid og

uvennskap som belastende og vanskelig. (Pryor og Rodgers 2001, Thompson og Amato 1999, Emery 1999, Moxnes m.fl.1999). Jeg mener at konfliktene hun ble eksponert for, økte hennes sårbarhet og førte til at bearbeidelsen av krisen ikke var avsluttet på intervju tidspunktet.

Jeg finner at konfliktene mellom foreldrene og det manglende foreldresamarbeidet svekker sjansene for konstruktive løsninger som tjener barna. Foreldrenes vedvarende konflikter og samarbeidsproblemer gjør det vanskelig og tidkrevende for barna å bearbeide opplevelsene ved foreldrenes separasjon. I tillegg til å bearbeide egne tapsopplevelser, sorg og fortvilelse påfører konfliktene dem vanskelige dilemmaer og valg. Både Giske og Ilse illustrerer hvordan bearbeidelsen av kriseopplevelsene delvis stopper opp på grunn av foreldrenes konflikter og manglende samarbeid. De blir forstyrrer av og/eller involvert i foreldrenes konflikter på en slik måte at det ødelegger eller forsinker deres prosess for å få lagt krisen bak seg. Barnas muligheter for å gjennomleve krisen blir derfor sterkt redusert og kan forklare kriseopplevelsens varighet og intensitet. Barna som har levd i turbulente familier med store konflikter før skilsmissen, viser også hvor belastende slike konflikter kan være. De opplevde som nevnt samlivsbruddet mellom foreldrene som en lettelse og/eller forståelse. I likhet med hva andre undersøkelser viser, reagerte barna med forståelse på bruddet (Emery 1999, Furstenberg og Cherlin 1991, Block, Block og Gjerde 1986).

Barna med foreldre som fortsatte samarbeidet og fant fram til gode løsninger, aksepterte samlivsbruddet fort og gjennomlevde separasjonstiden på en god måte. Barna fikk ikke for mye ansvar og følte heller ikke skyld for foreldrenes samlivsbrudd.

OPPSUMMERING

Min vurdering er at fem av barna reagerte på samlivsbruddet med krisereaksjoner som er typiske for sjokk- og reaksjonsfasen i en traumatisk krise. Når det gjelder de yngste barna kan det enten være at de ikke forsto hva som hendte, de har vært for små til å huske egne reaksjoner på samlivsbruddet eller de har tatt i bruk forsvarsmekanismer og andre strategier for å håndtere sine reaksjoner. Det kan derfor være grunn til tvil om de yngste barna opplevde skilsmissen som en krise eller ikke.

Barnas opplevelse og reaksjoner varierte i styrke og intensitet. Variasjonen skyldtes først og fremst ulik kontekst og situasjon rundt skilsmisseprosessen. Krisens første fase, sjokkfasen, ble mindre dramatisk for barna som var

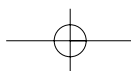
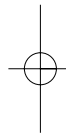
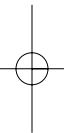
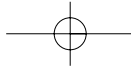
forberedt på at foreldrene kunne komme til å skilles. Omvendt var kriseopplevelsene verre for barna som ikke var forberedt og hvor samlivsbruddet kom som en overraskelse. Reaksjonene på separasjonen ble mindre langvarig og mindre preget av tristhet, sorg, resignasjon, sinne, fysiske plager og forsvarsmekanismer når det ble gitt god og kontinuerlig informasjon.

Reaksjonene på separasjonens og kriseprosessen forløp og intensiteten på barnas reaksjoner som sorg, benekting, sinne, resignasjon og redsel ble kortere og mindre vond når foreldrene så barna og var i stand til å gi omsorg og støtte. Barn som ikke fikk den hjelpen og støtten de trengte i denne fasen av skilsmisseprosessen, ble lengre i kriseprosessen som dermed ble vanskeligere.

Barna som hadde foreldre som samarbeidet, kom raskere over separasjonsprosessen eller over i bearbeidings- og nyorienteringsfasene og kunne gjenoppta tidligere aktiviteter, se fremover og legge planer for framtida. De barna som ikke hadde foreldre som samarbeidet, men som var i konflikt, fikk liten eller ingen hjelp til å komme i gang med krisebearbeidningen, og krisen ble dermed langvarig. Fem barn kan fortsatt være i en traumatisk krise.

Det er en sammenheng mellom hvordan barna «har det» og opplevelsen av separasjonen. Det som kjennetegner de barna som fortsatt har det vondt og vanskelig, er at de hadde store følelsesmessige påkjenninger under og etter separasjonen og at de ikke har fått bearbeidet opplevelsene knyttet til foreldrenes separasjon.

Det er ikke spørsmålet om barna har opplevd separasjonen som en krise eller ikke som er avgjørende for om barnas sårbarhet og håndtering av skilsmissen. Det avgjørende er den hjelpen, omsorgen og støtten de fikk på bruddtidspunktet og i separasjonsprosessen til å bearbeide og gjennomleve krisen. Det viser at det ikke nødvendigvis er fordi skilsmissen oppleves som en krise for barna at noen får det vanskelig etter skilsmissen. Jeg går nå over til å undersøke endringene i husholdets økonomi og hvilke konsekvenser dette får for barna.

5.

Hvordan kan svekket og dårlig økonomi påvirke barns utvikling?

INNLEDNING

Grunnen til at jeg stiller dette spørsmålet i overskriften er at tidligere forskning har vist at økonomisk svekkelse i barnets hushold i forbindelse skilsmisse er en av de viktigste forklaringsfaktorene eller predikatorene, når det gjelder hvordan det går med barn etter en skilsmisse. Vi vet at svekkelse av husholdsøkonomien gjør barn sårbare og øker risikoen for en negativ utvikling for barna. Samtidig vet vi lite om hvorfor svekket økonomi har en slik virkning, når den har det og hvordan det virker. Viktigst er det imidlertid at vi vet lite om hvordan barna selv opplever det når økonomien i hjemmet svekkes og hvordan det er for dem å leve i fattigdom.

Dette kapitlet handler om hvordan barna har opplevd svekkelsen av husholdsøkonomien etter at foreldrene ble skilt. Tidligere forskning har vist at det ikke bare er dårlig økonomi eller fattigdom som kan ramme barna. Svekkelsen av økonomien, for eksempel fra å være meget god til å være god, kan også oppleves negativt og ha negative virkninger på barna. Derfor er det viktig å undersøke om barna har opplevd at økonomien ble svekket og hvordan de opplevde dette. Samtidig er det viktig å spørre hvordan barna opplever at økonomien er i sitt hushold, om dårlig økonomi begrenser, plager eller rammer dem på noen måter.

Hvis det er slik at svekkelse av økonomien og/eller dårlig økonomi i barnas hushold virker negativt eller begrensende på noen barn, men ikke på andre, er det viktig å spørre hva er det som skiller situasjonen til de barna som har opplevd svekket/dårlig økonomi fra dem som ikke har opplevd det?

Det er rimelig å anta at dårlig økonomi vil være bestemmende for barnas liv. Derfor spurte jeg om økonomien i hjemmet førte til at barna ikke fikk lommepenger, ikke kunne delta i aktiviteter som koster penger, om de måtte tjene penger selv enten ved arbeid i eget hjem eller ved å arbeide for andre?

I denne sammenhengen er det også naturlig å spørre om barna blir bekymret for økonomien i husholdet.

I tråd med de spørsmål jeg har stilt i de foregående kapitler spør jeg i hvilken grad det er rimelig å si at barnas opplevelser av dårlig og svekket økonomi kan sies å være av betydning for barnas utvikling, deres sårbarhet og evne til håndtering.

Fordi hovedspørsmålet i dette kapitlet er i hvilken grad dårlig økonomi og svekkelse av økonomien i barnas hushold kan forklare hvordan barna «har det» og «gjør det» etter skilsmissen, legges hovedvekten på de barna som har levd i hjem med dårlig økonomi.

Først i kapitlet redegjør jeg for tidligere forskning om betydningen av økonomisk forverring og dårlig økonomi for barns utvikling. Nordisk og internasjonal forskning presenteres. Hovedvekten legges på nordisk forskning når det er mulig. Også på dette feltet er forskning gjort i USA dominerende, men denne forskningen er ikke alltid relevant i Norge fordi fattigdom i forbindelse med skilsmisse nok er et mye større problem i USA enn det er i velferdsstaten Norge. Resultatene fra den forskningen som presenteres og de spørsmålene denne forskningen reiser, er utgangspunkt for de senere analysene.

Deretter går jeg over til å undersøke den økonomiske rammen for barnas dagligliv. Jeg redegjør for den økonomiske endringen og situasjonen i barnas familier. Alle barna lever ikke i familier med dårlig økonomi, men de fleste har opplevd en svekkelse og/eller endring i familieøkonomien.

Det er barnas egen opplevelse jeg er opptatt av, og deres historier jeg vil presentere. Jeg presenterer historiene til barna fra tre familier som har opplevd endringer i familieøkonomien. Jeg har valgt ut historien til et barn som lever i hushold med middels økonomi, og de andre historiene jeg bruker, er fortalt av barn som lever med dårlig økonomi eller som jeg vurderer å være fattige. Videre spør jeg hvordan foreldrenes konflikter og tilgjengelighet påvirkes av økonomien.

Jeg drøfter om svekkelsen i økonomien fører til konsekvenser for barna, om barna må hjelpe til mer i hjemmet, om de ikke får lommepenger og om økonomien får konsekvenser for barnas interesser og aktiviteter som koster penger. Videre om dårlig økonomi kan føre til at barna blir bekymret. Til slutt undersøker jeg om foreldrene gjør noe for å beskytte barna mot en dår-

lig økonomi og om barna håndterer situasjonen ved å vise lojalitet overfor foreldrene.

HVA VET VI OM ØKONOMISKE KONSEKVENSER FOR BARN VED SKILSMISSE?

Internasjonale og nordiske undersøkelser viser at dårligere økonomi i husholdet der barna bor, er en av de viktigste grunnene til at barn av skilte foreldre «har det» og «gjør det» gjennomsnittlig dårligere enn barn som vokser opp i kjernefamilier. Det er stor enighet blant forskere (Bak 1997, Furstenberg og Cherlin 1991, Thompson og Amato 1999, Gähler 1998, Ridge 2001) om at svekkelse av økonomien i barns hushold etter skilsmisse er det som tydeligst gir negative konsekvenser for barn. Ifølge undersøkelsen til McLanahan og Sandefur (1994) kan tap av økonomisk kapital forklare ca. halvdel av forskjellene mellom barn som har vokst opp i kjernefamilier og barn som har levd i eneforeldrefamilier. I forbindelse med svekket økonomi i barnas hushold kan teorien om sosialt stress også forklare hvorfor barn har det dårlig etter skilsmissen.

I Norden ser vi også de samme tendensene til fattigdomsutvikling blant enslige forsørgere som i USA, men i mindre grad. Bak (1997) hevder at danske undersøkelser viser at 30 prosent av enslige forsørgere er fattige når man bruker EUs fattigdomsdefinisjon. Bak skriver videre at denne overrepresentasjonen av enslige forsørgere blant de fattige har sammenheng med at de også er overrepresentert i gruppen av familier som mottar sosialhjelp og i den gruppen som har mottatt sosialhjelp over lang tid. Bak (1997) konkluderer slik:

«Med alle de forskjellige typer af fattigdomsdefinitioner, som har været bragt i anvendelse, fremstår det klart, at enlige mødre er den gruppe voksne, som er mest udsat for fattigdom og for social marginalisering, som fattigdommen rummer. Velfærdsstaten forsørger de enlige mødre, der ikke har arbejde, men på et minimalt niveau, der ligger på fattigdomsgrænsen, især hvis forsørgelsen har varet i mange år.» (1997:122).

Enslige forsørgere i Norge utgjør nesten hver fjerde barnefamilie, og gruppen er voksende. Disse barnefamiliene kommer dårlig ut både når det gjelder områdene økonomi, arbeid, utdanning og bolig sammenlignet med de andre barnefamiliene. Samtidig er fasen som enslig forsørger for mange en overgangsfase, og hvor denne overgangen vanligvis ikke medfører avgjørende brudd i forhold til tidligere virksomhet som skole og jobb. Enslige forsørgere er også en uensarta gruppe hvor ens ressurser før fasen som ens-

lig forsørger har stor betydning for hvordan man klarer seg i den nye livssituasjonen (Kjelstad 1998).

Flere norske undersøkelser (Ryen 1990, Mastekaasa 1993, Kjelstad 1998, Ytrehus 2004, Sanbæk 2004, St meld. nr.6 (2002-2003)), viser at enslige forsørgere har dårligere økonomi enn kjernefamilier. Jensen (1998) finner i sin undersøkelse at en umiddelbar virkning av samlivsbrudd, er at barn får trangere økonomiske kår. Samtidig påpeker hun at det økonomiske utgangspunktet for barnefamilier generelt er anstrengt. Hun skriver:

«Since children live with mothers who in general earn less than fathers do, family dissolutions are also detrimental to economic parenting and in this respect the much used concept of «feminization of poverty» can be supplemented with «pauperization of childhood».» (1998:59).

Moxnes (1990) finner også at det ofte er en vesentlig reduksjon i den økonomiske statusen i barnas hushold etter skilsmisse. Videre finner hun at denne reduksjonen har en klar sammenheng med barnas tilpasning etter samlivsbruddet. I fortsettelsen går jeg over til å se på hva barn forstår av økonomi.

En undersøkelse av barn som økonomiske aktører viste at barn i alderen åtte til elleve år forstår at man trenger penger for å forbruk og at man trenger penger når man skal i butikken for å kjøpe noe (Brusdal, 1990). Nesten samtlige barn i undersøkelsen sier også at lønn er noe man får for arbeid man utfører. Brusdal (ibid) hevder at barns økonomiske tenkning og forståelse er preget av likhetsideologi og et forbruksmønster som i stor grad er knyttet til familie og hjemmeliv. Denne undersøkelsen viser også at barnets alder og kognitive utvikling legger klare begrensninger for dets økonomiske forståelse. Økonomisk forståelse øker med alder, og med økt alder blir barna i stand til å begrepsgjøre sammenhenger og se de ulike perspektivene knyttet til det økonomiske systemet. Materialet viser hvordan samfunnsmessige konsekvenser tas inn med økt alder. Om forståelsen av økonomi for de yngste barna skriver Brusdal:

«For mange av de yngste barna ser også økonomi ut til å handle om følelser, først og fremst hva som er riktig og galt, men også ut ifra hva som er morsomt eller kjedelig, og hva man blir glad og lei seg for. Barna har nok skjont at man trenger penger for å kjøpe ting, men de ulike økonomiske institusjoner og forbindelsen mellom disse er ukjent for mange, det samme gjelder forhold som har med avkastning og profitt å gjøre.» (1990:123).

Brusdal finner også markante forskjeller mellom gutter og jenter. Jentene synes å ha en mer følelsesmessig orientering mot «sin lille verden», hvor økonomi spiller en mindre rolle, mens guttene i langt større grad har et instrumentelt forhold til økonomien i «verden utenfor».

Olsvik (1998) intervjuet gutter som hadde skilte foreldre, og ett av aspektene ved undersøkelsen var hvordan de opplevde de økonomiske endringene som skjedde i familiene etter skilsmissen. Olsvik konkluderer slik: «*Felles for skilsmisseguttene var deres utvidete forståelse for familieøkonomiens status.*» (1998:91). Med det menes at disse guttene hadde innsikt i og forståelse for familiens økonomiske situasjon. Ifølge skilsmisseguttenes egne beskrivelser «*ble de mer ansvarsfulle og fikk større innflytelse i forhold til egen økonomi, familieøkonomien og arbeid i hjemmet.*» (1998: 93).

Den danske undersøkelsen «Enemor familien» viser at de fleste barna ikke er direkte involvert i mødrenes økonomi, men at de godt vet hvordan den økonomiske situasjonen og rammene er (Bak, 1997). Videre hevdes det at ingen av barna i undersøkelsen er for mye bekymret eller tynget av mødrenes økonomiske situasjon eller over eget ansvar. Hun skriver:

«*Børnenes uttrykk for omsorg og solidaritet med deres mor og deres innlevelse i hendes situation henger også sammen med den måte, mor og barn sammen oppbygger deres tilværelse. I den daglige tilværelsen har mor og barn hinanden at snakke med om det, der er deres daglige liv, og her bliver nogle av børnene også medtænkere i en del af hverdagens økonomi. Der er ingen av børnene, der virker tyngede eller overbekymret over økonomien eller deres eget ansvar, men de tænker med og er integrerede i et hverdagsliv.*» (1997:143).

Barna er opptatt av økonomi og de viser innlevelse, omsorg og solidaritet med mødrene, som henger sammen med deres modenhet og alder.

Undersøkelser (Bak 1997, Olsvik 1998, Moxnes 1990, Hjelmtveit, 2004, Backe-Hansen, 2004) om økonomiske endringer i forbindelse med skilsmisse viser at svekket økonomi kan føre til at barna opplever seg og familien som fattige. Dårlig økonomi kan også føre til at de får redusert sosial status, og at barna prøver å skjule hvor dårlig råd de har. Noen barn gir også avkall på ting de ønsker seg eller lommepenger. Denne forskningen viser at mange foreldre jobber mer for å øke inntekten, som kan føre til at barna får mange forpliktelser og oppgaver i hjemmet. Svekket økonomi kan også føre til at barn ikke kan delta i aktiviteter som er viktig for deres utvikling, identitet, noe som kan føre til sosial isolasjon. Undersøkelser viser at konflikter

foreldrene kan ha om økonomi ofte vil påvirke barnas forhold til foreldrene negativt (Ahrns 1987,1995 og Moxnes 1990, 2003).

I analysen vil jeg bruke resultatene fra den forskningen jeg har trukket fram for å drøfte om svekket og dårlig økonomi kan øke barnas sårbarhet og forklare hvorfor noen barn får en negativ utvikling. Jeg har trukket fram noe av den tidligere forskningen som jeg mener er relevant for min egen undersøkelse og vil nå gå over til å se på resultatene fra spørreskjema-undersøkelsen vår.

RESULTATER FRA VÅR SPØRRESKJEMAUNDERSØKELSE

I undersøkelsen (Moxnes m.fl. 1999) var det en stor andel, til sammen 84 prosent av foreldrene, som svarte at skilsmissen hadde ført til økonomiske endringer. 19 prosent oppgav at økonomien var blitt bedre, mens 66 prosent oppgav at økonomien var blitt dårligere. 15 prosent hadde ikke fått endringer i økonomien som følge av skilsmissen. Ifølge foreldrenes beskrivelse av endringer i husholdsøkonomien lever de fleste av barna i hushold hvor økonomien er svekket:

- 67 prosent av barna lever i hushold hvor økonomien er svekket
- 15 prosent av barna lever i hushold med uendret økonomi
- 17 prosent av barna lever i hushold hvor økonomien er bedret

Undersøkelsen viser også at barn som lever med svekket økonomi, oftere har vist negative endringer og sjeldnere positive enn dem som lever i hushold hvor økonomien er uforandret eller bedret. Moxnes m.fl. (1999) oppsummerer funnene slik:

«Det er en signifikant forskjell både på den negative og positive skalaen mellom barn som har opplevd svekkelse av husholdsøkonomien og de som ikke har opplevd en slik endring. Blant de som har opplevd en forverring ble 10 prosent sagt å ha tre eller flere negative atferdsendringer, mot henholdsvis 5 og 6 prosent av de som levde i hushold hvor økonomien var bedret eller uendret. Når det gjelder positive endringer er forholdet omvendt.» (1999:12).

Resultatene fra denne undersøkelsen viser en klar sammenheng mellom endring i økonomien og hvordan barn «har det» og «gjør det».

Det jeg videre studerer i kapitlet tar utgangspunkt i den kunnskapen som er presentert. Vi vet at svekket økonomi etter skilsmisse øker risikoen for en negativ utvikling, men ikke hvordan barna selv opplever det. Før jeg analy-

serer hvordan barna i mitt utvalg har opplevd endringer i økonomien og om det har sammenheng med hvordan de har det, redegjør jeg for de økonomiske endringene og situasjonen i barnas familier.

DEN ØKONOMISKE RAMMEN FOR BARNAS DAGLIGLIV

Jeg har valgt å dele familiene til de barna jeg intervjuet på samme måte som i prosjektets spørreskjemaundersøkelse, i tre grupper.

- én familie har fått bedret økonomi – ett av barna
- én familie har uendret økonomi – to av barna
- syv familier har fått svekket økonomi – ni av barna

Ett barn opplevde at husholdsøkonomien ble bedre fordi hun flyttet i fosterhjem. Fosterfamilien har en bedre økonomi enn hennes biologiske familie. To barn i én familie har hatt små endringer i økonomien etter skilsmis- sen. Det kan forklares med at i denne familien fikk far behandling for sine alkoholproblemer og han flyttet til hjembygda. Der fikk han orden på til- værelsen sin og fikk jobb og bolig. Ni barn i syv familier har fått svekket økonomi etter skilsmis- sen. At de fleste fikk dårligere økonomi etter skils- missen, var som forventet jfr. tidligere forskning (Bak 1997, Emery 1999, Kjelstad 1998, McLanahan og Sandefur 1994, St. meld nr. 39 (2001-2002), Moxnes m.fl. 1999), fordi det er dyrere med to hushold enn med ett. I én av disse familiene har mor trygd, og i én familie har forsørgeren vekslende tilknytning til arbeidslivet, noe som er med på å forklare hvorfor disse to familiene har spesielt dårlig råd.

Jeg har ikke eksakte opplysninger om informantenes inntekter, ligninger o.l. For å vurdere familienes økonomi har jeg basert meg på hva foreldrene for- teller om økonomien, deres yrkestilknytning og bidragsordninger på inter- vjutidspunktet. Ut fra foreldrenes yrkestilknytning kan man danne seg et bilde av deres inntektsgrunnlag. Syv av de ni voksne som er med i undersø- kelsen, er i arbeid. De to som ikke arbeider, har henholdsvis uføretrygd og overgangsstønad. Én av dem som er i arbeid, har 60 prosent stilling, mens de resterende seks har 100 prosent stilling eller arbeider tilsvarende hel stil- ling eller mer. Av de intervjuede arbeider fire i offentlig sektor; tre som helse- og sosialarbeidere og én arbeider i en kommunal virksomhet. Tre for- eldre arbeider i det private næringsliv: én som ufaglært industriarbeider, to som faglært arbeider henholdsvis innenfor medisinsk- og grafisk bransje. Fire familier bor i egen bolig, tre i leid bolig, én i kommunalt tildelt bolig og ett barn bor i fosterhjem.

Når det gjelder bidragsordninger fikk fem familier minstebidrag, som var vanlig den gang de ble skilt, og to fikk noe mer. I to familier er slike ordninger uaktuelle, fordi foreldrene enten har omsorgen for hvert sitt barn eller fordi barnevernet har omsorgen for barnet.

Jeg forventet å finne en overrepresentasjon av mottakere av sosialhjelp blant dem jeg intervjuet. Imidlertid var det ingen foreldre med omsorg for barna som mottok sosialhjelp på intervjutidspunktet. Spørsmålet om hvordan barna til mottakere av sosialhjelp i utvalget opplever sine levekår, er derfor umulig å svare på. Fire av foreldrene opplyste at de tidligere hadde mottatt sosialhjelp i perioder, noe som indikerer at barna i disse familiene i alle fall i perioder har opplevd å ha svært vanskelig økonomi.

For å oppsummere: To hushold med to barn; HOVE (10) og FIONA (15), har god økonomi, hvor levestandarden er høy og stabil. Fire hushold med fire barn; JARLE (8) og KRISTIN (9), GISKE (17) og BENTE (11), har middels økonomi og de har en sikker inntekt og en levestandard som er vanlig blant enslige forsørgere. I den siste gruppen er det tre hushold med seks barn, DAVID (11), ILSE (16), INGEBJØRG (12), INGUNN (9), CHRISTOFFER (14) og CATHRINE (12), som har dårlig økonomi. Noen av familiene i den siste gruppen har en svært dårlig økonomi som vises både materielt og på levevilkårene ellers.

For å forstå hvordan barna har opplevd svekkelsen av økonomien er det nødvendig å undersøke hva barna selv sier.

HVA BARN A FORTELLER OM ØKONOMIEN

Seks av tolv barn ga uttrykk for at de hadde dårlig økonomi, og flere barn fortalte at den økonomiske forverringa av familieøkonomien gikk ut over dem. Tre av barna sa eksplisitt at de var bekymret for økonomien.

For å tydeliggjøre barnas opplevelser og vurderinger av husholdsøkonomiens betydning for dem selv, vil jeg presentere barna i to familier. Jeg velger ut to barn for å vise hvordan barnas opplevelser er betinget av den økonomiske situasjonen i deres hushold. Historiene til disse to barna illustrerer hvordan barna opplever at husholdet får svekket økonomi, slik flesteparten av familiene har fått.

De to husholdene viser hvordan dårlig økonomi påvirker barna. Husholdet til ILSE (16), INGEBJØRG (12) og INGUNN (9) hadde middels økonomi

før skilsmissen, men dårlig økonomi etter bruddet. Familien til CHRISTOFFER (14) og CATHRINE (12) har dårlig økonomi etter skilsmissen, men det hadde de også før foreldrene skilte seg.

Når økonomien er trang

ILSE (16), INGEBJØRG (12) og INGUNN (9) bor sammen med moren Ingrid. De hadde middels økonomi før skilsmissen, men dårlig etter bruddet. Mor forteller at familien har fått langt dårligere råd etter samlivsbruddet, og bekymringene omkring økonomi preger hennes hverdag i stor grad. Uforutsette utgifter som tannlegeregninger, bilreparasjoner og rørleggerregninger er det ikke rom for i denne familien. Mor jobber mye for å tjene mest mulig penger, og derfor tar hun ekstravakter. På den måten blir hennes arbeidssituasjon lite forutsigbar for barna, hun blir sliten og lite tilgjengelig. Hun får bidragspenger, men de kommer ofte for sent, og hun krangler med eksmannen om penger.

INGEBJØRG (12), kan illustrere barna som har opplevd at familien har fått svekket og dårlig økonomi etter skilsmissen. Hun svarer slik på spørsmålet om hva som har endret seg etter samlivsbruddet:

«Vi har fått dårligere råd.»

«Du sier dere har fått dårligere råd – hvordan merker du det da?»

«Nei, vi måtte jo flytte. Nei, fordi det sier jo mamma, at vi har dårlig råd og sånn. Nesten alle de tingene – videoen er blitt ødelagt og strykejernet har blitt ødelagt, og støvsugeren – og vi har ikke råd til å kjøpe nye. Ministøvsugeren er blitt ødelagt, og da måtte vi kjøpe ny da. Og så har vi kjøpt strykejern og nytt vaffeljern har vi kjøpt og stavmikser.»

Ingebjørg er bekymret for husholdets økonomi. Barn vil vanligvis ikke bekymre seg i så stor grad over at ting går i stykker og hva det koster å få erstattet dem. Ingebjørg viser at hun har god oversikt over økonomien, at hun involverer seg og at hun tar ansvar.

I denne familien er ikke Ingebjørgs økonomiske bekymring spesiell. Søsteren, ILSE (16), deler opplevelsene, og hun tar flere ganger i intervjuet opp at de har fått dårligere økonomi etter at foreldrene skilte seg. På spørsmålet hvordan hun har merket det, svarer hun slik:

«Vi hører jo stadig vekk at vi må spare mer og at vi ikke kan kjøpe det og det, fordi vi ikke har råd. Det er slitsomt.»

Et annet aspekt ved økonomien som de to eldste barna tar opp, er at mor må jobbe mye og derfor er mindre hjemme enn før. At mor jobber så mye,

medfører at hun er mindre tilgjengelig og at hun har mindre overskudd enn tidligere. INGEBJØRG sier:

«Og så må mamma jobbe nesten hele tida.»

«Du skulle ønsket at mamma ikke hadde jobbet så mye?»

«Ja. Men da hadde vi ikke hatt noen penger, tror jeg.»

Ingebjørg opplever belastninger ved at mor må jobbe mer, men samtidig ser hun nødvendigheten av det.

Barna opplever også den dårlige økonomien på en annen måte. ILSE (16) forteller om de arbeidsoppgavene hun har:

«Jeg vekker Ingebjørg og Ingunn. Og så er det vel for det meste jeg som handler, men mamma handler når hun er hjemme. Jeg rydder rommet mitt, vasker klærne mine og passer søstrene mine når mamma har kveldsvakt og nattevakt.»

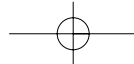
«Jeg synes du gjør en god del, synes ikke du det?»

«Jo, jeg gjør – men det er sånn som du ikke legger så spesielt merke til.»

Ilse har mye ansvar fordi hun er den eldste av barna. Slik jeg vurderer det, har hun et daglig stort omsorgsansvar for sine to yngre søstre som også innbefatter ansvaret på kvelder og netter. Det arbeidet Ilse gjør, er helt nødvendig for familiens eksistens.

Jeg mener at Ilse har passert en grense hvor det å være til hjelp og oppleve å mestre ting gir en positiv utvikling, fordi ansvaret er blitt for stort. Iلس arbeid blir lite verdsatt og hun får lite ros eller annen belønning. Satt på spissen kunne Ilse ha klart seg alene, men hennes hjelp og innsats er helt nødvendig i forhold til mors arbeidssituasjon og økonomiske situasjon. Omsorgen og ansvaret Ilse har for familiens økonomiske situasjon ser ut til å ha ført til at hun er «growing up a little faster» (Weiss 1979).

Weiss finner at barn som gjør mange praktiske oppgaver og tar mye ansvar i enslige familier blir tidligere moden enn andre barn. Når barn i tillegg må inneha en voksenrolle, innebærer det å ta ansvar og valg som de ikke har forutsetninger for. Dette kan gå på bekostning av barndommen ved at de forserer den naturlige modningen og veksten. For Ilse er dette negativt, fordi det skal være større forskjeller på ansvar og plikter mellom barn og voksne enn det Ilse opplever. Det omfattende praktiske arbeidet Ilse gjør og omsorgsarbeidet hun utfører overfor sine søstre, kan øke hennes sårbarhet fordi det hemmer Iلس egen utvikling fordi det blir for lite plass til egne behov og følelser.

En tredje måte barna opplever den trange økonomien på er at de ikke får lommepenger. Ilse forteller:

«Jeg har ikke noen ukelønn eller noen ting. Det har vi ikke råd til.»

«Hvordan får du penger til å gjøre ting?»

«Nei, det blir jo sånne bursdagspenger og sånt, får til jul og som barnepike.»

Ilse og de to andre barna i familien er de eneste barna som ikke får lommepenger. Ilse viser stor grad av innsikt og ansvar for familien ved å betone at hun ikke kan få lommepenger, fordi familien ikke har råd til det. Hun identifiserer seg med en felles familieøkonomi. Det viser at hun har en økonomisk solidaritet med mor og hennes situasjon, slik Bak (1997) finner at barn av enslige foreldre ofte har. Men når de tre søsknene ikke får lommepenger, mister de muligheten for å lære å disponere penger og de får ikke oppleve gleden av å kunne kjøpe seg ting de ønsker seg.

En fjerde måte de tre søstrene opplever den trange økonomien på, er at de ikke er med på noen fritidsaktiviteter. Ilse svarer slik på spørsmål om fritidsaktiviteter:

«Har du noen fritidsaktiviteter da?»

«Nei.»

«Har du hatt det før?»

«Nei.»

«Er det noen ting du kunne ha tenkt deg å gjøre da?»

«Nei, ikke noe spesielt.»

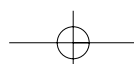
«Ikke noe du har lyst på å gjøre?»

«Nei.»

«Hva gjør du i helgene?»

«I helgene? Da er jeg vel hjemme og gjør sånne lekser som vi har til mandager og vasker klær og rydder på rommet og sånt.»

De tre barna deltar ikke i fritidsaktiviteter i det hele tatt. Dette er uvanlig blant barn (jmf. Brusdal 1990), og de skiller seg ut fra andre barn i undersøkelsen. Det er stor grunn til å tro at de tre barna pålegger seg selv et økonomisk ansvar og solidaritet med mor ved å ikke å ønske seg aktiviteter på fritida. De vet at fritidsaktiviteter koster penger som kontingenter, deltaker- og reiseutgifter. Når barna legger bånd på seg på denne måten, er det uttrykk for negative konsekvenser for deres psykologiske utvikling og selvfølelse, fordi barn i denne alderen normalt bør og skal opponere og protestere mot slik forskjellsbehandling og slike urimeligheter. Andre konsekven-

ser for barna vil være at de ikke får utviklet sine evner og interesser, fysiske utfoldelse eller hobbyer. Det er også en fare for at de kan bli stigmatisert og utestengt fra fellesskapet med jevnaldrende ved at de ikke deltar på arenaer med jevnaldrende og dermed ikke får opparbeidet relasjoner og vennskap med andre barn. Å være sammen med andre barn og utfolde seg er viktig i oppveksten for å utvikle kommunikasjonsferdigheter og sosial kompetanse. De vil ikke som andre barn lære å mestre nye utfordringer utenfor skolehverdagen. Ilse, Ingebjørg og Ingunn vil også få mindre stimulans, færre utfordringer og gå glipp av opplevelser som andre barn på deres alder får. De kan komme i fare for å oppleve seg som annerledes og at de blir fratatt muligheter som andre barn har og derigjennom utvikle sinne, tristhet eller depresjon.

Ilse, Ingebjørg og Ingunn forstår at familien har dårlig økonomi. De sier at mor stadig påpeker at de har lite penger, at de må spare og at hun ofte har avvist deres ønsker om penger og ting de ber om. Barnas boligstandard har også gått ned etter skilsmissen. Barna sier de mangler bruksgjenstander og møbler som er vanlige i andre hus i deres nærmiljø. Samtidig har mange av gjenstandene i huset gått i stykker uten at mor har kunnet reparere eller erstatte dem. Barna får noen få presanger i forbindelse med jul og fødselsdager, men ikke faste lommepenger. De har også lite fritidsutstyr. Den svekkete økonomien har ført til at de to eldste barna i mange tilfeller innehar voksenroller.

Ilse, Ingunn og Ingebjørg har det dårligere økonomisk og materielt etter skilsmissen enn de øvrige barna i undersøkelsen og er derfor interessante fordi de tydeliggjør den økonomiske svekkelsen av skilsmisse i sin ytterste konsekvens og ved at konsekvensene viser seg på så mange områder.

Når økonomien var og er dårlig

CHRISTOFFER (14) og CATHRINE (12) bor sammen med faren Claus. De har en dårlig økonomi etter skilsmissen, men det hadde de også før skilsmissen. Christoffer og Cathrine trekkes fram fordi de kan illustrere de barna som har opplevd å ha dårlig økonomi i hele oppveksten.

Far til Christoffer og Cathrine forteller at familien hadde økonomiske problemer i lange perioder i ekteskapet. Familiens økonomiske problemer økte utover i ekteskapet på grunn av det turbulente livet de levde med misbruk av alkohol. De gjorde også dårlige investeringer i forbindelse med kjøp av bil og hus.

Som enslig forsørger og tidvis arbeidsløs har far til Christoffer og Cathrine dårlig råd. Han leier et hus og gir uttrykk for at han må leve sparsommelig og planlegge økonomien godt. Han forteller at mor til barna har svært dårlig økonomi, fordi hun har alkoholproblemer og er trygdet.

Mange barn forteller at de gjør mye husarbeid, og Christoffer (14) er et eksempel på slike barn. Han forteller om arbeidsoppgavene:

«Har du faste plikter eller?»

«Ja. Hver fredag vasker jeg stua og kjøkkenet.»

«Gjør du flere ting også?»

«Det kan hende jeg støvsuger noen ganger på rommet mitt, og rommet skal jeg holde i orden.»

«Flere ting da?»

«Lage mat og sånn da, noen ganger.»

Begge barna har mange arbeidsoppgaver, men de legger ikke selv vekt på at de gjør mye fordi de er vant med å hjelpe til under hele oppveksten på grunn av foreldrenes turbulente livsførsel.

Cathrine (12) forteller om ordningen hun har med lommepenger:

«Den er ikke fast da. Som regel får jeg femti kroner. Eller det er ikke noe spesielt sånn. Eller jeg får jo penger på lørdag da til å kjøpe meg godt, og når det er klubb på fredag, så får jeg penger.»

Cathrine forteller også at ordningen hun har med lommepenger gjør at hun kan forhandle seg fram til mer, hvis det ting hun vil eller ønsker seg. Dette fungerer for Cathrine og er likt det Brusdal (1990) beskriver som vanlig for andre ungdommer.

Både Christoffer og Cathrine har mange og stort sett de samme fritidsaktivitetene. De går begge på musikkskole, spiller i korps, går på ungdomsklubben og trener fotball. Christoffer liker i tillegg å gå på ski. Christoffer og Cathrine illustrerer hvordan de fleste i barna i materialet deltar i aktiviteter, selv om de har dårlig råd. Også Bak (1997) finner i sin undersøkelse at barna deltar i fritidsaktiviteter på tross av dårlig økonomi.

Barna forteller ikke noe om de økonomiske forbindelsene til mor, som er samværsforelderen.

Det kommer heller ikke fram av intervjuene om barna snakker om penger med far. Imidlertid vurderer jeg at Christoffer og Cathrine er involvert og

har stor forståelse for de økonomiske forholdene i familien, men jeg mener de ikke er bekymret for den svake økonomien. Det kan forklares med at de økonomiske forholdene i liten grad er endret, og de er vant med å ha dårlig økonomi og å forholde seg til konsekvensene det gir. Barna sier ingenting i intervjuene som tilsier at de opplever noen negative økonomiske konsekvenser av foreldrenes skilsmisse.

I lys av de økonomiske rammebetingelsene jeg presenterte ovenfor, vil jeg i diskusjonen som følger vise hvordan de hadde konsekvenser for i hvor stor grad barna hjelper til hjemme, hvordan de reflekterer rundt lommepenger, deres fritidsaktiviteter og deres bekymringer.

KONSEKVENSER FOR BARN

I det følgende vil jeg diskutere hvordan og i hvor stor grad de økonomiske rammene for barnas dagligliv, kan bidra til å forstå hvordan barna opplever og håndterer til følgende dimensjoner: arbeidsoppgaver, lommepenger, fritidsaktiviteter og bekymringer. Disse dimensjonene er valgt fordi det her blir tydelig hvordan rammene for barnas dagligliv legger føringer for barna.

Arbeidsoppgaver

ILSE (17), CATHRINE (12) og CHRISTOFFER (14) har som vist mange arbeidsoppgaver.

Cathrine (12) sier det slik:

«Jeg skal holde rommet i orden, og pappa bruker å se over hvordan det ser ut.»

«Har du andre plikter da?»

«Ja, én eller to ganger i uka bruker jeg å støvsuge.»

«Gjør du andre ting også?»

«Ja, sånn smårydding. Jeg får som regel beskjed om sånn å rydde på bordet eller rydde av maten eller rydde bordet på dassen. Liksom ta av alle tingene på vasken på badet og vaske bordet der. Det blir veldig fort støvete. Også tørke støv noen ganger.»

Barnas to viktigste arbeidsoppgaver var å rydde rommene sine og deretter annet husarbeid, som er i tråd med funnene til Brusdal (1998). Noen barn har store og krevende arbeidsoppgaver, samtidig som jeg mener at de ser nytten og nødvendigheten av sin deltakelse. Barna uttrykker forståelse for at deres innsats er nødvendig, selv når oppgavene begrenser deres fritid og aktiviteter.

Alle barna gjør mer arbeid i hjemmet enn de gjorde før skilsmissen, men de med dårligst økonomi gjør mest. Dette har sammenheng med at foreldrenes totale arbeidsmengde er økt etter skilsmissen og at de har mindre tid til å ivareta praktiske gjøremål selv. Jeg mener at barnas mange arbeidsoppgaver kan forstås i sammenheng med at foreldrene arbeider mye og at barna derfor må avlaste foreldrene sine. Konsekvensene blir at barnas tid blir bundet opp med mye husarbeid og ansvar, noe som kan tappe dem for krefter og overskudd.

Det at de barna som har dårligst økonomi, ILSE (16), INGEBJØRG (12) og INGUNN (9), må gjøre for mange, for store og tidkrevende oppgaver fordi sambeforelderen baserer seg på deres arbeidsinnsats, medfører imidlertid at oppgavene blir en byrde og en negativ opplevelse for barna. Også Olsvik (1998) og Bak (1997) finner at barn av skilte foreldre med dårlig økonomi kan få for mange arbeidsoppgaver og forpliktelser i hjemmet. Slik jeg tolker de tre barnas historier, er det av avgjørende betydning for hvordan barna opplever dette at situasjonen ikke blir bedre på tross av deres innsats. Fravær av positive konsekvenser av egen deltakelse fører til at de blir oppgitte og føler avmakt overfor situasjonen de er i. Sett i lys av de store arbeidsoppgavene og påkjenningene disse barna opplever, er det derfor sannsynlig at de psykologiske og sosiale konsekvensene blir negative.

Det er vanlig at barn får lommepenger når de kommer opp i en viss alder. Når foreldrene får svekket økonomi kan det også føre til at barna får mindre lommepenger. Her vil jeg drøfte konsekvensene av dette.

Lommepenger

Alle barna unntatt ILSE (16), INGEBJØRG (12) og INGUNN (9) får lommepenger. Selv om de tre søstrene gjør mye husarbeid og andre arbeidsoppgaver, får de ikke lommepenger. For disse gir fravær av lommepenger negative konsekvenser. Ilse uttrykker dette ved å si: «Det har vi ikke råd til.»

Ilse's bastante konstatering av familiens økonomiske situasjon understreker at dårlig økonomi kan gi alvorlige konsekvenser for barn. Arbeidet og innsatsen barna gjør, blir slik sett ikke verdsatt, noe som igjen kan gå utover selvfølelsen og opplevelsen av å være til nytte. Bak (1997), Olsvik (1998), Moxnes (1990) finner også i sine undersøkelser at dårlig økonomi kan føre til at barn av skilte foreldre kan oppleve seg som fattige, og at konsekvensene kan bli stigmatisering og tap av sosial status.

Noen av barna, CHRISTOFFER (14), CATHRINE (12) og BENTE (11), har ikke faste ordninger med lommepenger, for eksempel hver uke eller

måned, men får penger når de trenger det. Mange barn kan i tillegg til lommepenger forhandle om ytterligere tilskudd når ulike behov oppstår.

Som intervjuet viser, erfarer Ilse at det ikke har noen hensikt å spørre eller forhandle om økonomisk tilskudd, fordi hun har erkjent at hun ikke kan påvirke situasjonen. Dermed lærer hun at det ikke nytter å være i dialog eller å forhandle. Mens andre barn derimot utvikler verdifull selvtillit og kompetanse når de argumenterer for sine økonomiske behov og de opplever å få mer pengert. Med utgangspunkt i at vi lever i et forhandlingssamfunn, hevder Frønes (1994), Kvaran (1999) og Sommer (1997), at familien er den viktigste arena for å utvikle forhandlingskompetanse.

I vår kultur er lommepenger et vanlig virkemiddel i barns sosialisering, og Brusdal (1990) hevder det er viktig for at barn skal utvikle økonomisk forståelse. Jeg mener at det er en sammenheng mellom at barna gjør nødvendige arbeidsoppgaver og at nesten alle barna får lommepenger. Når foreldrene er avhengige av barnas innsats, blir lommepenger en viktig motiverende faktor. Også Bak (1997) finner i sin undersøkelse at barn til eneforsørgere får lommepenger. Videre hevder hun at det avspeiler et: «fintvævet nett av økonomisk rationalitet blandet med solidaritet med moderen set fra et barneperspektiv» (s. 139). Denne holdningen gjenspeiles når barna synes det er rimelig at de utfører arbeidsoppgaver for å få lommepenger, og at de gjør en ekstra innsats når de ønsker seg noe spesielt. Flere av barna har en sammensatt økonomi som består av lommepenger, penger til godteri på lørdag, oppsparing og spleising ved større kjøp, inntekter fra fødselsdager og småjobber. Dette mener jeg kan være et bevisst eller ubevisst økonomisk samarbeid fra barnas side.

Det er stor ulikhet mellom barna fra hushold med god økonomi og barna som bor i hushold med dårlig råd. Barna i hushold med god økonomi får faste lommepenger og de får tilskudd til spesielle ting uten at de må gjøre flere arbeidsoppgaver. Disse barna opplever at de har like mye penger å disponere som andre barn. Barn fra hushold med dårligst økonomi får ikke lommepenger, men de sammenligner seg naturlig nok med andre barn. Deres sårbarhet og håndtering er derfor knyttet til at de føler seg fattige, stigmatiserte og lite verdt.

De fleste fritidsaktiviteter som barn deltar på i dag, koster penger. Når økonomien blir forverret, kan det gå utover barnas muligheter til deltagelse.

Fritidsaktiviteter

ILSE (16), INGEBJØRG (12) og INGUNN (9) som har dårligst økonomi, har ikke fritidsaktiviteter. Ingebjørg, uttrykker det slik: «Jeg synes ikke det er noe artig.» Ingunn sier det på denne måten: «Jeg orket ikke.» Slik jeg ser det, opplever disse barna at de ikke har så mange muligheter til å gjøre noe med situasjonen. Deres løsning blir derfor å si at de ikke bryr seg om fritidsaktiviteter. På bakgrunn av øvrige opplysningene de gir, mener jeg deres utsagn er et forsøk på samarbeid og solidaritet med mor i en vanskelig økonomisk situasjon.

Slik jeg forstår barnas manglende deltakelse og lyst til å delta på fritidsaktiviteter, tillot heller ikke økonomien før skilsmissen at de tre søstrene deltok på utgiftskrevende aktiviteter. Ilse sier hun aldri har vært med i organiserte fritidsaktiviteter som koster penger. Jeg mener at når barna sier at de ikke bryr seg om å være med på aktiviteter, fører mangelen på deltakelse til at de taper kontakt med jevnaldrende, noe som er en viktig stimulans for læring og sosial utvikling. De kan få det vanskeligere med å skaffe seg venner og reduserte muligheter for å utvikle interesser og ferdigheter som er vanlige blant andre ungdommer.

Alle de andre barna har fritidsaktiviteter. Mange av barna med middels eller god økonomi har flere aktiviteter, slik det tidligere er vist for CHRISTOFFER (14) og CATHRINE (12). HOVE (10), hvor familien har god økonomi forteller om sine aktiviteter:

«Tirsdag er det karatetrening. Onsdag har jeg slalåm. Klokken seks på mandager er det øving i musikkorpsset. Og så går jeg litt på rulleskøyter og står på snowboard. Eller er ute med vennene mine.»

De fleste barna er med på fritidsaktiviteter, og slik jeg tolker historiene til barna, strekker foreldrene seg langt. Barna får utstyr og penger slik at de kan være med på lik linje med andre barn. Det ser derfor ut som om foreldrene prioriterer å tilrettelegge for barnas fritidsaktiviteter og at foreldrenes svekkede økonomi ikke begrenser deres muligheter til å være med på aktiviteter. Dette er i tråd med funnene til både Bak (1997) og Brusdal (1998) som i motsetning til hva som er hevdet tidligere, sier at skilsmisse ikke fører til reduksjon i barnas levekår. Deres forskning viser at foreldrene prioriterer barnas aktiviteter. At så mange av barna har opprettholdt sine aktiviteter etter skilsmissen, mener jeg også har sammenheng med at mange av barna fortsatt bor i samme område som de gjorde før skilsmissen og at de dermed har opprettholdt vennekrets og aktiviteter.

Som tidligere nevnt har ett barn opplevd at familien har fått bedre økonomi og to andre barn har opplevd at økonomien er blitt lite endret eller er uendret etter skilsmissen. Ni barn har opplevd at økonomien er blitt svekket etter skilsmissen. Nesten alle barna, elleve stykker, sier de gjør mer arbeid og plikter hjemme nå enn før skilsmissen. Den viktigste arbeidsoppgaven er å rydde rommet og dernest kommer annet husarbeid. Som nevnt har andre forskere som Brusdal (1990) og Bak (1997) også funnet at barn vanligvis gjør slike oppgaver. Tre barn får ikke lommepenger, mens hvor mye lommepenger de andre barna får, ser ikke ut til å ha blitt påvirket av endringene i familieøkonomien. Dette mener jeg kan ha sammenheng med at de fleste barna gjør flere arbeidsoppgaver hjemme enn før skilsmissen. Jeg oppfatter barna som solidariske, at de får informasjon om og har innlevelse i de økonomiske forholdene samt at de er ansvarlige i forhold til familiens situasjon. Bak (1997) finner de samme tendensene i sin undersøkelse. De fleste barna gjør arbeidsoppgaver, har fritidsaktiviteter og deltar på linje med andre barn. Jeg vurderer det slik at foreldrenes svekkede økonomi ikke har begrenset barnas muligheter til å være med på aktiviteter.

For noen barn som lever i familier med dårlig økonomi, finner jeg at det påvirker hverdagen deres. De opplever at konsekvensene er flere arbeidsoppgaver, de får lite eller ingen lommepenger og de kan ikke delta i fritidsaktiviteter som koster penger. Barna håndterer denne situasjonen ved å hjelpe mer til med husarbeid og andre oppgaver i hjemmet. De ber ikke om lommepenger og sier at de ikke bryr seg om eller er interessert i fritidsaktiviteter.

Jeg går nå over til å se på om barna reagerer med bekymring når familiens økonomi blir svekket.

Bekymring

Søstrene ILSE (16), INGEBJØRG (12) og INGUNN (9) var de som tydeligst uttalte bekymring for familiens økonomi. Alle tre fortalte at den dårlige økonomien gikk utover deres dagligliv og muligheter for utfoldelse. Slik jeg tolker historiene til barna viser også to andre barn; DAVID (11) og BENTE (11) bekymring for husholdets økonomi.

Kjennetegn ved de fem barna som er bekymret over økonomien i husholdet, er at de vet at foreldrene opplever økonomien som tyngende. Foreldrenes bekymringer blir oppfattet av barna, og de overføres både direkte og indirekte. Når søstrene Ilse, Ingebjørg og Ingunn forteller at mor stadig påpeker at de har lite penger, at de må spare og at hun ofte avviser deres ønsker

om penger til ting de ber om, blir barna direkte konfrontert med konsekvensene av den dårlige økonomien. Når de stiller spørsmål om hvordan de skal få råd til å kjøpe og erstatte ting som går i stykker, er dette ett eksempel på en indirekte overføring. Slik jeg ser det, forteller deres historie at barna har forstått økonomiens begrensninger, noe som skaper uheldig engstelse for hva man kan kalle uhell og hverdagsulykker. Som andre barn har søstrene samtidig behov og ønsker om klær og utstyr på linje med jevnaldrende. Min vurdering er at søstrene opplever seg som fattige, noe de skammer seg over og prøver å skjule for omgivelsene.

Når jeg vurderer at barna overtar eller deler foreldrenes bekymring for økonomien, har det sammenheng med hva de forteller. De tre søsknene og David reagerer med å bli ansvarlige og trer inn som hjelpere for foreldrene. Slik overtakelse av voksnes roller (Weiss, 1979) kan føre til at barn modnes for fort og får for store utfordringer for tidlig. Deres angst og usikkerhet kommer også til uttrykk ved at de forventer eller krever lite av det som koster penger. Bente reagerer i større grad med frustrasjon. Den dårlige økonomien gjør henne både sint og bekymret. Det kan føre til frustrasjoner når barna sammenligner og ser at de har mindre enn andre barn. Disse frustrasjonene kan være vanskelig å håndtere for foreldrene, og de reduserer også barnas muligheter til utfoldelse og jevnaldersosialisering.

De øvrige syv barna forteller ikke om bekymring for husholdets økonomi. Min vurdering er at deres historier heller ikke gir grunnlag for å tro at de er bekymret. CHRISTOFFER (14) og CATHRINE (12), som jeg har presentert tidligere i kapitlet, kan være eksempler på barn som ikke er bekymret for husholdets økonomi.

Når det gjelder barna som ikke er bekymret, mottar husholdene regelmessige bidrag fra samværsforelderent. Av barna som er bekymret for økonomien, er det bare samværsforelderent til David som betaler hva han er pålagt. Samværsforelderent til Bente betaler ikke bidrag, mens samværsforelderent til Ilse, Ingebjørg og Ingunn ofte betaler for lite og for sent.

En annen type bekymring i noen av barnas historier, er bekymring for samværsforelderens økonomi og om de vil klare seg. Seks barn opplever at samværsforelderent har fått så dårlig økonomi at den gir klare materielle begrensninger. Disse barna er FIONA (15), GISKE (17), CHRISTOFFER (14), CATHRINE (12) og BENTE (11). Økonomien i barnas hushold varierer fra god, middels og dårlig.

Jeg finner at det er nødvendig å skille mellom bekymring for samværsforelderen og bekymring for husholdets økonomi. Som vist gir bekymring for husholdets økonomi atferdsendringer som begrenser barnas utfoldelsesmuligheter og sosialisering. Dette er ikke tilfelle for barna som har bekymringer knyttet til samværsforeldre. En forklaring er at samværsforeldrenes økonomi i liten grad påvirker barnas dagligliv. En annen forklaring kan være at deres bekymring kan deles og bearbeides med samboforelderen.

Jeg finner en sammenheng mellom familiens økonomiske situasjon og i hvilken grad den vekker bekymring hos barna. Husholdets økonomiske situasjon og handlingsrom reguleres både av samboforelderens inntekt og størrelsen på barnebidraget. Felles for barna som uttrykker bekymring for økonomien er fravær av bidrag eller at bidraget er for lite eller kommer for sent. Dette er tilfelle for barna med dårligst økonomi. Den dårlige økonomien påvirker barna barnas materielle levestandard, bidrar til at de skiller seg ut fra andre barn, noe som kan reduserer deres status og fører til stigmatisering, noe som bidrar til å skape usikkerhet og angst. Dårlig økonomi gjør det også vanskeligere å planlegge for alle parter i familien. Mangel på økonomisk struktur reduserer forutsigbarheten og gir slik sett grobunn for engstelse og bekymring for barna i slike familier.

Det er de barna som lever i familier med dårlig eller usikker økonomi og hvor samværsforelderen ikke tar et økonomisk ansvar, som opplever konsekvenser av negativ karakter, f.eks. at mor må arbeide mye, at barna må gjøre for mange arbeidsoppgaver, mens de får lite eller nesten ingen lommepenger.

De barna som lever i hushold med god og forutsigbar økonomi og hvor begge foreldrene tar økonomisk ansvar, opplever ingen negative konsekvenser. Imidlertid er det flere barn som lever i hushold med dårlig økonomi som ikke forteller om noen av de negative konsekvensene. Det kan skyldes at deres foreldre beskytter barna og barnas lojalitet. Jeg går nå over til å undersøke hvordan foreldrenes samarbeid og håndtering av økonomien og tilgjengelighet påvirker rammene for barnas dagligliv og deres sårbarhet.

BETYDNINGEN AV FORELDRENS HÅNDTERING

Som vist får de fleste barna lommepenger og de er med på aktiviteter slik de var før skilsmissen. Mange barn har god innsikt i familiens økonomi, og de forstår at foreldrene arbeider for at den økonomiske nedgangen ikke skal ramme dem. Når de fleste samboforeldrene snakker om penger med barna, mener jeg det fører til at barna forstår at foreldrene ønsker å prioritere, slik

at de i hovedsak skal ha det som andre familier og som andre barn på deres alder og i deres miljø. Et viktig kjennetegn ved disse samboforeldrene er at de er løsningsorienterte og at deres mål er å ivareta barnas behov i størst mulig utstrekning.

Når barna gis innsyn i økonomien på denne måten, gir det en økt forståelse av hva som forgår og på hvilket grunnlag diskusjoner, avveininger og beslutninger mellom foreldrene fattes. Innsyn kan slik sett være bra for barna, fordi de kan gjøre seg opp meninger basert på realiteter og fakta og ikke ut fra forestillinger om hvordan det kanskje er.

Når de fleste barna ikke bekymrer seg for endringene i de økonomiske rammebetingelsene, kan det forklares med samboforelderens ønske om å skåne barna. Til tross for belastningene ved å ha dårligere råd forsøker samboforeldrene derfor å minimalisere konsekvensene ved å prioritere barnas behov. De økonomiske rammebetingelsene blir slik sett ikke et tilbakevendende og begrensende tema i barnas hverdag. Samtidig vil samboforelderens eventuelle bekymringer ikke bli overført på barna. Ifølge Syltevik (1997) er det en felles dimensjon ved omsorgsarbeidet og alenemoderskapet at de tematiserer en forestilling om at alenemoderskapet er noe annenrangs og negativt i forhold til barna. Hun skriver:

«Felles for alenemødrene var at de i intervjuene (mer eller mindre) var opptatt av å forsvare seg i forhold til «myten om det dårlige hjem» og å vise at de på ulike måter prøvde å kompensere i forhold til egne barn.»
(1997:119,120)

I likhet med Syltevik og andre undersøkelser (Haugen 2005, Thorød 2006, Rysst, 2006) viser, finner jeg at samboforelderens kompensering og prioriteringer gjør at barna ikke opplever svekkelsen i økonomien, fordi den ikke påvirker deres aktiviteter og dagligliv. Det er også rimelig å anta at barna opplever en konsistent og forutsigbar hverdag. Grunnlaget for bekymring er derfor ikke til stede.

Mange av barna som lever i hushold med dårlig råd, DAVID (11), CHRISTOFFER (14) og CATHRINE (12) blir skjermet av samboforeldrene ved deres prioriteringer, noe som viser at foreldrene gjør det de kan for at barna ikke skal merke svekkelsen i økonomien. De barna som hadde foreldre som enten strakk seg langt for å beskytte barna og minimalisere negative konsekvenser av en trang økonomi, fortalte ikke om bekymringer for økonomien og negative konsekvenser for dem selv. Dette viser at bildet i noen tilfeller blir annerledes enn hva teoriene om tap av økonomisk kapital (McLanhan

og Sandefur 1994) hevder. Barna opplever ikke tap av økonomisk kapital, fordi foreldrene strekker seg langt for å kompensere på ulike måter for den svekkete økonomien i husholdet.

Samtidig er det slik at når økonomien blir så dårlig som i husholdet til ILSE (16), INGEBJØRG (12) og INGUNN (13), klarer ikke foreldrene å skjerme barna for de negative konsekvensene som følger med. Som vist forteller historiene til søstrene at barna i familiene med dårligst råd påvirkes daglig av familiens realøkonomiske situasjon. Til tross for at mor gjør så godt hun kan, håndterer hun den økonomiske situasjonen dårlig, og hennes disponeringer rammer barnas livssituasjon.

Intervjuene viser at foreldrenes håndtering av de økonomiske rammebetingelsene har betydning for hvordan og hvorfor barna opplever den økonomiske svekkelsen forskjellig. Informasjon og løsningsorientert dialog om penger gir barna forståelse for situasjonen. Jeg finner at de fleste foreldrene gjør sitt ytterste for å skåne barna for svekkelsen i økonomien og at de fleste lykkes. Det er når økonomien blir svært dårlig og uforutsigbar at noen foreldre ikke evner å skåne barna for de negative konsekvensene.

Foreldrenes samarbeid om økonomien

Som tidligere nevnt har flere barn foreldre som ikke samarbeider, og hvor fordelingen av det økonomiske ansvaret er gjenstand for en tilbakevendende konflikt. ILSEs historie (16) kan være et eksempel på hvordan dårlig foreldresamarbeid om økonomi kan påvirke barna. Hun er skuffet over far, fordi han til tider ikke betaler bidrag eller fordi han betaler for sent. Ilse forteller: «*Han er gjerrig. Ja – du kan si – han er ikke veldig spandabel når vi er på besøk og sånn. Og ikke på bidragene heller.*»

«Har han endret seg da, før og etter skilsmissen?»

«*Ja, han har vel det. Han er jo blitt mer sånn fiendtlig til familien, skulle jeg til å si. Han vil liksom ikke ... spandere ting og ...*»

«Så du opplever ham som fiendtlig, altså. Mot deg også?»

«*Ja, i og med at han ikke vil gi noen flere penger til mamma, så går det jo utover oss da.*»

«Har du prøvd å si det til ham?»

«*Ja, det har jeg. Når han ringer og spør hvordan det går: «Nei, det går ikke så veldig bra.» «Hvordan det?» «Nei, vi har ikke så veldig god råd akkurat nå.» En gang hadde jeg lånt mamma konfirmasjonspengene mine da, for at vi skulle ha noen ting å kjøpe mat for. Og da drev jo han og sa at det var veldig dårlig gjort av henne å skulle låne mine penger for å kjøpe mat for og sånn. Han prøvde å snakke seg ut av det.*»

«Hvordan synes du faren din skulle forholde seg til deg nå?»
«Han skulle jo tenkt litt mer på det vi trengte og sånn. Og tatt sitt ansvar da. For det gjør han ikke.»

Ilse mener at far tenker for mye på seg selv og at han tar for lite ansvar når han vet hvordan den dårlige økonomien går utover henne og søsknene. Ilse har etter min mening modne og innsiktsfulle refleksjoner vedrørende familiens økonomi, men det er tydelig at dette temaet er vanskelig å snakke om. Disse forholdene går sterkt inn på henne, noe hun både er klar over bekrefter. Ilse har et sterkt ønske om at situasjonen mellom foreldrene skulle ha vært annerledes og hun opplever deres tilbakevendende konflikter som en stor belastning. Dette er i tråd med vår spørreskjemaundersøkelse (Moxnes m.fl. 1999), hvor vi finner at dårlig foreldresamarbeid øker risikoen for at skilsmissen skal gi en negativ utvikling for barna.

Både ILSE (16), INGEBJØRG (12) og INGUNN (9) blir eksponert for og involvert i krangelen om penger mellom foreldrene. Barna opplever seg avvist av far, fordi far ikke følger sine økonomiske forpliktelser. De er sinte på far og kommer i en vanskelig mellomposisjon og lojalitetskonflikt. Flere tidligere undersøkelser har også vist at foreldrekonflikter er svært belastende for barna, særlig hvis de involveres i slike konflikter (Gähler 1998, Moxnes m.fl. 1999, Nissen 1987, Tjersland 1992). Alle de seks barna som lever i hushold med dårlig økonomi, unntatt DAVID (11), har opplevd at det oppstår konflikter mellom foreldrene om penger og om betaling av barnebidraget. Denne krangelen går utover barna.

Av de fire barna i hushold med middels økonomi var det bare BENTE (11) som opplevde at foreldrene hadde konflikter om penger. Det ene barnet som lever i hushold med god økonomi har foreldre som ikke er i konflikt, for det andre barnet som bor i fosterhjem er dette en uaktuell problemstilling. De fleste barna har altså foreldre som samarbeider bra om økonomien gjennom oppfølging av avtaler. Når foreldrene er venner og samarbeidet går bra, er ikke barna bekymret over situasjonen.

Jeg vil nå gå over til å drøfte hvordan den vanskelige økonomiske situasjonen førte til at foreldrene måtte arbeide mye og hvilke konsekvenser dette gir for barna og familien.

Foreldrenes tilgjengelighet

For BENTE (11), GISKE (17), HOVE (10), ILSE (16), INGEBJØRG (12) og INGUNN (9) fører den svekkete økonomien til at samboforelderen arbeider

der mer enn før skilsmissen. Barna opplever at foreldrenes økte arbeidsmengde fører til at foreldrene er mindre til stede enn før samlivsbruddet. Samtidig er noen av samboforeldrene også mer slitne enn tidligere og derfor mindre psykisk tilgjengelige. Konsekvensen av samboforeldrenes reduserte nærvær er at barna må klare seg mer selv enn før skilsmissen.

Som presentert foran, kommer det tydelig fram i historiene til Ilse, Ingebjørg og Ingunn at mor er mindre tilgjengelig. Mor arbeider mye, og på grunn av den vanskelige økonomien takker hun ja til alle ekstravakter. Hennes arbeidstid varierer derfor fra dag til dag og uke til uke, noe som gjør det vanskelig å strukturere hverdagen. Tidspunkt for måltider og daglige gjøremål varierer, samtidig som tiden til samvær både blir redusert og vanskelig å planlegge. Når den vanskelige økonomien gjør at mor føler seg tvunget til å påta seg alle ekstravakter, kan det for eksempel innebære at avtaler om samvær og leksehjelp må brytes. Fravær av struktur gjør derfor hverdagen lite forutsigbar for barna og aktiverer både skuffelse og frustrasjon. Barna må i hovedsak klare seg mye selv, ta ansvar for forefallende husarbeid og matlaging, og min tolkning er at de ønsker seg og trenger mer oppmerksomhet og støtte fra mor.

I intervjuene med de andre barna er det intet som indikerer at samboforelderen er mindre tilgjengelig enn før skilsmissen. For flere av barna har samboforelderens arbeidsmengde også økt. En viktig forskjell er imidlertid at samboforeldrene har regelmessig arbeidstid. Selv om de har mindre tid til samvær, gir regelmessig arbeidstid gode forutsetninger for en forutsigbar hverdag for barna. Når disse barna ikke gir uttrykk for at samboforeldrene er mindre tilgjengelige, kan det forklares med at den faste arbeidstiden bidrar til at strukturen i husholdet opprettholdes. Måltider og daglige gjøremål har sine rutiner, og barna vet når samboforelderen er tilgjengelig for prat, samvær og leksehjelp. Fast arbeidstid og struktur vil trolig også ha innflytelse på samboforelderens opplevelse av å håndtere den nye hverdagen. Slik jeg ser det, kan barnas opplevelser derfor forklares med at samboforeldrene fortsatt er psykisk tilgjengelig når de er sammen.

Det er barna som lever i hushold med dårligst økonomi som i sterkeste grad opplever at samboforeldrene er for lite tilgjengelig. I tillegg til at de må klare seg mye selv, er hverdagen uregelmessig og lite forutsigbar. Jeg mener at dette kan forklare at barn i skilte familier har det dårligere og gjør det dårligere enn barn i familier hvor foreldrene ikke er skilt. Men som vist har ikke bare økt arbeidstid ført til at de fleste barna opplever samboforelderen som mindre tilgjengelig. Min tolkning er at til tross for større fravær,

bidrar regulert arbeidstid til struktur og forutsigbarhet for alle i husholdet. Slik jeg ser det, styrer derfor ikke svekket økonomi alene graden av tilgjengelighet.

Barnas lojalitet og sårbarhet

Vi vet fra flere undersøkelser (Moxnes 1990, Öberg og Öberg 1992, Thompson og Amato 1999) at konflikter mellom foreldrene ofte kommer til uttrykk som konflikter om penger og som rammer barna. De barna som hadde foreldre som samarbeidet også om forsørgelsen av barna, opplevde ikke bekymringer. De barna, som hadde foreldre som var i konflikt og håndterte pengespørsmål dårlig slik at det rammet barna, opplevde ofte bekymringer.

Barna i hushold med dårlig økonomi mener jeg bidrar til å redusere konfliktnivået ved at de unnlater å stille krav om materielle goder. Tilbakevendende konflikter i forhold til det økonomiske samarbeidet kan videre gi grunnlag for lojalitetskonflikter. Barna presses på sett og vis til å ta stilling til en av partene, samtidig som de ønsker å opprettholde en god relasjon til begge foreldre. Også Ahrons (1987, 1995) og Moxnes (1990) finner at barna kommer i en slik presset situasjon ved konflikter mellom foreldrene. Barnas sårbarhet og evne til håndtering har sammenheng med disse følelsesmessige konfliktene er vanskelig å dele med foreldrene og andre voksne. Ubearbeidede konflikter binder energi, de forvirrer og skaper uro og kan derfor være ødeleggende både i barnas relasjon til foreldrene, men også i forhold til dem selv. Det er nærliggende å tro at når det økonomiske samarbeidet er preget av konflikter, fører det til at lojalitetskonflikter for barna går på bekostning av deres dagligliv og utvikling.

Det er de barna som lever i hushold med dårligst økonomi som gjør så store anstrengelser for å hjelpe til at de legger bånd på sine egne ønsker og behov. Denne formen for ansvar kan bety en fortielse av barnas behov som begrenser barnas utfoldelsesmuligheter. Den kan også gi en opplevelse av manglende verdsettelse, fordi barna opplever seg selv som en utgiftspost. For alle barna, unntatt BENTE (11), finner jeg en sammenheng mellom barnas bekymring for økonomien og deres ansvarlige og oppofrende atferd. Barnas sårbarhet relateres til at barna blir for tidlig modne. Weiss (1979) hevder at «growing up a little faster» kan gå på bekostning av barndommen ved at de forserer den naturlige modningen og veksten. Alle barna, bortsett fra Bente, forteller historier som tyder på at foreldrenes oppførsel har betydning for deres helse og utvikling. Barna gjør ofte en innsats og viser en lojalitet som går utover egne utfoldelsesmuligheter og behov. Analysen viser at betydn-

ningen av den økonomiske rammen for barnas dagligliv kan forsterkes eller tones ned av foreldrenes håndtering og barnas lojalitet til de voksne.

OPPSUMMERING

Nesten alle barna opplevde at familien fikk svekket økonomi etter skilsmis- sen. Undersøkelsen viser at todeling av familiens økonomi og forverring av de økonomiske rammebetingelsene kan gi dårligere levekår for barn. For de fleste barna fører svekkelsen i økonomien til at samboforelderen arbeider mer. Tid til samvær blir derfor redusert. Barnas opplevelse av tilgjengelighet har sammenheng med at samboforelderens arbeidstid er forutsigbar og at den bidrar til struktur i husholdet. Til tross for redusert tid opplever ikke de fleste barna at samboforelderen er mindre tilgjengelig. For barn i hushold med anstrengt økonomi reduseres imidlertid samboforelderens tilgjengelighet. De økonomiske rammebetingelsene gjennomsyrrer barnas hverdag og påvirker barnas utvikling i negativ retning.

De fleste barna i materialet bekrefter at de må hjelpe til mer og at de har fått flere arbeidsoppgaver i hjemmet enn før skilsmis- sen. Barna med dårligst økonomi blir spesielt skadelidende, fordi omfanget av arbeidsoppgavene går på bekostning av deres utvikling og øker deres sårbarhet.

Jeg finner at barna i hovedsak får lømmepenger, som jeg mener har sammenheng med at barna gjør nødvendige arbeidsoppgaver. Foreldrene er avhengige av at barna deres utfører disse og de verdsetter dette ved å gi dem lømmepenger. Noen barn skaffer seg lømmepenger på eget initiativ og mange har fleksible løsninger med foreldrene etter behov. Dette tolker jeg som et bevisst eller ubevisst økonomisk samarbeid fra barnas side. Barna med dårligst økonomi forteller at de ikke får lømmepenger.

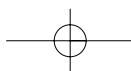
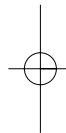
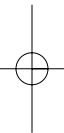
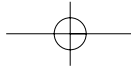
De fleste barna har fritidsaktiviteter på linje med andre barn. Til tross for at foreldrene har fått dårligere økonomi prøver de fleste å skjerme barna. Foreldrene forsøker å minimalisere konsekvensene av dårligere økonomi for barna ved å prioritere sine økonomiske midler til fordel for barnas behov. Imidlertid er det også barn som opplever at de får så stort ansvar at det begrenser deres muligheter til utfoldelse. Foreldrene til disse barna har en svært anstrengt økonomi. Barna forteller at de må spare, at det ikke er rom for lømmepenger og at de deltar mindre i fritidsaktiviteter som koster peng- er. Dette fører til risiko for en negativ utvikling for barna ved at de ikke får venner, blir sosialisert eller integrert i jevnaldergruppen.

De barna som uttrykte bekymring for økonomien levde i hushold som må betegnes som fattige. Den vanskelige økonomien preget og gjennomsyret deres dagligliv. Barn av samboforeldre som minimaliserer konsekvensene av den svekkede økonomien ved å prioritere barnas behov, viser ingen bekymring for svekkelsen i økonomien. I hushold hvor økonomien er svært dårlig og uforutsigbar, blir økonomien gjenstand for en daglig påminnelse og konflikt i forhold barnas ønsker og behov. Den fører til bekymring og engstelse hos barna og svekker deres muligheter til utvikling og deltakelse på lik linje med andre barn.

Viktige faktorer for hvordan barna opplever økonomien er knyttet til foreldrenes håndtering. Barn av samboforeldre som minimaliserer konsekvensene av den svekkede økonomien ved å prioritere barnas behov, viser ingen bekymring for svekkelsen i økonomien. En viktig konsekvens av dårlig økonomi var at barna var lojale ved ikke å tilkjenne egne ønsker og behov.

Viktige forhold som påvirker husholdets handlingsrom er samboforelderens inntekt og størrelsen på barnebidraget. Det er av stor betydning hvordan forelderen samarbeider om økonomien. De barna som levde i hushold hvor samlivsbruddet førte til ingen eller liten svekkelse av familiens økonomi, hvor økonomien var god og stabil, som hadde foreldre som både beskyttet dem og informerte dem om den økonomiske situasjonen og som hadde foreldre som samarbeidet om forsørgelsen av barna var i liten grad berørt.

Det var barn som hadde opplevd svekkelse av familieøkonomien, hvor økonomien var dårlig og hvor foreldrene ikke evnet å informere dem eller beskytte dem mot konsekvensene av dårlig økonomi og i de tilfellene hvor foreldrene var i konflikt rundt økonomiske spørsmål, som i størst grad var berørt. Barnas sårbarhet og håndtering kom til uttrykk ved at de la lokk på egne følelser og behov, viste bekymring, engstelse og oppgitthet. Barna og foreldrenes håndtering førte til at barna tapte viktige arenaer for utvikling av sosial kompetanse. For disse barna er tap av økonomisk kapital en viktig grunn til at de hadde det vondt og vanskelig på intervjuetidspunktet. Dårlig økonomi fører ofte til at man må flytte fra tidligere felles bolig. Flytting er derfor også et sentralt tema. Jeg skal nå gå over til å se på flytting og de konsekvensene det fører til for barna.

6.

Hvordan kan flyttingen som skilsmissen ofte fører til påvirke barns utvikling?

INNLEDNING

Flytting er så vanlig i vårt samfunn at det sjelden betraktes som et problem. Flytting er ofte en konsekvens som følger i skilsmisens kjølevann. Alle barna opplever at en av foreldrene flytter. Når flytting blir en belastning som kommer i tillegg til forandringene som foreldrenes skilsmisse innebærer, vet vi at den kan være vanskelig å håndtere og få negative konsekvenser for barna. I tillegg preges også den alminnelige oppfatningen av holdninger om at flytting i forbindelse med skilsmisse er uheldig for barn. I utgangspunktet er derfor mine forventninger at barna i mitt utvalg har opplevd det som trist å flytte og at flyttingen har økt deres sårbarhet.

Dette kapitlet handler om hvordan barna har opplevd flytting etter at foreldrene ble skilt. Først i kapitlet redegjør jeg for tidligere forskning om betydningen av flytting for barns utvikling. Jeg tar utgangspunkt i internasjonal og nordisk forskning som viser at flytting øker risikoen for en negativ utvikling hos barn. McLanahan og Sandefur (1994) hevder at barna i stor grad taper sosial kapital når de flytter og at flytting kan forklare 25 prosent av forskjellene mellom barn som hele eller deler av oppveksten bodde sammen med en forelder og de som bodde sammen med begge sine biologiske foreldre i hele oppveksten.

En annen viktig faktor som trekkes fram i forbindelse med flytting er de forandringene og det sosiale stresset som følger med flytting. Ifølge hypotesen om sosialt stress (Wu 1996) er det mengden og styrken av det sosiale stresset barna blir utsatt for i forbindelse med skilsmissen, som er årsak til at barn med skilte foreldre utsettes for en større risiko for en negativ utvikling. Resultater fra denne forskningen og spørsmål som den reiser, er utgangspunkt for analysene.

I den kvantitative undersøkelsen fant vi også at flytting gir en risiko for en negativ utvikling for barna og at barna opplevde det som en stor belastning, fordi det skjedde sammen med andre forandringer i forbindelse med skilsmissen.

Jeg redegjør så for hvordan barna har opplevd og hva de sier om å flytte i forbindelse med skilsmissen. Det er barnas historier jeg er opptatt av for å øke innsikten i flyttingens konsekvenser og hvorfor det går dårlig med noen barn. Jeg trekker fram hvor stor variasjon det kan være både i endringer barna har vært tvunget til å tilpasse seg og hva flyttingen har betydd for dem.

Deretter diskuterer jeg hvordan flyttingen oppleves for barna, hvilke konsekvenser det gir, og hvordan de håndterer den. Jeg undersøker om barna har tapt sosial kapital ved å flytte fra nærmiljøet, venner og skole. Deretter undersøker jeg om samværsforeldrenes flytting vanskeliggjør kontakten for barna og hvordan det kan virke negativt inn på barna. Videre spør jeg om de forandringene som flytting medfører har ført til sosialt stress for barna. Hovedvekten legges på de barna som har opplevd flytting som vanskelig, fordi hovedspørsmålet i dette kapitlet handler om hvorvidt flytting skader barna. Jeg drøfter også foreldrenes håndtering av flytteprosessen og hjelpen barna får til å takle den samt hvilken sammenheng det har med barnas opplevelse av flytting.

I dette kapitlet diskuteres det først og fremst om flytting i forbindelse med skilsmisse gir negative konsekvenser, men kommer også inn på de få gangene flytting har gitt positive konsekvenser og gevinst for barna.

HVA VET VI OM SAMMENHENGER MELLOM SKILSMISSE, FLYTTING OG KONSEKVENSER FOR BARN?

En viktig virkning av skilsmisse for barn er at en av foreldrene eller alle familiemedlemmene må flytte fra den boligen som kjernefamilien har hatt. Det vil derfor være interessant å undersøke hvordan flytting virker inn på barna. Undersøkelser viser (Wallerstein og Kelly 1980, Nissen 1984, Moxnes 1990, McLanahan and Sandefuhr 1994, Thompson og Amato 1999), at flytting regnes for å være blant de viktigste risikofaktorer og som øker sannsynligheten for en negativ utvikling når det gjelder hvordan det går med barn etter skilsmissen. McLanahan og Sandefur (1994) hevder at 25 prosent av forskjellen mellom barn som lever i kjernefamilier og barn i skilte familier kan forklares med flytting og tap av de ressursene som ven-

ner og et kjent nabolag representerer. Det er også vanskelig å flytte til et nytt sted, å finne venner, begynne på nye skole og bli en del av det nye sosiale miljøet.

Moxnes (1990) finner også at flytting kan være en negativ konsekvens for barn ved skilsmisse i Norge. Det å være i kjente og trygge omgivelser er ofte til støtte for barn ved skilsmisse. Barn kan, hvis de flytter langt, tape tilhørigheten i nærmiljøet og dermed mister de også venner og lekekamerater. Moxnes' (ibid) resultater viser at i Norge så vel som i USA gir flytting en økt risiko for negativ utvikling hos barn. Det betyr ikke at flytting innebærer det samme og har de samme konsekvensene i USA og Norge. Skilte familier i USA må ofte flytte til områder med rimeligere hus og leiligheter, hvor de offentlige tilbudene og spesielt skolene har dårligere kvalitet enn i de områdene de flyttet fra. Avstandene i landet er store, og mange skilte foreldre bosetter seg langt fra hverandre, slik at det blir vanskelig for barna å ha kontakt med begge foreldre (Hetherington, 2002).

Også Nissen (1987) og Sviggum (2000), sistnevnte deltok i vårt prosjekt, har gjort undersøkelser hvor de spurte barna om deres syn og perspektiver på flytting i forbindelse med skilsmisse. De var i første rekke opptatt av de endringene i barnas tilværelse som en flytting medførte. Det er skifte av bolig og miljøskifte som kan bety bytte av skole, tap av gamle skolekamerater og venner eller nye fritidsaktiviteter og omgangsformer. Nissen (ibid) finner at mange barn helt eller delvis har mistet sine gamle venner tre år etter at de har flyttet. Barna syntes at det å miste sine venner var den tyngste konsekvensen av å flytte. De aller fleste som hadde skiftet skole syntes det hadde vært vanskelig, men undersøkelsen finner også dem som syntes det hadde medført en forbedring. Men – en stor majoritet av barna i undersøkelsen hadde opplevd tap i forbindelse med det miljøskiftet som flyttingen medførte.

Ifølge hypotesen om sosialt stress er det de forandringene barna tvinges til å tilpasse seg i løpet av skilsmisseprosessen som i seg selv, både positive og negative, er risikofaktorer for en negativ utvikling i forbindelse med skilsmisse (McLanahan og Sandefur 1994, Wu 1996). I forbindelse med flytting oppstår mange forandringer, og hypotesen om sosialt stress har vist seg å være fruktbar når det gjelder flytting og de forandringene det medfører. Vi vet også at graden av samarbeid mellom foreldrene og håndtering av flytteprosessen (Moxnes 1990, Tjersland 1992, Haaland 1988, Hetherington og Kelly 2002) er avgjørende for barnas opplevelse av stress og tap i forbindelse med flytting. Det er lettere å flytte barn:

- når de deltar i diskusjoner om når og hvor de skal flytte,
- hvor foreldrene hjelper til å holde kontakten med gamle venner og miljø, og
- når foreldrene hjelper barna til å integreres i det nye miljøet.

Godt foreldresamarbeid og reduksjon av stress er avgjørende for barns utvikling under og etter skilsmisse og svekker risikoen for en negativ utvikling hos barna.

HVA SPØRRESKJEMAUNDERSØKELSEN VISTE

I vår undersøkelse (Moxnes og Haugen 1998) oppga flertallet av foreldrene at de hadde flyttet i forbindelse med skilsmissen. 43 prosent av foreldrene ble boende igjen i fellesboligen. På spørsmål om boligsituasjonen var blitt bedre eller dårligere etter skilsmissen, svarte 47 prosent av kvinnene mot 36 prosent av mennene at den var blitt dårligere, mens 15 prosent av kvinnene og 8 prosent av mennene svarte at den var blitt bedre.

Fordi flesteparten av foreldrene flyttet, kunne en også anta at flertallet av barna flyttet. Imidlertid hadde majoriteten av barna blitt boende (Moxnes m.fl. 1999). Barnas flyttefordeling er følgende:

- 54 prosent av barna ble boende
- 37 prosent av barna flyttet
- 9 prosent av barna både flyttet og ble boende

Gruppen barn på 9 prosent har foreldre som har delt omsorg, og barna bodde halvdelen av sin tid i det gamle hjemmet og halvdelen i et nytt hjem sammen med den av foreldrene som flyttet.

Vi vet at flytting øker risikoen for en negativ utvikling for barna etter skilsmisse, og dette fant vi i den kvantitative undersøkelsen i vårt prosjekt. Det er sammenheng mellom flytting og foreldrenes vurdering av skilsmisens negative konsekvenser for barnas utvikling. Av barn som ble flyttet, ble 28 prosent vurdert å ha vist to eller flere negative atferdsendringer mot 13 prosent av dem som ble boende. Foreldrene hadde ikke observert negative endringer hos 52 prosent av barna som hadde flyttet, og tilsvarende tall var 64 prosent for dem som ikke hadde flyttet.

Resultatene fra den kvantitative delen av vår undersøkelse kan virke noe mer positiv når det gjelder barn og flytting i forbindelse med skilsmisse enn

det som er funnet i undersøkelser gjort i USA. På tross av dette er resultatene så klare at det ikke er tvil om at flytting i forbindelse med separasjon og skilsmisse er en risikofaktor. Imidlertid er de undersøkelsene som det hittil er referert til, statistiske undersøkelser hvor gruppene av barn er sammenlignet. De har enten gifte eller skilte foreldre og de har flyttet eller ikke flyttet, og hvor forskjellene mellom gruppene er presentert med gjennomsnittstall. Når gjennomsnittstall brukes, forsvinner de store variasjonene som ofte finnes innen hver enkelt gruppe.

At barn med skilte foreldre som har flyttet i gjennomsnitt «har det» og «gjør det» noe dårligere enn barn som ikke har flyttet, betyr derfor at flytting utgjør en risiko for negativ utvikling, men det betyr ikke at flytting alltid gir negative konsekvenser for barna. Nettopp av den grunn er det viktig å undersøke hvordan barna selv har opplevd flytting i forbindelse med separasjon og skilsmisse. Det er bare slik vi kan få frem variasjonen i barnas flytteopplevelser og finne ut hva barna selv opplever som vanskelig, men også bra.

Samværsforelderens flytting

Et viktig aspekt ved å være skilsmissebarn er at de mister den daglige kontakten med forelderen som har flyttet. Mens de som barn i kjernefamilien som regel kunne se begge foreldrene daglig, er forholdet mellom barna og samværsforelderens hovedsakelig bygget på kontakten i helger.

I prosjektets spørreskjemaundersøkelse (Moxnes m.fl. 1999) flyttet flertallet av foreldrene. Det var 52 prosent av mødrene og 64 prosent av fedrene som flyttet. Videre fant vi at det var en klar sammenheng mellom avstanden mellom mors og fars hushold og den samværsordningen som ble praktisert for barna. Blant dem som hadde gangavstand mellom foreldrehjemmene, hadde 82 prosent «vanlig» eller utvidet samvær. Andelen med «vanlig samvær» eller mer synker med økt avstand mellom boligene. For de barna som hadde en halv times reisetid, var tilsvarende tall 70 prosent og de med halvannen time, var det 21 prosent som hadde «vanlig» samvær eller mer. Tilsvarende så vi at andelen med «redusert samvær» økte med økende avstand mellom boligene.

Vi fant altså at stor geografisk avstand, mer enn halvannen times reisetid, var en viktig årsak til reduksjon av kontakt. Av de skilte foreldrene oppga 28 prosent geografisk avstand som årsak til at barnet sjelden besøker den forelderen barnet ikke bor sammen med. Også Wallerstein og Kelly (1980), Koch Nielsen (1983) og Dahlhaug (2002) viser til geografisk avstand som

en viktig årsak til liten kontakt. Avstand mellom foreldrehjemmene var en av flere årsaker til liten kontakt. Andre grunner som tidligere forskning har vist har stor betydning for omfanget av samværet, er tiden som har gått siden foreldrene ble skilt. Samværets frekvens og varighet avtar med antall år etter skilsmissen (Hetherington 1989, Furstenberg og Cherlin 1991, Moxnes 1990, Jensen 1992). Også foreldrenes sivilstatus er av betydning for samværet, og barnas kontakt med samværsforeldrene blir mindre omfattende når samværsforelderens er far og han har gått inn i nytt samliv. Andre undersøkelser (Koch-Nielsen 1983, Moxnes 1990, Jensen 1992, Tjersland 1992) viser at når barna bor hos mor og hun går inn i et nytt samliv, svekkes kontakten med far.

I analysen tar jeg utgangspunkt i McLanahan og Sandefurs (1994) forskning som viser at flytting medfører tap av sosial kapital og kan forklare 25 prosent av forskjellene mellom barn i skilte familier og barn som lever i kjernefamilier. Jeg tar også utgangspunkt i hypotesen om sosialt stress, og spør om det er slik at flytting er en alvorlig belastning som påfører barna mye stress? Fordi en rekke kvantitative undersøkelser har vist at flytting er en risiko for barnas utvikling, er det god grunn til å anta at også barna i mitt utvalg opplevde flyttingen som en belastning og at flyttingen ga negative konsekvenser både på kort og lang sikt. I det følgende skal jeg studere barnas egen flyttee erfaring i forbindelse med skilsmissen. Det sentrale spørsmålet er i hvilken grad barna opplevde egen og samværsforeldrenes flytting som negativ.

HVILKEN SAMMENHENG ER DET MELLOM FLYTTING, HÅNDTERING AV FLYTTEPROSESSEN OG BARNAS OPPLEVELSER AV DEN?

De barna jeg har intervjuet har mer omfattende flyttee erfaringer enn det vi fant i spørreskjemaundersøkelsen (Moxnes og Haugen 1998). Sannsynligvis skyldes det utvalgets sammensetning. All 12 barna opplevde å flytte som følge av skilsmissen, og mange av barna flyttet langt og ingen ble altså boende i kjernefamiliens bolig. Syv av barna har flyttet fra sitt nærmiljø, og seks av disse barna har flyttet til en ny kommune. Fem andre barn flyttet også, men innenfor nærmiljøet, og alle de kunne fortsette å gå på samme skole. Åtte av barna opplevde å få en dårligere boligstandard etter flyttingen, fire fikk en bedret boligstandard.

Separasjonen førte til at tre av barna har gangavstand mellom samboforeldrenes- og samværsforelderens hushold, mens tre barn har en halvtimes rei-

setid og de resterende seks barna har halvannen times reisetid. Av de tre barna med gangavstand mellom foreldre hadde to «vanlig» samvær og ett barn «redusert samvær». De tre barna som hadde en halvtimes reisetid hadde alle «redusert samvær». «Redusert samvær» hadde også alle de seks barna med halvannen times reisetid (se også kapittel 7).

HVA FORTELLER BARNA OM EGEN FLYTTING?

At flytting i forbindelse med separasjon og skilsmisse medførte store forandringer for de fleste barna, betyr ikke nødvendigvis at barna selv opplevde flyttingen som vanskelig å håndtere eller økte deres sårbarhet. Barnas egne opplevelser er det jeg nå skal se på.

Jeg presenterer til sammen seks barn for å tydeliggjøre hvordan barn opplevde å flytte. De fire første barna har jeg valgt ut for å vise hvor vanskelig barna har opplevd flytteprosessen. BENTE (11) og KRISTIN (9) har flyttet langt, de flyttet ut av nærmiljøet, skiftet skole og venner. Søskenene ILSE (16) og INGEBJØRG flyttet innen nærmiljøet og skolekretsen, men opplevde likevel både flyttingen og å miste den daglige kontakten med far som vanskelig. CHRISTOFFER(14) og CATHRINE (12) er trukket fram for å vise at ikke alle barn opplever å flytting som negativt. Tvert i mot opplevde de å flytte fra nærmiljøet, til et nytt sted og bort fra den ene forelderen som positivt.

Det er ikke tvil om at BENTE (11) opplevde flyttingen negativt. Hun flyttet sammen med mor og søster fra Trondheim til en nabokommune 18 måneder før intervjuet ble gjort. Bakgrunnen for flyttingen var samlivsbrudd, og at mor ønsket en ny start. Bente likte seg på skolen hun gikk på i Trondheim og hun likte læreren, som hun syntes var snill. Hun hadde også venninner som hun var sammen med både på skolen og i fritida. Bente har ikke funnet seg til rette i det nye miljøet og hun sier: *«Det var ikke noe særlig å begynne på skolen her. Det er kjedelig. Jeg trodde det skulle bli roligere her, men så er det enda verre for meg.»*

Bente trives ikke på det nye stedet de har flyttet til og svarer slik på spørsmål om hun har det vanskelig: *«I alle fall etter at jeg kom hit.»* Hvis hun kunne ha bestemt hvor de skulle ha bodd, svarer hun: *«Jeg ville ha flyttet med en gang. Jeg ville ha flyttet tilbake til Trondheim eller til Vassdal, hvor mormor bor.»*

Bente forteller hvordan det er for henne å gå til skolen: *«Jeg går alene. Jeg*

vil ikke treffe noen heller, for da blir det bare krangling når vi kommer på skolen. Alle erter meg, og det synes jeg ikke er noe artig.»

«Hvor sitter du i klasserommet?»

«Bakerst, for da slipper læreren å se meg.»

«Hva synes du om læreren din?»

«Hun er sur. Sur og grinete.»

«Hva gjør du i friminuttene?»

«Jeg blir ertet og banket. Ertet mest. Og så får jeg kjeft når mamma har kjeftet på dem for at de har ertet meg. Ja, så får jeg igjen.»

Noen ganger opplever Bente at både lærere og elevene «flirer» av henne når hun må lese leksene i engelsk høyt. Hun opplever at det ikke er noen på skolen som støtter henne, når hun blir plaget, eller hjelper henne på noen andre måter.

Bente forteller selv at hun ikke har det bra. Hun sier at hun ikke har noen venner:

«Det er nesten ingen som gidder å være sammen med meg, for de har sine egne regler. Jeg har ingen venninner her og guttene liker meg i hvert fall ikke.»

«Hva kommer det av, da?»

«Det kommer av at de har egne regler. Sånn at den ene har planlagt det at den andre ikke får lov til å være sammen med meg. Den igjen har planlagt at andre ikke får lov til å være sammen med meg. De har holdt på sånn da.»

Bente føler at hun blir utstøtt av sine jevnaldrende selv om hun er kontakt-søkende. Hun har startet på en fritidsaktivitet, men hun har bestemt seg for å slutte fordi hun synes at hun ikke mestrer aktiviteten. Som intervjuet med Bente viser, medfører det å flytte både praktiske og følelsesmessige vanskeligheter, samtidig som det for mange innebærer å flytte fra kjente omgivelser og nærmiljøet. Dette skjer samtidig med andre omstillinger i kjølvannet av at foreldrene skiller lag.

KRISTIN (9) er også et eksempel på barn som har opplevd flyttingen som negativt. Både mor og far til Kristin flyttet fra felles bolig ved skilsmissen og de har bosatt seg i andre deler av Trondheim. Kristin syntes det var trist å flytte og hun har ikke har funnet seg til rette eller fått venner på det nye stedet. Kristin sier imidlertid lite om flyttingen, så her må jeg bruke det mor sier. Hun forteller hvordan Kristin reagerte på flyttingen.

«Det som var mest negativt for Kristin med skilsmissen, var at hun måtte

flytte. Det var det som var mest dramatisk for henne, rett og slett. For på Steinåsen hadde hun bodd i mange år og hun trodde aldri at hun skulle flytte derfra. Og Kristin hadde mange venninner der ... Hun stiller fortsatt på sidelinja her.»

Mor til Kristin påpeker særlig vanskelighetene flyttingen i forbindelse med skilsmissen har medført for Kristin. Det opplevdes vanskelig for Kristin å måtte flytte fra barndomshjemmet, venner og nærmiljøet, og verre ble det fordi hun ikke fikk venner eller ble integrert på det stedet hun flyttet til. Hittil har jeg sett på tap ved å flytte langt, nå skal jeg se på hva barn kan tape ved å flytte innen nærmiljøet.

Noen barn opplevde flyttingen som negativ, selv om de ble boende i nærmiljøet og dermed opplevde færre forandringer. Barna ILSE (16), INGEBJØRG (12) og INGUNN (9) hadde bodd i omtrent fem år i en nybygd enebolig i en ny drabantby i utkanten av Trondheim, da foreldrene separerte seg. De måtte selge huset på grunn av stor gjeld og mors lave inntekt. Mor og de tre barna kjøpte en leilighet i en boligblokk bare noen hundre meter fra det tidligere huset de bodde i. De klarte å skaffe seg bolig i samme nærmiljø, men med en langt lavere standard. For Ilse, Ingebjørg og Ingunn betydde det at de slapp endringer i det daglige miljøet og slapp å skifte skole og venner. Ingebjørg opplevde det imidlertid sårt og følelsesmessig vanskelig å flytte fra den boligen hun hadde vokst opp i. Hun uttrykker det slik: *«Nei, vi måtte jo flytte ... Det var trist å flytte fra huset. Og så har de – de har forandret på alt. De har malt det, tatt og ordnet verandaen helt annerledes, tatt bort dørene og skiftet tapeten. Og så har de tatt bort skråningen vi hadde. De har gjort det sånn annerledes, da. De har liksom flyttet på alt.»*

Hun savner barndomshjemmet de har bodd lenge i. Det er lett å forstå fordi hun nesten daglig går forbi og ser det tidligere hjemmet. Dette savnet kan forstås som en overføring av gode opplevelser og minner eller savn av tidligere kjernefamilie. Eller at tristheten er en projisering av de vanskelige opplevelsene hun har knyttet til hele skilsmisseprosessen. Denne historien viser også at en flytting på bare noen hundre meter og til et annerledes bomiljø kan føre til at man mister relasjonen til de tidligere naboene, samtidig som det kan virke som en stressor i hverdagen.

Barn i samme familie kan oppleve vanskelighetene med å flytte forskjellig. Søsteren ILSE (16) har en pragmatisk holdning og opplevelse av flyttingen. Hun sier: *«Ja, men det er jo ikke så stor forandring, for vi har jo drevet og flyttet veldig masse.»* Slik jeg forstår Ilse, mener hun at tidligere erfaringer

med å flytte hjalp henne, og at den foregikk innen nærmiljøet gjorde at forandringene ikke ble så store og vanskelige.

Det var ikke alle barna som opplevde flyttingen som negativt, og noen opplevde det til og med som positivt. CHRISTOFFER (14) bor sammen med søsteren CATHRINE (12). Begge barna vil intervjues, men Christoffer er litt mer tilbaketrukket enn søsteren, som er ivrig og synes at situasjonen er spennende. Jeg intervjuer far på 42 år først. Han arbeider i en liten bedrift på hjemstedet og har forberedt seg ved å skrive ned stikkord for viktige hendelser i sitt og barnas liv.

Far forteller at han ble skilt i 1992 etter mange år med turbulent livsførsel og alkoholmisbruk. Klimaet mellom ham og ektefellen ble stadig dårligere, og han sier: *«Men så fant jeg ut at det her livet i byen er det ingen framtid i. Så pakka jeg det lille jeg hadde og dro til hjembygda mi.»*

Far endret livsstil, fikk seg jobb og hus. Christoffer og Cathrine hadde samvær annenhver helg hos far, men han forteller at barnas historier om forholdene hjemme hos mor bekymret ham stadig mer. Barna ville ikke reise hjem etter besøkene, og Cathrine hadde mange mareritt. De mislikte mors nye samboer sterkt, og på denne tida ringte de ofte og gråt i telefonen og sa at de ikke ville bo hos mor. Far tok kontakt med barnevernet i bydelen hvor barna bodde og i hjembygda uten at noe skjedde med barnas situasjon.

Far forteller at mor plutselig ringte og sa at Christoffer kunne få bo hos ham i en periode: *«Og da ble jeg hoppende glad, og så kom Christoffer – og han var jo så glad.»*

Mor hadde tenkt at Christoffer kunne bo hos far i fem måneder uten at hun mistet barnetrygd og barnebidrag. Men før den tiden var gått, begynte også Cathrine å gi klart uttrykk for at også hun ville flytte til far, men hun fikk ikke lov til det av mor. I en helg med mye drikking og bråk i mors leilighet ble politiet tilkalt, og barnevernet flyttet Cathrine samme helg til far. Barnevernet satte nå i gang undersøkelser omkring barnas omsorgssituasjon. Denne episoden førte til at barna ble permanent boende hos far, og undersøkelsene resulterte i at han senere fikk omsorgen for begge barna.

Far til Christoffer og Cathrine forteller hvordan han tror at barna opplevde flyttingen:

«Christoffer ble jo veldig glad. Han gled jo rett inn i miljøet her han, vet du. Han kom fra en klasse der det var 36 elever og kom hit og ble nummer ni i

den klassen. Og så gikk han rett inn i fotball- og musikkmiljøet, ikke noe problem.»

Om Cathrine forteller far:

«Hun tilpassa seg tvert og viste glede tvert. Hun ble også nummer ni i klassen sin og også hun kom fra en kjempestor klasse. Og jeg er jo på alle de her samtaletimene. Det går visst meget bra med henne da, hun er så kjapp.»

Det er mot denne bakgrunnen en må forstå Christoffer sine uttalelser om hvordan han opplevd å flytte:

«Jeg sa jo at jeg ville flytte og sånn da.»

«Hvordan var det å bo alene sammen med pappa?»

«Det var godt. Jeg hadde det godt og stille. Det var ikke så mye styr her da.»

Christoffer forteller at han har fem minutter å gå til skolen og at han som oftest går sammen med Cathrine. Det er ni elever i klassen, og han sier at han er fornøyd med lærerne. Christoffer trives på skolen og liker fagene matte, sløyd, engelsk og musikk. På fritida går han på musikkskole og spiller i to band, noe som medfører at han må øve mye. Han liker også å gå på ski og spille fotball og han trener i begge aktivitetene i sesongene. Christoffer er også med i ungdomsklubben på stedet. Han anslår at han har ca. 30 venner og at kanskje ti av dem er jenter. Han har to bestevenner i klassen sin og karakteriserer vennskapet slik: *«Dem kan jeg snakke åpent med om alt mulig.»*

Christoffer sier han tror at han var ti-elleve år, da foreldrene flyttet fra hverandre, men han sier at han ikke husker så mye fra den tida. Det han opplevde hjemme i denne perioden snakker han bare med Cathrine om og forklarer hvorfor han ikke ønsket å dele disse opplevelsene med andre slik: *«Jeg ville ikke snakke om det fordi det ikke var noe trivelig å snakke om det.»* Han var trist og fortvilet i denne perioden.

Christoffer forteller at da han var elleve-tolv år fikk mor ny samboer. Samboeren beskriver han meget negativt: *«Han kjeftet på oss og snakket stygt om oss, han var mot pappa, han var jævlig, han var syk, han var alkoholiker.»* Christoffer forteller også at samboeren til mor truet dem, når de sa at de ville flytte til far: *«Han sa at hvis vi flyttet opp til pappa, skulle han komme og ta oss.»* Han prøvde å ta opp den vanskelige situasjonen han opplevde med moren sin, men opplevde ikke å få noen støtte: *«Hun sa det bare var tull.»*

Christoffer forteller hva som skjedde da det ble bestemt at han kunne flytte til far: «*Mamma sa at hun hadde ordnet, så jeg bare kunne dra til pappa. Hun hadde sagt til læreren min at jeg skulle være borte i fem måneder.*» Christoffer fikk det godt ved flytte til far. Samtidig var han bekymret for Cathrine, som han visste også ønsket å flytte. Han hadde også litt dårlig samvittighet for moren sin fordi han stilte seg selv spørsmålet: «*... om det var rett for henne at vi flyttet og om hun kom til å bli lei seg da?*»

Cathrine forteller selv om denne tiden og flytteprosessen:

«Du bodde sammen med moren din etter at Christoffer flytta?»

«*Ja, jeg bodde sammen med mamma. Jeg flytta til pappa da jeg gikk i tredjeklasse, så jeg har vel bodd her lengst nå da. Tror jeg.*»

«Hvorfor ville du flytte til pappa?»

«*Nei, det var dårlig miljø der, jeg trivdes ikke. Jeg hadde så få venner – eller jeg flytta jo da jeg ble uvenner med bestevenninna mi.*»

«Var det også vanskelig hjemme hos mamma?»

«*Ja, jeg likte ikke typen til mamma. Jeg brydde meg ikke om han, men jeg likte han ikke uansett. Han var stygg.*»

«Og til slutt ville du flytte til pappa?»

«*Ja, jeg krangla med mamma mange ganger om det. Så da mamma hadde sagt at jeg kunne flytte, og jeg sa at jeg ville flytte, så ble det mye bråk allikevel.*»

I en periode etter at Christoffer hadde flyttet til far, «*orket*» han ikke å dra på besøk hos mor, mens han nå besøker henne annenhver helg. Imidlertid hadde mor flyttet for seg selv til en ny bydel like før jeg gjorde intervjuet, og Christoffer kjenner ingen der hun nå bor. Mors nye leilighet er også liten, slik at han og Cathrine må sove på stua. Cathrine sier at hun liker bedre å være på besøk hos mor nå, enn da moren levde sammen med samboeren

KONSEKVENSER FOR BARNA

Jeg går nå over til å diskutere hvordan barnas flytting og deres flytteerfaringer kan bidra til å forstå hvordan og hvorfor barna opplever tap av sosial kapital og stress. Savn av nærmiljø, mindre kontakt med en av foreldrene og mange forandringer er sentrale dimensjoner for å forstå barnas opplevelser av flytteprosessen.

Savn av nærmiljø og tap av nettverk

BENTE (11) og KRISTIN (9), har som tidligere vist, begge flyttet langt og har ikke funnet seg til rette på det stedet de flyttet til. De trives ikke på den

nye skolen og har ikke funnet seg nye venner verken på skolen eller i nabolaget.

BENTES(11) mangel på nettverk har medført at hun ønsker å flytte tilbake til Trondheim. Hun sier: «*Jeg ville ha flyttet tilbake til Trondheim eller til Vassdal, hvor mormor bor.*» Bente er blitt mobbet både på skolen og i fritida og hun har ikke klart å skaffe seg nye venner. KRISTIN (9) trives heller ikke etter flyttingen, og hennes mor uttrykker det slik: «*Det som var mest negativt for Kristin med skilsmissen, var at hun måtte flytte.*» Kristin savner sitt gamle nærmiljø og tidligere venner. Heller ikke Kristin har klart å få seg nye venner i nabolaget og hun mistrives på den nye skolen. Også Thompson og Amato (1999), McLanahan og Sandefur (1994) og Moxnes (1990) finner i sine undersøkelser at det er barn som hadde flyttet langt, som har størst risiko for å oppleve flyttingen vanskeligst.

I likhet med annen forskning McLanahan og Sandefur (1994), Nissen (1984), Sviggum (2000), Moxnes (1990) finner jeg at det som kjennetegner barna hvor flyttingen har medført tap av sosial kapital, er at de har flyttet fra kjente omgivelser, har skiftet skole og venner og uttrykker at de savner det gamle nærmiljøet. Samtidig har de ikke klart å finne seg til rette i sitt nye miljø og etablert et nettverk av venner og med aktiviteter.

De barna som ikke flyttet ut av nærmiljøet eller skolekretsen, vurderer jeg at kun opplevde små forandringer i hverdagen. De kunne fortsette å ha kontakt med det samme nærmiljøet, gå på samme skole, ha de samme vennene og være med på de samme fritidsaktivitetene. Dette reduserte også hvor mange forandringer barna måtte oppleve i forbindelse med flytting, og færrest mulig forandringer i forbindelse med flytting var positivt for barna, slik andre undersøkelser også viser (Moxnes 1990, Moxnes, m.fl. 1999, Hetherington og Kelly 2002).

INGEBJØRG (12), som har flyttet innen nærmiljøet, gir som jeg har vist tidligere uttrykk for at hun har opplevd tap. Men er det rimelig å si at Ingebjørg har tapt sosial kapital, som flyttet innen nærmiljøet? Jeg forstår Ingebjørg slik at hun opplevde flyttingen på bare noen hundre meter som tap av relasjoner til kjente og trygge omgivelser. Kanskje medførte flyttingen at hun mistet de faste vennene å gå til skolen sammen med eller dem hun lekte daglig med utenfor huset. Ingebjørg følte også tristhet og sorg ved å flytte fra kjernefamiliens bolig og se forandringene som de nye eierne gjorde med boligen. Den stadige påminnelsen om hvordan de en gang levde og bodde, blir en form for tap av sosial status og kapital.

Tap av kontakt med samværsforelderen

I vår undersøkelse (Moxnes m.fl. 1999) fant vi at det er sammenheng mellom flytting og foreldrenes vurdering av skilsmisens negative konsekvenser for barnas utvikling. Imidlertid fant vi ingen sammenheng mellom omfanget av kontakten med samværsforeldrene og skilsmisens virkninger på barna. Dette er også i samsvar med undersøkelsen som McLanahan og Sandefur (1994) har gjort. Alle barna i mitt utvalg har mistet den daglige kontakten med den ene forelderen, og de fleste har mindre kontakt enn «vanlig samvær».

Slik jeg tolker historiene til de aller fleste barna i de tilfellene hvor samværsforelderen flyttet langt og som hadde «redusert samvær», opplevde de det som negativt at de mistet den daglige kontakten med samværsforelderen.

Søsknene ILSE (16), INGEBJØRG (12) og INGUNN (9) kan være eksempler på at barn taper de sosiale ressursene som den ene av foreldrene representerer når en av foreldrene flytter. Søstrene har samværsfaren sin boende ca. 100 mil fra hjemmet. De har samvær bare to til tre ganger i året, og det er heller ingen regelmessighet i besøkene. Ilse sier at far har endret sitt forhold til dem etter at han flyttet. Hun opplever at relasjonen til far er blitt dårligere og at han er blitt litt fremmed for henne ved at han involverer seg lite i deres liv og ikke vet hvordan situasjonen i familien er. Ingunn, Ingebjørg og Ilse er blant de barna som har opplevd at de har lidd tap fordi kontakten med far er blitt mindre. Avstanden mellom barna og samværsforelderen er av stor betydning for kontakten mellom dem. Når samværsforelderen flytter langt, virker det negativt inn på barna ved at kontakten med samværsforelderen blir redusert. Også andre undersøkelser (Wallerstein og Kelly 1980, Koch Nielsen 1983, Dahlhaug 2002) har funnet at lang avstand mellom barna og samværsforeldrene er av stor betydning og fører til redusert samvær.

Imidlertid er det også noen barn som har samværsforeldre som bor i gangavstand, men hvor kontakten er liten. Det skyldes ofte samværsforeldrenes dårlige boforhold, som vanskeliggjør overnattingsbesøk, noe som kunne ha gitt muligheter for nærhet og utvikling av relasjonene.

Til sammen ti av barna opplever at samværsforelderen ikke har plass nok til at de kan ha eget rom når de er på besøk. De har ikke eget rom hvor de kan oppholde seg og ha tingene sine. Barn og unge ønsker ofte å kunne trekke seg tilbake og være alene, også når de er på besøk. Å mangle eget rom gjør det vanskeligere å ha venner som en kan be med seg inn og være sam-

men med atskilt fra forelderen. Dette fører også til at det blir det mindre lystbetont å dra på besøk hos samværsforelderen. Avhengig av alder vil dette trolig ha betydning for tilhørighet og trivsel og virke negativt inn på barna.

Forandringer og sosialt stress

For Bente og Kristin var flyttingen som nevnt negativ fordi barna tapte sosial kapital i form av nytt nærmiljø, skifte av skole og venner. Flyttingen ble også opplevd som negativt for DAVID (11) som har opplevd å flytte tre ganger. Da foreldrene flyttet fra hverandre bodde de i en by på Østlandet. Mor og barna måtte flytte ut av felles leilighet og de fikk leid seg en kommunal leilighet. Halvannet år senere flyttet mor og barna tilbake til Trondheim, hvor de det første halve året leide en sokkelleilighet i en drabantby. De ble oppsagt og fikk en kommunal leilighet ikke langt fra drabantbyen de først bodde i. Mor gir eksempel på hvor vanskelig situasjonen noen ganger har vært ved å fortelle om da de måtte flytte fra sokkelleiligheten i Trondheim:

«Det var forferdelig. Det var grusomt ... Det var ille for ungene også, det altså. Det tror jeg var verre enn separasjonen og skilsmissen, tror jeg altså. At vi måtte flytte igjen, da. Og kanskje ikke kunne gå på samme skole og ...

Mor til David understreker i intervjuet at hun har vært bekymret for at flyttingen ville være negativt for barna fordi hun anså at flere tidligere flyttinger og skolebytter gjorde dem spesielt sårbare. Hun mener at barna på tross av disse påkjenningene har klart disse utfordringene bra og hun er stolt over den måten de har håndtert flyttingen på.

Historiene til David, Bente og Kristin illustrerer hvordan mange endringer på en gang kan virke negativt inn i form av sosialt stress. De fikk kort varsel om at de skulle flytte og begge flyttet langt og bort fra nærmiljøet, noe som innebar at de måtte skifte skole, venner og fritidsaktiviteter. I denne situasjonen opplevde disse barna et enormt stress. Forandringene var mange og store, og det skjedde fort. Hvordan flyttingen kan bli opplevd som en særlig negativ sosial stressor illustreres gjennom historien til KRISTIN (9). Hun fikk vite at foreldrene skulle skilles, samtidig som hun fikk vite at hun skulle flytte. Både skilsmissen og flyttingen tok hun svært tungt og medførte mye sorg. Flyttingen innebar også at Kristin flyttet fra barndomshjemmet og at hun mistet den daglige kontakten både med broren og faren. Hun flyttet sammen med moren, mens broren flyttet sammen med faren. Kristin har det heller ikke bra på det nye stedet de har flyttet til. Hun

trives ikke på skolen, hun har ikke fått noen nye venner i nærmiljøet, føler seg utenfor og bærer tydelig preg av det ved negativ atferd og tidvis dårlig humør og nedstemthet. Barna som har opplevd flytting som en stor belastning, ble utsatt for en mengde belastninger på relativt kort tid. Også McLanahan og Sandefur (1994), og Wu (1996), finner at forandringene som flytting medfører, er en alvorlig belastning som påfører barna mye stress.

INGEBJØRG (12) kan illustrere de barna som opplevde det som stressende og følelsesmessig vanskelig å flytte, selv om det skjedde innen nærmiljøet. Ingebjørg opplevde at foreldrenes samlivsbrudd kom overraskende på henne, flyttingen skjedde relativt hurtig fra barndoms-hjemmet og hun fikk lite omsorg og hjelp av foreldrene. Samtidig kom foreldrene i konflikt med hverandre. Opplevelsene av en for rask flytting ved separasjon ga barna i familien for liten tid til å forberede seg på en så stor omstilling som flytting er. Barna fikk ikke tid til å omstille seg til de store og mange endringene som kom i kjølvannet av at foreldrene skilte lag. Dette ga barna liten tid til å venne seg til tanken på å flytte og forberede seg på flytteprosessen. De negative konsekvensene for barna ved å flytte tett opp til separasjonstidspunktet, er dokumentert i mange undersøkelser (se også kapittel 4).

Jeg går nå over til å undersøke om og eventuelt hvordan foreldrenes håndtering av flytteprosessen kan påvirke hvordan barna opplever denne.

HJELP FRA FORELDRENE TIL Å HÅNTERE FLYTTINGEN

Av de 12 barna, opplevde seks barn å flytte ved separasjonstidspunktet. Fem andre barn ble boende fra fire–fem måneder opp til ett år i tidligere felles bolig, mens ett barn ble boende i over to år. Ett barn har opplevd å flytte tre ganger i tiden etter separasjonen.

Jeg finner sammenheng mellom hvordan barna har opplevd flyttingen og i hvilken grad de fikk tid til å forberede seg på flyttingen fra kjernefamiliens hjem. Felles for barna som fikk tid til å forberede seg på flyttingen, er at de uttrykker lite misnøye med flyttingen og opplevde få negative konsekvenser av den. Mange av de barna som måtte flytte på separasjonstidspunktet, opplevde fravær av planlegging, overraskelse og manglende tid til å innstille seg på de endringene som skulle komme. Barna opplevde mange og store forandringer som gjorde at flere av utfordringene kom samtidig. Dette førte til stress for barna, økte deres sårbarhet og svekket deres evne til håndtering. Wu (1996) hevder at slikt stress er årsak til at barn av skilte utsettes

for en større risiko for en negativ utvikling enn andre barn. Etter min mening førte mangel på tid til å forberede seg på flyttingen til stress for barna og at de fikk vanskeligheter med å tilpasse seg og finne seg til rette på det nye stedet.

Flere barn fikk lite eller nesten ingen hjelp av foreldrene til gjøre flytteprosessen så skånsom som mulig. BENTES (11) historie, som er presentert foran, kan være eksempel på det, og viser hvordan foreldres manglende forståelse og støtte i flytteprosessen gjør integreringen i det nye miljøet vanskelig. De barna som fikk dårlig hjelp av foreldrene til å tilpasse seg de nye situasjonene og miljøet etter flyttingen, kan forklare hvorfor de opplevde flyttingen vanskelig.

Som tidligere vist, er det også slik at når den ene forelderen flytter og den daglige kontakten opphører, kan det oppleves i seg selv som stress for barna. INGEBJØRG (12) kan være eksempel på barn som opplevde samværsforelderens flytting som stressende, fordi besøkene var dårlig håndtert fra foreldrenes side. Hun ønsker å ha bedre kontakt med faren sin, men boligforholdene hans er slik at Ingebjørg ikke har eget rom når hun er på besøk. Hun kjenner heller ikke noen andre barn i fars nærmiljø og opplever derfor tap av sosial kapital. Far til Ingebjørg bor også så langt unna slik at besøkene blir begrenset til få ganger i året og hun savner å besøke faren sin oftere. Som i andre undersøkelser (Wallerstein og Kelly 1980, Koch Nielsen 1983 og Dahlhaug 2002) og spørreskjemaundersøkelsen (Moxnes m.fl. 1999) er det i mitt utvalg en klar sammenheng mellom avstanden mellom foreldrehjemmene og barnas samværsordninger. Lang avstand fører til lite samvær og reduserer kontakten, og dermed blir nære relasjoner vanskelig å utvikle. Den av foreldrene som flytter blir mindre tilgjengelig, og kontakten reduseres, selv om avstanden er på bare et par kilometer. De fleste barna opplevde det som en stressor at den ene forelderen flyttet og spesielt belastende hvis foreldrene ikke la til rette for besøk eller og samarbeidet dårlig omkring besøkene. Også Moxnes (1990), Tjersland (1992), Haaland (1988), Hetherington og Kelly (2002) finner at samarbeidet mellom foreldrene er avgjørende for hvordan barna opplever flytting. Reising og det å forholde seg til to hushold vil bestandig medføre praktiske problemer og kan i seg selv være stressende.

Andre forhold enn tap av daglig kontakt med samværsforelderen virket også negativt inn på barna og førte til tap av sosial kapital. Mange av samværsforeldrene har flyttet fra barnas nærmiljø, slik at barna ikke kjente omgivelsene eller hadde venner i nærmiljøet til samværsforelderen. De fles-

te av disse barna synes det har vært vanskelig at de ikke kjente noen eller hadde venner på det stedet hvor samværsforelderen var flyttet til. I tillegg er det slik at når samværsforelderen ikke har vært aktive for at barna skal bli kjent med det nye nærmiljøet og skaffe seg venner, blir samværet isolert til kontakten med forelderen. Barna trenger støtte og tilrettelegging av foreldrene for å møte utfordringene som endringene ved flyttingen til samværsforelderen medfører. Mangel på støtte fører til passivitet og minsker lysten på å dra på besøk og bli kjent med nye barn og det nye nærmiljøet. Det fører til at samværet blir lite attraktivt sammenlignet med det å være sammen med venner i hjemmemiljøet.

De barna som hadde samværsforeldre som bosatte seg i barnas nærmiljø, slapp å skifte miljø, venner og aktiviteter når de var på besøk. Kontakten mellom dem ble hyppigere, det ble færre stressfaktorer, spesielt når forholdene var lagt til rette av foreldrene og når foreldrene samarbeidet.

I likhet med andre undersøkelser Moxnes (1990), Tjersland (1992), Haaland (1990), Hetherington og Kelly (2002) finner jeg at barnas opplevelse av flytteprosessen har sammenheng med om barna fikk tid til å forberede seg på flyttingen og med mengden av forandringer og stress. Jeg finner også at graden av samarbeid mellom foreldrene og håndteringen av flytteprosessen er avgjørende for barnas opplevelse av stress og tap i forbindelse med flytting. Godt foreldresamarbeid, dialog med barna, hjelp til å integreres i det nye miljøet og reduksjon av stress er avgjørende for om barna skal oppleve flyttingen på en god måte og svekker risikoen for en negativ utvikling hos barna.

Gevinst ved flytting

Utvilsomt medfører skilsmisse tap av sosial kapital for noen barn, men flytting kan også tilføre nye ressurser eller redusere problemer. CHRISTOFFER (14) og CATHRINES (12) flytting ble en positiv opplevelse, og deres historie kan illustrere at flytting kan løse problemer. De profitterte ikke bare ved å flytte fra en vanskelig situasjon, men også å flytte til et nytt sted. Imidlertid kjente de stedet litt fra før og hadde slektninger samt kjente på sin egen alder. De har fått hjelp til å bli integrert i nærmiljøet, på skolen og har fått nye venner og fritidsaktiviteter. Flyttingen medførte for begge barna en bedre omsorgssituasjon, bedre sosialt miljø og bedre boforhold.

Flere barn opplevde det som positivt at de flyttet fra den ene forelderen eller at forelderen flyttet bort fra dem. HOVE (10) er et eksempel på et slikt barn. Han er hos far hver onsdag, annenhver helg og halvparten av feriene.

Det er kort avstand til far, kontakten er forutsigbar og far er blitt boende i tidligere felles bolig. Mor har bosatt seg i samme boområde, bare noen hundre meter fra tidligere felles bolig. Hove forteller i forbindelse med samvær hos far:

«Og pappa hvor bor han?»

«*Han bor i et hus rett borti her, han, og han har kommet hjem, når jeg kommer fra skolen.*»

«Hva bruker du å gjøre når du kommer dit?»

«*Lekser. Så spiser vi middag, så gjør jeg lekser igjen. Og i helgene ser jeg på TV og så spiller jeg på trommesettet.*»

«Har du slagverk hos pappa, hvor står det?»

«*Det står på loftet, så jeg ikke forstyrrer hele huset. Ja, så er jeg på rommet mitt og spiller musikk eller spiller TV-spill og PC.*»

For Hove er det å ha kontakt med far forbundet med få praktiske problemer. Forholdene er lagt til rette for samvær ved at han har eget rom og at han kan være sammen med vennene i nærmiljøet. Han har også mange ting, som PC og trommesett slik at han kan holde på med sine interesser og aktiviteter når han er hos far. Allikevel trives ikke Hove når han er på besøk hos far. Han forteller:

«Så du vil ikke være hos far?»

«*Hm, ikke alltid. Jeg vil ikke være der.*»

«Men du drar dit allikevel, da?»

«*Ja.*»

«Hva er det for noe som du ikke liker, da?»

«*Jeg vet ikke, jeg bare trives ikke der.*»

I intervjuet med Hove kommer det fram at han har et komplisert og vanskelig forhold til sin far. Han gruer seg derfor ofte for å besøke ham. Hove sier at det er to grunner til det dårlige forholdet mellom ham og faren; den ene er at far er svært streng, den andre at far tidligere har vært voldelig mot ham. Hove syntes derfor at det var bra at han, mor og Hedda flyttet, og Hove vil være mindre hos far enn hva samværsordningen tilsier. Også Hedda sier at hun har det bedre etter at de flyttet fra far.

Som tidligere vist ville Christoffer og Cathrine flytte vekk fra sin alkoholiserte mor og hennes samboer. Jarle flyttet sammen med far og bort fra mor som hadde psykiske problemer, noe som gjorde hverdagen for Jarle vanskelig. Fiona som flyttet i fosterhjem ble utsatt for seksuelle overgrep av far i kjernefamiliens hjem, mens Bente flyttet fra en far som hadde vært voldelig mot mor og som var kriminell. For alle disse barna var det en positiv opp-

levelse å flytte fra samværsforelder, fordi kontakten ble mindre. Nesten halvparten av barna opplevde det altså positivt at den ene forelder flyttet og at de fikk redusert kontakt med samværsforelder. Kontakten mellom barna og foreldrene var problematisk og konfliktfylt, og alle hadde erfaringer med alkoholmisbruk, psykiske problemer og overgrep. Disse barnas historier mener jeg illustrerer at flytting i forbindelse med skilsmisse kan være positiv og redusere eller løse problemer de hadde før flyttingen og som førte til gevinst av sosial kapital. Imidlertid skyldes det at flyttingen løste et annet problem enn det som flytteprosessen representerte, som voldelige eller alkoholiserende foreldre og i tilfeller der barnas forhold til samværsforelder var dårlig i utgangspunktet.

Hva er sammenhengen mellom flyttingen og barnas opplevelse av flytteprosessen? De barna som har opplevd at flyttingen var lite vanskelig har flyttet innen nærmiljøet og beholdt venner og fortsatt på samme skole og de har en samværsforelder i nærheten som de opprettholder kontakten med. Barnas hushold har fått bedre eller lik standard, barna fikk tid til å forberede seg på flyttingen og hjelp av foreldrene eller andre til å håndtere flytteprosessen.

De barna som har det vanskelig og som opplevde flyttingen som et stort tap, har flyttet langt, til et nytt nærmiljø, nye venner og ny skolekrets. Det er stor avstand til samværsforelder og lite og/eller dårlig kontakt. Barnas hushold har fått en dårligere standard, barna fikk liten tid til å foreberede seg på flyttingen og de har heller ikke fått hjelp eller bare litt hjelp til å bli integrert i det nye miljøet. Barna har derfor opplevd både sosialt stress og tap av sosial kapital.

OPPSUMMERING

Alle barna har opplevd at de selv måtte flytte, og én av foreldrene flytter alltid som følge av skilsmisse. Barna opplevde det også vanskelig å flytte langt, og de fleste barna har opplevd det som trist og vanskelig å miste venner, skifte skole og flytte bort fra sitt kjente nærmiljø. Når barna flyttet til et ukjent miljø, har de tapt sosial kapital, men også barn som har flyttet innen nærmiljøet opplever å ha lidd tap. Mange barn har også opplevd sosialt stress, fordi det har vært vanskelig å skaffe seg nye venner og bli integrert i nærmiljøet samt at hele flytteprosessen representerte en stressende hendelse i deres liv. Barna som fikk en dårligere boligstandard etter flyttingen, opplevde dette som negativt.

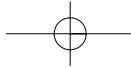
De fleste barna opplevde det som negativt at den ene forelderen flyttet og at den daglige kontakten opphørte. Kontakten og relasjonen til den forelderen som flyttet, ble som oftest dårligere, og barna tapte derigjennom sosial kapital. Mange samværsforeldre bosatte seg utenfor barnas nærmiljø, slik at barna ikke hadde venner eller tilhørighet i området. Mange av barna opplevde det også som negativt når boligforholdene til samværsforeldrene ikke ga dem mulighet for å ha sitt eget rom når de var på besøk. Reising og det å forholde seg til to hushold var i seg selv stressende for barna.

Alle barna som flyttet ved separasjonstidspunktet opplevde flyttingen som en belastning. For noen av barna skjedde flyttingen raskt, mange endringer kom på én gang og for noen barn skjedde flyttingen nesten samtidig med at de fikk vite om foreldrenes samlivsbrudd.

De barna som bodde lenge i kjernefamiliens hjem før de flyttet og de som flyttet til nærmiljøet fikk færre negative virkninger av flyttingen enn de som flyttet ved separasjonstidspunktet og/eller som flyttet langt. Barnas fortellinger viser at flytting utfordrer barnas sårbarhet fordi den berører barnas trygghetsfølelse og tilknytning, og dette medfører ofte tap av sosial kapital samt at de fleste barna påføres stressopplevelser. Flytting er derfor en risikofaktor ved skilsmisse.

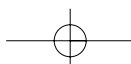
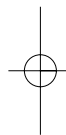
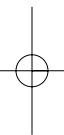
Det var av stor betydning hvilken hjelp barna fikk til å håndtere samlivsbruddet, foreldrenes håndtering av flytteprosessen og på hvilken måte foreldrene samarbeidet. Et godt foreldresamarbeid var med på å redusere tap av sosial kapital og å redusere det sosiale stresset som flytting medførte. De barna som hadde foreldre som var i konflikt eller som ikke samarbeidet for å gjøre flytteprosessene mest mulig skånsomme for barna, opplevde flyttingen som både som vanskelig og stressende.

Imidlertid er det barn som opplever å flytte som positivt og som en forbedring av oppvekstvilkårene. For de fleste av disse barna medførte flyttingen at de kom bort fra en sårbar og vanskelig livssituasjon preget av alkoholmisbruk og omsorgssvikt. Noen barn flyttet også bort fra et nærmiljø hvor de ikke hadde venner og mistrivdes. Flyttingen gjorde at de både fikk tilført sosial kapital og at de fikk redusert stress i hverdagen sin. Alle disse barna hadde opplevd omsorgssvikt, overgrep og/eller rusmisbruk i kjernefamilien. Flere barn opplevde at den reduserte kontakten med den ene forelderen, som samværsforelderens flytting ofte medførte, var positiv for dem. Den sosiale kapitalen som samværsforeldrene representerte, var negativ og kan vanskelig vurderes som noe viktig som ble tapt i forbindelse med skilsmis-

sen. Dessuten betydde lite eller intet samvær reduksjon av angst og skam, noe som reduserte sosialt stress og økte barnets evne til håndtering.

Når flytting kan forklare hvorfor noen barn blir spesielt sårbare er tap av sosial kapital den viktigste forklaringen. Styrken i tapsopplevelsen og flyttingens forklaringssevne har sammenheng med hvor hurtig flyttingen skjer, omfanget av endringene flyttingen innebærer og at flere endringer skjer samtidig. For noen barn kan flyttingen også representere en bedret livssituasjon hvor fravær av samværsforelderens voldsutøvelse, psykiske problemer og omsorgssvikt bedrer barnas muligheter og oppvekstbetingelser. Det er derfor ingen entydig sammenheng mellom barns sårbarhet og håndtering og flytting. I neste avsnitt går jeg over til å se på endringer og hva som fører til endringer i familierelasjonene ved skilsmisse.

7.

Hvordan kan endringene i barn-/foreldrerelasjonen som skilsmissen fører til påvirke barns sårbarhet og utvikling?

INNLEDNING

Når foreldrene skilles, skjer det forandringer i barnets familierelasjoner. Ofte svekkes relasjonene mellom barn og foreldre og noen ganger fører det til tap av kontakten mellom barn og en av foreldrene. Det å tape den daglige kontakten med en av foreldrene, vanligvis far, ansees som en av de mest negative følgene ved samlivsbrudd. Vi vet at for mange barn opplever dette. Når foreldrene skilles, endres både relasjonen til sambo- og samværsforelderen. Det skjer også endring i relasjoner mellom søsken, til besteforeldre og andre familiemedlemmer ved skilsmisse. Samtidig må mange barn utvikle nye relasjoner til steforeldre, stesøsken og til andre nye personer.

I dette kapitlet undersøker jeg bare barn-/foreldrerelasjonen og spør om hvordan endringer i disse relasjonene påvirker barnas sårbarhet og håndtering. Jeg redegjør for barnas fortellinger og diskuterer barnas endrede relasjoner til foreldrene. Resultater fra McLanahan og Sandefur (1994) viser at en stor del av forskjellen mellom barn som vokser opp med begge foreldre og de som i hele eller deler av oppveksten lever med bare en forelder, er at det er lettere å få en negativ utvikling når relasjonen til en av dem minsker eller blir borte.

Disse resultatene gjør at jeg har valgt å fokusere på betydningen av barn-/foreldrerelasjonen. Jeg ønsker å undersøke hvorfor og hvordan barn-/foreldrerelasjoner endres og om endrede og svekkede relasjoner kan forklare hvorfor noen barns sårbarhet utfordres mer enn hos andre barn. Min innfallsvinkel er i hovedsak begrunnet i psykologisk teori. Foreldrenes betydning som omsorgspersoner og rollemodeller tillegges stor vekt i barns utvikling og sosialisering. Relasjonen mellom barn og foreldre er sentral for barnets vekst og utvikling av en positiv identitet.

Skilsmissen fører til at ektefellerelasjonen oppheves, samtidig som foreldrerollen består. Denne endringen oppleves av mange foreldre som en stor utfordring. Tidligere forskning viser også at endring og svekkelse i barn-/foreldrerelasjoner er nært knyttet til kvaliteten på foreldresamarbeidet. Kvalitet på foreldresamarbeidet tillegges stor vekt som forklaringsvariabel for hvordan det går med barna etter skilsmissen.

Innledningsvis vil jeg redegjøre for hva forskningen sier om betydningen av relasjonen mellom barn og foreldre og hvorfor barn-/foreldrerelasjonen er viktig i barns utvikling.

Videre vil jeg redegjøre for funnene i vår spørreskjemaundersøkelse. I spørreskjemaundersøkelsen er det foreldrenes vurdering av barn-/foreldrerelasjonen og betydningen for barnas utvikling som presenteres, og disse vil danne utgangspunkt for min videre analyse av barnas fortellinger om sitt forhold til mor og far. I første rekke har jeg tatt utgangspunkt i hva barna sier, men jeg bruker også informasjonen fra foreldrene når det er nødvendig for å utfylle bildet. Deretter drøftes mine funn i lys av teori og tidligere undersøkelser.

Analysen er todelt. Først vil jeg fokusere på endring i tid og hvilken betydning den har for barn-/foreldrerelasjonen. Jeg diskuterer om det er mangel på tid som fører til svekkede barn-/foreldrerelasjoner. I media kan det se ut som om at bare det blir mer tid med far eller en 50/50-fordeling, så løses alle problemer. Deretter analyseres relasjonene med fokus på kvalitet. Her diskuterer jeg hva som i særlig grad er avgjørende for at relasjonen endres og svekkes. Jeg drøfter om foreldre som svikter og om manglende foreldresamarbeid kan forklare kvalitative endringer i barn-/foreldrerelasjonen, og hvordan disse forholdene kan påvirke barnas sårbarhet og håndtering.

HVORFOR ER BARN-/FORELDRERELASJONER VIKTIGE FOR BARN?

Alle mennesker har et ønske om å inngå i relasjoner med andre for å oppnå nærhet, omsorg og for å være en del av et sosialt nettverk. Relasjoner til andre mennesker er viktig for å kunne oppleve å bli elsket og få bekreftet at man er betydningsfull for andre. Barn ønsker spesielt sterkt å bli sett og elsket av sine foreldre.

En god relasjon mellom barn og foreldre er viktig for utvikling av barnets identitet, personlige vekst og selvfølelse. Relasjonen og samspillet mellom barnet og foreldrene er i utviklingspsykologien sett på som barnets viktigste

utviklingsressurs ved siden av barnets egen livskraft. Det er gjennom denne relasjonen barnets forutsetninger realiseres ved at foreldrene legger grunnlaget for trygghet og velferd som i stor grad preger utvikling av identitet (Hafstad og Øvreide 1998). Betydningen av relasjonen mellom barn og foreldre understrekes i mange ulike psykologiske fagtradisjoner. Innenfor et psykodynamisk utviklingsperspektiv legges det vekt på at barnet møter omverdenen ut fra sine tidligere relasjonserfaringer og at omverdenen vil bekrefte barn ut fra disse. Jeg vil ved hjelp av begreper som *behov* (Maslow 1968), *tilknytning* (Bowlby 1969) og *anerkjennelse* (Schibby 1988) forsøke å beskrive innholdet i barn-/foreldrerelasjonen og undersøke om barns behov blir dekket og om de får den tilknytningen og anerkjennelsen de trenger.

Martinsen (1989) hevder at omsorg er et relasjonelt begrep og at det derfor per definisjon forutsetter avhengighet på ulike plan. Omsorg betinger i seg selv en relasjon til andre mennesker for å kunne utøves. Omsorg er primært og helt grunnleggende for barn og unges utvikling generelt, og for god livskvalitet i alle utviklingsfaser. Derfor er omsorg den viktigste ingrediensen i barn-/foreldreforholdet og helt sentralt i menneskets utvikling. Dersom barn ikke oppnår gode relasjoner eller emosjonelle tilknytningsbånd til sine foreldre, utfordres barnas sårbarhet og setter deres utvikling i fare. Barnets relative trygghet og utvikling bestemmes derfor i stor grad av kvaliteten på disse relasjonene. Å undersøke om barna får den omsorgen de trenger, blir derfor sentralt.

Haavind (1987) har utviklet et relasjonsbegrep hvor dagliglivet og familien er den sentrale konteksten. I et sosialt perspektiv knyttes barns utvikling til konteksten barnet lever i. Hun ser barns utvikling som en sosiokulturell utviklingsprosess, hvor den kulturelle organiseringen av omgivelsene skaper muligheter og begrensninger for barnet. Kjernen i private relasjoner, og spesielt i relasjonen mellom foreldre og barn, er preget av gjensidighet og forpliktelse. Som et subjekt til subjektforhold inneholder relasjoner mellom barn og foreldre også en handlingsdimensjon som kan beskrives som daglige omsorgshandlinger og samspill. Det er gjennom den daglige kontakten med foreldrene at det følelsesmessige forholdet og relasjonene mellom barna og foreldre skapes og leves ut. Jeg spør om barna får en god nok følelsesmessig støtte og om relasjonen er preget av *gjensidighet* og *forpliktelse*.

Chase-Landsdale og Hetherington (1990) hevder at ansvarsfølelse og forpliktelse viser seg å være sterkt i forholdet mellom foreldre og barn og at

det skyldes de sosiale relasjonene som utvikles gjennom å ha omsorg for og å oppdra barn. Men foreldreansvaret gir også foreldrene makt i relasjonen til barnet, fordi utøvelsen av foreldreskap er forankret i en sosial rolle. Både regler og tradisjoner i samfunnet bidrar slik sett til å understøtte og vektlegge ansvaret for og betydningen av relasjonene mellom foreldre og barn. Forfatterne (ibid) legger vekt på at barn trenger *følelsmessig støtte, struktur og forutsigbarhet* for å takle situasjonen etter samlivsbrudd. Jeg vil undersøke om barnas hverdag er preget av struktur som regelmessighet, orden, grenser og forutsigbarhet, noe som trengs for å utvikle gode relasjoner.

Med bakgrunn i teoriene referert ovenfor vil jeg diskutere hvorvidt mangelen på gode relasjoner og oppvekstvilkår kan forklare at noen barn fortsatt sliter med å håndtere situasjonen.

HVA FORSKNING SIER OM BETYDNINGEN AV RELASJONEN MELLOM BARN OG FORELDRE

I alle vestlige land er det slik at når en familie gjennomgår en skilsmisse, vil en eller begge foreldrene flytte til et nytt hushold. Studier fra hele den vestlige verden viser at barna i de fleste tilfeller blir boende hos mor. I cirka ti til tolv av tilfellene vil barna bo fast hos mor og besøke far. I noen andre tilfeller bor barna halvparten av tiden hos hver av foreldrene. Barnekullet kan også deles slik at for eksempel ett eller flere barn bor hos mor, de andre hos far. Når barna har kontakt med begge foreldrene, betrakter de ofte familien som en tokjernefamilie (Ahrns 1995, Moxnes 1990). Når de fleste barn blir boende hos mor, er det i hovedsak et resultat av at mødrene i de fleste tilfellene fortsatt er den av foreldrene som hadde hovedomsorgen for barna da foreldrene bodde sammen (Andenæs og Haavind 1993, Moxnes og Haugen 1998).

Det er vanlig å anta at barn har et rimelig likt og et nært forhold til begge foreldrene før samlivsbruddet. Slik er det naturligvis ikke i alle tilfeller. Som et resultat av det tradisjonelle kjønnsrollemønsteret ser mange barn fortsatt langt mindre til far enn mor. Fordi det er en sammenheng mellom kvalitet og kvantitet, har derfor mange barn et nærere forhold til mor enn til far. Men uansett likheter og forskjeller vil samlivsbruddet påvirke og endre familierelasjonene. Hvis vi på tross av dette antar at barna før samlivsbruddet hadde et nært forhold til foreldrene og daglig kontakt med begge, er det åpenbart at barnas forutsetninger for å opprettholde og videreutvikle relasjonene endres, i alle fall når det gjelder tid.

Når forskjeller mellom barn som har opplevd skilsmisse og barn som lever sammen med gifte foreldre skal forklares, er det vanlig å hevde at blant de viktigste faktorene er endring i relasjonen mellom barn og foreldre og foreldrene imellom (Hetherington og Kelly 2002, Thompson og Amato 1999, Emery 1999, McLanahan og Sandefur 1994). Endringene i relasjonene er både av kvalitativ og kvantitativ karakter. De kan være både positive og negative, som for eksempel god eller dårlig relasjon og tid sammen med foreldre. Dette er naturligvis utgangspunktet for at jeg vil studere disse relasjonene.

Når det gjelder endring av kvalitativ karakter viser det seg at noen samboforeldre, som oftest mor, ikke klarer den daglige omsorgen godt nok, fordi de selv sliter med virkninger av samlivsbruddet og det går da utover barna (Hetherington og Kelly 2002, Øberg og Øberg 2002). Mange samværsforeldre, som regel fedre, blir distanserte, og de relasjonelle båndene til barna svekkes. Dette bildet er imidlertid ikke entydig. Det finnes også foreldre som opplever tiden etter en separasjon som en lettelse og som en positiv tid og som slik får mer overskudd til barna. Moxnes m.fl. (1999) viser at det kan utvikle seg bedre og sterkere relasjoner mellom barnet og den forelderen som har den daglige omsorgen. Også andre undersøkelser finner at samboforeldre, i de fleste tilfeller enslige mødre, utviklet en mer fortrolig og demokratisk relasjon til sine barn etter skilsmissen (Amato 1993, Hetherington og Arasteh 1988, Thompson og Amato 1999, Hetherington og Kelly 2002, Emery 1999). Disse relasjonene kan utvikle seg til nære relasjoner eller til vennskap, noe som ville vært vanskelig hvis foreldrene fortsatt var gift (Amato & Booth 1996, Chasmore 1985, Arditti 1999).

Den mest umiddelbare endringen for barn når foreldrene skilles, er det daglige fysiske fraværet til en av foreldrene. I de fleste tilfeller gjelder dette fravær av far. Det er gjort flere større kvantitative undersøkelser i USA hvor en har prøvd å finne om det er noen sammenheng mellom omfanget av samvær og barnas atferd. Hittil har en ikke kunnet bekrefte en slik sammenheng (Furstenberg, Morgan og Allison 1987, McLanahan og Sandefur 1994). I vår spørreskjemaundersøkelse (Moxnes m.fl. 1999) fant vi heller ingen sammenheng mellom omfanget av samværet, altså tid, og virkningene av skilsmissen for barna. Dette indikerer at tid sammen ikke er den avgjørende faktoren. Imidlertid finnes andre og mindre intervjuundersøkelser som viser at omfanget av kontakten med samværsforeldre vanligvis er av stor betydning for barna (Hetherington og Arasteh 1988, Ahrons og Rodgers 1987, Jevne 1998, Moxnes 1990, Öberg og Öberg 1987, Seltzer 1991).

Andre undersøkelser (Wallerstein og Kelly 1980, Jensen og Clausen 1997b, Moxnes m. fl. 1999) viser for øvrig hvordan stor geografisk avstand mellom far og barn påvirker samværet negativt. Nærliggende forklaringer kan være at stor geografisk avstand reduserer tid til samvær, slik at det blir for lite samvær eller at samværet er dårlig når de er sammen.

Forskningen gir altså ikke noe entydig bilde av hvor stor betydning omfanget og kvaliteten på samværet har for hvordan det går med barna etter skilsmissen. Barn-/foreldrerelasjonen kan både styrkes og svekkes etter skilsmissen, og dette er ikke nødvendigvis avhengig av hvor mye tid barna tilbringer sammen med sine respektive foreldre. Samtidig vet vi at sterelasjoner og nye barn (halvsøsken) også påvirker barn-/foreldrerelasjonen i ulik grad.

Når det gjelder hypotesen om foreldresamarbeid er bildet mer entydig. Graden av samarbeid mellom foreldrene er avgjørende for barns utvikling etter skilsmisse (Moxnes 1990, Moxnes m.fl. 1999, 2000). Forholdet etter skilsmissen består primært av samarbeidet om barna og bør bygge på at foreldrene fortsetter å være foreldre og å ha felles foreldreskap. Dersom foreldrene ikke kommer fram til et rimelig samarbeidsforhold vil mange barn bli preget av konfliktene foreldrene imellom, og deres sårbarhet kommer til uttrykk som tristhet, sinne og maktesløshet (Nissen 1984,1987, Ahrons 1987, 995, Furstenberg og Cherlin 1991, Tjersland 1992, Emery 1999, Moxnes, 1987,1990,2003, Moxnes m.fl. 1999, Moxnes og Winge 2000, Wallerstein og Blakeslee 2000, Hetherington og Kelly 2002, Størksen 2005). Disse undersøkelsene konkluderer med at hvis foreldrene klarer å samarbeide på en konstruktiv måte, hjelper dette barnet med å få en stabil og håndterbar livssituasjon.

Ahrons (1995) og Moxnes (1990) har sterkt framhevet foreldresamarbeid som grunnlaget for hva som er til barnas beste ved skilsmisse. De sier det er to forhold som har stor betydning for barn av skilte foreldre. Det ene er at barna får beholde kontakten med familiemedlemmer som tidligere har vært viktige for dem. Det andre er verdien av at foreldrene støtter hverandre og samarbeider og at barnets beste er satt i sentrum. Disse forholdene hevder de kan være avgjørende for hvorvidt barna blir skadelidende eller ikke ved samlivsbrudd.

Flere tidligere undersøkelser har vist at foreldrekonflikter er svært belastende for barna, særlig hvis de blir dratt inn i konfliktene og derfor er kommet i lojalitetskonflikter (Gähler 1998, Nissen 1987, Tjersland 1992,

Moxnes 1990). Hetherington og Stanley Hagan (1997) henviser til flere undersøkelser som viser at familier der det er store konflikter mellom foreldrene, kan kontakten med den forelderen som har flyttet ut av familien ha negativ effekt på barna dersom foreldrenes konflikter spilles ut i full åpenhet. Moxnes (2003) hevder at konflikter mellom foreldrene kanskje er det mest skadelige for barn-/foreldrerelasjonen:

«Det er stor enighet blant forskere om at store konflikter og fiendskap mellom foreldre er noe av det verste barn kan bli utsatt for, og at det er ekstra ille hvis fiendskapet varer over tid og blir det viktigste kjennetegnet ved foreldrenes relasjon.» (2003:78).

Ifølge undersøkelsene til Emery (1982) og Heteringthon (1982) gir stadige og intense konflikter tydelige utslag i dårlige psykologiske levekår både hos barn i kjernefamilier og i skilte familier. Dette var særlig tilfelle når foreldrene involverte barna i deres innbyrdes konflikter, hvis de ble utspurt om den andre forelderen, ble brukt til å viderebringe meddelelser eller når deres lojalitet ble satt på prøve. De finner at dette kunne fremkalle en situasjon hvor barnet følte at det måtte skjule sine følelser for den andre forelderen. Dess mer barn på denne måten ble involvert i foreldrenes konflikter, dess mer vedvarende følelser som angst og depresjon fant man hos barna.

I analysene som følger vil jeg bruke resultatene fra tidligere forskning for å belyse og drøfte betydningen av relasjonen mellom barna og foreldrene og hvorfor noen barn viser en negativ utvikling. Innledningsvis vil jeg referere og diskutere resultatene fra vår spørreskjemaundersøkelse (Moxnes m.fl. 1999) og videre se på betydningen av endringer i relasjonene mellom barna og foreldrene i mitt utvalg.

HVA SPØRRESKJEMAUNDERSØKELSEN FORTELLER OM ENDRING AV BARN-/ FORELDRERELASJONEN

I spørreskjemaundersøkelsen (Moxnes m.fl. 1999) undersøkte vi hvilke virkninger foreldrene mente skilsmissen hadde hatt på barna. Med bakgrunn i forskningen referert ovenfor vil jeg fokusere på omfanget av samvær mellom barn og foreldre, relasjonelle endringer samt betydningen av foreldresamarbeid.

Som tidligere nevnt var samværet, eller kontakten, mellom foreldre og barn langt mer omfattende blant deltagere i spørreskjemaundersøkelsen enn i mitt lille utvalg. I spørreskjemaundersøkelsen bodde 76 prosent av barna fast hos mor, 12 prosent bor hos far, mens 10 prosent bor halve tiden hos

mor og halve tiden hos far. To prosent av barna bor ikke fast sammen med sine foreldre, fordi andre har overtatt den daglige omsorgen for dem.

Når vi i vår spørreskjemaundersøkelse (Moxnes m.fl. 1999) anvender barna som enhet for analysen, viser data at 38 prosent av barna har «vanlig samvær», 25 prosent har «utvidet samvær», 31 prosent mindre enn «vanlig samvær» og seks prosent hadde ikke noe samvær.

Dette er i samsvar med resultater fra Jensen og Clausens undersøkelse (1997a, 1997b). Samtidig viser våre funn en mer omfattende samværspraksis enn det som er funnet i andre nordiske undersøkelser (SSB 1996, Jensen og Moen 1991). Dette kan ha sammenheng med at alle foreldrene til barna i vårt utvalg hadde vært gift, som i undersøkelsene fra andre deler av den vestlige verden (McLanahan og Sandefur 1999, Pryor og Rodgers 2001). I SSB (1996) og Jensen og Moen (1991) inkluderte utvalget også barn av foreldre som aldri hadde bodd sammen eller hadde vært samboere, noe som kan forklare mindre hyppig samvær.

Vi fant som i flere lignende undersøkelser at den geografiske avstanden mellom foreldre-hjemmene var av stor betydning for barnas hyppighet av kontakt med samværsforeldrene. Foreldrene i spørreskjemaundersøkelsen hadde i de aller fleste tilfellene ikke flyttet langt fra hverandre. Nesten én tredjedel av barna kunne gå imellom sine foreldres hjem, og nesten tre fjerdedeler hadde maksimum en halv time i reisetid mellom de to husholdene. Vi fant at det var en klar sammenheng mellom geografisk avstand og mengden av samvær. Andelen med vanlig samvær eller mer synker med økt avstand mellom boligene. Tilsvarende fant vi at andelen med redusert samvær øker med økende avstand mellom boligene. Men geografisk avstand var ikke hele forklaringen. Det var flere tilfeller hvor samværsforelderen bodde i nabolaget, men hvor det var liten kontakt. Dataene fra spørreskjemaundersøkelsen indikerer at omfanget av samværet er stort, men de forteller selvfølgelig ikke noe om hvordan barna opplever kvaliteten på samværet. Dette kommer jeg tilbake til senere i dette kapitlet.

Vi undersøkte videre hvilke virkninger foreldrene mente skilsmissen hadde hatt på barna ved å stille følgende spørsmål: «*Hvordan tror du skilsmissen kan ha påvirket ditt/dine barn?*» Foreldrene kunne krysse av på et spørsmålsbatteri bestående av 16 påstander, 8 positive og 8 negative. Bare få av påstandene handlet om endring i relasjonen til foreldrene.

I tråd med flere av funnene referert ovenfor mente foreldrene i vår studie at

nesten halvparten av barna, 46 prosent, hadde utviklet et bedre forhold til dem selv. Det var i stor grad mødre og sambeforeldre som sa at relasjoner hadde utviklet seg til det bedre etter skilsmissen. Bare 10 prosent av foreldrene svarte at barna hadde utviklet et dårligere forhold til dem. 42 prosent av foreldrene mente at barna var blitt mer ansvarsbevisste, mens 4 prosent mente barna var blitt mindre ansvarsbevisste. Den negative endringen som ser ut til å være mest vanlig, er at barna tøyser grenser mer enn de gjorde før separasjonen. Foreldrene sier at 25 prosent av barna tøyser grenser mer, mens 20 prosent aksepterer grenser mer enn de gjorde tidligere. Våre data indikerer altså at skilsmissen i liten grad påvirket relasjonen mellom foreldre og barn i negativ retning. Dette er positive funn samtidig som det er nødvendig å innhente informasjon fra barna direkte for å ivareta deres ståsted. Dette kommer jeg tilbake til.

Også i vår undersøkelse (Moxnes m. fl. 1999) var foreldresamarbeidet et sentralt tema. 55 prosent av barna hadde foreldre som svarte at de var tilfreds med foreldresamarbeidet, mens 43 prosent av barna hadde foreldre som ikke var tilfreds med dette samarbeidet. Resultatet av våre analyser viste at samarbeid mellom foreldrene er av stor betydning for hvordan det går med barna:

«Barn med foreldre som er tilfreds med samarbeidet har i gjennomsnitt måtte tilpasse seg færre forandringer og har vist flere positive og færre negative endringer enn de som hadde foreldre som ikke var fornøyd med samarbeidet.» (Moxnes m.fl. 1999:93)

Dette viser at foreldresamarbeidet er en viktig inngang til å forstå endringer barna opplever ved skilsmisse, og det er viktig å undersøke hvordan barna opplever og forstår relasjonene mellom foreldrene. Vi fant at de barna som har foreldre som var fornøyd med samarbeidet oftere hadde et omfattende samvær, og barna hadde sjeldnere vist en negativ utvikling etter skilsmissen, i motsetning til de tilfellene hvor foreldresamarbeidet fungerte dårlig:

«Dårlig samarbeid mellom foreldrene øker risikoen for at barn skal ha lite samvær og tape kontakten med en av foreldrene, og at skilsmissen skal gi negativ utvikling for barna.» (Moxnes m.fl. 1999: 95)

For å forstå hva barna mener om endringene i barn-/foreldrerelasjonene i forbindelse med skilsmisse er det nødvendig å slippe barna til. Videre vil jeg derfor fokusere på hva barna i mitt uvalg selv mener om relasjonen til foreldrene og hvordan de opplever sin situasjon.

HVA BARN FORTELLER OM ENDRINGER I BARN-/FORELDRERELASJONEN

I de neste avsnittene vil jeg ha fokus på og benytte barnas fortellinger til å utdype hvordan tid sammen med foreldrene, geografisk avstand mellom foreldrehjemmene, kvaliteten i barn-/foreldrerelasjonene, foreldrenes problemer og foreldresamarbeidet kan ha betydning for hvordan barna har opplevd skilsmissen og tiden etterpå. Før jeg går inn på barnas historier, skal jeg gi en kort oversikt over omsorgs- og samværsordninger for barna i mitt utvalg, altså hvor mye tid de hadde med sine respektive foreldre.

Endringer i tid

I de siste årene har det vært en stor og fremdeles pågående debatt som pågår som handler om at fedre får altfor liten tid sammen med barna sine etter et samlivsbrudd. Som tidligere nevnt viser forskning at det ikke nødvendigvis er noen klar sammenheng her. Jeg vil derfor undersøke hvorvidt barna opplever at tid har betydning for relasjonen de har til foreldrene. Det er rimelig å anta at det skal en viss mengde tid til for å opprettholde en god relasjon. Det er også trolig at sterkt redusert tid med far og/eller mor sett i forhold til den gangen foreldrene levde sammen, vil gi en negativ utvikling av relasjonen. Samtidig er det grunn til å forvente at i de tilfellene det var en dårlig relasjon mellom barn og en eller begge foreldrene før eller under skilsmiseprosessen, så vil tiden sammen ofte reduseres.

Som tidligere nevnt bodde åtte barn hos mor og tre barn hos far, mens ett barn ikke bor sammen med noen av foreldrene, fordi barnevernet har overtatt omsorgen. Ingen av barna hadde delt omsorg og ingen hadde utvidet samvær. Åtte barn hadde redusert samvær. At barna har lite samvær er som forventet. Utvalget er spesielt, det ser en tydelig ved at barna det ble redegjort for av foreldrene i spørreskjemaundersøkelsen, gjennomsnittlig har langt mer omfattende samvær.

Ut i fra hva barna fortalte om samvær og tid med sine foreldre, har jeg for oversiktens skyld laget en tabell, som viser hvem barna bor sammen med og hvem barna har samvær med.

Tabell 1. Kvantitet

	<i>Redusert Tid</i>	<i>Lik Tid</i>	<i>Økt Tid</i>
Sambomor	3	5	
Sambofar			3
Samværsmor	4		
Samværsfar	8	1	
Sum	15	6	3

I denne tabellen har jeg også vurdert tiden de har med begge foreldrene og kategorisert den som henholdsvis; redusert tid, lik tid og økt tid. Vurderingen er gjort i forhold til hva barna forteller om hvor mye tid de hadde med foreldrene før bruddet og ved samværsordningen etter bruddet. Tabellen inneholder ingen informasjon om hvor mye tid barna er sammen med hver av foreldrene. Jeg anser det som unødvendig all den tid alle barna har lite tid med samværsforeldrene (tre har vanlig samvær, resten har redusert, lite eller ikke noe samvær).

Tid med samboforeldre

Som nevnt bodde åtte av tolv barn sammen med mor. Av historiene til ILSE (16), INGUNN (12) og INGEBJØRG (9) går det fram at de har fått redusert tid sammen med mor. Hovedforklaringen er at samlivsbruddet har ført til betydelige problemer for mors økonomi, noe som gjør at hun må arbeide langt mer enn før skilsmissen. Tre barn bor hos far, og de har fått økt tiden sammen med far etter skilsmissen. Den økte tiden skyldes at fedrene etter skilsmissen har fått og tatt et større ansvar for barna enn de hadde før samlivsbruddet.

Tid med samværsforeldre

Ni barn har samværsfedre. Jeg gjentar at tre barn har «vanlig samvær», og åtte har mindre enn «vanlig samvær». Åtte av barna har fått redusert tid med far etter skilsmissen, og dette gjelder også barnet som bor i fosterhjem. For ett barn har kontakten med far vært liten både før og etter skilsmissen, og jeg har valgt å kategorisere barnet under «lik tid». For tiden soner far en lengre fengselsstraff og barnet har møtt ham én gang. Fire av barna har samværs mødre. Disse har fått redusert tid med mor etter skilsmissen, og alle har mindre samvær enn «vanlig samvær».

HVORDAN OPPLEVER BARN DEN TIDEN DE HAR MED FORELDRENE?

Barna forteller om den tiden de har sammen med samboforeldrene og deretter om tiden sammen med samværsforeldrene. Jeg har delt inn på følgende måte: Først beskrives barna som ønsker mer tid sammen med foreldrene sine, så de som har det bra som det er og til slutt barna som ønsker mindre tid.

Tiden sammen med samboforeldrene

De fleste barna føler de har nok tid sammen med samboforeldrene. Som tidligere nevnt er dette naturlig i og med at de fremdeles har den daglige kontakten. GISKE (17) bor sammen med mor og kan være eksempel på de barna som er fornøyd med den tiden de har med samboforelderen. Han har en fleksibel samværsordning med far, men han har mindre enn vanlig samvær. Han synes denne avtalen fungerer greit og er fornøyd med den ordningen de har kommet fram til. Giske har derfor mye tid sammen med moren sin, og han synes at de har det bra sammen. Giske forteller:

«Vi finner bestandig løsninger hvis det er noen problemer, så ... så løser vi det.»

Noen få barn JARLE (8), CHRISTOFFER (14) og CATHRINE (12) har fått vesentlig mer tid med samboforeldrene. De gir klart uttrykk for at det har vært en vesentlig forbedring av forholdet. Søsknene Christoffer og Cathrine har fått mer tid med far etter at han fikk omsorgen for dem. Den økte tiden med far kan sammen med hans positive endring av livsstil og avsluttede alkoholmisbruk forklare hvorfor relasjonen mellom barna og far er blitt bedre.

Jeg vurderer at ni av barna mener at den tiden de har sammen med samboforeldrene er bra som den er. Barna er fornøyd med tiden de har sammen med samboforeldrene, de treffer foreldrene sine daglig, spiser middag sammen og gjør ting sammen på fritiden.

For noen barn har likevel tiden sammen med samboforeldrene blitt redusert som følge av skilsmissen. Tre av barna i mitt utvalg kan eksemplifisere dette: Søsknene ILSE (16), INGEBJØRG (12) og INGUNN (9) ønsker seg mer tid sammen med mor, selv om de har mindre enn vanlig samvær sammen med far. Ingebjørg svarer slik på spørsmålet om hva som endret seg etter at foreldrene ble skilt:

«Vi har fått dårligere råd og vi måtte flytte. Og så må mamma jobbe nesten hele tiden. Jeg skulle ønske at mamma ikke jobbet så mye.»

Ilse ønsker også at mor skulle være mer til stede sammen med henne og søstrene og gjøre ting sammen, slik som de gjorde mer av før samlivsbruddet. Hun forteller hva hun setter pris på å gjøre sammen med mor:
«Jeg liker når vi modellerer leire, når vi lager familiemiddag eller når vi er på hytta sammen.»

Selv om de bor sammen med mor, opplever Ilse, Ingebjørg og Ingunn at moren er lite tilgjengelig fordi hun jobber mye og at hun er sliten når hun kommer hjem. De tre barna har fått redusert tiden med sin sambomor og har fått en dårligere relasjon til mor. Når mulighetene til daglige omsorgshandlinger og samspill begrenses, reduseres det følelsesmessige rommet hvor forholdet mellom barn og foreldre skapes og leves ut (Haavind 1987). Den reduserte tiden Ilse, Ingunn og Ingebjørg har med mor kan derfor være en innfallsvinkel til å forklare hvorfor barna har fått en dårligere relasjon til henne. Av de tolv barna mener jeg at det bare er disse tre barna som sier noe som kan tolkes i retning av at de ønsker seg mer tid sammen med samboforelderen.

Ingen av barna i mitt utvalg uttrykte at de ønsket seg mindre tid sammen med sambofor-eldrene. De var enten fornøyd med omfanget av tid de hadde sammen eller ønsket seg mer. Når det gjelder tid sammen med samværsforeldre var bildet mer nyansert.

Tiden sammen med samværsforeldrene

Er det slik at barna savner far eller mor som de ikke lenger bor sammen med og at de ønsker mer tid sammen samværsforeldrene?

Når det gjelder tid sammen med samværsforeldre er det større variasjoner blant barna i mitt utvalg. Av de tolv barna jeg intervjuet, er det fem som uttrykker at de ønsker mer tid sammen med samværsforeldrene, seks barn gir uttrykk for at de har nok tid til samvær, et barn ønsker mindre tid og et barn vil helst ikke tilbringe tid sammen med samværsforelderen.

ILSE (16) ser far sjelden og hun opplever at hun ikke kjenner ham så godt lenger. Hun så lite til far før samlivsbruddet også, men da var årsaken at han arbeidet langt borte. Ilse visste at det var nødvendig at far bodde langt borte det meste av året og derfor aksepterte hun det. Selv om hun den gang til tider savnet far, var hun verken sint eller kritisk til ham av den grunn. Ilse hadde for seg selv og andre en akseptabel forklaring på hvorfor far var borte. Grunnen til at Ilse har liten kontakt i dag er på sett og vis den samme, han bor og arbeider langt borte, likevel er relasjonen dramatisk endret. Ilse

uttrykker sin sårbarhet når hun sier at far har sviktet henne, og at det ikke finnes noen akseptabel forklaring på hvorfor det er slik som det er. Nettopp fordi Ilse ikke kan forstå hvorfor det er slik, blir situasjonen vanskelig å håndtere. Samtidig sier hun at hun gjerne skulle sett mer til far. Ilse sier: *«Det hadde jo vært fint hvis pappa hadde fått seg jobb her i Trondheim, da. Så kunne jeg fått sett mer til ham.»*

I Iلسes tilfelle er det, som vi skal se senere, ikke tap av tid som er forklaringen på dårlig relasjon, men kvaliteten på relasjonen.

Søsknene CHRISTOFFER (14) og CATHRINE (12) illustrerer det mange barn sier, nemlig at de er fornøyd med den tiden de har sammen med samværsforeldrene. De ser sin mor annenhver helg og ønsker ikke mer tid sammen med henne. Den første tiden etter at Christoffer flyttet til faren, besøkte han ikke moren i det hele tatt. Han forteller: *«Jeg orket ikke»* og *«jeg måtte ha en pause»*. Christoffers avvisning av mor og reduserte samvær kan forklares med at mor drakk mye og levde et turbulent liv etter samlivsbruddet samt den lange reiseavstanden mellom fars og mors bosteder. Christoffer mislikte også mors samboer sterkt, og tiden de hadde sammen var preget av konflikter og uro. Fortsatt vil han ikke ha mer tid sammen med mor, fordi han ikke stoler på at hun har sluttet å drikke.

Noen barn ser sin far sjelden og få dager i året. Er det mangel på tid som kan forklare den dårlige relasjonen til samværsforeldre? Nei, som vi har sett av det ovenfor handler det for det første i langt større grad om kvaliteten på relasjonen. For det andre betyr ikke alltid lite tid at relasjonen er dårlig. DAVID (11) sin kontakt med far kan være et eksempel på at lite tid ikke behøver å være negativt. Når faren til David, som bor i utlandet, er hjemme i Norge, tilbringer de mye tid sammen, og min forståelse er at relasjonen mellom dem er god. Selv om tiden er begrenset, er den trolig tilstrekkelig for at kontakten og relasjonen kan holdes ved like. Når barna i utvalget kan forklare at tiden med samværsforeldrene er redusert og mer uregelmessig på grunn av stor geografisk avstand, tolker jeg utsagnene som sosialt akseptable forklaringer knyttet til ytre omstendigheter. Det samme finner Dahlhaug (2002) i sin undersøkelse, og det er også i tråd med våre funn i spørreskjemaundersøkelsen (Moxnes m.fl. 1999). Dette indikerer at tid eller stor geografisk avstand ikke nødvendigvis påvirker relasjonen negativt.

Til tross for at skilsmissen har ført til redusert tid sammen med foreldrene for flere barn, er det ikke alle barn som ønsker mer tid, noen ønsker mindre tid sammen foreldrene sine. Historien til FIONA (15) kan være et illus-

trerende eksempel. Hun ble utsatt for seksuelle overgrep av sin far, og overgrepene ble anmeldt til politiet. Barnevernet plasserte Fiona omgående i et beredskapshjem, og saken medførte at foreldrene flyttet fra hverandre. Foreldrene mistet omsorgen for Fiona, og hun ble flyttet til et fosterhjem. Det gikk lang tid før Fiona besøkte sin far etter at de seksuelle overgrepene var avslørt. Mitt inntrykk er at hun i dag ikke ønsker mer kontakt med far, noe som kan forklares med relasjonens karakter. HOVE (10) ønsker også mindre tid med samværsfar, fordi han tidligere har vært voldelig og Hove mistrives hjemme hos far. Hove uttrykker med andre ord sin sårbarhet og håndtering når han beskytter seg selv ved å avvise og redusere kontakten med far.

Er det fordi det er stor geografisk avstand at barna har lite tid med samværsforeldrene? For fire av barna ser det ut til at lang reiseavstand kan ha betydning. Et eksempel er Christoffer og Cathrine, som ser sin mor annenhver helg. De bruker over to timer hver vei når de besøker mor. Dette illustrerer hvordan lang reiseavstand mellom mors og fars bosteder kan være en del av forklaringen på det reduserte samværet.

For majoriteten av barna ser det imidlertid ut til at geografisk avstand har mindre betydning. GISKE (17) kan være eksempel på barn som opplever lite tid med far, selv om de bor relativt nært hverandre. I dag bor Giske et par kilometer fra sin samværsfar, men de har mindre kontakt nå enn da Giske var yngre. Giske har gradvis redusert sine besøk hos far, og besøkene er korte og sporadiske. Fars leilighet er liten og kan delvis forklare de korte besøkene. De siste årene har Giske heller ikke hatt egen seng hos far, noe som kan forklare at tiden ytterligere er redusert. Det er ikke lenger så attraktivt for Giske å overnatte hos far, da han ikke har eget rom og ikke egen seng. Giske føler at han blir mer en gjest og at det er en belastning for faren at han overnatter der. En annen grunn kan være at han vil være sammen med kameratene sine i mors nærmiljø. Giske er ungdom, også andre undersøkelser viser at ungdom reduserer tiden med samværsforeldrene, fordi de er opptatt med venner i egen fritid (Koch-Nielsen og Transgaard 1987, Jensen og Clausen 1997b, Öberg og Öberg 1987).

De fleste barna har naturlig nok mistet mye tid sammen med samværsforeldrene etter skilsmissen. Av de tolv barna mener jeg seks barn ønsker seg mer tid med samværsforeldrene. Barnas ønsker om mer tid sammen med samværsforelder er knyttet til ønsket om å bli bedre kjent med forelder og å utvikle relasjonen i positiv retning.

Jeg tolker at fem barn sier at de synes de har nok tid sammen med samværsforelderen. At de ikke ønsker mer tid sammen med foreldrene kan forklares med foreldrenes alkoholmisbruk, psykiske problemer og lav prioritering av barna når de er på besøk.

To barn ønsker mindre tid med samværsforeldrene. De har opprettholdt en negativ relasjon til samværsforeldrene som skyldes mishandling.

Mye tid er ikke nødvendigvis positivt, men det kommer an på hvordan relasjonen har vært før skilsmissen. I de tilfellene det var gode relasjoner, vil barna gjerne ha mye tid. Der det var dårlige relasjoner og i noen tilfeller omsorgssvikt, vil barna ha minst mulig tid sammen med denne forelderen fordi det er en belastning for barna. Lite tid er ikke hovedgrunnen til dårlige relasjoner. Oftere er det omvendt, at dårlige relasjoner fører til lite tid. For å forklare hvorfor noen barn viser en negativ utvikling blir det derfor nødvendig å se på flere forhold som kan påvirke barnets utvikling. I det følgende vil jeg å se på hvorfor, når og i hvilken grad det har vært kvalitative endringer i barn-/foreldrerelasjonen.

Som vist i eksemplene over er tid en dimensjon som må sees i sammenheng med kvaliteten på barn-/foreldrerelasjonen. Barn kan ha liten kontakt og være fornøyd med dette, fordi kvaliteten på relasjonen til forelderen er så dårlig at tiden de tilbringer sammen er mer en belastning enn en glede. På den andre siden kan barna treffe sine foreldre lite, for eksempel de som bor i en annen by, men likevel føle at de har en god relasjon og at tiden de tilbringer sammen oppleves positivt. For å forstå mer av denne kompleksiteten er det nødvendig å se nærmere på kvaliteten av barn-/foreldrerelasjonen. I det kommende beskriver jeg hvordan barna opplevde kvaliteten på relasjonen til sine foreldre og hva de la vekt på i sine fortellinger.

KVALITATIVE ENDRINGER I BARN-/FORELDRERELASJONEN

Her vil jeg fokusere på hva slags relasjon barna har til foreldrene. Jeg snakket med barna om deres nære, forpliktende og gjensidige relasjoner til sine foreldre og om de følte at de fikk den omsorgen, følelsesmessige støtten og anerkjennelsen de hadde behov for. For å gjøre materialet mer oversiktlig har jeg kategorisert endringene i barn-/foreldrerelasjonene som *god*, *opprettholdt* og *dårlig* før og etter skilsmissen. Begrepene god og dårlig er normative begrep som ikke ivaretar nyansene i relasjonene, men de bidrar til å sortere materialet ut fra barnas egne fortellinger og vurderinger. Min inten-

sjon er å poengtere relasjonenes kvalitet og retning på endring, før jeg går nærmere inn på barnas egne historier.

Jeg minner om at åtte av tolv barn bor sammen med mor. Fire barn har fått en dårligere relasjon til sambomor. Tre barn har opprettholdt en god relasjon til mor. Ett barn har opprettholdt sin dårlige relasjon til sambomor. To barn har fått en god relasjon til sambofar etter skilsmissen, som de hadde en dårlig relasjon til før skilsmissen. Ett barn har opprettholdt en god relasjon til sambofar. Ett barn bor i fosterhjem.

Tabell 2. Kvalitet

	Før		Etter		Endring i relasjonen
	God	Dårlig	God	Dårlig	
Sambomor	3		3		Ingen
	4			4	Negativ
		1		1	Ingen
Sambofar	1		1		Ingen
		2	2		Positiv
Samværsmor		4		4	Ingen
Samværsfar	1		1		Ingen
	4			4	Negativ
		4		4	Ingen
Sum	13	11	7	17	

Som nevnt før har barna 13 samværsforeldre og ni barn har samværsfedre. Fire barn har fått en dårligere relasjon til far. Ett barn har opprettholdt en god relasjon til far, mens fire barn har opprettholdt en dårlig relasjon til far. De fire barna som har samværs mødre fortalte alle at de hadde opprettholdt sin dårlige relasjon. Ingen barn sier at de har fått bedre forhold til samværsforelderen etter skilsmissen. I det følgende vil jeg analysere hva barna sier om kvalitative endringer i relasjonen til foreldrene.

HVORDAN BESKRIVER BARN FORHOLDET DE HAR TIL FORELDRENE?

Barna forteller om forholdet de har til samboforeldrene og deretter om forholdet de har til samværsforeldrene. Jeg har delt inn avsnittet i tre deler. Først vil jeg gi eksempler fra barnas historier om hva de forteller om å ha

en bra relasjon, deretter de som har fått en bedre relasjon og til slutt de som har en dårlig relasjon.

Relasjonen til samboforeldrene

Hva sier barna om forholdet til samboforelderen? Seks barn sier at de har et godt forhold til forelderen de bor sammen med. To av disse barna sier at de har fått en bedre relasjon til samboforelderen. Fem barn sier at de har en dårlig relasjon til samboforelderen, og for fire av barna har relasjonen endret seg fra god til dårlig. Ett barn bor i fosterhjem.

DAVID (11) kan være eksempel på barna, som bor sammen med mødrene og som har en god relasjon til samboforelderen. Han svarer slik på spørsmålet om hvordan forholdet mellom ham og mor er:

«Nei, det er nå bra det.»

«Hvis du skulle beskrive moren din, hvordan synes du hun er?»

«Hun er grei. Det er nå ikke så ofte jeg er hjemme, jeg er mest borte jeg, da. Men når jeg er hjemme, så er hun ganske grei, da.»

David og mor lever tett på hverandre, og han er flink til å hjelpe til med å passe lillesøsteren sin og til å gjøre oppgaver hjemme. Det virker som om David og mor bestandig har hatt et nært og godt forhold til hverandre. Kjennetegnet på relasjonen mellom barn og foreldre som har en bra relasjon, er gjensidighet og forpliktelse (Haavind 1987). Barna har fått omsorg og trygghet i oppveksten (Martinsen 1989) og nødvendig struktur og forutsigbarhet (Chase-Landsdale og Hetherington 1990) i hverdagen. Også andre undersøkelser (Amato 1993, Hetherington og Araseth 1988, Thompson og Amato 1999, Moxnes m.fl 1999), viser at de fleste barna har en god relasjon til den forelderen de bor sammen med.

Mens David illustrerer god barn-/foreldrerelasjon, er Christoffer og Cathrine eksempler på barn som gradvis har fått et godt forhold til sin samboforelder etter skilsmissen.

For CHRISTOFFER (14) og CATHRINE (12) har relasjonen til far blitt bedre, og den har endret seg fra dårlig til god etter skilsmissen. Far hadde etter skilsmissen bosatt seg i bygda han vokste opp i og ønsket at barna skulle flytte til ham. Via barna og tidligere naboer fikk han vite om de turbulente og uholdbare forholdene barna levde under og at de ønsket å flytte til ham. Mor ville ikke at barna skulle flytte, og kommunikasjonen og samarbeidet mellom foreldrene var konfliktfylt og fungerte svært dårlig. Christoffer og foreldrene kom etter hvert fram til en avtale om at han kunne

bo der i fem måneder. Cathrine ønsket også å flytte til far. Hun forteller: *«Jeg hadde villet flytte en stund. Jeg likte ikke typen til mamma. Han drakk. Han var stygg. Jeg krangla med mamma mange ganger, så da mamma hadde sagt at jeg kunne flytte, så sa jeg at jeg ville flytte og så ble det mye bråk.»*

Etter en dramatisk episode hjemme hos mor grep barnevernet inn og besluttet at Cathrine også skulle bo hos far.

Med utgangspunkt i barnas historier er min vurdering at endringene i relasjonene mellom Christoffer, Cathrine og far i første rekke må tilskrives fars dramatiske og positive endringer i livsstil og opphør av konflikter med tidligere ektefelle. Ved tidspunktet for samlivsbruddet sluttet far å drikke, han endret atferd og flyttet tilbake til hjembygda. Ved blant annet å trekke veksler på slektens ressurser bedret han sine forutsetninger for å reetablere et godt forhold til barna, gi dem omsorg, tilknytning og et godt oppvekstmiljø. (Maslow 1968, Bowlby 1969, Haavind 1987). I tillegg til økt tid har fars valg og prioriteringer også påvirket kvaliteten på relasjonene til det bedre. Også Amato og Booth (1997), Ariditti (1999) og Moxnes m.fl. (1999), finner at det ofte utvikler seg gode relasjoner mellom barnet og samboforelderen etter skilsmissen. Forklaringen knyttes nettopp til fravær av konflikter og destruktive samhandlingsmønstre, at skilsmissen oppleves som en lettelse og gir nye handlingsrom for utvikling av nærmere relasjoner.

Christoffer og Cathrine har fått bedre barn-/farrelasjon, mens ILSE (16) er ett av de barna som har fått dårligere relasjoner til begge sine foreldre på grunn av skilsmissen. Hennes relasjon til mor er endret fra å være god til dårlig. Mor har også den daglige omsorgen for INGEBJØRG (12) og INGUNN (9). Når Ilse skal fortelle om hva som har vært den største forandringen for henne som følge av skilsmissen, legger hun vekt på hvordan forholdet til sambomor har endret seg: *«Mamma er helt annerledes, da.»*
«Hvordan da?»

«Ja, sånn psykisk sett er hun blitt en helt annen person. Hun er ustabil, fordi hun får sånn sammenbrudd og er i psykisk ubalanse.»

Ilse forteller at hun blir usikker og skremt av at mor har hatt flere sammenbrudd og at mor noen ganger drikker for mye og gjør dumme ting når hun blir full. Iلسes sårbarhet er knyttet til usikkerheten hun opplever, som gir henne mangel på nødvendig trygghet og forutsigbarhet, som Hafstad og Øvereide (1998) og Chase-Landsdale og Hetherington (1990) vektlegger som viktig for gode relasjoner mellom barn og foreldre.

Ilse forteller også at mor en gang prøvde å ta livet sitt, noe som gjør at Ilse opplever usikkerhet og angst. Hun forteller:

«Onkelen min kom og møtte meg på Værnes og fortalte at mamma hadde vært på sykehus fordi hun hadde prøvd å ta livet av seg.»

«Hvordan reagerte du på det da?»

«Jeg ble jo litt sjokkert da ... , men ikke så veldig overrasket da?»

«Hvorfor ble du ikke så overrasket?»

«Nei, fordi hun like etter separasjonen sa en gang at hun skulle ta livet av seg og greier da...»

«Har du snakket med moren din om det?»

«Nei, ikke noe sånn spesielt. Eller hun satt jo og fortalte meg om det da, den dagen jeg kom hjem, faktisk. Ellers har det ikke vært noe snakk om det ...»

Når Ilse forteller, velger hun episoder hvor mor i liten grad evner å ta hånd om seg selv og gi sine barn den omsorgen de har behov for (Maslow 1986 og Martinsen 1989). At mor reagerer med å «*sette seg ned i badekaret og hylskrike ...*» eller at «*hvis det er noen ting, så får hun sammenbrudd*», kan være illustrerende eksempler. Ilse forteller at mor har «*prøvd å ta livet av seg*». Dette er en så skremmende handling, fordi den åpner for spekulasjoner om hva som skal skje med henne og søsknene dersom mor skulle lykkes. Trusselen om mors selvmordsforsøk som bakteppe kan forklare at Ilses relasjon til mor er preget av angst, manglende forutsigbarhet og utrygghet. Selvmord er også et så tabubelagt tema at det kan være vanskelig for Ilse å ta det opp med andre. Manglende støtte, forståelse og hjelp vil ytterligere forklare Ilses utrygghet og svekkelse av relasjonen (Martinsen 1989).

Ilse forteller videre hvordan mors atferd påvirker barnas hverdag:

«Ja, for ikke så veldig lenge siden hadde hun besøk av en mann som hun kjente, da. Og de satt jo for det første nede og diskuterte da, ganske høyt, så jeg våknet klokka halv tre på natta og var våken til klokka halv seks. Og så sovna jeg endelig, og da våknet jeg igjen klokka halv sju av at han satt og dundret grusomt i bordet og sang ... Og hun reagerte ikke på at vi lå og sov ... Jeg vil si at hun er blitt mer ustabil.»

«Ja.»

«Ustabil psykisk.»

«Psykisk, ja. Kan du være litt mer konkret på det?»

«Ja, hun blir ganske fort sur og ... hvis det er noen ting så får hun sammenbrudd.»

Når Ilse blir usikker og engstelig for hvilke reaksjoner hennes innspill kan utløse, kan det være vanskelig for Ilse å stille krav og synliggjøre egne behov

(Maslow 1969). Manglende respekt og anerkjennelse (Schibby 1988) og omsorg (Martinsen 1989) illustreres også når Ilse forteller om mors prioriteringer av tid og hvordan hennes sosiale liv kan forstyrre barnas nattesøvn. Til tross for gjesters høylytte festbråk, forteller Ilse at «hun reagerte ikke på at vi lå og sov». Mors atferd og manglende forutsigbarhet kan derfor bidra til å redusere mors tilgjengelighet i den tiden de har til rådighet. Også Chase-Landsdale og Hetherington (1990) og Haavind (1997) understreker dagliglivets kontekst og stabilitet som viktig for gode barn-/foreldrerelasjoner og at stor turbulens og uforutsigbarhet vil måtte virke negativt inn på relasjonen.

Når Ilse forteller, er det ellers lite, om noe i det hele tatt, som kan beskrive at Ilse og mor kan ha et fortrolig og nært forhold. Hun forteller ikke at de kan ha det fint sammen og heller ikke at de kan snakke og diskutere ting når Ilse har behov for det. Jeg tolker det som en manglende omsorg (Martinsen 1989) fra mors side og som svak tilknytning (Bowlby 1969) mellom Ilse og mor. Det er heller slik at Ilse må være samtalepartner og mors hjelper når mor har vanskelige perioder. Min forståelse er derfor at endringene i relasjonen innebærer mangel på gjensidighet og samspill og anerkjennelse av barns behov (Haavind 1987, Schibby 1988) og derfor blir svært vanskelige utfordringer å takle for Ilse.

På den ene siden kunne Ilses nye rolle gi en opplevelse av at hennes synspunkter blir verdsatt og at hun ble oppfattet som en likeverdig og voksen samtalepartner. Teoretisk sett kunne dette øke Ilses kontakt med mor, ved at hennes deltagelse og engasjement fungerer som en verdifull støtte for mor. Endringen i relasjonen kunne også innebære en opplevelse av større nærhet, fordi den kan minne om et venninneforhold. Men når Ilse forteller at mor er «blitt en helt annen person» og er «ustabil» og «i psykisk ubalanse», er det mer trolig at Ilse opplever mor med større distanse og som en «fremmed». Hennes møte med mor kan slik sett innebære en avstand, hvor forutsetninger for å forstå ikke lenger kan bygge på tidligere erfaringer om kontakt og anerkjennelse (Maslow 1969, Schibby 1988). Når mors fortvilelse og handlingslammelse tilbakevendende leveres ut foran øynene hennes, kan hun samtidig oppleve at hun i liten grad lykkes i å hjelpe mor. Relasjonen kan slik sett gi Ilse en opplevelse av manglende mestring og samspill.

Den tiden de har sammen synes derfor gjennomgående å være preget av mors problemer, noe som begrenser barnas muligheter til kontakt på egne premisser. Chase-Landsdale og Hetherington (1990) finner også at mange

samboforeldre, hvorav de fleste er mødre, ikke klarer den daglige omsorgen godt nok, fordi de selv sliter med virkningene av samlivsbruddet. Foreldrenes problemer reduserer tiden sammen med barna og derved muligheten for følelsesmessig støtte, struktur og forutsigbarhet som er nødvendig for å takle situasjonen etter samlivsbruddet. Min vurdering er derfor at barnas sårbarhet må relateres til svekkelse av relasjonen med mor, som har ført til et savn av en voksenperson som skal gi støtte og omsorg og være den som har ansvaret (Hafstad og Øvereide 1998).

Ilse, Ingebjørg og Ingunn må hjelpe hverandre og klare mer på egen hånd enn før skilsmissen. Samtidig er mor avhengig av hjelp og støtte fra barna, og spesielt fra Ilse som er eldst. Alle de tre barna får mange oppgaver og mye ansvar, og de to yngste søstrene er også veldig avhengige av Ilse. Ilse forteller om hvilke arbeidsoppgaver hun har:

«Jeg vekker Ingebjørg og Ingunn. Og så er det vel for det meste jeg som handler, men mamma handler når hun er hjemme. Jeg rydder rommet mitt, vasker klærne mine og passer søstrene mine når mamma har kveldsvakt og nattevakt.»

Ilse forteller om økt ansvar for praktiske gjøremål i huset som innkjøp, matlaging og renhold. I tillegg har hun utstrakt ansvar for sine to yngre søsken i forhold til skolearbeid, leggetider og omsorg generelt. Mors ros og oppmuntring er imidlertid fraværende i Ilses fortellinger. Når hun omtaler denne innsatsen som *«det er sånn som du ikke legger så spesielt merke til»*, er en nærliggende tolkning at mors manglende tilbakemelding og verdsetting av innsatsen kan redusere Ilses oppfatning av innsatsens betydning. Hun mottar lite anerkjennelse og respekt fra mor, noe som er viktig i utvikling av gode relasjoner mellom barn og foreldre (Schibby 1988 og Haavind 1997). Arbeidsmengden kan også synliggjøre at mor i liten grad evner å se hvordan ansvaret påvirker og begrenser Ilses handlingsrom. Ifølge Ilse er temaet ikke gjenstand for dialog, noe som også kan underbygge mors manglende innlevelse og anerkjennelse av Ilses innsats. At Ilses historie er blottet for utsagn som kan bekrefte en positiv og oppmuntrende dialog med mor, viser at dette er en dårlig barn-/foreldrerelasjon.

Etter min mening opplever Ilse det Wallerstein og Blakeslee (2003) karakteriserer som et rollebytte. Andre som omtaler lignende bruker begrepet parentifisering (Bunkholdt og Sandbæk, 1998). Med dette menes at barn får materielt og psykologisk ansvar som ikke står i forhold til deres forutsetninger. Parentifisering medfører at foreldre overlater mye mer ansvar til barna enn de har forutsetninger for å mestre og involverer dem i bekymring-

er de ikke burde ta del i. Videre kan den også gi barna urealistiske oppfatninger og forventninger om dem selv og sin rolle i forhold til voksne. Barna står i fare for å bli «små voksne», og barnas sårbarhet har sammenheng med at barns utvikling av egen identitet og selvstendighet frarøves, samtidig som det legger grunnlaget for utvikling av dårlige barn-/foreldrerelasjoner. Dersom oppgavene og ansvaret er tilpasset barnets forutsetninger, kan økt ansvar gi en positiv utvikling i barnets vekst (Weiss 1979). Ansvaret Ilse og hennes søstre påføres, er derimot for omfattende og uhåndterlig til at det kan gi en følelse av mestring og selvstendighet. Dette kan sees i sammenheng med funnene til Flem (2001). Hun finner at forutsetningen for at et slikt ansvar for foreldrene skal føre til økt selvstendighet, er at barna klarer å reflektere over og håndtere de følelsene som er forbundet med ansvaret.

Endringer som innebærer en svekkelse av barnas relasjoner til foreldrene, kan medføre regresjon, manglende selvfølelse samt at egen evne til å utvikle gode relasjoner kan bli skadelidende. Barna kan bli passive og får nok med å mestre hverdagen. De bruker i verste fall all energi på å hjelpe foreldrene. Slike relasjonelle endringer øker barnets sårbarhet i en livssituasjon hvor de er avhengig av omsorgsfulle voksenrelasjoner. Når foreldrene viser manglende evne til «å se» barnet, kan mangel på omsorg, trygghet og støtte virke negativt inn på barn og unges tilknytning, identitetsutvikling og vekst (Bowlby 1969, Hafstad og Øvereide 1998, Haavind 1987).

I utvikling av relasjoner, og spesielt i barn-/foreldrerelasjoner inngår fortrolighet og nærhet som sentrale faktorer i støtten av barnets utvikling (Maslow 1968, Hafstad og Øvereide 1998). Min vurdering er at Ilses relasjon til mor synes å ha blitt fattig på omsorg, intimitet, tilknytning og at den emosjonelle nærheten til henne er blitt dårligere etter skilsmissen. Mors endring i atferd svekker også Ilses tillit til mor som omsorgsperson etter skilsmissen. Dette kan forklares med at de to helt sentrale omsorgsbegrunnelsene som Andenæs (1996) betegner som «dobbelthet», å bli tatt vare på og at den daglige omsorgen gir nødvendig utviklingsstøtte for framtida, blir mangelfull. Det er derfor nærliggende å tro at Ilses opplevelser innebærer en svekkelse av relasjonen til mor som kan oppleves som et savn og tap. I tillegg kan mors uforutsigbare atferd forklare at Ilse føler seg usikker og utrygg.

Mens Ilse illustrerer dårlig barn-/foreldrerelasjon er Giske eksempel på barn som har hatt et dårlig forhold til samboforelderen, men hvor relasjonen gradvis er blitt bedre.

GISKE (17) sitt forhold til sambomor har også vært satt på prøve i forbindelse med skilsmissen, og han beskriver relasjonen til mor slik:

«Ja – eller jeg og morsan hadde ikke så godt forhold de første par årene, på grunn av at jeg mente at hun hadde sveket farsan ...»

Slik jeg ser det er Giskes beskrivelse av relasjonen til mor preget av hans oppfatninger om skyld og rettferdighet omkring samlivsbruddet. Han har en klar oppfatning om at mor hadde skylden og ansvaret for samlivsbruddet og at hun svek far og Giske selv ved å få seg en ny kjæreste. Denne oppfatningen synes å ha styrt deres relasjon i negativ retning i mange år. Hans reaksjoner på samlivsbruddet utfordret hans gode relasjon til mor, og mor synes ikke å ha evnet å håndtere hans reaksjoner på en adekvat og omsorgsfull måte.

Men forholdet mellom Giske og mor har forandret seg de siste årene, og han forteller:

«Nei, det er jo først nå at jeg er blitt roligere igjen, da. Det er i de senere årene, at jeg og morsan kan snakke sammen som siviliserte mennesker, at vi kan føre en diskusjon på en normal måte. Det kunne vi ikke før, uten at jeg ble hissig og forbanna og forlot rommet, for eksempel.»

For noen barn som har utviklet negative relasjoner til sine foreldre, er min tolkning at endringen i relasjonen i stor grad ble preget av skyld for at ekteskapet ble brutt. Giske reagerte med sinne da mor forelsket seg i en annen, og kommunikasjonen med mor beskriver han som vanskelig. Svekkelsen i kommunikasjonen kan i tillegg ha gjort Giske spesielt sårbar, fordi mor hadde den daglige omsorgen. Giskes reaksjoner blir bekreftet i andre undersøkelser som finner at noen barn trekker seg bort og reagerer med sinne, spesielt mot den av foreldrene de mener er skyldig i situasjonen (Öberg og Öberg 1992, 2002, Haaland 1998, 2002, Ahrons 1995, Tjersland 1992, Moxnes 2003).

Uttrykket «*siviliserte mennesker*» kan i utgangspunktet være en talemåte. På bakgrunn av en helhetlig vurdering mener jeg imidlertid at ordvalget ikke er tilfeldig. Min tolkning er at uttrykket beskriver relasjonen til mor som distansert og preget av en allmenn og akseptert omgangstone. Selv om Giske og mor nå mestrer å snakke sammen, mener jeg at utsagnet kan bidra til å forklare at relasjonen til mor fortsatt er fattig på nærhet og fortrolighet, som er viktig for barns relasjon til foreldre (Hafstad og Øvereide 1998 og Bowlby 1969).

Slik jeg forstår Giske, bidro konfliktene med mor til at Giske i stor grad måtte bearbeide og håndtere sine reaksjoner på egen hånd. Giskes relative avvisning og tilbaketrekking fra mor kan ha frarøvet ham den nærheten og omsorgen som en sunn og god utvikling krever. Den manglende nærheten kan også ha ført til tap av viktig støtte og omsorg i en kritisk livsfase.

Maslow (1968) og Schibby (1988) påpeker at når barns behov ikke blir tilstrekkelig ivaretatt i en slik endringsprosess, øker sjansen for at barnas selvfølelse og sosiale relasjoner tar skade.

Giske forteller at de nå også kan ha det fint sammen. I første rekke forklarer Giske dette med at han er blitt roligere, noe som kan tolkes som at Giske selv tar ansvar for den dårlige relasjonen. Men det kan også være et uttrykk for at tiden bidrar til å dempe temperaturen på følelsene, blant annet fordi det krever mye energi å stå i affektfulle konflikter over tid. Videre kan det fortelle at Giske har evne til innsikt og refleksjon. Hans endring i atferd kan ha sammenheng med hans behov for å ha det bedre og at fravær av konflikter vil gjøre hverdagen mer trivelig og bedre for ham selv. Hans endring av relasjonen til mor blir slik sett mer basert på en intellektuell enn følelsesmessig nærhet.

Når Giske forteller at mor og han nå kan snakke sammen, uten at han blir hissig, forbanna og forlater rommet, kan dette være et uttrykk for en positiv endring. Selv om relasjonen mellom mor og Giske fortsatt er preget av manglende nærhet og kontakt, er min vurdering at de nå anvender tiden på en mer konstruktiv måte. Et lavere konfliktnivå kan gradvis åpne for Giskes behov for følelsesmessig nærhet, omsorg og støtte, noe som er viktig for utvikling av gode relasjoner mellom barn og foreldre etter skilsmisse (Chase-Landsdale og Hetherington 1990).

Felles for Ilse, søstrene hennes og Giske er at de har utviklet dårligere relasjoner til sambomødrene. Endring og utvikling av relasjonen til sambomødrene etter skilsmissen skiller seg fra flere andre undersøkelser. Disse viser at barns forhold til samboforelderen som oftest blir bedre etter skilsmissen (Hetherington og Kelly 2002, Thompson og Amato 1999, Emery 1999, Moxnes m.fl. 1999).

Relasjonen til samværsforeldrene

Jeg mener at ett barn sier at det har en bra relasjon til forelderen han besøker, som han også hadde før skilsmissen. Ingen av barna har fått en bedre relasjon til samværsforeldrene etter skilsmissen. Til sammen elleve barn sier

at de har en dårlig relasjon til samværsforelderen. Syv av barna hadde en dårlig relasjon også før skilsmissen, mens fire barn hadde en god relasjon.

Som nevnt tidligere har DAVID (11) bra kontakt med far. Selv om de ser hverandre sjelden, har de en god kontakt og relasjon, og David er også et eksempel på at det ikke oppleves som et tap når far flytter. Far har avtale om vanlig samværsordning, men David har sjelden og sporadisk samvær med sin far fordi far bor i utlandet på grunn av sykdom, og kontakten blir derfor begrenset. Relasjonen mellom David og far synes likevel å være god på tross av de få besøkene som far har i Trondheim. David sier selv: «Jeg merker det ikke så mye, for pappa er her så ofte, så. Det er akkurat som han er på ferie, da.» At David treffer far ofte, stemmer ikke. Hans opplevelse kan ha sammenheng med at fars sykdom forklarer for David hvorfor far må bo så langt borte som i Sør-Europa. David vet at det ikke finnes andre valg og han prøver å gjøre det beste ut av situasjonen.

Når far til David er hjemme i Norge, er det mye kontakt mellom dem, og jeg oppfatter at relasjonene mellom dem er gode. Selv om tiden de er sammen ikke er tilstrekkelig til at relasjonene mellom dem kan utvikles, er det nok samvær til at kontakten og relasjonen holdes ved like. Davids gode forhold til samværsfar etter skilsmissen kan forklares med at det har vært en kontinuitet (Chase-Landsdale og Hetherington 1990) i forholdet mellom ham og far, og fars håndtering har vært preget av omsorg og støtte (Martinsen 1989). Skilsmissen har således ikke medført store endringer i relasjonene mellom David og far.

Mens David illustrerer en god relasjon til samværsfar er CHRISTOFFER (14) og CATHRINE (12) eksempler på barn som har ett dårlig forhold til sin samværsmor. Etter samlivsbruddet mellom foreldrene ble de to barna boende sammen med mor. Mor fikk raskt en ny sambo. Barna likte mors samboer dårlig, og de sier han kjeftet mye på dem og forholdet mellom dem var svært vanskelig. Å bo hos mor ble etter hvert uholdbart for Christoffer og Cathrine på grunn av mors og samboerens drikking og fyllefester hjemme.

Christoffer besøkte ikke mor den første tida etter at han flyttet til far fordi han «ikke orket» og «han måtte ha en pause», som han sier. Cathrine har hele tiden etter at hun flyttet til far besøkt mor, selv om hun mislikte mors samboer sterkt. Etter at mor har flyttet for seg selv har både Christoffer og Cathrine samvær med mor annenhver helg. Jeg mener at både Christoffer og Cathrine i dag har et dårlig og ambivalent forhold til, blant annet fordi

de ikke tør å tro at mor har sluttet å drikke. Den perioden de bodde sammen med mor var antageligvis så ekstrem og vanskelig, at forholdet mellom barna og mor trenger lang tid for å bli stabil og god.

To andre barn sier også at de har et dårlig forhold til samværs mødrene sine. At barna har et dårlig forhold til mødrene skyldes at den ene er psykisk syk, og den andre har mistet omsorgen for barna på grunn av manglende omsorgsevne. Dette er i tråd med andre undersøkelser (Thompson og Amato 1999, Emery 1999), som viser at de fleste har et godt forhold til samværsforeldrene, men når de har et dårlig forhold til samværs mødre er det fordi mødrene enten er psykisk syke, rusmisbrukere eller mødre som i følge barna sviktet da hun forlangte skilsmisse og forlot far.

Flesteparten av barna har fått et dårlig forhold til sine samværsfedre etter skilsmissen. ILSE (16) kan også illustrere hvordan disse barna har det. Ilse ser faren sin sjelden, og hun opplever ikke å kjenne ham så godt lenger. Relasjonen mellom henne og far har endret seg og har blitt dårlig etter skilsmissen. Ilse forteller hvordan hun oppfatter far sin innstilling til familien: *«Han har jo blitt mer sånn fiendtlig til familien, skulle jeg til å si.»*

Hun gir klart uttrykk for at hun opplever at far ikke skjønner at konflikten han har med mor også går utover henne og søsknene. Ilse synes han er blitt gjerrig, og at han prioriterer sin nye familie foran sin gamle.

Ilse har fått en dårligere relasjon til sin samværsfar etter skilsmissen. Det har også sammenheng med at hun har tatt en klar stilling og fordelt skyld mellom foreldrene når det gjelder ansvaret for skilsmissen. Far fant seg en ny kjæreste, tok initiativet til skilsmissen og får de negative følelsene. Jeg mener at Ilse og søstrene oppfatter at de har tapt kontakt med far, som har fjerna seg fra dem til fordel for sin ny partner og familie, og at det danner grunnlaget for en dårlig relasjon mellom barna og far. At skilte kan føle seg tvunget til å velge bort kontakten med sine egne barn for å kunne etablere seg på nytt er beskrevet av flere forskere (Cherlin 1978, Dahlhaug 2002, Levin 1994, Øberg og Øberg 1992). Barna sier samtidig at de ønsker at de hadde hatt mer kontakt med far, men de opplever at han trekker seg vekk fra dem.

GISKE (17) et eksempel på et barn som gradvis har utviklet et dårlig forhold til samværsforelderen. Selv om Giske uttaler at han har et godt forhold til far, er min vurdering på tross av det, at relasjonen er endret i negativ retning. Det har blant annet sammenheng med at Giske velger å bruke mindre

og mindre tid med far, og på bakgrunn av en helhetsvurdering av intervjuet og mitt møte både med Giske og far. Han forteller:

«Ja, faktisk. Jeg og farsan har bestandig hatt et åpent forhold, vi har kunnet snakke sammen om alt mulig.»

Giske viste stor omsorg for og bekymring for hvordan faren hans skulle klare seg etter at han flyttet for seg selv. Far fikk problemer både med jobb og økonomi. Han forteller:

«Så jeg blei jo veldig lei meg på grunn av farsan, da, for liksom han hadde ikke noen annen, altså.» « ... og jeg ville heller bo sammen med ham, for han hadde ikke noen.»

Til tross for at ytre omstendigheter kan forklare endringene, mener jeg at relasjonens kvalitet også må vurderes i lys av tiden Giske velger å være sammen med far. Dersom far kunne dekke Giskes behov for støtte, forståelse og omsorg, ville han trolig prioritert tid med far i større grad (Chase-Landsdale og Hetherington 1990, Martinsen 1989, Hafstad og Øvereide 1998).

Som nevnt har samlivsbruddet svekket Giskes tillit til mor, og forholdet var lenge preget av Giskes sinne, konflikter, manglende dialog og en svekkelse av omsorgen. Pryor og Rodgers (2001) finner at det barn opplever som verst ved skilsmissen er at den daglige kontakten med en av foreldrene opphører. I de fleste tilfellene gjelder dette kontakten med far. En idyllisering av forholdet til far kan derfor være viktig for å minske Giskes opplevelse av tap og ensomhet.

Min forståelse bygger videre på at Giskes sympati for far kan forklares med at far ble forlatt og sveket av mor. Giske kan slik sett identifisere seg med fars opplevelse, fordi han kan gjenkjenne følelsen av svik hos seg selv. Det er også rimelig å anta at det er viktig for Giske å holde fast ved den gode relasjonen til far. I likhet med andre barn vil far, i egenskap av kjønn, fortsatt være en viktig rollemodell i Giskes utvikling av identitet. Hans utsagn om at «det er et godt forhold, jeg tror ikke det er noe som kan ødelegge det» kan slik sett understreke den betydningen og kvaliteten Giske ønsker å tillegge relasjonen.

At forholdet er åpent og at de snakker sammen om alt mulig, kan imidlertid også bidra til å forklare Giskes bekymring for far. Etter skilsmissen havnet far i en vanskelig bolig- og økonomisk situasjon. Det kan derfor være mulig å anta at denne endringen ikke bare ble materielt synlig for Giske,

men også at fars opplevelser og bekymringer kan ha vært et samtaletema når Giske var på besøk. Det kameratslige forholdet kan ha utviklet seg til at Giske i større grad fikk rollen som en likeverdig og fortrolig samtalepartner uten at han hadde forutsetninger for å hjelpe eller løse situasjonen. Chase-Landsdale og Hetherington (1990) understreker imidlertid at viktigheten for gode barn-/foreldrerelasjoner er at makten i og ansvaret for relasjonen ligger hos de voksne.

Bekymringen for far kan videre ha bidratt til at Giske påtok seg ansvaret for å opprettholde relasjonen. I Giskes sted kunne dette være et bidrag for å avhjelpe eller redusere fars bekymringer. En annen forklaring kan være fars uttalte holdning til samværet med Giske etter skilsmissen. Far forteller at det er Giske som må få styre og bestemme graden av kontakten mellom dem. På den ene siden kan fars utsagn tolkes som et velmenende og omsorgsfullt uttrykk for å ivareta Giskes behov og ønsker i situasjonen. Samtidig kan fars uttalelse tolkes som at far ikke evner å se at hans egne ønsker og ansvar for kontakt ville bidra til å bekrefte at han er glad i Giske. Ved at far hadde tatt initiativet til å sikre kontakten, ville det også ha fritatt Giske for et stort ansvar, fordi kontakten med far gradvis må konkurrere med andre aktiviteter. Klare avtaler ville slik sett kunne bedret kontakten, og dersom Giske valgte noe annet, kunne han likevel fått en bekreftelse på at han var ønsket, noe som er viktig for barns relasjoner til foreldre (Scibby 1998). Når det er slik at Giske har ansvaret, risikerer han imidlertid å utvikle skyldfølelse dersom han velger far bort. Når far overlater initiativet til Giske, forstår jeg det derfor som en form for omsorgs- og ansvarsfraskrivelse (Martinsen 1989 og Haavind 1987). Det er de voksnes håndtering som må tillegges ansvaret for at barn-/foreldrerelasjonen sikres gode rammebetingelser, spesielt ved skilsmisse (Chase-Landsdale og Hetherington 1999).

Selv om Giske hevder at relasjonen er god, finner jeg lite i hans fortelling som kan tilsi at far bidrar til å dekke og ivareta Giskes behov for omsorg og støtte. Giske og far har fortsatt kontakt, men de siste årene har samværet og kontakten blitt sjeldnere og mer sporadisk enn tidligere. Min forståelse er derfor at Giskes rolle i forhold til far, har vært et for stort ansvar for Giske. I likhet med Iles relasjon til mor, kan relasjonen karakteriseres som parentifisering. Weiss (1979) hevder at parentifisering eller rollebytte kan frarøve barna utvikling av egen identitet og selvstendighet.

For flere av barna som har et dårlig forhold til sin samværsfar kan det forklares med at far bor langt fra dem og at samvær derfor skjer sjelden. For

ett barn har det en nær sammenheng med at far sitter i fengsel blant på grunn av vold og kriminalitet, og at mor ikke vil at det skal være samvær mellom dem. For to andre barn er det dårlige forholdet knyttet til at fedrene har vært voldelige mot dem. Dette er i tråd med andre undersøkelser som viser at barn som har et dårlig forhold til samværsfedrene ofte har liten kontakt med far som bor langt borte, en far som er psykisk syk, rusmisbruker eller voldelig (Dahlhaug 2002, Hetherington og Kelly 2002, Moxnes m.fl. 1999).

Flere av fedrene har etter hvert blitt passiv i relasjonen, og far/-barn relasjonen har blitt mer fjern, og de har derfor ikke fått opplevd den tryggheten som en overordnet foreldreposisjon har. Derfor har ikke relasjonen til samværsfedrene gitt den omsorgen og utviklingsstøtten som Haavind (1987) hevder gode relasjoner mellom barn og foreldre skal gi. Chase-Landsdale og Hetherington (1990) understreker også viktigheten for gode barn-/foreldrerelasjoner er at makten i og ansvaret for relasjonen ligger hos de voksne.

HVA ER DET SOM FØRER TIL ENDREDE OG SVEKKEDE RELASJONER?

En forutsetning for at utvikling av gode barn-/foreldrerelasjoner er at barns behov for omsorg blir dekket i form av nærhet, omtanke og støtte på de ulike alderstrinn. Omsorg blir tilstrekkelig ivaretatt når foreldrene evner å se barnas psykologiske-, fysiske- og materielle behov. En strukturert og forutsigbar hverdag er også viktige elementer i en trygg oppvekst som gir grobunn for utvikling av gode relasjoner med foreldrene. Når jeg finner at relasjonene svekkes og blir dårlige, kjennetegnes relasjonen av at foreldrene ikke ivaretar barnas behov og dens krav til omsorg. Foreldrene klarer ikke å gi barna den tilknytningen og anerkjennelsen, som de trenger for å ha tillitsfulle og gode relasjoner.

Foreldre som ikke makter

Jeg vurderer at fem barn har samboforeldre og elleve barn samværsforeldre som ikke makter å være gode nok foreldre. Som vi har sett fra ILSES (16) historie har mors sammenbrudd gjort Ilse skremt og utrygg. Slik jeg ser det, abdiserte mor fra rollen som omsorgsperson og oppdrager etter samlivsbruddet, og de vanlige foreldrefunksjonene ble derfor ikke ivaretatt. Hun fikk psykiske problemer og er fortsatt i en tilstand av psykisk ubalanse, oppgitthet og depresjon.

Relasjonen Ilse har utviklet til sin mor og omsorgen hun viser henne, har jeg beskrevet som generasjons- og rolleforflytning. Når foreldre har nok med

seg selv og sitt liv, kan det gå utover barna, fordi de blir avkrevd en voksenrolle overfor sine foreldre. Jeg mener at mor til Ilse ikke har klare ideer eller at hun ikke evner å ta hensyn til den kunnskapen hun har om barns behov og ferdigheter. Hennes håndtering preges av at hun stiller for store krav til hva barna selv skal mestre og hvor selvstendige de skal være. Dette er mest synlig når det gjelder praktiske arbeidsoppgaver i hjemmet, men kravene til barnas ansvar for egen omsorg og omsorg for hverandre er også for store. Mor er overbelastet og gir etter min mening barna for lite omsorg og støtte til mestring og behovsdekking. Mangelen på omsorg er viktig for å forstå hvorfor relasjonen mellom mor og barna er dårlig og hvorfor den gir dårlige forutsetninger for barns vekst, utvikling og håndtering (Haavind 1987, Martinsen 1989). Far til Ilse svikter også ved at han har lite samvær og at han ser ut til å prioritere sin nye familie framfor sin gamle.

Også CHRISTOFFER (14) og CATHRINE (12) opplevde at den ene forelderen forandret atferd i negativ retning under og etter skilsmissen, og de fikk begge et dårligere forhold til sin sambomor som senere ble samværsamor. Christoffer sier han tok opp forholdene flere ganger med mor, men opplevde at hun ikke forstod ham eller Cathrine eller støttet dem i ønsket om å flytte til far. Jeg mener at disse barnas sårbarhet er uttrykk for tidligere påførte erfaringer, og de håndterer situasjonen ved å skjerme seg.

Også GISKE (17) opplevde at en av foreldrene ikke maktet å være god forelder. I dette tilfellet var det samværsfaren. Skilsmissen påførte Giske et rollebytte, og han gikk inn i den voksnes rolle ved å påta seg bekymringer og ansvar for tilknytningen og relasjonen mellom far og sønn. Giske kom også inn i en lojalitetskonflikt i forhold til foreldrene og tok parti for far i konflikten mellom foreldrene. Slik jeg ser det, var det imidlertid Giske som hadde behov for hjelp fra sine foreldre, fordi han følte at foreldrene hadde sviktet ham, at han ble oversett og ikke tatt vare på (Emery 1982, Hetherington 1982, Nissen 1987, Moxnes 1990, Tjersland 1992).

Noen barn har ikke utviklet gode relasjoner til en av foreldrene etter skilsmissen, selv om skilsmissen har bidratt til en bedre livssituasjon og forutsigbarhet, noe som er viktig for barn (Chase-Landsdale og Hetherington 1990). FIONA (15) og BENTE (11) er eksempler på barn som viser hvordan negative familiekARRIERER fortsatt preger relasjonene til foreldrene. Fiona slapp unna seksuelle overgrep og omsorgssvikt, mens Bente kom bort fra utrygghet med kriminalitet og vold. Barn som utsettes for seksuelle overgrep opplever en krenkelse av egen integritet og at deres tillit blir misbrukt.

En forutsetning for gode barn-/foreldrerelasjoner er at de bygger på gjensidig respekt, tillit og uforbeholden omsorg (Haavind 1987, Martinsen 1989). Seksuelle overgrep kan betegnes som misbruk av foreldrenes makt i relasjonen til barnet. Chase-Landsdale og Hetherington (1990) understreker at ansvaret for barn-/foreldrerelasjonen ligger hos foreldrene. Når Fiona ikke vil ha mer tid med far, mener jeg det er fordi hennes behov for nærhet og omsorg er blitt blir misbrukt og neglisjert, noe som har ført til manglende tillit og følelsen av svik.

Disse barna har opprettholdt og/eller utviklet dårlige relasjoner til foreldrene, som oftest til samværsforelderen, på grunn av foreldrenes atferd eller endring i atferd i forbindelse med skilsmissen, noe som gjorde livssituasjonen til tider uforutsigbar og dramatisk for barna. De ble usikre og sårbare når foreldrene ble uforutsigbare og de manglet handlingsstrategier for å håndtere de situasjonene de kom opp i med sine foreldre. Vi vet fra andre undersøkelser (Thompson og Amato 1999, Emery 1999, Dahlhaug 2002, Hetherington og Kelly 2002, Moxnes m.fl. 1999), at når foreldrene er psykisk syke, rusmisbrukere og/eller voldelige, er sannsynligheten meget stor for at barna utvikler et dårlig forhold til dem og at de blir skadelidende. Booth (1999) hevder at mange foreldres håndtering er knyttet til deres egen sårbare historie, som ikke gjør dem i stand til å inngå eller opprettholde nære relasjoner med andre mennesker, inkludert sine egne barn.

For å forstå endringene i barn-/foreldrerelasjonen er det også nødvendig å undersøke hvordan forholdet mellom foreldrene er etter skilsmissen, om de samarbeider eller om de er i konflikt. Jeg vil studere om det er noen forhold som synes mer avgjørende for hvordan barna opplever svekkede og dårlige relasjoner med foreldrene etter skilsmissen.

Konfliktfylt foreldresamarbeid

Som nevnt tidligere har samarbeidet mellom foreldrene stor betydning for hvordan det går med barna. I vår spørreskjemaundersøkelse finner vi at dårlig samarbeid øker risikoen for at skilsmissen skal gi en negativ utvikling for barna (Moxnes m.fl. 1999).

De fleste barna opplevde at foreldrene var i konflikt i skilsmisseprosessen, og barna opplevde konfliktene vanskelige og deprimerende. Historien til ILSE (16), INGEBJØRG (12) og INGUNN (9) viser hvordan barna opplever foreldrenes konflikter. Mor forteller at samarbeidet med far har vært svært konfliktfylt etter samlivsbruddet. Slik jeg forstår det, har konfliktene og det problemfylte samarbeidet utspring i at mor føler seg tråkket på. Hun

er sint på sin tidligere ektefelle, fordi han allerede hadde flyttet inn hos sin nye kjæreste da samlivsbruddet skjedde. Hun har hatt ansvaret og omsorgen for familien i årevis, fordi eksmannen bodde langt borte og pendlet de fleste årene de var sammen. Dette kan forsterke mors opplevelse av å bli lurt og sviktet. Hun opplever også at far etter samlivsbruddet konstruerer problemer og vanskeligheter som gjør livet problematisk for henne. De har hatt mange konflikter om betaling av barnebidrag, barnetrygd og i forbindelse med salg av huset. Advokat var nødvendig for å løse konflikter og uenigheter etter samlivsbruddet.

De tre barna gir klart uttrykk for at foreldrenes konflikter er problematisk for dem. INGEBJØRG (12) svarer slik på spørsmålet om det er noe hun kunne ha ønsket seg var annerledes i forbindelse med at foreldrene er skilt: «Hm.. *De kunne ha vært venner, liksom – mer.*»

«Ja.»

«*Ikke vært så sure på hverandre.*»

«Hvordan er de sure på hverandre da?»

«*Eller mamma er ikke så sur nå. Før var hun jo ganske sur. Hun sa at hun ble så kvalm av å se på ham (far) og sånn – det var i den første sommerferien, da han kom og hentet oss.*»

«Hm.»

«*Men så var det noe sånn at pappa ikke betalte – han betalte akkurat for sent, da han skulle betale et eller annet. Men nå tror jeg hun begynner å få det – få de pengene i rett tid og sånn.*»

Problemene mellom foreldrene til Ilse, Ingebjørg og Ingunn har vært store, og barna er involvert i konfliktene og stridighetene dem imellom. De tre søstrene har opplevd både bekymringer, sorg og sinne på grunn av foreldrenes manglende samarbeid. Når foreldrene har vært fiendtlige mot hverandre, har det påført barna destruktive lojalitetskonflikter. Det dårlige foreldre-samarbeidet er blitt svært uheldig for barna i deres relasjon til begge foreldrene og er en del av forklaringen på hvorfor barna har utviklet en dårligere relasjon til begge to (Emery 1982, Hetherington 1982, Moxnes 1990, Tjersland 1992).

GISKE (17) forteller også om hvordan konflikten mellom foreldrene var negativ for ham. Han forteller:

«*Nei, det var jo liksom sånn småkrangling og kjefting og sånn, men det er vel naturlig i et ekteskap at det er uenighet av og til. Men det hadde jeg ikke brydd meg noe om.*»

«Så du syntes du hadde det bra?»

«Ja, jeg trodde at jeg hadde det bra. Men jeg trodde jo alle sammen hadde det bra, helt til de skulle skilles.»

Giske hadde ingen anelse om at foreldrenes samlivsproblemer skulle kulminere i et samlivsbrudd. Tvert imot opplevde han at familien fungerte bra og at de hadde det fint sammen. Han ble derfor overrasket og fortvilet da mor uten forvarsel flyttet. Giske husker godt diskusjonene og kranqlingen mellom foreldrene den første tida etter samlivsbruddet. Han forteller:

«De snakket ikke sammen på i hvert fall et halvår, som siviliserte mennesker. Det var for eksempel diskusjoner om å skrive under på papirer, og jeg; «hæler ikke trynet ditt» ... Så de begynte ikke å få igjen kontakten, eller de snakka ikke sammen normalt, da, på et halvt år cirka.»

Den første tida etter samlivsbruddet opplevde Giske foreldrenes svært store konflikter og manglende samarbeid som vanskelig. Han forsto foreldrenes konflikter som en maktkamp som dreide seg om ham. Opplevelsene gjorde Giske usikker og utrygg og svekket hans tillit til foreldrene som troverdige og voksne som han kunne hente støtte og omsorg fra. Giske har etter min mening opplevd foreldrenes konflikter som et tap av tilknytning og savn av nære relasjoner, som er viktige for barns utvikling (Haavind 1987, Bolwby 1969).

Andre barn, som CHRISTOFFER (14) og CATHRINE (12), opplevde at kontakten mellom foreldrene både før og etter samlivsbruddet var preget av mistillit og beskyldninger. Konfliktene og manglende samarbeid mellom foreldrene fortsatte også etter samlivsbruddet. Foreldrene har kjempet for sine oppfatninger i en kamp om å få omsorgen for barna, og denne kampen har utspilt seg på sosialkontoret, hos politiet og i rettsapparatet. De motarbeidet hverandre og til tider brøt all kommunikasjon og samarbeid sammen. Det manglende samarbeidet mellom foreldrene og den utrygge situasjonen over lang tid gjorde barna usikre, urolige og kan karakteriseres som omsorgssvikt. (Martinsen 1989, Killèn 1994). Christoffer og Cathrines relasjoner til foreldrene er preget av langvarig turbulens, utrygghet og store konflikter mellom foreldrene. Barnas grunnleggende behov for trygghet og omsorg ble skadelidende.

Som vist kan foreldrenes samarbeid være avgjørende for om relasjonene til barna blir styrket eller svekket. Dersom de voksne tilrettelegger forholdene for barna gjennom samarbeid og lavt konfliktnivå, bidrar dette til at barna mest mulig uforstyrret får beholde sine «gode bilder» av begge foreldrene. Analysen viser at konflikter mellom foreldrene og manglende samarbeid om

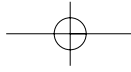
barna er en av de viktigste forholdene som kan forklare at flere av barnas dårlige relasjoner til foreldrene opprettholdes eller blir dårligere etter samlivsbruddet. Også andre undersøkelser (Nissen 1987, Moxnes 1990, 2003, Heteringtho og Stanley Hagen 1997, Moxnes m.fl. 1999) viser at barn får et dårligere forhold til foreldrene når foreldresamarbeidet er konfliktfylt.

OPPSUMMERING

For alle barna i mitt utvalg førte skilsmissen til at barn-/foreldrerelasjonen på et eller annet vis endret form eller innhold, men som vi har sett var det store variasjoner både i forhold til kvaliteten på relasjonene og hvordan barna vektla dette i sine historier. De fleste barna som sier at de har fått en dårligere relasjon til foreldrene, tilbringer mindre tid sammen med både samboforeldre og samværsforeldre etter skilsmissen. Alle, unntatt ett av disse barna, beskriver relasjonen til samværsforelderen som dårlig. Samtidig viser analysene at sammenhengene mellom barn-/foreldrerelasjonen og hvordan det går med barna etter skilsmissen er komplekse og varierte. Tid sammen med foreldre kan ikke gi noen entydige svar på hvorfor relasjonene mellom barn og foreldre endres eller svekkes. Det er bare i ytterst få tilfeller at mangel på tid kan forklare det dårlige forholdet mellom barn og foreldre. I noen tilfeller kan lite tid sammen med samværsforeldre forklares med stor geografisk avstand, men slik det går fram av barnas historier er kvaliteten på relasjonen viktigere enn praktisk tilrettelegging og juridiske formaliteter.

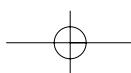
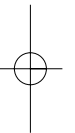
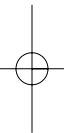
Slik det går fram av barnas fortellinger har barn-/foreldrerelasjonen stor betydning for hvordan barna «har det» etter skilsmissen. Barna som viser en negativ utvikling kjennetegnes av at relasjonene til begge foreldrene er dårlig/svekket. Spesielt ser det ut til at når relasjonen til samboforelderen er dårlig, kommer barna enda dårligere ut. Dette er forståelig i og med at samboforelder skal ivareta barnas behov og være deres trygge støttespiller, mens det er mer overkommelig for barna å håndtere en dårlig relasjon til samværsforelder. Når relasjonen endres og svekkes, er det fordi foreldrene svikter og ikke makter å være gode nok foreldre. Disse barnas sårbarhet kan relateres til at de ikke har fått tilstrekkelig følelsesmessig støtte, anerkjennelse og oppfølging som er avgjørende for at barnas behov skal bli ivaretatt og at gode relasjoner skal utvikles. Barna som opplevde parentifisering og skifte i barn-/voksenrollen eller hadde foreldre som misbrukte alkohol, var psykisk syke eller voldelige var mest utsatt.

Jeg har imidlertid vist at skilsmissen i noen tilfeller også kan føre til at relasjonen mellom barn og foreldre endres fra å være dårlig til å bli god, og at

dette ble framhevet som positivt av barna det gjaldt. Slike positive endringer er også viktige å poengtere, spesielt fordi slike enkelthistorier ofte drukner i de store fortellingene om hvorfor og hvordan det går dårlig med mange barn etter en skilsmisse.

I tråd med teori og empiriske studier går det også fram av historiene til barna at konfliktfullt foreldresamarbeid er en sentral dimensjon som bidrar til å forklare hvorfor utvikling av dårlig barn-/foreldrerelasjoner finner sted. Flere av barna som har opplevd at foreldrene ikke samarbeider, fremhever dette som problematisk når de snakker om skilsmissen og tiden etterpå.

8.

Avslutning

INNLEDNING

Som nevnt er det en utbredt oppfatning at det er skilsmissen som har skylda for at det går dårlig med noen barn. På grunn av skilsmissen har barna det vondt og vanskelig, de gjør det dårlig på skolen og utvikler sosiale problemer. Samtidig er det en rekke undersøkelser som viser at de fleste barn gjennomlever foreldrenes samlivsbrudd på en sunn måte og uten målbare skader. Nettopp på grunn av den store diskrepansen mellom slike forskningsresultater og forestillingen om at barn blir skadet av skilsmisse, var det nødvendig å se nærmere på hvilke forhold som kan ha betydning for barns forutsetninger for å håndtere situasjonen på en god måte.

Dette kapitlet handler om hvordan denne studien kan bidra til å se skilsmissen med barns øyne, og hvilke forhold som utfordrer barnas sårbarhet og svekker deres evne til å håndtere den nye situasjonen. Dessuten hva som kreves av foreldre for å håndtere situasjonen til beste for barna.

Innledningsvis diskuterer jeg i hvilken grad og i hvilke sammenhenger krisen som separasjonen utløste kan påvirke barnas sårbarhet og håndtering. Deretter presenterer jeg resultater som viser hvordan svekkelsen av økonomien og fattigdom kan ha sammenheng med foreldrenes håndtering av den nye situasjonen og hvilke konsekvenser det kan få for barn. Videre diskuterer jeg hvordan flyttingen, som skilsmissen ofte fører til, kan påvirke barna. Deretter viser jeg i hvilken grad endringer i barn-/foreldrerelasjonen, kan påvirke barnas sårbarhet og håndtering av skilsmissen. Jeg drøfter empirien i forhold til de fem teoriene jeg har brukt i tidligere kapitler.

Jeg spør i hvilken grad skilsmissen og/eller familiekarrieren kan forklare barnas sårbarhet og håndtering. Jeg tar utgangspunkt i min tidligere kategorisering av barna; «barn som har det litt bra og litt dårlig» og «barn som har det dårlig». Avslutningsvis konkluderer jeg, og kommer med forslag til videre forskning og hvilke politiske implikasjoner dette arbeidet bør utløse.

«INGENTING SKJEDDE MEG, LIKSOM. HELT TIL DEN DAGEN DET PLUTSELIG SKJEDDE. OG DET VAR JO SOM ET SJOKK, DA.»

I kapittel 4 undersøkte jeg hvordan barna opplevde foreldrenes separasjon, og hvordan det kunne påvirke barnas sårbarhet og håndtering. Jeg brukte Cullbergs (1994) kriseteori, som jeg mente var egnet som analyseredskap for å gi svar på om, og eventuelt hvordan krisen som separasjonen utløste kan påvirke barna.

Mitt utgangspunkt var og er at samlivsbrudd kan utløse en krise, fordi barna mangler erfaring og handlingsberedskap til å håndtere konsekvensene av hendelsen. I tillegg utfordres kvaliteten i foreldrerollen, fordi psykiske, sosiale og materielle endringer kan stjele foreldrenes fokus fra barnas omsorgsbehov. I psykiatrisk litteratur klassifiseres krisereaksjoner som opptrer hos barn i forbindelse med skilsmisse som en traumatisk krise (Kringlen 1979, Sommerschild og Grøholt 1997). I vår kvantitative undersøkelse «Skilte familier» fant vi også at flertallet av foreldrene mente at barna opplevde separasjonen som vanskelig, samtidig som et stort mindretall av barna ikke viste tegn på at de hadde det spesielt vanskelig. Vår og andre undersøkelser (Moxnes m.fl. 1999, Emery 1999, Booth 1999) viser at noen barn ikke opplever krise når foreldrene skilles, men tvert imot opplever det som positivt. Fordi undersøkelsene sprikte i sine funn, ble det viktig å undersøke om barnas opplevelse av separasjonen og krisereaksjoner kunne forklare barnas sårbarhet og evne til håndtering.

Min vurdering er at de fleste av barna ikke opplevde foreldrenes separasjon som en krise. Det er usikkert hvordan de tre yngste barna opplevde og reagerte på samlivsbruddet. Fem av barnas reaksjoner var typiske for *sjokk- og reaksjonsfasen* i en traumatisk krise. Noen barn opplevde sterk følelsesmessig uro, frykt eller angst og noen var irritable og følte skyld. Andre reagerte med handlingslammelse, apati, tristhet og sorg. Følelsene varierte i intensitet, og felles for disse barna var at følelsene var kaotiske. De fleste barna gjennomgikk imidlertid separasjonstiden i sin helhet på en god måte. Barna innstilte seg gradvis på det som var hendt og begynte å fungere i dagliglivet. Som redegjort for i kapittel 4 viste vår undersøkelse (Moxnes og Haugen 1998, Moxnes m.fl. 1999) at de fleste barna hadde kommet igjennom opplevelsene av samlivsbruddet i løpet av det første året etter separasjonen.

Aksept av de faktiske forholdene og gjenopptakelse av dagligdagse aktiviteter er et kjennetegn ved *nyorienteringsfasen* og at krisen i hovedsak er bearbeidet. Imidlertid fikk de barna som opplevde separasjonen som et drama-

tisk sjokk, eller som et stort tap, mer langvarige krisereaksjoner med stor intensitet.

For noen barn som hadde opplevd turbulente familieforhold med vold, rus og psykiske problemer i kjernefamilien, er min vurdering at samlivsbruddet ikke kom som en overraskelse. Selv om barna ikke ble informert i forkant av separasjonen, var de likevel forberedt på at foreldrenes problemer kunne føre til samlivsbrudd. De hadde opplevd høylytt krangel og kjefting mellom foreldrene, bråk, fyll og uforutsigbar atferd. Jeg mener at bruddet kom som en konsekvens av uholdbare og vanskelige familieforhold. Barnas reaksjoner var derfor ikke preg av sjokk og sorg, fordi separasjonen ble opplevd som en lettelse, en reduksjon eller løsning av langvarige familieproblemer og dårlige oppvekstvilkår.

Informasjon er avgjørende for barnas opplevelse og reaksjoner på separasjonen, og den bidro til å forberede barna på hva som skulle skje framover og hvorfor. Dette bidro ikke minst til å redusere den utryggheten barn naturlig opplever ved et samlivsbrudd. Når barna var forberedt, ble derfor separasjonene opplevd som mindre dramatisk både når det gjaldt intensitet og varighet. Når barna ble forberedt, økte også barnas forståelse for endringene som skulle skje og den nye hverdagen ble derfor mer forutsigbar.

Det var de barna som ikke fikk informasjon som i størst grad opplevde utrygghet og forvirring. Barna som ikke var forberedt, hadde ingen forståelse som kunne forklare bakgrunnen for separasjonen. Samlivsbruddet kom derfor som en overraskelse, og utviklet seg til en krise hvor sjokkfasen var preget av følelsesmessig kaos og apati.

Jeg finner også at informasjon er viktig underveis i prosessen, og at det er spesielt viktig å informere barna kontinuerlig om hva som skal skje framover og hvorfor. Dette er avgjørende for å redusere barnas utrygghet og dermed bedre deres forutsetninger for en raskere gjennomleving av separasjonsopplevelsene og eventuelt krisen. Noen av barna som ikke fikk informasjon om hva som skulle skje, lever fortsatt med mange ubesvarte spørsmål omkring separasjonen, og noen har konstruert egne forestillinger og svar på spørsmålene om hvorfor foreldrene ble skilt.

Et annet forhold som lettet barnas reaksjoner var foreldrenes evne til å se barna. Når foreldrene ga nødvendig omsorg, hjelp og støtte, reduserte det opplevelsens følelsesmessige intensitet, og barna bearbeidet og gjennomlev-

de opplevelsene på relativt kort tid. Men når styrken i barnas reaksjoner økte, ble det for mange av foreldrene vanskelig å håndtere reaksjonene og ivareta barna, og de ble derfor i hovedsak overlatt til seg selv. Et annet kjennetegn ved disse barna var at familiene deres ikke hadde en tradisjon for åpenhet eller det å være støttende.

Tapsopplevelse og sorg er vanlige reaksjoner hos barn ved samlivsbrudd, når samværsforelderen flytter. Slik jeg ser det, bidro godt foreldresamarbeid til at barna ikke tapte kontakten med en av foreldrene. Et viktig og avgjørende forhold som forebygger tapsopplevelser er at foreldrene samarbeider om den nye livssituasjonen, og dermed fremstår som konstruktive aktører som søker løsninger til beste for barna. De barna som hadde foreldre som var i konflikt, fikk liten eller ingen hjelp til å komme i gang med bearbeidningen av opplevelsene knyttet til separasjonen.

Jeg mener at et viktig kjennetegn ved barna som slet med å håndtere samlivsbruddet på intervjuetidspunktet, var at de fortsatt var i *bearbeidings-* eller *nyorienteringsfasen*. Barna slet fortsatt med å akseptere konsekvensene av samlivsbruddet. Deres sårbarhet kom til uttrykk ved at de fortsatt var opp tatt av tapet og smerten bruddet påførte dem. Samtidig knyttet og forklarte de sin manglende glede og engasjement med skilsmissen. Min vurdering er at flere av barna viste apati og handlingslammelse og uttrykte liten tro på at ting kunne endre seg til det bedre. Noen av barna hadde med andre ord stoppet opp i sin bearbeidning av kriseforløpet, noe som hindret dem i å komme videre i håndteringen av den nye situasjonen.

Slik jeg har vurdert det, var fem barn fortsatt i en traumatisk krise på intervjuetidspunktet. Disse barna ble utsatt for store følelsesmessige påkjenninger, fordi foreldrene hadde store individuelle problemer, noen før, andre under og noen etter skilsmissen. Foreldrenes samarbeid var også preget av konflikter og motarbeidelse, noe som påførte barna lojalitetskonflikter. Barnas foreldre maktet derfor i liten grad å være gode foreldre i betydningen av at de ikke i tilstrekkelig grad klarte å gi barna den nødvendige hjelp og støtte de trengte for å gjennomleve bearbeidings- og nyorienteringsfasen. Det er altså ikke separasjonen i seg selv, men den manglende støtten fra foreldrene og/eller den konstante belastningen foreldrenes atferd innebar for barna, som er den viktigste grunnen til at noen barn bruker lang tid i sin bearbeidelse av krisen, og som dermed kan forklare at noen barn var i en traumatisk tilstand på intervjuetidspunktet.

Når jeg hevder at fem barn fortsatt er i en traumatisk krise, har det også

sammenheng med at disse barna i tillegg ble utsatt for mange og upredikerbare forandringer. Ifølge teorien om sosialt stress vil enhver forandring i forbindelse med skilsmisse føre til sosialt stress, og jo flere endringer, jo høyere grad av sosialt stress. Min vurdering er at den manglende bearbeidelse av krisen spesielt må knyttes til en negativ endring i barn-/foreldrerelasjonen hos disse barna. Foreldrenes upredikerbare atferd gjorde at barna i liten grad visste hvor de hadde dem, og usikkerhet, tapsopplevelser og savn medvirket til sosialt stress som svekket barnas evne til å bearbeide krisen og håndtere situasjonen. En annen, men vel så viktig følge var at barnet tapte verdifull sosial kapital. Ifølge teorien om tap av sosial kapital løper barna en risiko for en negativ utvikling når de taper de sosiale ressursene som foreldrene representerer. Jeg mener derfor at de viktigste grunnene til at disse barna ikke har greid å bearbeide den traumatiske krisen separasjonen utløste, skyldes det sosiale stresset barna ble påført i kombinasjon med tap av sine viktigste utviklingsressurser. Graden av sosialt stress, den tiden barna må leve med sosialt stress og graden av tap av sosial kapital er det som kan forklare barnas opplevelser, deres sårbarhet og derved manglende evne til å gjennomleve og håndtere krisen som separasjonen utløste.

«VI HØRER JO STADIG VEKK AT VI MÅ SPARE MER OG AT VI IKKE KAN KJØPE DET OG DET, FORDI VI IKKE HAR RÅD»

I kapittel 5 undersøkte jeg hvordan svekkelsen i økonomien i barnas hushold og familie etter separasjonen kunne påvirke barna, deres sårbarhet og håndtering. Når dette var et viktig spørsmål å stille, har det sammenheng med at forskning viser at svekkelse av økonomien i barns hushold er en av de viktigste forklaringene på hvorfor noen barn viser en negativ utvikling i forbindelse med skilsmisse. Mitt utgangspunkt var McLanahan og Sandefur (1994), som sier at den viktigste grunnen til at det går dårligere med barn som har levd hele eller deler av oppveksten med bare en av sine biologiske foreldre enn barn som har levd sammen med begge foreldrene, er at de førstnevnte har hatt store tap av sosial og økonomisk kapital. Vår spørreskjemaundersøkelse (Moxnes m.fl.1999) viste at 67 prosent av foreldrene svarte at skilsmissen førte til en økonomisk svekkelse i husholdet. Undersøkelsen viste også at barn som levde med svekket økonomi, oftere viste tegn på negative endringer enn de som levde i hushold hvor økonomien var uforandret eller bedret. Resultatene viste altså en klar sammenheng mellom endring i økonomien og hvordan barn «har det» og «gjør det».

Min vurdering er at ni barn i syv familier fikk svekket økonomi som en følge av samlivsbruddet. Ett av barna opplevde at husholdsøkonomien ble

bedre, mens én familie med to barn hadde små endringer i økonomien etter skilsmissen. Dette betyr at de fleste barna opplevde tap av økonomisk kapital. I mange familier var foreldrenes dårlige realøkonomiske situasjon knyttet til forhold både før og etter skilsmissen. Den dårlige økonomien hadde sammenheng med problemer knyttet til alkoholmisbruk og psykisk sykdom. For disse familiene var marginene små, og svekkelsen i økonomien forverret derfor det økonomiske handlingsrommet mer enn i andre familier.

Noen av barna som levde i hushold hvor økonomien ble svekket, var bekymret for økonomien. Andre barn hadde bekymringer for hvordan samværsforelderens skulder skulle klare seg økonomisk. Mest bekymret var barna i hushold med dårligst råd. Disse barna var opptatt av og involverte seg i husholdets og familiens økonomi, og unngikk aktiviteter som krevde penger.

De fleste barna i hushold med svekket økonomi opplevde at samboforelderens arbeid mer, noe som gjorde at disse foreldrene ble mindre tilgjengelige for barna. Redusert samvær med samboforelderens, førte til mindre daglig omsorg og at barna i større grad måtte klare seg selv.

Jeg finner imidlertid ikke at det er noen entydig sammenheng mellom samboforelderens arbeidsmengde og barnas opplevelse av tilgjengelighet. Til tross for redusert tid sammen var mange av barna tilfreds med samboforelderens tilgjengelighet, fordi kvaliteten på tiden de hadde sammen ble vurdert som viktigst.

Noen barn fikk også mange og flere arbeidsoppgaver. Dermed fikk de lite overskudd og tid til å delta i fritidsaktiviteter og på andre sosiale arenaer. En viktig konsekvens av at barna ble frarøvet disse arenaene for jevnaldersosialisering, var at de i liten grad fikk anledning til å utvikle nære vennelasjoner og sosial kompetanse. Disse barna uttrykte sin sårbarhet ved å være ensomme, ha lite selvtillit og manglende initiativ.

Et utslag av svekket økonomi var at noen barn ikke fikk lommepenger. Dette til tross for økt deltagelse og ansvar for den daglige driften av husholdet. Disse barna kom i en vanskelig situasjon da det i dag er vanlig at barn disponerer sine egne penger. Barna trakk seg derfor unna sosiale arenaer som krevde at de hadde penger.

Jeg vurderte at det var store forskjeller både i familienes økonomi og hvor stort økonomisk tap de hadde opplevd i forbindelse med skilsmissen. Det

var imidlertid flere forhold ved foreldrenes håndtering av økonomien og foreldresamarbeidet som kunne bidra til å forklare forskjellene på hvordan barna opplevde svekkelsen i økonomien. Det ene var at når barna ble snakket med og holdt orientert om familiens økonomiske situasjon, ga det innsikt og forståelse for de prioriteringene og valgene som foreldrene gjorde. Samtidig bidro dialogen til å redusere barnas bekymringer. Dette økte barnas trygghet, fordi de voksne manifesterte at de håndterte, tok ansvar og samarbeidet om økonomien.

Det andre som reduserte barnas bekymring for svekkelsen i økonomien var at samboforeldre minimaliserer konsekvensene for barna ved å prioritere deres behov. Når samboforelderen ikke klarte å skjerme barna for de negative konsekvensene, uttrykte barna sin bekymring ved å begrense sosiale aktiviteter og /eller unngå å fremme egne behov som kostet penger.

Et tredje viktig forhold som kan forklare hvorfor og hvordan barna opplevde svekkelsen i økonomien, var knyttet til foreldrenes samarbeid om økonomien. En konsekvens av at foreldrene samarbeidet, var at de skånet barna både for økonomiske bekymringer og for opplevelsen av konflikter. Når foreldrene ikke samarbeidet, ga det husholdet både manglende økonomisk forutsigbarhet og en ytterligere svekkelse av økonomien. Barna ble ofte involvert i konfliktene og i hushold, hvor samværsforelderen ikke betalte, eller utsatte bidragsbetalingen, opplevde barnet sanksjonen som et ytterligere svik.

De fleste barna viste lite bekymring for svekkelsen i økonomien, fordi foreldrene evnet å informere, samarbeide og prioritere barnas behov. Men for noen barn innebar de økonomiske endringene både tap av sosial kapital og sosialt stress. Disse barna fikk lite, eller ingen lømmepenger, og kombinert med mange arbeidsoppgaver tilbrakte barna lite tid med venner og i andre sosiale aktiviteter. Mangelen på penger og konfliktene mellom foreldrene forsterket også barnas sosiale stress. Barna uttrykte sin sårbarhet ved at de var usikre og bekymret og håndterte situasjonen ved å isolere seg og ved å unngå å stille krav som ville kreve penger. Samboforeldrene til barna måtte i tillegg jobbe mer enn tidligere. I følge teorien om sosial kapital tapte derfor disse barna både de sosiale ressursene som forelderen representerer og den sosiale kompetansen som jevnalderssosialisering gir. Når svekkelsen i økonomien kan bli en risiko for barns utvikling, har det derfor sammenheng med hvilke begrensninger foreldrenes håndtering av økonomien gir for barnas utfoldelsesmuligheter, både i og utenfor husholdet. Samtidig kan omfanget av tapt sosial kapital og sosialt stress, forklare forskjellen i barnas

opplevelser, og at svekkelsen i økonomien kan forklare en negativ utvikling for noen barn.

«NEI, VI MÅTTE JO FLYTTE ... DET VAR TRIST Å FLYTTE FRA HUSET.»

I kapittel 6 undersøkte jeg hvordan flytting kunne påvirke barnas sårbarhet og håndtering. Grunnen til at jeg valgte å undersøke hvilken betydning flytting kunne ha, var fordi forskning (Wallerstein og Kelly 1980, Nissen 1984, Moxnes 1990, Thompson og Amato 1999) har vist at flytting er en risikofaktor for barns utvikling. I spørreskjemaundersøkelsen (Moxnes og Haugen 1998 og Moxnes m. fl. 1999) fant vi også at det var sammenheng mellom flytting og foreldrenes vurdering av skilsmisens negative konsekvenser for barnas utvikling.

Jeg tok utgangspunkt i McLanahan og Sandefur (1994) som hevder at flytting i forbindelse med skilsmisse fører til tap av sosial kapital for barn. Tap av sosial kapital er knyttet til at barn som flytter, mister de sosiale ressursene som samværsforelderen, venner, sosialt nettverk og nærmiljø utgjør. Risikoen for en negativ utvikling hadde også sammenheng med at barna må finne nye venner, begynne på ny skole og tilpasse seg det nye sosiale miljøet, forandringer som kan føre til sosialt stress.

Alle barna opplevde å flytte. Alle opplevde selvfølgelig at en av foreldrene flyttet som en konsekvens av samlivsbruddet. Noen av barna opplevde flyttingen som vanskelig, og det gjaldt først og fremst de barna som flyttet langt. Det ga seg utslag i mange forandringer, fordi flyttingen innebar at de måtte forlate sitt kjente nærmiljø, de måtte skifte skole og de mistet kontakten med klassekamerater og venner. Noen av barna måtte også slutte med de fritidsaktivitetene de hadde hatt.

Det var spesielt to forhold som var avgjørende for barnas flytteopplevelser: grad av forberedelse og informasjon, og hvordan foreldrenes håndterte de endringene flyttingen medførte. For mange av barna som opplevde flyttingen som vanskelig, skjedde flyttingen raskt og nesten samtidig som de fikk vite om foreldrenes samlivsbrudd. Felles for barna var at de opplevde mange endringer på en gang, samtidig som de fikk få muligheter til å forberede seg. Manglende forutsigbarhet og mye uvisshet førte derfor til at de opplevde situasjonen som frustrerende og utrygg.

De barna som bodde lenge i kjernefamiliens hjem etter separasjonen før de flyttet, fikk på den annen side tid til å forberede seg på de forandringene

som skulle komme. De uttrykte lite misnøye med flyttingen og tilpasset seg raskt den nye situasjonen. Hvor raskt flyttingen skjedde og graden av informasjon om hva som skulle skje, hadde derfor stor betydning for om barna opplevde flytteprosessen som god eller dårlig.

Foreldrenes deltagelse og støtte var viktig når barna skulle integreres i et nytt nærmiljø. Når dette i hovedsak ble overlatt til barnas initiativ alene, opplevde de fleste det som vanskelig å finne seg til rette og etablere et nytt sosialt nettverk. Det gjaldt særlig for integrering i samværsforelderens nærmiljø, hvor barna hadde lite tid til å skaffe seg tilhørighet og venner.

Mange av samværsforeldrene bosatte seg også utenfor barnas nærmiljø. Det innebar at flere av barna måtte forholde seg til to nye nærmiljøer. Til tross for at besøkene varierte i hyppighet, var det de færreste som lyktes i å etablere sosial tilhørighet i samværsforelders nærmiljø. Når samværsbesøkene også ble preget av lang reise til et miljø uten venner, bidro savn av nettverk og kameratskap til å legge en demper på hvor positivt barna opplevde besøkene. For flere innebar også samværsbesøkene at de ikke hadde eget rom. De hadde derfor ingen mulighet til å trekke seg tilbake, enten i form av å være ute med venner eller å lukke døra si. Jeg mener at dette forklarer hvorfor flere barn opplevde besøket til samværsforelderens som relativt intenst, til tider krevende og slitsomt. For noen få barn begrenset manglende tilhørighet også hyppigheten av besøkene.

Et annet forhold som også bidro til at barna opplevde flyttingen som problematisk var at foreldrene var i konflikt. Dårlig foreldresamarbeid påvirket både foreldrenes håndtering av flytteprosessen og hvilken hjelp barna fikk. Det gikk utover barnas deltagelse i fritidsaktiviteter, samt tilpasningen til nytt nærmiljø og skole. Dårlig foreldresamarbeid økte også de negative konsekvensene av samværsforeldrenes flytting og deres kontakt med barna, spesielt der lojalitetskonflikter påvirket barnas relasjoner til begge foreldrene negativt.

Noen få barn opplevde imidlertid at flyttingen tilførte dem nye og flere positive ressurser. Disse barna forlot en hverdag med omsorgssvikt og rusmisbruk med tilhørende bekymringer og vanskelige levevilkår. Kanskje fordi de skammet seg, eller fordi de måtte ta seg av foreldrene, hadde de også få venner og de vantrivdes på skolen. Med støtte og tilrettelegging av samboforelderens fant de seg derfor relativt raskt til rette i sitt nye sosiale miljø, de fikk nye venner og fritidsaktiviteter. Flyttingen ble derfor opplevd som en positiv endring i barnas liv og førte til en forbedring av livssituasjonen. For

noen barn representerte samværsforeldrenes flytting at utrygghet, vold og rusmisbruk opphørte.

De barna som ga uttrykk for at flyttingen hadde medført små eller ingen problemer, hadde foreldre som på en god måte tilrettela flyttingen for barna. Mange andre barn opplevd at foreldrene enten tilrettela dårlig eller gjorde lite eller ingenting for at barnas flytteprosess skulle bli så skånsom som mulig. Graden av forberedelse, støtte og foreldresamarbeid kan derfor forklare forskjellene på hvordan barna opplevde og håndterte flyttingen.

Når noen barn opplevde flytteprosessen som vanskelig å håndtere var det fordi den innebar mange og raske forandringer. Barna var ikke forberedt, fikk lite eller ingen hjelp til å orientere seg og foreldrenes konfliktfylte eller manglende samarbeid begrenset ytterligere barnas sosiale aktiviteter og påførte også noen lojalitetskonflikter. Barna tapte sosial kapital når de flyttet fra sine venner, samtidig som de opplevde det som vanskelig å tilpasse seg et nytt nærmiljø, ny skole og å skaffe seg nye venner. Barnas sårbarhet kan forklares med tap av sosial kapital som både hadde sammenheng med manglende nettverk, men også at husholdet var konfliktfylt og at barna hadde lite kontakt med og støtte fra samværsforelderen. Ifølge teorien om sosialt stress er det nettopp mengden av forandringer i forbindelse med skilsmissen som kan forklare at noen barn får en negativ utvikling. Barnas sårbarhet og håndtering må derfor knyttes til graden av sosialt stress og tap av sosial kapital, som flyttingen medførte.

«... JEG OG MORSAN HADDE IKKE SÅ GODT FORHOLD DE FØRSTE ÅRENE, PÅ GRUNN AV AT JEG MENTE AT HUN HADDE SVEKET FARSAN ...»

I kapittel 7 undersøkte jeg hvordan endringene i barn-/foreldrerelasjonen kunne påvirke barnas sårbarhet og håndtering. Når dette var et viktig spørsmål å stille har det sammenheng med at foreldrene er barnas viktigste utviklingsressurs utover barnet selv. Jeg tok utgangspunkt i resultatene til Hetherington og Kelly (2002), Thompson og Amato (1999) og Emery (1999) som viste at forskjellen mellom barn som har opplevd skilsmisse og de som vokser opp med begge foreldre, kan forklares med kvalitative og kvantitative endringer i relasjonen mellom barn og foreldre.

Vår undersøkelse (Moxnes m.fl. 1999) viste, at nesten halvparten av foreldrene svarte at barna hadde utviklet et bedre forhold til dem selv etter skilsmissen. I første rekke var det mødre og samboforeldre som hevdet dette.

Våre funn indikerte at skilsmissen i liten grad påvirket barn-/ foreldrerelasjonen i negativ retning. Lignende funn var gjort i andre undersøkelser (Hetherington og Kelly 2002, Pryor og Rodgers 2001, Thompson og Amato 1999) hvor eneforeldre hadde utviklet et nærere, mer fortrolig og mer demokratisk forhold til barna enn det de hadde før samlivsbruddet.

I likhet med andre undersøkelser uttrykte noen barn at de var blitt bedre kjent med samboforelderen etter samlivsbruddet, og at de nå hadde et bedre og nærere forhold. Det hadde sammenheng med at samboforelderen frigjorde ressurser til å ivareta barnas omsorgsbehov på en bedre måte etter skilsmissen. Noen av barna opplevde også at skilsmissen medførte opphør av en destruktiv familiekarriere preget av rusmisbruk, vold og andre former for omsorgssvikt. Disse barna fikk utvilsomt en positiv utvikling, et tryggere liv og bedre omsorg.

De fleste barna opplevde at foreldrene fungerte dårligere og at forholdet til foreldrene forandret seg den første tiden etter samlivsbruddet. Tre barn hadde opprettholdt et godt forhold til sambomødrene sine og fire barn hadde fått utviklet en dårligere relasjon, mens ett barn lenge før skilsmissen hadde hatt et dårlig forhold til sambomor. Barna som hadde fått en dårligere relasjon til sambomødrene sine gjaldt først og fremst barn som hadde fått redusert tid sammen med sambomor etter skilsmissen.

De fire barna som hadde utviklet en dårligere relasjon til sambomor opplevde det som vanskelig. For noen av barna kan den dårlige relasjonen forklares med sambomors økte arbeidsmengde og irregulære arbeidstid, at mor var mindre til stede og tilgjengelig for dem. Barna savnet kontakt og tid til å være sammen om aktiviteter og felles måltider. Felles for disse barna var at samboforeldrene utviklet egne problemer og at barn-/foreldrerelasjonen ble preget av konflikter. Noen av barna ble sterkt involvert i sambomors problemer, slik at skillet mellom barn-/voksenrelasjonen ble utydelig. Barna fikk mer ansvar enn de hadde forutsetninger for å bære, noe som innebar usikkerhet og uklare forventninger til egen rolle. Den dårlige relasjonen til sambomødrene ble også preget av konflikter rundt svik og skyld i forbindelse med samlivsbruddet, og konfliktene ble opplevd som vanskelige for barna.

De tre barna som bodde sammen med fedrene hadde alle gode barn-/foreldrerelasjoner. Det ene barnet hadde opprettholdt et godt forhold til far etter skilsmissen, mens de to andre hadde fått en bedre relasjon. Før skilsmissen hadde disse barna hatt en hverdag preget av omsorgssvikt, rusmisbruk og

psykiske problemer. Samboforelderen fikk etter samlivsbruddet frigjort egne ressurser og energi og maktet å være bedre foreldre, noe som kan forklare at barna fikk en reduksjon av belastninger og at både omsorgen og barn-/foreldrerelasjonen ble bedret.

Ingen av barna hadde fått en bedre relasjon til samværsforelderen etter skilsmissen. Ett barn, hadde opprettholdt en god relasjon, fire barn opprettholdt en dårlig relasjon og fire barn hadde fått en dårligere relasjon til samværsfedrene sine. De fire barna som hadde samværsforeldre hadde opprettholdt sin dårlige relasjon til dem. Alle barna, unntatt ett barn, hadde fått redusert tid med samværsforelderen etter skilsmissen.

Et kjennetegn ved barna som opplevde relasjonen til samværsforelderen som dårlig, var nettopp at de opplevde at samværsforeldrene prioriterte samværsbesøkene lavt og ikke tilrettela besøkene slik at barna kunne utvikle et godt forhold. Noen barn opplevde også samværet negativt fordi en stor del av ansvaret for innholdet i besøket ble lagt på dem. Samværsforelderens manglende tilrettelegging og ansvar gjorde at innholdet i besøkene ble styrt av tilfeldigheter, og barna følte seg mindre verdsatt og at kontakten og nærheten ble svekket. Barnas sårbarhet har sammenheng med manglende forutsigbarhet, usikkerhet over samværsforelderens manglende initiativ, engasjement og håndteringsevne. Min vurdering er derfor at svekkelsen av relasjonen må forklares med innholdet og ansvaret for samværet mer enn at tiden på samværet ble begrenset.

Mine resultater viste imidlertid at barna kunne leve med dårlige relasjoner til samværsforeldre hvis relasjonen til samboforelder var god. Dette har sammenheng med at samboforelderen blir den mest betydningsfulle utviklingsstøtten for å sikre barna tilstrekkelig og god omsorg. Det er derfor mer alvorlig at mange barn også hadde dårlige relasjoner til samboforeldrene.

For flere av disse barna kan den dårlige eller svekkete relasjonen til samboforelderen knyttes til at forelderen hadde nok med sine egne problemer. Det gjorde at det var vanskelig for barna å opprettholde eller knytte gode relasjoner og at barnas behov for omsorg og støtte ikke ble ivaretatt. Graden av samboforelderens problemer varierte, men noen hadde så store problemer at barna ble utsatt for parentifisering. Barnas sårbarhet kom til uttrykk gjennom usikkerhet, skuffelse, sinne og manglende tillit til samboforelderen som en ansvarlig, forutsigbar og konsistent voksen. En viktig konsekvens var at rolleforvirring og uklare forventninger gjorde barna utrygge. Mine resultater viser en sammenheng mellom samboforelderen som barnets vik-

tigste utviklingsressurs, og at svekkelsen i relasjonen økte barnas sårbarhet for en negativ utvikling.

Hos barna som hadde foreldre med store samarbeidsproblemer og konflikter etter samlivsbruddet, ble barn-/foreldrerelasjonen påvirket negativt. Relasjonen var mest sårbar og labil når barna ble sentrum for konfliktene. Når barna ble involvert i konfliktene, enten ved å være budbringere mellom foreldrene eller ved å måtte ta standpunkt for eller imot den ene forelderen, utviklet barna lojalitetskonflikter. Jeg mener at dårlig foreldresamarbeid kan forklare barnas lojalitetskonflikter som innebar at de ble forvirret, utrygge og frustrerte.

Når barna reagerte forskjellig på endringene i barn-/foreldrerelasjonen etter samlivsbruddet, fant jeg to forhold som må tillegges stor betydning. Det ene var om barna hadde en god relasjon til samboforelderen. Det andre hadde sammenheng med grad av konflikter og manglende samarbeid mellom foreldrene. Ifølge teorien om tap av sosial kapital utsettes barna for en risiko for en negativ utvikling spesielt når tapet innebærer en svekket eller dårligere relasjon til en eller begge av foreldrene. Barna blir spesielt sårbare når relasjonen til samboforelderen blir svekket, fordi tapet av sosial kapital er knyttet til barnets viktigste utviklingsressurs. De negative endringene i barn-/foreldrerelasjonene hadde i noen grad sammenheng med redusert tid for samvær, manglende forutsigbarhet, foreldrenes egne problemer og konflikter mellom foreldrene. I tillegg til tap av sosial kapital medførte disse endringene også at barna ble utsatt for sosialt stress. Min vurdering er at det er graden av sosialt stress og tapet av sosial kapital som disse forholdene representerer, som best kan forklare forskjellene i barnas opplevelser, deres sårbarhet og evne til håndtering.

I HVILKEN GRAD KAN SKILSMISSEN OG/ELLER FAMILIEKARRIEREN FORKLARE BARNAS SÅRBARHET OG HÅNDTERING?

Hvis det er skilsmissen, eller i denne sammenheng separasjonen, og den krisen den utløste som best forklarer barnas sårbarhet og håndtering, er det rimelig å forutsette at barna hadde det bra før separasjonen. Jeg fant at flere av barna opplevde en krise i forbindelse med samlivsbruddet uavhengig av hvordan de hadde det før bruddet. Det er med andre ord ikke noen entydig sammenheng mellom hvordan barna hadde det før samlivsbruddet og det å oppleve en krise. Jeg vil hevde at det heller ikke er krisen i seg selv, men konteksten til barna og forutsetningene for å bearbeide krisen som var avgjørende for barnas sårbarhet og håndtering.

Jeg fant at ni barn opplevde at husholdet fikk svekket økonomi etter samlivsbruddet. Hvis en skal kunne si at det er på grunn av skilsmissen at barnas hushold får dårlig økonomi, må det være økonomiske forandringer under og etter skilsmissen som er årsaken. På den annen side er det rimelig å spørre om barnas sårbarhet og håndtering kan være et resultat av forhold før og etter skilsmissen.

Hvis de problemene barna opplevde med flyttingen skyldes skilsmissen, må alle erfaringene i forbindelse med flyttingen kunne forklares med at foreldrene ble skilt. På den annen side har jeg vist at barnas opplevelser og reaksjoner på flyttingen varierte. Noen barn har negative og noen barn har positive opplevelser, mens andre barn har både positive og negative erfaringer med flyttingen. Det er derfor rimelig å spørre om barnas problemer også kan ha sammenheng med familiekarrieren.

De fleste barna opplevde at foreldrene fungerte dårligere og at forholdet til foreldrene forandret seg den første tiden etter samlivsbruddet. Grunnene til at barn-/foreldrerelasjonen endret seg var komplekse, og mine resultater tilsier at de negative konsekvensene vanskelig kan forklares med skilsmissen alene. Det er derfor rimelig å anta at endringene i barn-/foreldrerelasjonen både kan være et resultat av vanskelige separasjoner og ha sammenheng med forhold i familiekarrieren.

Når det gjelder de fem barna, CHRISTOFFER (14), CATHRINE (12), DAVID (11), HOVE (10) og JARLE (8), som jeg har karakterisert som barn som «har det litt bra og litt dårlig», er jeg som tidligere nevnt usikker på om tre på grunn av lav alder har opplevd en krise i forbindelse med foreldrenes separasjon. De to andre barna i denne gruppen gjennomlevde ikke en krise som kan forklares med at de var forberedt. Dette var barn som levde med omsorgssvikt i flere år før skilsmissen og i et par år etter skilsmissen. På grunn av foreldrenes alkoholmisbruk, konflikter og turbulente liv opplevde de begge skilsmissen som en lettelse. Først da far ble edru og fikk hovedomsorgen for barna, fikk de hjelp av far til å håndtere opplevelsene fra separasjonen. De er imidlertid engstelige og såre i forhold til mor, fordi de ikke stoler på at hun har sluttet å drikke.

Jeg finner at det er en sammenheng mellom hvordan disse barnas sårbarhet og håndtering og realøkonomien i barnas hushold. Av de fem barna som har «har det litt bra og litt dårlig», mener jeg at husholdsøkonomien til tre av barna var dårlig. For to av barna var økonomien rimelig bra og middels, og ingen av disse barna uttrykte at de hadde bekymringer knyttet til økono-

mien. Selv om alle barnas hushold fikk en svekkelse av økonomien, mener jeg situasjonen ikke ga synlige begrensninger i hva barna hadde eller gjorde. Mange av foreldrene strakte seg langt for å skjerme barna. Barnas aktiviteter og lommepenger ble skånet, og mange av foreldrenes håndteringer og kompensasjoner gjorde at barna ikke merket familiens svekkede økonomi. Tre av barna som «hadde litt bra og litt dårlig» hadde foreldre som samarbeidet bra om familiens økonomi. Disse barna mener jeg tapte økonomisk kapital, men i beskjeden grad. Derimot kranglet foreldrene til to andre barn om betaling av bidrag. Disse barna hadde derimot tapt vesentlig økonomisk kapital. Dessuten, fordi konfliktene mellom foreldrene ikke tok slutt, levde de i en uforutsigbar situasjon med stadige forandringer og stor grad av sosialt stress.

De fem barna jeg vurderte hadde det «litt bra og litt dårlig» hadde alle flyttet langt, unntatt ett barn som flyttet innen sitt nærmiljø. Det sistnevnte barnet opplevde imidlertid samværsforelderens flytting som positivt, fordi forholdet til samværsforelder var dårlig. To av barna som flyttet langt, opplevde også flyttingen som positiv. De trivdes ikke på sin opprinnelige skole og nærmiljø og kom bort fra en turbulent tilværelse med alkoholmisbruk og omsorgssvikt. Barna flyttet til et nærmiljø og en skole hvor de raskt ble integrert og trivdes bra. Jeg mener at disse barna i begrenset grad tapte sosial kapital eller ble påvirket av sosialt stress. De to andre barna som flyttet langt, opplevde flyttingen som vanskelig fordi de måtte skifte nærmiljø og gjøre seg kjent på et nytt sted med ny skole og nye venner. Det er tapet av sosial kapital og graden av sosialt stress som kan forklare at disse barna har det litt dårlig.

Felles for alle de fem barna var imidlertid at samboforelder prioriterte barnets behov i flytteprosessen, noe som gjorde at barna tilpasset seg relativt raskt til sitt nye nærmiljø. Et annet fellestrekk var at en vanskelig livssituasjon opphørte når samværsforelderens flyttet. På den annen side kan også familiekarrieren forklare de samme konsekvensene, fordi flyttingen førte til brudd på en vanskelig familiehistorie og frigjorde eksisterende ressurser hos samboforelderens til beste for barna.

I gruppen med fem barn som «hadde det litt bra og litt dårlig» forteller barnas historier at alle hadde en god relasjon til samboforelderens, mens relasjonen til samværsforelderens var dårlig. Når barna har det «litt bra» har det sammenheng med samboforelderens frigjorte ressurser til å ivareta barnas omsorgsbehov på en bedre måte. Samtidig opplevde noen av barna at skilsmissemidførte opphør av en destruktiv familiekarriere preget av rusmis-

bruk, vold, overgrep og andre former for omsorgssvikt. Disse barna fikk utvilsomt en positiv utvikling på grunn av at den negative familiekarrieren ble brutt. Barna fikk et tryggere liv og en bedre omsorg.

Det som best forklarer at barna hadde det «litt dårlig» har sammenheng med manglende bearbeidelse av tidligere familiehistorie og at samværsforeldrene fortsatt skapte problemer i forbindelse med kontakt og samvær. Barnas forhold til samværsforelderen var for de fleste preget av forelderens problemer og dårlig foreldresamarbeid som virket negativt inn på relasjonen. For noen barn ble lojalitetskonflikter i forbindelse med foreldrenes manglende samarbeid og vedvarende konflikter også vanskelig. Jeg vurderer at de barna som hadde samværsforeldre med egne problemer i kombinasjon med at foreldrene hadde et konfliktfylt samarbeid, var i en vanskelig situasjon. Teoretisk sett har disse barna i stor grad opplevd tap av sosial kapital. De barna som hadde foreldre som kranglet om samvær og samarbeidet dårlig, levde med stor grad av sosialt stress.

Det er en viktig grunn til at noen barn «har det dårlig», at de ikke har greid å bearbeide den krisen separasjonen utløste. Av de syv barna, BENTE (11), FIONA (15), GISKE (17), ILSE (16), INGEBJØRG (12), INGUNN (9) og KRISTIN (9), jeg mener «har det dårlig», mener jeg fem fortsatt var i en traumatisk krise da de ble intervjuet. Det som kjennetegner de fem, er at de ikke har greid å bearbeide krisen eller at de har brukt lang tid på bearbeidelsen. Samtlige av disse barna har en eller to foreldre som ikke maktet å være gode foreldre, noen lenge før skilsmissen, andre etter og som følge av bruddet. Det er den manglende støtten fra foreldrene eller den konstante belastningen foreldrene er for barna, som er den viktigste grunnen til at noen barn bruker lang tid eller ikke greier å bearbeide separasjonskrisen. Igjen er det graden av sosialt stress, den tiden barna må leve i sosialt stress og graden av tap av sosial kapital som kan forklare barnas sårbarhet og håndtering.

Det som kjennetegner økonomien i husholdene til de syv barna som «har det dårlig» er at alle opplevde svekkelse i økonomien. Noen barn som «har det dårlig» lever i hushold med svært dårlig økonomi og opplever familien og seg selv som fattige. Jeg fant at det var de barna som hadde opplevd sterkest svekkelse i familieøkonomien som «hadde det dårlig». For flere av barna er skilsmissen og det tapet av økonomisk kapital som den førte til, derfor en viktig forklaring på hvordan de har det på intervjuetidspunktet.

Imidlertid viser flere av barnas historier hvordan dårlig økonomi og tap av

økonomisk kapital ikke kan relateres til skilsmissen, men i første rekke sees som et resultat av familiekarrieren.

I disse familiene er foreldrenes dårlige realøkonomiske situasjon knyttet til forhold både før og etter skilsmissen. Den dårlige økonomien har sammenheng med problemer knyttet til alkoholmisbruk og psykisk sykdom. For disse familiene var marginene små, og svekkelsen i økonomien forverret derfor det økonomiske handlingsrommet mer enn i andre familier.

Det var også svært viktig for barnas sårbarhet og håndtering at samværsforeldrene ikke oppfylte sine økonomiske forpliktelser og betalte bidragene som avtalt. Også når samboforeldrene ikke evnet å informere barna om svekkelsen i økonomien på en ansvarlig måte, ble barna påført bekymringer. Når samboforeldrene ikke klarte å minimalisere de negative konsekvensene ved å prioritere barnas behov, kan det også forklares med at foreldrene manglet forståelse og forutsetninger for å håndtere svekkelsen i økonomien til beste for barna. Når foreldrene ikke evner å ta et økonomisk ansvar eller samarbeide om økonomien til beste for barna, mener jeg det kan sammenheng både med skilsmissen og/eller familiekarrieren.

Når husholdets økonomi er dårlig og/eller skilsmissen har svekket den i vesentlig grad, kan tap av økonomisk kapital forklare hvorfor barna «har det dårlig». Graden av sosialt stress som barna må leve med og manglende foreldresamarbeid er andre forklaringer på barns sårbarhet og håndtering.

Tre av de syv barna som «hadde det dårlig» flyttet langt fra tidligere bosted og måtte skifte skole, venner og nærmiljø. Foreldrene til ett av disse barna hadde gjennom forberedelse gitt mulighet for bearbeidelse av flytteprosessen, og godt foreldresamarbeid reduserte de negative virkningene. Når det gjelder de to andre barna klarte foreldrene i liten grad å ivareta og hjelpe dem under flytteprosessen på grunn av egne problemer og dårlig foreldresamarbeid. På den annen side opplevde barna samværsforelderens flytting som positiv fordi det satte en stopper for seksuelle overgrep, alkoholmisbruk og vold. Den nye konteksten frigjorde også samboforelderens ressurser til å ivareta barnas omsorgsbehov bedre.

De fire andre barna som «hadde det dårlig», flyttet innen nærmiljøet. Samværsforeldrene bosatte seg utenfor barnas nærmiljø, noe som førte til svært få besøk for de fleste barna. Tre av barna hadde samboforeldre med store psykiske problemer. I tillegg hadde ett av disse barna også samværsforelder som hadde personlige problemer i kjølvannet av skilsmissen. Et

resultat av dette var at foreldrene til barna hadde store konflikter og samarbeidet dårlig under hele flytteprosessen. En viktig konsekvens var at barna ikke fikk den hjelpen og støtten de trengte i flytteprosessen og de ble usikre. En annen konsekvens av flyttingen var svekkelse av boligstandarden og en opplevelse av skam fordi det var synlig for venner og nærmiljø.

Disse barnas sårbarhet og håndtering, kan forklares med at de tapte sosial kapital da de flyttet og at de gjennomlevde en ustabil situasjon ved flyttingen og stor grad av sosialt stress. På den annen side ble noen av barna tilført en gevinst av sosial kapital og minsket sosialt stress ved at samværsforelderen flyttet.

Det er ingen entydig sammenheng mellom skilsmissen, flyttingen den medfører og barnas sårbarhet og håndtering. For noen barn kompenserte foreldrenes tilretteleggelse, foreldre-samarbeid og omsorg for de vanskelighetene flytteprosessen skapte, og barna tilpasset seg derfor relativt raskt selv om de hadde flyttet langt. For andre barn innebar samværsforelderens flytting at det ble slutt på en vanskelig og turbulent livssituasjon. Noen samboforeldre viste også bedret omsorgsevne, noe som ga en gevinst i form av bedret livssituasjon.

Når flytting har sammenheng med barnas sårbarhet og håndtering, kan det knyttes til manglende tilrettelegging for bearbeiding, utilstrekkelig omsorg og et dårlig eller konfliktfylt foreldresamarbeid. Jeg mener derfor at det er familiekarrieren som best kan forklare forskjellene i barnas flytteopplevelser. Det er tapet av sosial kapital, mengden av sosialt stress og manglende foreldresamarbeid som igjen kan forklare barnas sårbarhet og håndtering.

De fleste av de syv barna som «hadde det dårlig» kjennetegnes av at de hadde en dårlig relasjon både til samboforelderen og til samværsforelderen. Noen av barna hadde vokst opp i kjernefamilier preget av manglende omsorg, alkoholmisbruk og psykisk sykdom. Når disse barna opprettholdt en dårlig relasjon til samboforelderen, har det sammenheng med at skilsmissen ikke endret forelderens personlige problemer og inkonsistente atferd. Andre barn opplevde det vanskelig når separasjonsprosessen avdekket problemer og konflikter mellom foreldrene som var ukjent.

En viktig konsekvens av samboforelderens problemer var at de ikke maktet å ivareta barnas behov for omsorg og støtte i barnas håndtering av tidligere familiehistorie, de mange endringene og behovet for bearbeiding og nyorientering som skilsmissen medførte. Når flere barn kjennetegnes av parenti-

fisering, hadde det sammenheng med styrken og intensiteten av samboforelderens problemer. Den dårlige relasjonen kom til uttrykk gjennom usikkerhet, skuffelse, sinne og manglende tillit til samboforelderens ansvarlig, forutsigbar og konsistent voksen. Mine resultater viser at det var en sammenheng mellom samboforelderens som barnets nærmeste utviklingsressurs og at svekkelsen i relasjonen økte barnas sårbarhet for en negativ utvikling.

Felles for barna var også at foreldrene hadde manglende eller konfliktfylt samarbeid. Mange av disse barna opplevde det som problematisk og vanskelig at foreldre hadde lite kontakt, og vanskeligst var det når foreldresamarbeidet hadde et høyt konfliktnivå. For andre var opprettholdelse av den dårlige relasjonen knyttet til tidligere omsorgsvikt, manglende støtte til bearbeidelse og samværsforelderens manglende ansvar og initiativ.

Når disse barna «hadde det dårlig», kan det forklares med dårligere barn-/foreldrerelasjoner, som ifølge teorien om tap av sosial kapital utsetter barna for en risiko for en negativ utvikling. Når foreldrene ikke maktet å være gode nok foreldre, individuelt eller i samarbeid om barnas beste, levde barna i en konstant uforutsigbar og usikker situasjon og stor grad av det som defineres som sosialt stress.

Når barna fikk kvalitativt bedre oppvekstbetingelser, har det sammenheng med at skilsmissen satte en stopper for en turbulent familiekarriere, samtidig som den frigjorde omsorgsressurser hos samboforelderens. Skilsmissen må derfor sees som en positiv løsning til barnets beste, og teoretisk kan det forklares med en økning av sosial kapital og en reduksjon av sosialt stress.

Men for de fleste av barna var det en tilsynelatende sammenheng mellom skilsmissen og at barn-/foreldrerelasjonen ble endret. For flere av disse barna førte skilsmissen til at skjulte problemer og konflikter i kjernefamilien ble avdekket og at samboforelderens utviklet personlige problemer under og etter samlivsbruddet. For andre av disse barna endret ikke skilsmissen de turbulente familieforholdene. Når familiekarrieren likevel bedre forklarer barnas tapsopplevelser, har det sammenheng med at barnas tidligere familiehistorie hadde gitt foreldrene dårlige forutsetninger til å håndtere konflikter. Separasjonen skapte i tillegg nye problemstillinger som utfordret foreldrenes handlingsberedskap og foreldresamarbeidet på en ny måte. Barnas manglende bearbeidelse hadde derfor i første rekke sammenheng med familiekarrieren, fordi konfliktfylt foreldresamarbeid og samboforelderens problemer svekket relasjonen både til samboforelder og til samværsforelder.

Når barna «har det dårlig» kan det forklares med at barna taper sosial kapital når barn-/ foreldrerelasjonen blir dårligere. Teoretisk sett er det sosiale stresset og de negative endringene i relasjonen mellom barn og foreldrene medfører, en annen forklaring på barnas sårbarhet og håndtering. Manglende foreldresamarbeid, lite støtte og oppfølging av foreldrene over tid er også en viktig grunn til at barna «har det dårlig».

KONKLUSJON

Studien har vist at barn som informanter gir et mer differensiert bilde av hvordan barn opplever foreldrenes skilsmisse, enn undersøkelser som i hovedsak baserer sine resultater på voksne som informanter. Det kan ha sammenheng med at de voksnes problemer og konflikter overskygger deres evne til å oppfatte barnets reelle situasjon. På grunn av skyldfølelse og/eller nettopp et reelt ønske om at det skal gå bra med barna, kan informasjon fra foreldre og andre voksne undergrave/tildekke barnets reelle situasjon. Barns som informanter er derfor viktig og avgjørende når en ønsker å se skilsmis-sens med barns øyne.

Det er nødvendig å forstå at separasjonen kan utløse en krise hos barn. For noen barn som levde i turbulente familier ble imidlertid separasjonen opplevd som en lettelse. De barna som hadde det vanskeligst var de som fortsatt var i krise på intervjuutidspunktet. Disse barna hadde foreldre som ikke klarte å gi barna den nødvendige støtte til krisebearbeidelse og den oppfølging som barna trengte for å håndtere de endringer som fulgte i kjølvannet av skilsmis-sen.

For å forstå barnas sårbarhet og evne til håndtering, fant jeg teoriene om tap av økonomisk og sosial kapital som nyttige analyseverktøy. Når barnas sårbarhet kan forklares med tap av økonomisk kapital er det fordi foreldrenes håndtering gjorde barna bekymret, de fikk flere arbeidsoppgaver, mindre lommepenger og deltok lite i organiserte aktiviteter. De fleste barna tapte også sosial kapital når de flyttet, og ved at kontakten med samværsforelderen ble redusert. Mange av barna utviklet også en dårligere relasjon til samværsforelderen. Mest alvorlig for barnas sårbarhet og håndtering var imidlertid tapet av sosial kapital når relasjonen til samboforelderen var dårlig, eller ble svekket.

For å forklare hvordan forandringene skilsmis-sen medfører kan påvirke barna, var teorien om sosialt stress også funksjonell. Graden av barnas sårbarhet og håndteringsevne var et resultat av mengden sosialt stress. Viktige

stressfaktorer var grad av forberedelse og informasjon, intensiteten i forandringene, og hvor mange og store forandringer barna ble utsatt for i forbindelse med skilsmissen. Etter separasjonen var det viktig at foreldrene samarbeidet for å finne fram til løsninger som forebygget bekymring, lojalitetskonflikter og uttrygghet hos barna.

I følge teori om foreldresamarbeid er foreldrenes samarbeid til beste for barnet avgjørende for hvordan det går med barna etter skilsmissen. Jeg fant at godt foreldresamarbeid, i tillegg til å påvirke de økonomiske forholdene til barna positivt, også var med på å redusere de negative virkningene av flytting. Et godt foreldresamarbeid bidro videre til å bedre barn-/foreldrerelasjonene. Når foreldrene var i konflikt eller ikke samarbeidet, svekket det barnets håndteringsevne og økte deres sårbarhet.

Jeg fant at valgte teorier kunne forklare at barnas sårbarhet og håndtering, og at noen fortsatt var i krise. Barna hadde tapt mye økonomisk og sosial kapital gjennom flytting og svekkede barn-/foreldrerelasjoner. Barnas sårbarhet og håndtering kan også forklares med foreldrenes manglende og/eller konfliktfylte samarbeid, noe som påførte barna en stor grad av sosialt stress. Mine resultater viser derfor at barns sårbarhet forutsetter kvalitativ god omsorg fra foreldrene for at de skal kunne håndtere de mange endringene som følger i kjølvannet av skilsmissen.

Skilsmissen var i flere tilfeller et resultat av latente problemer i familien, mens den for andre familier var knyttet til synlige problemer som rusmisbruk, vold, konflikter og omsorgsvikt. Når barns sårbarhet ved skilsmisse blir utsatt på en slik måte at den i stor grad kan svekke deres håndteringsevne og gi en negativ utvikling, må svekkelsen i barn-/foreldrerelasjonene tillegges stor/størst betydning som forklaringsvariabel. Spesielt sårbare ble barn hvor relasjonen til samboforelder var, eller ble dårlig. Det er derfor rimelig å si at foreldrenes håndtering på den ene siden kan forklares med manglende kunnskap og forståelse for barns behov for omsorg og støtte i forbindelse med skilsmisse. På den annen side kan foreldrenes håndtering og fokus på egne emosjonelle og sosiale problemer på bekostning av barnas behov, også forklares med de erfaringer familiekarrieren har påført dem før skilsmissen. Studien viser at det ikke er skilsmissen i seg selv, men forutsetninger som følger av barnas familiehistorie og foreldresamarbeidet som best forklarer barnas sårbarhet og håndtering. Denne undersøkelsen har vist at mange problemene barna hadde, må forstås som et resultat av familiekarrieren og ikke skilsmissen som en separat hendelse.

AVSLUTTENDE REFLEKSJONER

I det følgende vil jeg redegjøre for hvilke implikasjoner/problemstillinger denne studien gir/reiser.

Familiekarriere og nettverk

Det er behov for ytterligere forskning om de komplekse sammenhengene mellom samlivsbrudd og familiekarriere. For mange av barnas familier var foreldrenes samlivsbrudd er resultat av en familiekarriere preget av alkoholmisbruk, psykiske problemer eller vold og overgrep. Jeg har ikke undersøkt hvilken betydning andre personer kan ha i barnas liv. For at analysen av barns situasjon etter skilsmissen skal bli fullstendig må også betydningen av søsken, venner, besteforeldre og andre voksne som angår barnet undersøkes.

Det er også et stort behov for forskning om barns oppvekst i nye familier etter samlivsbrudd. Vi vet lite om hvordan barn opplever å få steforeldre og stesøsken eller hvordan det er forskjellig å oppdra barn eller å håndtere konflikter i stefamilier sammenlignet med kjernefamilier. Vi vet også lite om hvordan barn opplever multiple forandringer i familiestrukturen i løpet av oppveksten. Det bør forskes på å identifisere risikofaktorer og i hvilke rekkefølger og kombinasjon de gjør skade.

Norge er et av landene i verden som har størst andel av foreldre som er samboende, og barn av samboende foreldre som opplever samlivsbrudd er økende. Graden av samlivsbrudd blant samboende er langt større enn hos gifte, og paradoksalt nok er det den gruppen vi vet minst om. Det mangler forskning og data på denne gruppen barn, og det er viktig at de blir ivaretatt og at vi undersøker likheter og forskjeller med barn som opplever skilsmisse.

Foreldrenes håndtering og samarbeid

Det er avgjørende for barnas sårbarhet og håndteringsevne at foreldrene har et godt samarbeid, og vi trenger longitudinale undersøkelser for bedre å forstå prosesser ved samlivsbrudd og identifisere barn og familier med risiko. Slike undersøkelser finnes internasjonalt, men på grunn av kulturelle forskjeller har de en begrenset overføringsverdi. Samtidig er det viktig at forskningen i Norge er på høyden internasjonalt.

Det må forskes videre på hvordan forholdene best mulig kan legges til rette for barn etter separasjonen. Det innbefatter derfor også forskning på og utvikling av bedre metoder for mekling når barna er til stede. Videre trengs det forskning på ulike samværsordninger og hvilke konsekvensene de gir for barn. Et annet viktig tema er at noen av barnas foreldre fikk nye problemer

etter separasjonen. Når dette var tilfelle hos samboforeldre var barna spesielt sårbare, fordi foreldrenes individuelle problemer svekket deres håndteringsevne.

Meklingsordningen

Det er i barnas interesse at foreldrene har et godt samarbeid og kommer fram til ordninger som er til beste for barna. Fra 1. januar 2007 ble det innført obligatorisk mekling både for samboere og for gifte ved samlivsbrudd, som har felles barn under 16 år. Samtidig ble den obligatoriske meklingen redusert fra tre timer til en time. Hvis foreldrene ikke blir enige skal de oppfordres til videre mekling i tre timer. Kunnskap om mekling må prioriteres, og det er viktig at det er barnets beste som vektlegges når viktige avgjørelser om barnets omsorg og framtid tas. Derfor må det forskes på virkningene av at den obligatoriske meklingstiden reduseres.

Delt omsorg

I de siste årene har det vært en debatt i media om delt omsorg, og dette er en ordning som flere og flere velger. Den daglige omsorgen for barna etter samlivsbrudd må fortsatt gis til den forelderen som har hatt hovedomsorgen for barna før samlivsbruddet. Det er gjennom godt og praktisert foreldreskap at foreldrerettigheter og rett til barna opparbeides. Det er slik dagens ordning i all hovedsak fungerer, noe som foreldrene er godt fornøyd med. Delt daglig omsorg er en ordning som bare fungerer godt når foreldrene og/eller barna har forhandlet seg fram til at det er den beste løsningen og når foreldrene samarbeider godt. Delt omsorg som hovedordning vil skade de barna mest, som har vokst opp i familier preget av konflikter, rusproblemer, psykiske problemer og mishandling. Min studie viser at slike problemer ofte vedvarer etter samlivsbruddet, og derfor er i konflikt med forutsetningene for delt omsorg. Dette er et aktuelt tema som det må forskes på i årene som kommer.

Styrking av barnevernet

Barnevernets metoder og tiltak må styrkes for at de skal komme i kontakt med utsatte barn og unge. Familievernkontorene er en instans som har kontakt med barn i krise og i vanskelige livssituasjoner. Samtidig vet vi at barnevernet relativt sjelden får meldinger og henvisninger fra familievernkontorene og at samarbeidet er beskjedent. Barnevernet sammen med familievernkontorene må utvikle tiltak for barn som får en vanskelig livssituasjon på grunn av foreldrenes samlivsproblemer; som store konflikter, uenighet om oppdragelsen av barna eller familievold/undertrykking og omsorgssvikt. Barnevernet kan ikke drives av barneverns-tjenesten alene, men er avheng-

ig av at «hverdagsbarnevernet» i form av barnehage, helsestasjon og skole er aktivt med for å se og hjelpe utsatte barn. Disse instansene må få en bedre kunnskap om utsatte barn og unge og barnevernets rolle i forhold til skilsmisse, samvær og konfliktsituasjoner. Samtidig har politikere et ansvar for å gi barnevernet en større legitimitet.

Mange barn og foreldre opplever store konflikter i forbindelse med samvær, som også denne undersøkelsen viser. Vi vet at barn er utsatt for omsorgssvikt og mishandling under samvær, og at påstanden er at få instanser griper inn når beskyldningene om barnemishandling under samvær framsettes. Barnevernet fikk fra 1. januar 2007 et klarere ansvar for barn som kan være utsatt for overgrep under samvær med den ene forelderen. Barnevernet har en vanskelig rolle i slike saker, og det må utvikles kompetanse på hvordan de skal håndtere disse sakene. Samtidig må det forskes på barnevernets rolle og hvordan deres inngripen i disse sakene virker.

I dag er det vanligere å snakke om samlivsproblemer og skilsmisse enn tidligere. Barnevernet bør ta et forebyggende ansvar ved å integrere denne kunnskapen i sitt arbeid og å gjøre det legitimt generelt i samfunnet å snakke om og hvordan omsorgen for barna kan bli skadelidende ved samlivsbrudd.

Barnet i sentrum

På tross av at barnevernet har blitt styrket, viser undersøkelser at mange av de utsatte barna får hjelp for sent. Et sentralt spørsmål er om barnevernets sterke fokus på foreldre og samarbeid med familien vanskeliggjør ivaretagelse av utsatte barns behov. Klarer barnevernet med sin familieorientering å se barnet, prioritere det og få det involvert på barnets premisser?

Norge er kjent for at vi fikk verdens første barnevernslov og var det første landet som innførte ordningen med barneombud. FNs barnekonvensjon er inkorporert i norsk lovgivning, noe som medfører en forpliktelse til at barn blir sett og hørt i forhold som angår dem. Men er det noen som lytter? Barns liv og situasjon er preget av en politisk fattigdom, fordi de ikke har stemmerett. Derfor trenger barn talspersoner.

Denne avhandlingen understreker at forskning om barn må ha sitt utgangspunkt i et barneperspektiv og at barn er de viktigste informantene. Å legge til rette for at barn får fram sine beskrivelser av opplevelser og situasjoner er viktig for å dokumentere og forstå hvorfor barna reagerer som de gjør og hvordan de har det. En utfordring for all videre forskning framover er derfor å integrere barneperspektivet ved å bruke barn som informanter.

Litteratur

- Ahrons, C. R. og Rodgers, R. H. (1987): *Divorced families. A multidisciplinary developmental view*. Norton, New York.
- Ahrons, C. R. (1995): *Den gode skilsmisse*. Tiden Norsk Forlag, Oslo.
- Alanen, L. (1988): Rethinking Childhood, *Acta Sociologica*, 31, s. 53-67.
- Amato, P. R. (1993): Children's Adjustment to Divorce Theories, Hypotheses, and Empirical Support. *Journal of Marriage and the Family*, 55, s. 23-38.
- Amato, P. R. (2000): The Consequences of Divorce for Adults and Children, i *Journal of Marriage and the Family*, Vol. 62, s. 1269-1287.
- Amato, P. R. og Booth, A. (1996): A prospective study of divorce and parent-child relationships. *Journal of Marriage and Family*, 58, s. 356-365.
- Amato, P. R. og Booth, A. (1997): *A generation at Risk*. Harvard University Press, Cambridge Massachusettes.
- Amato, P. R., L. S. Loomis og Booth, A. (1995): *Parental divorce, Marital conflict, and Offspring well-being during Early Adulthood*. University of North Carolina Press, Social Forces. NC.
- Andenæs, A. (1993): Familiestrukturer i bevegelse – nye utviklingsmuligheter for barn. *Tidsskrift for Norsk Psykologforening* nr. 30, s. 533-545.
- Andenæs, A. (1996): *Foreldre og barn i forandring*. Pedagogisk Forum, Oslo.
- Andenæs, A. (2000): *Et barnevern med lydørhet for barnet*. NOVA Skriftserie 5/00, Oslo.
- Andenæs, A og Haavind, H. (1993): When parents are living apart. Challenges and solutions for children with two homes, i Leira, A. (red.): *Family sociology – developing the field*. Report no 5, Institute for Social Research, Oslo.
- Arditti, J. A. (1999): Rethinking relationship between divorced mothers and their children: capitalising on family strengths. *Family relations* 48, s. 109-119.
- Bache-Hansen, E. (2004): *Barn og unges håndtering av vanskelige livsvilkår. Kunnskapsbidrag fra 36 studier av barnefattigdom*. NOVA, rapport 12/04.
- Bak, M. (1997): *Enemorfamilien*. Forlaget Sociologi, København.
- Bernstein, R. J. (1983): *Beyond objectivism and relativism*. Basil Blackwell, Oxford.
- Bjerrum Nielsen, H. og Rudberg, M. (1990): *Historien om gutter og jenter*. Universitetsforlaget, Oslo.
- Block, J. H., J. Block og Gjerde, P. F. (1986): The Personality of Children Prior to Divorce. *Child Development* 57, s. 827-840.
- Block, J. H., J. Block og Gjerde, P. F. (1988): Parental function and the home environment in families of divorce: prospective concurrent analyses. *Journal of the American Academy and Child and Adolescent Psychiatry* 27, s. 207-213.
- Booth, A. (1999): Causes and Consequences of Divore, i Thompsons, R. A. og Amato, P. R. (eds.), *The Postdivorce Family*. Sage, London.
- Booth, A. og Amato, P. R. (2001): Parental Predivorce Relations and Offspring Postdivorce Well-Being, i *Journal of Marriage and Family*, Vol 63, s. 197-212.
- Bowlby, J. (1969). *Attachment and loss*. Basic Books, New York.
- Bronfenbrenner, U. (1979): *The Ecology of Human Development*, Harvard University Press, Cambridge.

- Brannan, J. (editor) (1992): *Mixing Methods: qualitative and quantitative research*. Avebury, Aldershot.
- Breidablikk, H.J. og Meland E. (1999): *Familieoppløsning i barndommen – helse og helseatferd i ungdommen*. Tidsskrift for Norsk Lægeförening, 119.
- Brox, O. (1990): *Praktisk samfunnsvitenskap*. Universitetsforlaget, Oslo.
- Bruner, J. (1990): *Acts of meaning*. Harvard University press, Cambridge.
- Brusdal, R. (1998): *Lommepenger, ekstrapenger og lærepenger*. SIFO, Rapport nr. 6, Oslo.
- Brusdal, R. (1990): *Naiv økonomi. Barns økonomiske kunnskap og forståelse*. SIFO, Rapport nr. 7, Oslo.
- Bryman, A. og Burgess R. (eds.) (1994): *Analyzing Qualitative Data*. Routledge, London.
- Bunkholdt, V. (1996): *Psykologi*. Tano, Oslo.
- Bunkholdt, V. og Sandbæk, M. (1998): *Praktisk barnevernsarbeid*. Universitetsforlaget, Oslo.
- Burr, V. (1995): *An Introduction to Social Constructionism*, Routledge, London and New York.
- Cashmore, E. E. (1985): *Having To: The World of One Parent Families*. Counterpoint, Unwin, London.
- Chase-Landsdale, P. L. og Hetherington, E. M. (1990): The impact of Divorce on Life Span Development: Short and Long time effects, i Baltes, P. B., D. L. Featherman og Lerner, R. M. (red.): *Life span Development and Behavior*. Vol 10, Hillsdale Erlbaum, New York.
- Corsaro, W. A. (1997): *The Sociology of Childhood*. Sage, London.
- Cullberg, J. (1984): *Mennesker i krise og utvikling*. Aschehoug, Oslo.
- Cullberg, J. (1994): *Dynamisk psykiatri*. Tano, Oslo.
- Dahlhaug, T. E. (2002): *Hvordan opplever barn tap av kontakt med fedre etter samlivsbrudd?* Allforsk, Trondheim.
- Devold, S. F. (1991): *Hvor skal vi gjøre av meg?* Cappelen Forlag, Oslo.
- Ekeland, T. J. (1994): *Skilte foreldre. Om samlivsbrudd og foreldremekling*. Det Norske Samlaget, Oslo.
- Emery, R. E. (1999): Postdivorce family life for children, i Thompson, R. A. og Amato, P. R. (eds.), *The postdivorce family. Children, parenting and society*, Sage, London.
- Erikson, E. H. (1982): *Identitet – ungdom og kriser*. Hans Reitzel, København.
- Flem Lian, A. (2001): «Det er liksom mamma og pappa som kommer først, da ... » i Moxnes, K., I. Kvaran, H. Kaul og Levin, I. (red.): *Skilsmisens mange anikter. Om barns og foreldres erfaringer med skilsmisse*. Høyskoleforlaget, Kristiansand.
- Fog, J. (1994): *Med samtalen som utgangspunkt*. Akademiske Forlag, Danmark.
- Frønes, I. (1994): *De likeverdige. Om sosialisering og de jevnaldrendes betydning*. Universitetsforlaget, Oslo.
- Furstenberg, F. F. og Cherlin, A. J. (1991): *Divided Families. What Happens to Children when Parents Part?* Harvard University Press, Cambridge.
- Furstenberg, F. F. S. Morgan og Allison, P. (1987): Parental participation and children's well-being after marital dissolution, *American Sociological Review* 52, s.695-701.
- Garbarino, J. og Stott, F. M. (1997): *Hva barn kan fortælle os*. Hans Reitzels Forlag, København.
- Gähler, M. (1998): *Life After Divorce. Economic, social and psychological well-being among Swedish adults and children following family dissolution*. Swedish institute for social research : 32, Stockholm.
- Gergen, K. J. (1985): The Social Constructionist Movement in Modern Psychology, *American Psychologist* 40, s. 266-275.
- Gilje, G. og Grimen, H. (1993): *Samfunnsvitenskapenes forutsetninger: innføring i samfunnsvitenskapenes vitenskapsfilosofi*. Universitetsforlaget, Oslo.
- Hafstad, R. og Øvreide, H. (1998): *Foreldrefokusert arbeid med barn*. Høyskoleforlaget, Kristiansand.

- Hammersley, M og Atkison P. (1996): *Feltmetodikk*. Ad Notam Gyldendal, Oslo.
- Haugen, G. M. D. (2005): *Relations between Money and Love in Postdivorce Families. Children's perspectives*. *Childhood* 12: 507 – 526.
- Hetherington, E. M. (1982): An overview of the Virginia longitudinal study of divorce and remarriage with focus on early adolescence. *Journal of Social Issues*, Vol 25, nr 4, s. 39-56.
- Hetherington, M. E. og Arasteh, J. S. (eds.) (1988): *Impact of Divorce, Single Parenting and Stepparenting on Children*. Lawrence Erlbaum Associates, Hillsdale New Jersey.
- Hetherington, M. E. og Kelly, J. (2002): *For better or for Worse*. W.W: Norton & Company, New York.
- Hetherington, M. E. og Stanley Hagan, M. M. (1997): The effects of Divorce on Fathers and Their Children, i Lamb, M. E.: *The Role of the Father in Child Development*. John Wiley & Sons, New York.
- Hjelmtveit, V. (2004): *Barn og unge familier med langvarig økonomisk sosialhjelp*. Rapport 43-04, Redd barna. Oslo.
- Holm, J. og Kvaran, I. (1987): *Gatebarn*. Cappelen, Oslo.
- Holm, J. og Kvaran, I. (1989): *Opprør. En bok om blitzere, pønkere, politi, presse og politikere i Oslo*. Cappelen, Oslo.
- Hoodges, W. og Bloom B. L. (1984): Parents' Report of Children's Adjustment to Marital Separation. A Longitudinal Study. *Journal of Divorce*, Vol. 8, s. 33-55.
- Hundeide, K. (1989): *Barns livsverden*. Cappelen, Oslo.
- Haaland, K. R. (1988): *Familien etter skilsmissen. Erfaringer med delt omsorgsordning*. Cappelen, Oslo.
- Haaland, K. R. (2002): *Barnet i skilsmissen. Et barneperspektiv på familieomforming*. Universitetsforlaget, Oslo.
- Haavind, H. (1987): *Liten og stor*. Universitetsforlaget, Oslo.
- James, A., Jenks, C. og Prout, A (1998): *Theorizing Childhood*. Polity Press, Cambridge.
- Jensen, A. (1992): *Det vaklende faderskapet. Barns familier etter samlivsbrudd*. Prosjektrapport nr 14:1992, Norsk institutt for by- og regionsforskning, Oslo.
- Jensen, A. og Clausen, S. E. (1997a): *Barns familier. Samboerskap og foreldrebrudd etter 1970*. Prosjektrapport 1997:21, Norsk institutt for by- og regionsforskning, Oslo.
- Jensen, A. og Clausen, S. E. (1997b): *Samvær og fravær. Foreldres kontakt med barn de ikke bor sammen med*, NIBR- rapport nr. 14, Oslo.
- Jensen, A. og Moen, B. (1991): *Enebarn, delebarn, stebarn? Barns familier i lys av nye samlivsmønstre blant foreldre i 1970- og 80 åra*. NIBR-rapport nr. 14, Oslo.
- Jevne, K.(1998): *Samværsforeldre. En kvalitativ studie av samværsfedres utøvelse og opplevelse av sitt faderskap*. Psykologisk institutt; NTNU, Trondheim 1998.
- Killèn, K. (1994): *Sveket. Omsorgssvikt er alles ansvar*. Kommuneforlaget, Oslo.
- Kjelstad, R. (1998): *Enslige forsørgere: Forsørgelse og levekår før og etter overgang til en ny livsfase*. Sosiale og økonomiske studier 100, Statisk sentralbyrå.
- Klefbeck, J. og Ogden, T. (2001): *Nettverk og økologi*. Universitetsforlaget, Oslo.
- Koch-Nielsen, I. (1983): *Skilsmisser*. Socialforskningsinstituttet. Publikasjon 118, København.
- Koch-Nielsen, I og Transgaard, H. (1987): *Familiemønstre etter skilsmisse*, Socialforskningsinstituttet, København.
- Kringlen, E. (1997): *Psykiatri*. Universitetsforlaget, Oslo.
- Kvale, S. (1997): *Interview*. Hans Reitzels Forlag, København.
- Kvaran, I. (1999): Endringer i familiens betydning for barns utvikling og oppvekst, i Berg, K., T. Bolstad, R. Collin-Hansen og T. E. Dahlhaug (red.): *Barnet i sentrum*. Tapir, Trondheim.
- Lamb, M. E. (1997): The Development of Father-Infant Relationships, i Lamb, M. E.: *The Role of the Father in Child development*. John Wiley & Sons, New York.

- Levin, I. (1994): *Stefamilien- variasjon og mangfold*, Aventura, Oslo.
- Lov om barn og foreldre av 8.april 1981.
- Lov om barneverntjenester av 17. Juli 1992 nr.100.
- Løvlie Scibbye, A. (1988): *Familien: Tvang og mulighet*. Universitetsforlaget, Oslo.
- Martinsen, K. (1989): *Omsorg, sykepleie, medisin*. Tano, Oslo.
- Maslow, A. H. (1968): *Toward a psychology of being*. Harper & Row, 3. utg., NewYork.
- Mastekaasa, A. (1993): *The relationship between marital status and subjective well-being: Consistency, variations, and causal explanations*. Rapport nr. 38, Institutt for sosiologi, Universitet i Oslo.
- McLanahan, S. og Sandefur, G. (1994): *Growing Up with a Single Parent. What Hurts, What Helps*. Harvard University Press, Cambridge.
- Miles, M. B. og Huberman, M. A. (1994): *Qualitative Data Analysis*. Thousand Oaks, Sage, London.
- Mishler, E. G. (1986): *Research interviewing. Context and narrative*. Havard University Press, Cambridge.
- Moxnes, K. (1990): *Kjernespregning i familien. Familieforandringer ved samlivsbrudd og dannelse av nye samliv*. Universitetsforlaget, Oslo.
- Moxnes, K. (1999): Barns skilsmisse- en forandringsprosess med konsekvenser, i Schultz-Jørgensen, P. og Dencik, L. (red.): *Børn og familie i det postmoderne samfunn*. Hans Reitzels Forlag, København.
- Moxnes, K. (2001): Skilsmisens virkning på barna, i Moxnes, K., I. Kvaran, H. Kaul og Levin, I. (red.): *Skilsmisens mange ansikter. Om barns og foreldres erfaringer med skilsmisse*. Høyskoleforlaget, Kristiansand.
- Moxnes, K. (2003): *Skånsomme skilsmisser – med barnet i fokus*. Høyskoleforlaget, Kristiansand.
- Moxnes, K. og Haugen, G. M. D. (1998): *Skilsmisse som fenomen*. Rapport nr. 1, Allforsk, Trondheim.
- Moxnes, K., G. M. D. Haugen, og Holter, T. (1999): *Skilsmisens virkning på barn. Foreldrenes oppfatning av skilsmisens konsekvenser for deres barn*. Allforsk, Trondheim.
- Moxnes, K. og Winge, A. (2000): *Foreldresamarbeid etter skilsmisse*. Allforsk, Trondheim.
- Nissen, M. (1984): *Børns opplevelse av skilsmisse*, Socialforskningsinstituttet, København.
- Nissen, M. (1987): *Min far og mor er skilt*, Socialforskningsinstituttet, København 1987.
- Nissen, M. (1988): *Skilsmisens pris*. Socialforskningsinstituttet. Rapport 88:7, København.
- Nygren, P. (1997): *Profesjonelt barnevern som barneomsorg*. Ad Notam Gyldendal, Oslo.
- Næss, P. O. og Undersrud, G. (1987): *Barnefordeling ved separasjon og skilsmisse*. Tano, Oslo.
- Olsvik, E.(1998): *Skilsmissegutter og mannsrollen. En kvalitativ studie av gutters erfaringer i alenemorfamilien*. Hovedfagsoppgave, Sosiologisk institutt, Universitetet i Bergen.
- Piaget, J. (1973): *Barnets psykiske helse*. Cappelen, Oslo.
- Poulsson, A. (1989): Om å snakke med barn, i Backe-Hansen, E og Næs. K. (red.): *Bedre barnevern*. Tano, Oslo.
- Prout, A. (2005): *The Future of Childhood*. Routledge Falmer. London og New York.
- Prout, A. og James, A. (1997): A New Paradigm for the Sociology of Childhood? Provenance, Promise and Problems, i Allison, J. og Prout, A. (eds.): *Constructing and Reconstructing Childhood*, Falmer Press, London.
- Pryor, J. og Rodgers, B. (2001): *Children in Changing Families. Life After Parental Separation*. Blckwell Publishers, Oxford.
- Qvortrup, J. (1) (1994): *Børn halv pris*. Sydjysk Universitetsforlag.
- Qvortrup, J. (2) (1994): Childhood Matters: An introduction, i: Qvortrup, J. M. Bardy, G. Sgritta og Wintersberger, H. (eds.): *Childhood Matters. Social Theory, Practice and Politics*. Avebury, Aldershot.

- Ridge, T. (2002): *Childhood poverty and social exclusion*. Policy Press, Bristol.
- Rutter, M. (1990): Psychosocial resilience and protective mechanisms, i Rolf, J., A. S Masten, D. Cicchetti, D. H. Neunerhlerlein og Weintraub, S. (eds.): *Risk and protective factors in the development of psychopathology*. Cambridge University Press, Cambridge.
- Ryen, M. (1990): *Sosialt problem eller en ny familietype: synet på eneforsørgere i politikk og forskning*. NORAS 1:1990, Oslo.
- Rysst, M. (2006): *Barna kommer først: preferanser og utsatthet i nordiske barnefamilier*, Tidsskrift for Velferdsforskning, Vol. 9, s. 88-99.
- Sanbæk, M. (red.) (2004): *Barns levekår. Hva betyr familiens inntekt?*, NOVA Rapport 11/2004, Oslo.
- Schaffer, R. H. (1999): *Social utvikling*. Hans Reitzels Forlag, København.
- Schibbye Løvlie, A. (1988): *Familien: tvang og mulighet. Om samspill og behandling*. Universitetsforlaget, Oslo.
- Schön, D. A. (1983): *The Reflective Practitioner*, Basic Books, New York.
- Schulman, L. (1992): *The Skills of Helping*. F. E. Peacock Publishers, Inc. Illinois.
- Seltzer, J. A. (1991): Relationship between Fathers and Children who lives apart: The Father's role after Separation. *Journal of Marriage and The family* 53, 79-101.
- Shaw, D. S., R. E. Emery og Tuer, M. D. (1993): Parential functioning and children's adjustment in families of divorce: an initial evaluation. *Family relations* 48, 79-89.
- Shweder, R. A. (1992): *Thinking through cultures. Expeditions in cultural psychology*. Cambridge University press, Cambridge.
- Solberg, A. (1990): *Negotiating childhood: Changing constructions of age for Norwegian Children*, i James, A. og Prout, A. (eds.): *Constructing and reconstructing childhood*. Falmer Press, London.
- Solberg, A. (1996): *The Challenge in Child Research: From «Being» to «Doing»*, i Brannen, J. og O'Brien, M: (eds.): *Children in Families. Research and Policy*. Falmer Press. London.
- Sommer, D. (1997): *Barndomspsykologi*. Pedagogisk Forum. Oslo.
- Sommerschild, H. og Grøholt, B. (1997): *Lærebok i barnepsykiatri*. Tano Aschehoug, Oslo.
- Statistisk Sentralbyrå (1996): *Barnestatistikk*. Ukens statistikk nr. 10.
- St. meld. nr. 39 (2001 – 2002): *Oppvekst og levekår for barn og ungdom i Norge*.
- St. meld. nr. 6 (2002 – 2003) *Tiltaksplan mot fattigdom*.
- Størksen, I. (2006): *Parental Divorce: Psychological Distress and Adolscent and Adult Offspring*. Faculty of Social Sciences, University of Oslo.
- Stern, D. N. (1991): *Barnets interpersonelle univers. Et psykoanalytisk og utviklingspsykologisk perspektiv*. Hans Reitzel Forlag, København.
- Sviggum, G. (2000): *Barn med foreldre i to hushold*. Allforsk, Trondheim, 2000.
- Syltevik, L. (1996): *Fra relasjonelt til individualisert alenemoderskap*, Sosiologisk institutt, Universitetet i Bergen.
- Thorød, A. B. (2006): *En normal barndom? Foreldrestrategier for å skjerme barn fra konsekvenser av å leve med lav inntekt*. NOVA Rapport 2/2006, Oslo
- Thompson, R. A. og Amato, P. R. (eds.) (1999): *The postdivorce family. Children, parenting and society*. Sage, London.
- Thuen, F. (1997): *Livet etter skilsmissen. Psykologiske reaksjoner på samliivsbrudd*. Rapport nr. 1. Institutt for samfunnspsykologi, UiB.
- Tjersland, O. A. (1992): *Samliivsbrudd og foreldreskap. Meklingsprosessens psykologi*. Universitetsforlaget, Oslo.
- Valsiner, J. og Winegar, L. (eds.) (1992): *Children's development within social context*. Lawrence Erlbaum Associates, Hillsdale, New Jersey.
- Wadel, C. (1991): *Feltarbeid i egen kultur*. Seek, Flekkefjord.
- Wallerstein, J. S. og Blakeslee, S. (1989): *Second chances. Men, women and children a decade after divorce*, Ticknor and Fields, New York.

- Wallerstein, J., J. M. Lewis og Blakeslee, S. (2000): *The Unexpected Legacy of Divorce. A 25 year Landmark study*. Hyperion, New York.
- Wallerstein, J. S. og Kelly, J. B. (1980): *Surviving the breakup. How children and parents cope with divorce*. Basic Books, New York.
- Wallerstein, J. S. og Blakeslee, J. B. (2003): *What about the kids?* Hyperion, New York.
- Weiss, R. (1979): *Growing up a little Faster. The Experience of Growing Up in a Single-Parent Household*. Journal of Social Issues 35.
- Wenneberg, S. B. (2000): *Socialkonstruktivisme, positioner, problemer og perspektiver*. Samfundslitteratur, Frederiksberg C, Danmark.
- Wiseman, R. S. (1975): Crisis theory and the process of divorce. *Social Casework*, 56, 205-212.
- Wu, L. L. (1996): Effects and family Instability, Income and Income instability on the Risk of a Premarital Birth. *American Sociological Review*, Vol 61.
- Ytrehus, S. (2004): *Fattige barn i Norge. Hvem er de og hvor bor de*. Fafo-rapport 445, Oslo.
- Öberg, B. og Öberg, G. (1987): *Skiljas, men inte från barnen*. Natur og kultur, Borås.
- Öberg, B. og Öberg, G. (1992): *Pappa se mig. Om förnekade barn og maktlösa fäder*. Förlagshuset Gothia, Stockholm.
- Öberg, B. og Öberg, G. (2002): *Vuxna skilsmässobarn berättar*, Prisma, Stockholm.
- Øvereide, H. (1995): *Samtaler med barn*. Høyskoleforlaget, Kristiansand.

APPENDIX 1

Om prosjektet «Skilte familier»

BAKGRUNN

Prosjektet *Skilte familier* er et delprosjekt under paraplyprosjektet *Familieforandringer og konsekvenser for barn og unges oppvekstvilkår*. Hensikten med paraplyprosjektet var å studere betydningen av familieforandringer og offentlige tiltak for barn og unges oppvekstvilkår og utviklingsmuligheter. Familieforandringer ble i prosjektet definert som nye måter å «starte familie på», «nye måter å leve i familie på», «nye måter å forlate familier på», og «nye måter for reorganisering av familier etter samlivsbrudd». Hovedfokus i paraplyprosjektet er barn og unges opplevelser av samlivsbruddet og dets konsekvenser.

I undersøkelsen *Familieforandringer og konsekvenser for barn og unges oppvekstvilkår* ble både Trondheim og Orkdal kommuner brukt fordi vi ønsket variasjon i de kontekstuelle rammene og for at utvalget skulle bli tilstrekkelig stort.

Ved å bruke begge Trondheim og Orkdal var både en by- og en landkommune med i utvalget. Vi foretok et strategisk utvalg fordi vi mente det ville gi oss den nødvendige informasjon, men det var heller ikke mulig å lage et representativt utvalg. Årgangene 1992 og 1995 er strategisk valgt. 1995 var det andre året med obligatorisk meglings ved separasjon for ektepar med barn og det kan dermed gjøres sammenligninger med 1992-årgangen. I tillegg var det viktig å få et utvalg som hadde nærhet til skilsmissen og et annet med lengre avstand. Dette var viktig av flere grunner, bl.a. for å se skilsmisens konsekvenser og hva slags familier barn/unge lever i etter skilsmissen.

I delprosjektet *Skilte familier* ble det sendt ut et brev og spørreskjema (v 1) til alle som var bosatt i Trondheim eller Orkdal kommuner og som:

- a) ble skilt i 1992 eller 1995
- b) som hadde barn under 18 år på skilsmissetidspunktet.

Etter søknad fra prosjektet hadde Barne- og Familiedepartementet og Datatilsynet gitt Fylkesmannens kontor i Sør-Trøndelag lov til å finne fram til de aktuelle personene og adressere og sende ut konvoluttene med spørreskjemaene. Mottakerne av spørreskjemaene ble i brevet forsikret om at Fylkesmannens kontor ikke ville ha adgang til de utfylte spørreskjemaene, og at prosjektet ikke ville ha adgang til adresselistene. Dermed kunne vi sikre deltakerne i undersøkelsen anonymitet.

Fordi temaet er skilsmisse, var det strenge regler for personvern. Vårt spørreskjema ble sendt til både mødre og fedre, men vi hadde ingen mulighet til å finne ut hvor mange av disse foreldrene som er mødre og fedre til felles barn. Dette betydde at vi måtte behandle informasjon fra hver enkelt mor og far som om de ga informasjon om forskjellige barn. Foreldrene ga oss informasjon om til sammen 910 barn, 47 prosent gutter og 53 prosent jenter.

Spørreskjema

I alt fikk 818 personer tilsendt spørreskjemaet. Av disse fikk prosjektet tilbake utfylte spørreskjema fra 473 personer, som vil si en svarprosent på 58. Videre ble det returnert skjemaer fra 86 personer som av forskjellige grunner ikke ønsket å delta i undersøkelsen. Det betyr at prosjektet totalt sett fikk tilbakemelding fra hele 68 prosent av dem som fikk tilsendt spørreskjema. Det at spørreskjemaet var omfattende, 89 spørsmål over 16 sider, kan ha redusert svarprosenten. Den må også sees i sammenheng med temaet for undersøkelsen som er et privat område og for mange er et svært følsomt tema. Sett i lys av dette må en svarprosent på 58 betraktes som tilfredsstillende.

Konvolutten med spørreskjemaet som ble sendt ut til de skilte foreldrene inneholdt også en forespørsel om videre deltakelse i undersøkelsen i form av å la seg bli intervjuet. Dette svaret skulle legges i en egen konvolutt og sendes direkte til prosjektet. Hele 286 personer ønsket å bli intervjuet. Dette utgjør 35 prosent av dem som fikk forespørselen, noe som var langt flere enn vi hadde regnet med og hadde kapasitet til å gjennomføre intervju med. Vi måtte derfor foreta en selektering. Vi ringte rundt til alle som hadde meldt fra at de ville intervjues og samlet inn noen enkle bakgrunnsdata. Slik fikk jeg tak i mine informanter som alle hadde vært i kontakt med hjelpeapparatet.

Telefonintervju

De foreldrene som ønsket å bli intervjuet, ble kontaktet over telefon av prosjektet eller tilskrevet hvis de ikke kunne nås via telefon. Den som ringte presenterte seg og prosjektet kort og forklarte at det utfylte spørreskjemaet var fullstendig anonymisert, slik at vi ikke visste hva de hadde svart. Dette var viktig å presisere fordi mange ikke hadde oppfattet at anonymiteten betydde at vi i prosjektet ikke kunne koble spørreskjemaene med dem som aktuelle intervjupersoner. Vi fortalte at vi også var opptatt av å få snakke med barnet eller barna og spurte om vi kunne få lov til dette. Prosjektet hadde utarbeidet et «telefonkontaktskjema» til bruk for dem som skulle ringe. Dette ble fylt ut og gjorde det mulig å plukke ut dem det var aktuelt å intervju. Prosjektet intervjuet til sammen 114 voksne og 96 barn. Når det gjelder utdyping av prosjektet Familieforandringer og konsekvenser for barn og unges oppvekstvilkår viser jeg til (Moxnes og Haugen 1998, Moxnes m.fl. 1999).

APPENDIX 2

Spørreskjemaet

FØRST ØNSKER VI NOEN FAKTAOPPLYSNINGER OM DEG SELV:

1. Ditt fødselsår: 19 _____	3. Kjønn: 1 ☐ Kvinne 2 ☐ Mann	4. Bostedskommune: 1 ☐ Orkdal 2 ☐ Trondheim
2. Statsborgerskap: _____	5. Hvis du skal gi en hovedkarakteristikk av stedet du bor på, vil du si det er: 1 ☐ Spredtbygd 2 ☐ Tettsted 3 ☐ Bydel 4 ☐ Bykjerne	
6. Når ble du skilt? 1 ☐ 1992 2 ☐ 1995		

7. Hvor mange barn har du fra ekteskapet som er oppløst?	8. Har du barn fra tidligere samliv før ekteskapet som ble oppløst?
Barn: Jente Gutt Fødselsår: Nr. 1: ☐ ☐ → 19 _____ Nr. 2: ☐ ☐ → 19 _____ Nr. 3: ☐ ☐ → 19 _____ Nr. 4: ☐ ☐ → 19 _____ Nr. 5: ☐ ☐ → 19 _____	1 ☐ Ja → antall: _____ 2 ☐ Nei
	9. Har du barn fra nytt samliv etter ekteskapet som ble oppløst? 1 ☐ Ja → antall: _____ 2 ☐ Nei

10. Hva er din nåværende sivilstand? Er du... (Sett ett kryss) 1 ☐ Fortsatt skilt/enslig 2 ☐ Samboer 3 ☐ Gift på nytt/registrert partnerskap 4 ☐ Særbo (samliv uten å bo fast sammen) 5 ☐ Separert/skilt på nytt 6 ☐ Enke/enkemann	11. Hvem bor du sammen med til daglig? (hvem inngår i det daglige husholdet) (Her kan du sette flere kryss). 1 ☐ Jeg bor alene 2 ☐ Mitt/mine barn fra det tidligere ekteskapet 3 ☐ Ny samboer 4 ☐ Ny ektefelle 5 ☐ Felles barn med nåværende partner 6 ☐ Mitt/mine barn fra annet tidligere samliv 7 ☐ Nåværende partners tidligere barn 8 ☐ Andre:
---	--

Vi vil gjerne vite litt om hvem som flyttet i forbindelse med samlivsbruddet, samt praktisering av daglig omsorg, samværsordning, juridisk og økonomisk foreldreansvar. Spørsmål om barn gjelder barnet/barna fra ekteskapet som er oppløst.

12. Hvem flyttet fra boligen i forbindelse med samlivsbruddet? 1 ☐ Begge flyttet 2 ☐ Min ektefelle flyttet 3 ☐ Jeg flyttet	13. Hvor stor avstand er det i dag mellom boligene til deg og din tidligere ektefelle? 1 ☐ Gangavstand 2 ☐ Inntil ½ time med bil eller buss 3 ☐ ½ til 1½ time med bil eller buss 4 ☐ Lengre avstand
---	--

OM DAGLIG OMSORG:

Med daglig omsorg tenker vi på hvem som har barnet/barna boende hos seg mer enn halvparten av tiden og som står for det meste av barneoppdragelsen. (Hvis dere har ett barn sammen sett ett kryss under barn 1, har dere to barn sammen sett ett kryss under barn 1 og ett kryss under barn 2, osv.).

14. Hvem har daglig omsorg for barnet/barna?

	Barn 1	Barn 2	Barn 3	Barn 4	Barn 5
1. Daglig omsorg er delt	☐	☐	☐	☐	☐
2. Jeg har daglig omsorg alene	☐	☐	☐	☐	☐
3. Min tidligere ektefelle har daglig omsorg alene	☐	☐	☐	☐	☐
4. Andre har daglig omsorg	☐	☐	☐	☐	☐
5. Barnet er blitt voksent	☐	☐	☐	☐	☐

OM SAMVÆR:

Ved separasjonen må foreldrene lage en samværsordning (det som ofte kalles besøksordning) for barnet/barna som skal sikre at de får kontakt med begge foreldrene. Det mest brukte har vært "vanlig samvær" (eller vanlig besøksordning) som betyr en ettermiddag i uken, annen hver helg fra fredag ettermiddag til søndag kveld og delte ferier.

15. Hva slags samværsordning praktiserer dere? (Sett ett kryss for hvert barn).

	Barn 1	Barn 2	Barn 3	Barn 4	Barn 5
1. Vanlig samvær	☐	☐	☐	☐	☐
2. Utvidet samvær (mer enn vanlig)	☐	☐	☐	☐	☐
3. Femti prosent av tiden hos hver av foreldrene	☐	☐	☐	☐	☐
4. Redusert samvær (mindre enn vanlig)	☐	☐	☐	☐	☐
5. Avtaler ettersom det passer	☐	☐	☐	☐	☐
6. Har ikke samvær	☐	☐	☐	☐	☐
7. Barnet er blitt voksent	☐	☐	☐	☐	☐

16. Har barnet annen kontakt med den andre forelderen, utenom samværsordningen?

	Barn 1	Barn 2	Barn 3	Barn 4	Barn 5
1. Nei	☐	☐	☐	☐	☐
2. Ja, telefonkontakt	☐	☐	☐	☐	☐
3. Ja, brevkontakt	☐	☐	☐	☐	☐
4. Ja, annen kontakt	☐	☐	☐	☐	☐

17. Har det hendt at du og din tidligere ektefelle har avtalt annen samværsordning enn den vanlige i tilfelle..... (sett ett kryss for hvert alternativ).

	Ja	Nei	Ikke aktuelt
1. sykdom hos barnet/barna	☐	☐	☐
2. sykdom hos tidligere ektefelle	☐	☐	☐
3. egen sykdom	☐	☐	☐
4. arbeidspress hos tidligere ektefelle	☐	☐	☐
5. eget arbeidspress	☐	☐	☐
6. etter ønske fra barna	☐	☐	☐
7. etter ønske fra tidligere ektefelle	☐	☐	☐
8. etter eget ønske	☐	☐	☐
9. i forbindelse med høytider/ferier	☐	☐	☐
10. Annet:.....			

18. Kan du anslå hvor mange dager og netter barnet/barna tilbrakte i den andre husholdningen den siste måneden ?

	Barn 1	Barn 2	Barn 3	Barn 4	Barn 5
Antall dager:	_____	_____	_____	_____	_____
Antall netter:	_____	_____	_____	_____	_____

19. Om noen av barna har tilbrakt få eller ingen dager eller netter hos den andre forelderen i løpet av det siste året: Hva er grunnen? (Kryss av det som passer).

	Barn 1	Barn 2	Barn 3	Barn 4	Barn 5
1. For lang reiseavstand	☐	☐	☐	☐	☐
2. Mor/far syk	☐	☐	☐	☐	☐
3. Barnet sykt	☐	☐	☐	☐	☐
4. Barnet ønsket ikke	☐	☐	☐	☐	☐
5. Ordningen fungerer ikke	☐	☐	☐	☐	☐
6. Den andre forelderen er død	☐	☐	☐	☐	☐
7. Annet:.....					

OM JURIDISK FORELDREANSVAR:

Ved skilsmisse er det i dag vanlig at foreldrene får delt juridisk foreldreansvar. Det kan imidlertid være tilfeller der det passer bedre at bare den ene av foreldrene har juridisk foreldreansvar alene.

20. Hvem har juridisk foreldreansvar for barnet/barna? (Sett ett kryss for hvert barn).

	Barn 1	Barn 2	Barn 3	Barn 4	Barn 5
1. Vi har delt juridisk foreldreansvar	☐	☐	☐	☐	☐
2. Min tidligere ektefelle har juridisk foreldreansvar alene	☐	☐	☐	☐	☐
3. Jeg har juridisk foreldreansvar alene	☐	☐	☐	☐	☐

OM ØKONOMISK FORELDREANSVAR:

Ved samlivsbrudd må det avtales en fordeling av økonomisk forsørgelse av barnet/barna. Vanligvis må den av foreldrene som ikke har den daglige omsorgen for barnet/barna betale et barnebidrag som den andre forelderen mottar på vegne av barnet/barna.

21. Betaler du eller mottar du barnebidrag?

- 1 Jeg betaler barnebidrag → Samlet bidragstørrelse pr. måned: _____ kr.
 2 Jeg mottar barnebidrag → Samlet bidragstørrelse pr. måned: _____ kr.
 3 Ingen av oss betaler fordi vi deler omsorgen for barnet/barna likt.

Hvis du mottar barnebidrag:

22. Har bidraget/bidragene blitt betalt som avtalt?

- 1 Ja, av tidligere ektefelle
 2 Ja, gjennom bidragsfogden
 3 Nei, har ikke blitt betalt

23. Hvordan ble avgjørelsene om de forskjellige ordningene for barnet/barna tatt?
(Sett ett kryss for hver ordning).

	Vi ble enige oss i mellom	Vi ble enige gjennom meklingsmekling	Avgjørelsen ble overlatt til fylkesmannen/bidragfogden	Det ble avgjort gjennom rettslig forlik
1. Daglig omsorg:	☐	☐	☐	☐
2. Samværsordning:	☐	☐	☐	☐
3. Juridisk foreldreansvar:	☐	☐	☐	☐
4. Fastsetting/betaling av barnebidrag:	☐	☐	☐	☐

SPØRSMÅL 24 - 28 SKAL KUN BESVARES AV DE SOM DRØFTET SLIKE AVTALER UNDER MEKLING. DE ANDRE SKAL GÅ VIDERE TIL SPØRSMÅL 29.

24. Når startet dere meklingsmeklingen sett i forhold til beslutningen om samlivsbrudd?

- 1 Før vi flyttet fra hverandre
2 Innen et halvt år etter at vi flyttet fra hverandre
3 Mer enn et halvt år etter at vi flyttet fra hverandre

26. Deltok barnet/barna i meklingsmeklingssamtalene?

- 1 Aldri
2 Noen ganger
3 Alltid

25. Hvor var dere til meklingsmekling?

- 1 Familievernkontor
2 Sosialkontor
3 Den Norske Kirke/annet trossamfunn
4 Pedagogisk Psykologisk Tjeneste
5 Privatpraktiserende meklere
6 Annet:

27. Kom dere fram til en avtale?

- 1 Ja
2 Nei

28. Hvor mange samtaler hadde dere?

Antall samtaler: _____

29. Hvor fornøyd er du med dagens ordninger når det gjelder : (Sett ett kryss for hver ordning).

	Meget fornøyd	Ganske fornøyd	Lite fornøyd	Ikke fornøyd
1. Daglig omsorg:	☐	☐	☐	☐
2. Samværsordning:	☐	☐	☐	☐
3. Juridisk foreldreansvar:	☐	☐	☐	☐
4. Fastsetting/betaling av barnebidrag:	☐	☐	☐	☐

30. Hvis du ikke er fornøyd med en eller flere av dagens ordninger - kan du kort forklare hva du er misfornøyd med?

.....
.....

31. Har noen av dagens ordninger med omsorgs- og samværsrett, juridisk og økonomisk ansvar vært endret etter separasjonen?

- 1 Nei, ingen av ordningene er endret
 2 Ja, juridisk foreldreansvar ble endret
 3 Ja, samværsrett ble endret
 4 Ja, daglig omsorg ble endret
 5 Ja, økonomiske ansvar ble endret

VIDERE ØNSKER VI Å STILLE NOEN FÅ SPØRSMÅL (31 - 35) OM KONTAKTEN MELLOM DEG OG DIN TIDLIGERE EKTEFELLE:

32. Har du kontakt med din tidligere ektefelle? 1 Ja 2 Nei (*Gå til spørsmål 36*).

33. Hva slags kontakt har dere, og hvor ofte? (*Kryss av for hver linje*).

	Daglig	Minst en gang pr. uke	Minst en gang pr. mnd	Minst fire ganger pr. år	Minst en gang i året	Uaktuelt
1. Vi møtes	☐	☐	☐	☐	☐	☐
2. Snakker sammen på telefon	☐	☐	☐	☐	☐	☐
3. Brevkontakt	☐	☐	☐	☐	☐	☐

34. Snakker du og din tidligere ektefelle om barnet/barna, og i tilfelle hva snakker dere om? (*Sett ett kryss for hvert emne*).

	Ja	Nei		Ja	Nei
1. Oppdragelse	☐	☐	6. Barnas fritidsaktiviteter	☐	☐
2. Sykdom/helsetilstand	☐	☐	7. Gaver til barna	☐	☐
3. Barnet/barnas daglige oppførsel	☐	☐	8. Klær til barna	☐	☐
4. Barnet/barnas reaksjon på skilsmissen	☐	☐	9. Familiebegivenheter	☐	☐
5. Barnet/barnas skole/barnehagesituasjon	☐	☐	10. Annet:.....	☐	☐

35. Hender det at du, din tidligere ektefelle og deres felles barn feirer store dager og høytider sammen?

- 1 Ja: vennligst spesifiser →
 2 Nei, aldri
 1 Julaften
 2 17. mai
 3 Barnet/barnas fødselsdag
 4 Min fødselsdag
 5 Min tidligere ektefelles fødselsdag
 6 Konfirmasjon
 7 Annet:

36 a. Er du fornøyd med det samarbeidet du og din tidligere ektefelle har om barna?

- 1 Ja
 2 Nei

36 b. Hvis nei, kan du si kort hva du ikke er fornøyd med?

.....

Nå vil vi gjerne vite litt om hvordan du tror barnet/barna kan ha opplevd samlivsbruddet. De følgende spørsmål handler om dette:

37. Når ble barnet informert om planer om samlivsbruddet? (Sett bare ett kryss for hvert barn).

	Barn 1	Barn 2	Barn 3	Barn 4	Barn 5
1. Lenge før vi flyttet fra hverandre	☐	☐	☐	☐	☐
2. Rett før vi flyttet fra hverandre	☐	☐	☐	☐	☐
3. Etter at vi flyttet fra hverandre	☐	☐	☐	☐	☐
4. Barnet var for ungt til å forstå	☐	☐	☐	☐	☐

38. Hvordan fikk barnet vite om samlivsbruddet? (Sett bare ett kryss for hvert barn).

	Barn 1	Barn 2	Barn 3	Barn 4	Barn 5
1. Spurte selv	☐	☐	☐	☐	☐
2. Fikk vite det av meg	☐	☐	☐	☐	☐
3. Fikk vite det av min tidligere ektefelle	☐	☐	☐	☐	☐
4. Vi fortalte det i fellesskap	☐	☐	☐	☐	☐
5. Barnet var for ungt til å forstå	☐	☐	☐	☐	☐
6. Annet (spesifiser):					

39. Hvordan reagerte barnet etter din mening på å få vite om samlivsbruddet?

(Kryss av de alternativene du mener passer).

	Barn 1	Barn 2	Barn 3	Barn 4	Barn 5
1. Forståelse	☐	☐	☐	☐	☐
2. Likegyldighet	☐	☐	☐	☐	☐
3. Nysgjerrighet	☐	☐	☐	☐	☐
4. Taushet	☐	☐	☐	☐	☐
5. Tristhet	☐	☐	☐	☐	☐
6. Sinne	☐	☐	☐	☐	☐
7. Lettelse	☐	☐	☐	☐	☐
8. Frykt	☐	☐	☐	☐	☐
9. Ingen reaksjon	☐	☐	☐	☐	☐
10. For ungt til å forstå	☐	☐	☐	☐	☐
11. Annet:					

40. Mange barn synes den første fasen i skilsmisseprosessen, når foreldrene flytter fra hverandre, er spesielt vanskelig. Vil du si at ditt/dine barn hadde det vanskelig i denne perioden?

	Barn 1	Barn 2	Barn 3	Barn 4	Barn 5
1. Ja	☐	☐	☐	☐	☐
2. Nei	☐	☐	☐	☐	☐

41. Hvis ja - omtrent hvor lenge vil du si at denne perioden varte?

(Angi i måned eller år for hvert barn)

Barn 1 _____ Barn 2 _____ Barn 3 _____ Barn 4 _____ Barn 5 _____

Det hevdes ofte at en skilsmisse bare har negative konsekvenser for barn. Det er imidlertid mye som tyder på at en skilsmisse også kan virke positivt. Selv om det kan være vanskelig å svare, vil vi gjerne vite litt om hvordan du tror skilsmissen kan ha påvirket ditt/dine barn i positiv og/eller negativ retning.

42. Hvordan tror du skilsmissen kan ha påvirket ditt/dine barn? (Kryss av alle de alternativene du mener passer).

	Barn 1	Barn 2	Barn 3	Barn 4	Barn 5
1. Barnets forhold til meg er blitt bedre	☐	☐	☐	☐	☐
2. Barnets forhold til meg er blitt dårligere	☐	☐	☐	☐	☐
3. Barnets skole/barnehagesituasjonen er blitt bedre	☐	☐	☐	☐	☐
4. Barnets skole/barnehagesituasjonen er blitt dårligere	☐	☐	☐	☐	☐
5. Barnet er blitt mer ansvarsbevisst	☐	☐	☐	☐	☐
6. Barnet er blitt mindre ansvarsbevisst	☐	☐	☐	☐	☐
7. Barnet fungerer bedre i samvær med andre	☐	☐	☐	☐	☐
8. Barnet fungerer dårligere i samvær med andre	☐	☐	☐	☐	☐
9. Barnet aksepterer regler og grenser mer	☐	☐	☐	☐	☐
10. Barnet tøyer regler og grenser mer	☐	☐	☐	☐	☐
11. Barnet har fått mer kroppslige plager	☐	☐	☐	☐	☐
12. Barnet har fått mindre kroppslige plager	☐	☐	☐	☐	☐
13. Barnet har fått flere psykiske problemer	☐	☐	☐	☐	☐
14. Barnet har fått færre psykiske problemer	☐	☐	☐	☐	☐
15. Barnet har fått flere atferdsproblemer	☐	☐	☐	☐	☐
16. Barnet har fått færre atferdsproblemer	☐	☐	☐	☐	☐

Kommentarer:

43 a. Mener du at barnet nå har vent seg til/akseptert skilsmissen? (Sett ett kryss for hvert barn).

	Barn 1	Barn 2	Barn 3	Barn 4	Barn 5
1 Ja	☐	☐	☐	☐	☐
2 Nei	☐	☐	☐	☐	☐
3 Vet ikke	☐	☐	☐	☐	☐

43 b. Hvis ja: når omlag mener du at barnet vente seg til/aksepterte skilsmissen? (Sett ett kryss for hvert barn).

	Barn 1	Barn 2	Barn 3	Barn 4	Barn 5
1. Ca. ½ år etter separasjonen	☐	☐	☐	☐	☐
2. Ca. 1 år etter separasjonen	☐	☐	☐	☐	☐
3. Ca. 2 år etter separasjonen	☐	☐	☐	☐	☐
4. Ca. 3 år etter separasjonen	☐	☐	☐	☐	☐
5. Vet ikke	☐	☐	☐	☐	☐

44. Hvis ett eller flere av barna fortsatt har problemer du mener har sammenheng med samlivsbruddet, kan du kort si hva disse problemene består i:

.....

45. Informerte dere og/eller hadde dere kontakt med skole/barnehage/dagmamma i forbindelse med barnets/barnas reaksjoner på samlivsbruddet? (Sett kun ett kryss).

- 1 Nei
 2 Ja, jeg kontaktet skole/barnehage/dagmamma
 3 Ja, min tidligere ektefelle kontaktet skole/barnehage/dagmamma
 4 Ja, vi kontaktet skole/barnehage/dagmamma sammen
 5 Ja, skole/barnehage/dagmamma kontaktet oss

46. Har du vært i kontakt med noen fordi du har vært bekymret for barnet/barna i forbindelse med samlivsbruddet? (Her kan du sette flere kryss).

1 ☐ Nei	8 ☐ Ja, familiekontor
2 ☐ Ja, lege	9 ☐ Ja, psykolog
3 ☐ Ja, prest	10 ☐ Ja, jurist
4 ☐ Ja, helsestasjon	11 ☐ Ja, egne foreldre
5 ☐ Ja, skole/pedagogisk psykologisk tjeneste/lærer	12 ☐ Ja, søsken
6 ☐ Ja, barneverntjenesten	13 ☐ Ja, ny partner
7 ☐ Ja, sosialkontor	14 ☐ Ja, venner
	15 ☐ Andre:.....

47. Hvis du har fått hjelp til barna - hvilken form for hjelp fikk du?

.....

.....

.....

48 a. Vet du om barnet/barna på egen hånd snakket med andre om forhold rundt samlivsbruddet? (Sett ett kryss for hvert barn).

	Barn 1	Barn 2	Barn 3	Barn 4	Barn 5
1. Ja, barnet snakket med andre	☐	☐	☐	☐	☐
2. Nei, barnet snakket ikke med andre	☐	☐	☐	☐	☐
3. Barnet var for ungt til å snakke med noen	☐	☐	☐	☐	☐
4. Vet ikke	☐	☐	☐	☐	☐

48 b. Hvis ja, hvem eller hvilke instanser tok barnet/barna kontakt med?

.....

.....

.....

OM KONTAKT MED ANNEN FAMILIE:

49. Har barnet/barna søsken eller halvsøsken de ikke bor sammen med til vanlig?				50. Har barnet/barna besteforeldre i live?								
		Ja	Nei			Ja	Nei					
1. Søsken	☐	☐	☐	1. Besteforeldre på morsiden	☐	☐	☐					
2. Halvsøsken	☐	☐	☐	2. Besteforeldre på farsiden	☐	☐	☐					
51. Hvor ofte har barnet kontakt med ett eller flere av sine søsken/halvsøsken og sine besteforeldre på mors- og farssiden?												
	Søsken og/ eller halvsøsken:			Besteforeldre på morsiden:				Besteforeldre på farssiden:				
	<i>Ukentlig</i>	<i>Månedlig</i>	<i>Årlig</i>	<i>Aldri</i>	<i>Ukentlig</i>	<i>Månedlig</i>	<i>Årlig</i>	<i>Aldri</i>	<i>Ukentlig</i>	<i>Månedlig</i>	<i>Årlig</i>	<i>Aldri</i>
Barn 1:	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
Barn 2:	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
Barn 3:	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
Barn 4:	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
Barn 5:	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐

I SPØRSMÅL 52 - 64 VIL VI GJERNE HA NOEN OPPLYSNINGER OM EKTESKAPET SOM ER OPPLØST, OM SELVE SKILSMISSEN OG OM KONSEKVENSER SKILSMISSEN KAN HA HATT FOR DEG.

Før 1993 kunne en bli separert og skilt både ved dom og bevilning. Hvordan ble du separert og skilt?	
52a. Ble separert ved:	52b. Ble skilt ved:
1 ☐ Ved dom	1 ☐ Ved dom
2 ☐ Ved bevilning	2 ☐ Ved bevilning
53. Hvis du fikk separasjon/skilsmisse ved dom: hvorfor var det nødvendig å gå til retten? (Sett ett kryss).	
1 ☐ Jeg ønsket ikke separasjon/skilsmisse	
2 ☐ Min ektefelle ønsket ikke separasjon/skilsmisse	
3 ☐ Jeg hadde forbrutt meg mot ekteskapets regler (utroskap, vold)	
4 ☐ Min ektefelle hadde forbrutt seg mot ekteskapets regler (utroskap, vold)	
5 ☐ Annet (spesifiser):.....	
54. Hvem av dere tok først opp spørsmålet om separasjon/skilsmisse? (Sett ett kryss).	55. Hvem av dere var det som tok det avgjørende skrittet til skilsmissen? (Sett ett kryss).
1 ☐ Jeg selv	1 ☐ Jeg selv
2 ☐ Min ektefelle	2 ☐ Min ektefelle
3 ☐ Begge	3 ☐ Begge
4 ☐ Det ble ikke brakt på bane, den ene bare reiste	
5 ☐ Andre:	

56. Omlag når mener du problemene i ekteskapet begynte for alvor? (Sett ett kryss).

1 ☐ Med en gang vi ble gift	5 ☐ Etter tre til fem års ekteskap
2 ☐ I løpet av det første året vi var gift	6 ☐ Etter seks til ti års ekteskap
3 ☐ Etter ett års ekteskap	7 ☐ Etter mer enn ti års ekteskap
4 ☐ Etter to års ekteskap	8 ☐ Husker ikke

57. Det kan være vanskelig å si noe konkret om årsakene til skilsmissen. Vi vil likevel at du skal markere hvor stor betydning du mener følgende punkter hadde: (Sett ett kryss for hver linje).

	Meget stor betydning	Ganske stor betydning	Mindre betydning	Ingen betydning
1. Oppdragelse av barna	☐	☐	☐	☐
2. Arbeidsfordelingen hjemme	☐	☐	☐	☐
3. Pengeforbruk/hva penger skulle brukes til	☐	☐	☐	☐
4. Hvor mye tid vi skulle bruke på familien	☐	☐	☐	☐
5. Hva fritiden skulle brukes til	☐	☐	☐	☐
6. For lite tid til hverandre	☐	☐	☐	☐
7. Utviklet oss i forskjellige retninger	☐	☐	☐	☐
8. Jeg forelsket meg i en annen	☐	☐	☐	☐
9. Min ektefelle forelsket seg i en annen	☐	☐	☐	☐
10. Økonomiske problemer	☐	☐	☐	☐
11. Dårlige boforhold	☐	☐	☐	☐
12. Vold i ekteskapet	☐	☐	☐	☐
13. Alkoholproblemer	☐	☐	☐	☐
14. Sykdom	☐	☐	☐	☐
15. Jeg ble for dominerende	☐	☐	☐	☐
16. Min ektefelle ble for dominerende	☐	☐	☐	☐

17. Annet:

58. Tok du kontakt med noen for å snakke om din følelsesmessige situasjon, eller om problemer i forbindelse med samlivsbruddet?

- 1 Ja
2 Nei (Gå til spørsmål 60)

59 a. Hvis ja: hvem tok du kontakt med? (Her kan du sette flere kryss).

1 ☐ Lege	8 ☐ Psykolog
2 ☐ Prest	9 ☐ Jurist
3 ☐ Helsestasjon	10 ☐ Egne foreldre
4 ☐ Skole/pedagogisk psykologisk tjeneste/lærer	11 ☐ Søsken
5 ☐ Barneverntjenesten	12 ☐ Ny partner
6 ☐ Sosialkontor	13 ☐ Venner
7 ☐ Familiekontor	14 ☐ Andre:

59 b. Hvis du tok kontakt, hvilken type hjelp fikk du?

.....
.....

60. Har det vært endringer i din sosiale kontakt og aktivitet etter at du ble skilt når det gjelder: (Sett ett kryss for hver linje).

	Oftere nå	Sjeldnere nå	Ingen forskjell fra da jeg var gift
1. Kontakt med egen familie	☐	☐	☐
2. Kontakt med svigerfamilie	☐	☐	☐
3. Kontakt med venner og bekjente	☐	☐	☐
4. Sosiale aktiviteter	☐	☐	☐

61. Har det vært endringer i tilgang til barnepass etter at du ble skilt fra: (Sett ett kryss for hver linje).

	Oftere nå	Sjeldnere nå	Ingen forskjell fra da jeg var gift	Ikke aktuelt
1. Egen familie	☐	☐	☐	☐
2. Svigerfamilie	☐	☐	☐	☐
3. Venner og bekjente	☐	☐	☐	☐

62. Bidro skilsmissen til noen endring i din utdannings-, bolig-, arbeids- og økonomiske situasjon?

	Nei	Ja	Hvis ja:		
1. Utdanning	☐	☐ →	Mer utdanning	☐	Mindre utdanning ☐
2. Arbeid	☐	☐ →	Arbeider mer	☐	Arbeider mindre ☐
3. Økonomi	☐	☐ →	Bedre økonomi	☐	Dårligere økonomi ☐
4. Bolig	☐	☐ →	Bedre boligforhold	☐	Dårligere boligforhold ☐

63. Hvordan var arbeidsdelingen mellom deg og din tidligere ektefelle? Vi vil også at du skal krysse av hvis barnet/barna bidro i noen av arbeidsoppgavene.

	Jeg gjorde mest	Ektefelle gjorde mest	Vi delte likt	Barn bidro	Ikke aktuelt
1. Reparasjon/stell av bil	☐	☐	☐	☐	☐
2. Reparasjoner i huset	☐	☐	☐	☐	☐
3. Stell og legging av barn om kvelden	☐	☐	☐	☐	☐
4. Bringing og henting av barn	☐	☐	☐	☐	☐
5. Lek, aktiviteter (sammen med/for barn)	☐	☐	☐	☐	☐
6. Oppvask	☐	☐	☐	☐	☐
7. Rydding og rengjøring	☐	☐	☐	☐	☐
8. Dørlige innkjøp	☐	☐	☐	☐	☐
9. Matlaging	☐	☐	☐	☐	☐
10. Klesvask	☐	☐	☐	☐	☐
11. Planlegging av husarbeid	☐	☐	☐	☐	☐
12. Betaling av regninger	☐	☐	☐	☐	☐
13. Hagearbeid	☐	☐	☐	☐	☐

64. Hvis du bodde sammen din tidligere ektefelle før dere giftet dere, ber vi om at du fyller ut årstallene for både samboerskap og ekteskap:

Flyttet sammen: Måned: _____ År: 19 _____ Giftet oss: Måned: _____ År: 19 _____

NOEN SPØRSMÅL OM UTDANNING, YRKE OG INNTEKT:

65 a. Hva er din høyeste fullførte utdanning? (Sett ett kryss).

- 1 Folkeskole eller 9-årig grunnskole
 2 Videregående skole, yrkesfaglig studieretning
 3 Videregående skole, allmennfaglig studieretning
 4 Høgskoleutdanning (f.eks. lærerskole, ingeniørutdanning, helse og sosialfag)
 5 Universitets eller vitenskapelig høgskoleutdanning
 6 Annet:.....

65 b. Når ble denne utdanningen fullført? Årstall: 19_____**66. Hva er din hovedbeskjeftigelse/ inntektskilde? (Sett ett kryss).**

- 1 Inntektsgivende arbeid
 2 Arbeidsledig/arbeidstiltak
 3 Hjemmearbeidende (ulønnet)
 4 Student
 5 Overgangsstønad
 6 Annen trygd
 7 Sosialstønad
 8 Annet (spesifiser):

67. Hvilken arbeidstidsordning har du ? (Sett ett kryss).

- 1 Dagtid (mellom 06.00 - 18.00)
 2 Kveld/helgearbeid
 3 Fast nattarbeid
 4 Skiftarbeid/turnus (formiddag/ettermiddag)
 5 Skiftarbeid/turnus (dag/kveld/natt)
 6 Varierende arbeidstid
 7 Har ikke lønnsarbeid
 8 Annet (spesifiser):.....

68. Hva var din brutto inntekt i 1995 (inntekt før skattetrekk) ? Ca. kr. _____

Hvis du *er* eller *har vært* i inntektsgivende arbeid i minst 6 måneder sammenhengende, svar på spørsmål 69 - 73. Hvis ikke, gå til spørsmål 74. (Hvis du *for tiden* ikke er i inntektsgivende arbeid, ta utgangspunkt i ditt forrige arbeid).

69. Hva er ditt hovedyrke og stillingsbetegnelse? (Beskriv så utførlig som mulig).

Hovedyrke:.....

Stillingsbetegnelse:.....

70. Hvilken sektor arbeider du innenfor?

- 1 Statlig
 2 Kommune/fylke
 3 Privat
 4 Selvstendig næringsdrivende

71. Omtrent hvor mange timer pr. uke arbeider du vanligvis totalt, inkludert ordinært arbeid, overtid og ekstraarbeid?

_____ timer pr. uke.

72. Hva slags ansettelsesform har du i ditt hovedyrke? (Sett ett kryss).

- 1 Fast ansatt
 2 Midlertidig eller tidsbegrenset ansatt
 3 Vikar eller ekstrahjelp
 4 Annet
 5 Vet ikke

73. I din jobbsituasjon, - i hvilken grad..... (sett ett kryss for hver linje).

	I meget stor grad	I ganske stor grad	I mindre grad	Ikke i det hele tatt
1. kan du vanligvis selv bestemme ditt arbeidstempo	☐	☐	☐	☐
2. er du vanligvis fysisk sliten etter arbeidsdagen	☐	☐	☐	☐
3. er du vanligvis psykisk sliten etter arbeidsdagen	☐	☐	☐	☐
4. har du fleksibelt arbeidstempo	☐	☐	☐	☐
5. får du brukt og utviklet din kompetanse i arbeidet	☐	☐	☐	☐
6. er din utførelse av arbeidet avhengig av andre	☐	☐	☐	☐
7. blir arbeidet ditt/arbeidsinnsatsen din kontrollert av andre	☐	☐	☐	☐
8. står lønna i forhold til innsatsen din	☐	☐	☐	☐
9. har du et godt forhold til dine overordnede	☐	☐	☐	☐
10. har du et godt forhold til dine arbeidskolleger	☐	☐	☐	☐
11. må arbeidsoppgavene utføres på arbeidsplassen	☐	☐	☐	☐

OM ARBEIDSDELINGEN I DITT HUSHOLD I DAG:**74. Hvordan er arbeidsdelingen i ditt hushold i dag?**

	Jeg gjør mest	Evt. partner gjør mest	Vi deler likt	Barn bidrar	Ikke aktuelt
1. Reparasjon/stell av bil	☐	☐	☐	☐	☐
2. Reparasjoner i huset	☐	☐	☐	☐	☐
3. Stell og legging av barn om kvelden	☐	☐	☐	☐	☐
4. Bringing og henting av barn	☐	☐	☐	☐	☐
5. Lek, aktiviteter (sammen med/for barn)	☐	☐	☐	☐	☐
6. Oppvask	☐	☐	☐	☐	☐
7. Rydding og rengjøring	☐	☐	☐	☐	☐
8. Daglige innkjøp	☐	☐	☐	☐	☐
9. Matlaging	☐	☐	☐	☐	☐
10. Klesvask	☐	☐	☐	☐	☐
11. Planlegging av husarbeid	☐	☐	☐	☐	☐
12. Betaling av regninger	☐	☐	☐	☐	☐
13. Hagearbeid	☐	☐	☐	☐	☐

LITT OM FRITID OG SOSIAL KONTAKTER:**75 a. Vi vil gjerne vite hvem du er sammen med i fritiden foruten barn, og eventuelle ektefelle/samboer. (Sett ett kryss for hver linje).**

	Ukentlig	Månedlig	Noen ganger pr. år	Aldri
1. Naboer	☐	☐	☐	☐
2. Arbeidskolleger	☐	☐	☐	☐
3. Venner	☐	☐	☐	☐
4. Slektninger	☐	☐	☐	☐
5. Personer du møter gjennom organisert fritidsaktivitet	☐	☐	☐	☐
6. Andre:.....	☐	☐	☐	☐

75 b. Er de du er sammen med i fritiden i hovedsak menn eller kvinner?
(sett ett kryss for hver linje).

	Flest kvinner	Flest menn	Like mange kvinner og menn	Ikke aktuelt
1. Naboer	☐	☐	☐	☐
2. Arbeidskolleger	☐	☐	☐	☐
3. Venner	☐	☐	☐	☐
4. Slektninger	☐	☐	☐	☐
5. Personer du møter gjennom organisert fritidsaktivitet	☐	☐	☐	☐
6. Andre:.....	☐	☐	☐	☐

I SPØRSMÅL 76 - 80 VIL VI GJERNE HA NOEN FÅ BAKGRUNNSOPPLYSNINGER OM DIN TIDLIGERE EKTEFELLE:

76. Hvilket årstall er din tidligere ektefelle født? 19 ____

77. Hvilket statsborgerskap har din tidligere ektefelle? _____

78. Hva er din tidligere ektefelles nåværende samlivsstatus? (Sett ett kryss).

1 Gift med en annen
 2 Samboer med en annen
 3 Særbo (samliv uten felles bolig)
 4 Enslig
 5 Vet ikke
 6 Død

79. Hva er din tidligere ektefelles høyeste fullførte utdanning? (Sett ett kryss).

1 Folkeskole eller 9-årig grunnskole
 2 Videregående skole, yrkesfaglig studieretning
 3 Videregående skole, allmennfaglig studieretning
 4 Høgskoleutdanning (f.eks. lærerskole, ingeniørutdanning, helse og sosialfag)
 5 Universitet eller vitenskapelig høgskoleutdanning
 6 Annet (spesifiser):.....

80. Hva er din tidligere ektefelles hovedbeskjeftigelse/inntektskilde? (Sett ett kryss).

1 Inntektsgivende arbeid
 2 Arbeidsledig/arbeidstiltak
 3 Hjemmearbeidende (ulønnet)
 4 Student
 5 Overgangsstønad
 6 Annen trygd
 7 Sosialstønad
 8 Annet (spesifiser):.....

DE SISTE SPØRSMÅLENE ER KUN FOR DE SOM HAR NY PARTNER/SAMBOER/EKTEFELLE

81. Hvilket årstall er din partner født? 19 ____

82. Hvilket statsborgerskap har din partner? _____

83. Har din partner tidligere vært gift eller samboer?

	Ja	Nei
1. Gift	☐	☐
2. Samboer	☐	☐

84. Har din partner barn som ikke bor i husholdet, men som er hos dere i forbindelse med samvær/besøk?

1 Ja
2 Nei

85. Hva er din partners høyeste fullførte utdanning? (Sett ett kryss).

- 1 Folkeskole eller 9-årig grunnskole
2 Videregående skole, yrkesfaglig studieretning
3 Videregående skole, allmennfaglig studieretning
4 Høgskoleutdanning (lærerskole, ingeniørutdanning, helse og sosialfag)
5 Universitet eller vitenskapelig høgskoleutdanning
6 Annet:.....

86. Hva er din partners hovedyrke og stillingsbetegnelse? (Beskriv så utførlig som mulig).

Hovedyrke:.....

Stillingsbetegnelse:

87. Omtrent hvor mange timer pr. uke arbeider din partner vanligvis totalt, inkludert ordinært arbeid, overtid og ekstraarbeid? Ca. _____ timer pr. uke

88. Hva var din partners brutto inntekt i 1995 (inntekt før skatt)? Ca. kr. _____

89. Har du og din partner felles økonomi? (Sett ett kryss).

- 1 Nei, adskilt økonomi
2 Ja, delvis felles økonomi
3 Ja, helt felles økonomi

Tusen takk for at du tok deg tid til å svare på spørreskjemaet!

APPENDIX 3

Intervjuguide voksne

ALLFORSK

SENTER FOR SAMFUNNSFORSKNING (SESAM)

Kjære mottaker av dette brev:

Dette spørreskjemaet ble sendt deg i juni d.å. Vi har fått tilbake omtrent halvparten av skjemaene, men vi har ikke registrert noe svar fra deg. Vi tillater oss å sende deg et skjema til, i håp om at du har glemt eller ikke har hatt tid til å svare. Det er naturligvis frivillig å delta, men for oss er det viktig at så mange som mulig deltar slik at vi kan få frem bredden og alle nyanser i spørsmålet om skilsmisse og omsorg for barn.

Spørreskjemaet er en del av et stort forskningsprosjekt som heter: **Familieforandringer og konsekvenser for barn og ungdom**. Prosjektet gjøres i regi av ALLFORSK, ved Universitetet i Trondheim, NTNU, og er finansiert av Norges Forskningsråd.

Familieforandringene har vært store de siste tiårene i Norge, blant annet når det gjelder antall skilsmisser. Før var det få skilsmisser, i dag er det mange, ca. 11.000 i året. Dette har fått stor offentlig oppmerksomhet. Barne-loven er endret flere ganger, og det er innført obligatorisk mekling ved skilsmisse i håp om at det vil føre til mer rettferdige og skånsomme skilsmisser for barna. Gjennom massemedia kan en få inntrykk av at en vet meget om skilsmisse og at det har vært forsket mye på dette området. Dette er ikke riktig. I Norge har det bare vært gjort få og små undersøkelser av voksnes opplevelse av skilsmisse, og nesten ingenting om hvordan skilsmissen virker inn på barn og ungdom.

Vi vet ikke hvem du er, og vil ikke få vite det med mindre du selv ønsker det. Det er Fylkesmannens kontor som har adressert konvoluttene etter tillatelse fra Datatilsynet og Barne- og Familiedepartementet. Fylkesmannens kontor vil ikke ha adgang til de utfylte spørreskjemaene, og vi vil ikke ha adgang til adresselistene. Dermed er det ingen som får vite hva du har svart. Det er gjort på denne måten for at din anonymitet skal ivaretas på absolutt beste måte.

Dette er ikke en undersøkelse for eller imot skilsmisse. Det er en undersøkelse om hvordan voksne og barn har det etter et samlivsbrudd, og hva som skal til for at skilsmissen skal bli mer skånsom og gi mindre negative konsekvenser for alle involverte. Skilsmisse er et privat og følsomt tema som det er vanskelig å forske på. For å få mer kunnskap om hva skilsmisse fører til, er vi derfor helt avhengig av at dere som har opplevd en skilsmisse er villige til å dele deres erfaringer med oss.

Vi skulle gjerne gitt alle som deltar i undersøkelsen en belønning. Det har vi dessverre ikke mulighet til. Derimot vil alle som fyller ut det tilsendte spørreskjemaet bli med i trekningen om fire gavesjekker! **En på kr. 8 000,- og tre på kr. 4 000,-**. Nummeret øverst på denne siden er nødvendig for at vi skal kunne trekke ut vinnere og for at fylkesmannen skal slippe å sende purringer til de som har besvart.

På forhånd tusen takk for hjelpen!

Sett kryss for JA i ruten hvis du samtykker i å være med i undersøkelsen. Dersom du ikke ønsker å delta, sett kryss for NEI og returner skjemaet i vedlagte frankerte svarkonvolutt, så slipper du å motta purrebrev.

Jeg samtykker i å fylle ut spørreskjemaet: **1 JA**
2 NEI

Vennlig hilsen

Kari Moxnes, forskningsleder

Har du spørsmål i forbindelse med utfylling av spørreskjemaet kan du ringe Kari Moxnes på telefon 73591709 eller Gry Haugen på telefon 73596611.

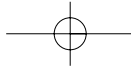
Stiftelsen Allmennvitenskapelig
Forskning i Trondheim,
Senter for samfunnsforskning (SESAM)
The arts and science research
foundation in Trondheim

TELEFON/TELEPHONE:
73 591835
TELEFAX: 73 591708
E-MAIL:
unn@james.vsh.unnt.no

GATEADRESSE/STREET ADDR.:
Paviljong A
Univ.senteret på Dragvoll

POSTADR./POSTAL ADDR.:
N-7055 DRAGVOLL
NORWAY

FORETAKSNR.
ENTREPRISE
NUMBER
NO 953201151

Intervjuguide VOKSNE.

Kodenr: _____ Kommune: _____

Kvinne: __ Mann: __

Skilt: 199__ Separeert: 19__

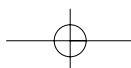
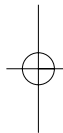
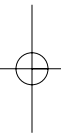
Antall felles barn: _____

Andre barn: _____

Er nå:

Samboforeldre: __ Samværsforeldre: __ Begge deler: __

Ikke foreldrerettigheter __

1. Kort om bakgrunnshistorien

(Laget som skjema)

Hendelse	Når	Hvor	Familie	Arb./stud.	Kommentarer
<i>eksempel</i> <i>Resp. født</i>	<i>1952</i>	<i>Frosta</i>	<i>mor, far + eldre</i> <i>søster</i>	<i>gård</i>	<i>Med flere generasjoner, besteforeldre,</i> <i>tante. Småbruket lite</i>

2. SEPARASJON OG SKILSMISSE.

For å forstå hvordan dere har ordnet det for barna etter skilsmissen er det nødvendig at jeg får vite litt om den skilsmissen du har vært gjennom.

A. SKILSMISSE GRUNNER

1. Kan du forklare meg hvorfor dere ble skilt?

(Huskeliste)

Mangel på fortrolighet

Mangel på likeverd/likestilling

Mangel på fellesskap

Seksuelle problemer

Økonomiske problemer

Psykiske problemer

Fysiske problemer

Alkoholproblemer

Uenighet om bruk av fritiden

Uenighet om husarbeid

2. Var dette problemer dere hadde hatt hele tiden mens dere var gift?
eller når begynte dette å bli et problem?

3. Ble det noen forandringer i forholdet mellom dere da barna kom?

4. Var det noen uenighet i forhold til barna som skapte problemer mellom dere?

5. I hvilken grad ville din tidligere ektefelle være enig i din beskrivelse? hva ville hun/han beskrive annerledes?

B. SEPARASJON OG SKILSMISSEPROSESSEN.

1. Varighet:

Når ble skilsmisse første gang et tema mellom dere?

Hvem begynte å snakke om det?

Når og hvordan ble det bestemt at dere skulle separeres?

Når flyttet dere fra hverandre og hvordan skjedde det?

Når og hvordan ble barna informert?

Hvordan og av hvem ble det formelle, separasjonspapirer ordnet?

2. Form:

Hvordan var stemningen mellom dere i denne fasen?

Hvordan hadde barna det?

3. Innhold:

Hva var det dere var enige og uenige om?

(Huskeliste)

Hvor barna skulle bo

Juridisk foreldreansvar

Samvær

Barnebidrag

Barnas behov

Økonomi

Bolig

C. HJELP / STØTTE UNDER SEPARASJON OG SKILSMISSEPROSESSEN.

Fikk du noen hjelp / støtte under prosessen?

Hvem fikk du hjelp av?

Gjorde du noe for å skaffe deg informasjon, veiledning råd?

Hvem fikk du i såfall det av?

Fikk barna noen hjelp og støtte?

Av hvem?

D. MEGLING

1. Var dere til megling?

Hvor og hvilken form hadde meglingen?

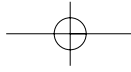
2. Varighet:

Hvem tok kontakt med megler?

Hvordan ble det bestemt at du/dere skulle gå og hvem dere skulle gå til?

Diskuterte dere om barna skulle være med? Hva bestemte dere dere for?

Hvor mange ganger var dere der?

F. KONSEKVENSER AV SKILSMISSEN.

1. Hvordan ble det bestemt hvordan dere skulle ordne dere etter separasjon og eventuell skilsmisse?

Ble det slik som dere hadde planlagt, hvordan fungere det i dag?

(Huskeliste)

Hvor barna skulle bo

Juridisk foreldreansvar

Foreldresamarbeid

Samvær

Barnebidrag

Barnas behov

Økonomi

Bolig

Ble barna tatt med på råd?

Barnas bolig

Samvær

Er barna tilfreds med de ordningene dere har laget og måten de fungerer på?

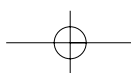
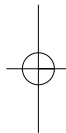
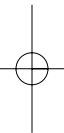
Er det noe du kunne tenke deg å endre til beste for barna i dag?

(huskeliste)

Barnas bolig

Juridisk foreldreansvar

Samvær

DELT OMSORG

Elin:

Hvorfor valgte dere delt omsorg?

Hva er det positive ved denne ordningen?

Sett fra ditt synspunkt

Sett fra barnets/barna synspunkt

Tror du din tidligere ektefelle er enig i dine vurderinger?

I følge dine erfaringer er det noen betingelser som må være oppfylt for at denne ordningen skal fungere?

(huskeliste)

at foreldrene er venner

at de bor svært nær hverandre

at de har god råd

at de er enslig

Er det noe negativt ved ordningen?

Sett fra ditt synspunkt

Sett fra barnets/barna synspunkt

Tror du din tidligere ektefelle er enig i dine vurderinger?

Tror du barnet/barna finner det stressende å ha to hjem?

Mener du at barnets/barnas aldre er av betydning for hvordan denne ordningen fungerer?

Er det nødvendig med et omfattende samarbeid foreldrene imellom for at det skal fungere?

Er det f.eks. nødvendig at foreldrene tilbringer mye tid sammen, og sammen med barna?

Hvordan mener du at ordningen fungerer økonomisk sett?

Kan du anbefale delt omsorg til andre foreldre?

Hvilke råd vil du gi dem?

HVEM TILHØRER FAMILIEN?

Nå går vi tilbake til kartet og listen, og ber respo. fortelle om sitt forhold til alle som er med.

HUSK HER VIL VI VITE HVA SLAGS RELASJON RESPONDENTEN HAR TIL VEDKOMMENDE: relasjonens omfang og kvalitet- OG ENDRINGER I RELASJONEN FØR OG ETTER SAMLIVSBRUDET.

Hvem er med? Hvem er ikke med?

Mulige familiemedlemmer:

En selv: **Mor**

Erfaringer med det å være mor.

Opplevelse og forståelse av det å være mor

Hvilke situasjoner synes du makter godt som mor

Hvilke situasjoner makter du mindre godt som mor

Hvordan vil du beskrive en god mor

Hvordan står du selv i forhold til et slikt ideal

Hvordan ser du på den barneoppdragelsen du selv fikk som barn

Er det noe du vil føre videre til dine barn

Er det noe du ikke vil føre videre til dine barn?

Hva er din begrunnelse for dette.

MOR MED HOVED ELLER ENEOMSORGEN FOR BARN.

Erfaringer med å bli sambomor og bli alene om hovedomsorgen for barna

SAMVÆRS MOR

Erfaringer med å bli samværsmor og miste den daglige kontakten med barna.

En selv: Far

Opplevelse og forståelse av det å være far

Hvilke situasjoner synes du du makter godt som far

Hvilke situasjoner makter du mindre godt som far

Hvordan vil du beskrive en god far

Hvordan står du selv i forhold til et slikt ideal

Hvordan ser du på den barneoppdragelsen du selv fikk som barn

Er det noe du vil føre videre til dine barn

Er det noe du ikke vil føre videre til dine barn?

Hva er din begrunnelse for dette.

Hvordan ser han sitt eget faderskap i forhold til andre fedre?

SAMVÆRSFAR

Erfaringer med å bli samværsfar og miste den daglige omsorgen med barna.

FAR MED HOVED ELLER ENE OMSORG FOR BARNNA.

Erfaringer med å bli enslig far, ha hovedomsorgen

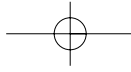
FAR UTEN KONTAKT MED BARNNA

Erfaringer med å tape kontakten med barnet/barna.

Hvorfor tapte han kontakten med barna

Hva har han selv tapt

Hva tror han barna har tapt.

BARN

Egne barn fra det forholdet som er oppløst:

Barn 1

Barn 2

Barn 3

Barn 4

Barn 5

**HVORDAN HAR BARNA DET
HVORDAN OPPLEVDE BARNA SKILSMISSEN
HAR SKILSMISSEN HATT NOEN POSITIVE/NEGATIVE KONSEKVENSER FOR
BARNA.**

Barnas forhold til en selv.

Endringer i barnas forhold til en selv, før - etter samlivsbruddet

Barnas forhold til den andre av foreldrene.

Endringer i barnas forhold til en selv, før - etter samlivsbruddet.

Forholdet mellom søsken

Endringer i forholdet mellom søsken, før - etter samlivsbruddet.

Barnas forhold til andre familiemedlemmer

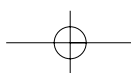
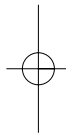
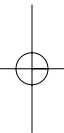
Endringer i barnas forhold til andre familiemedlemmer, før - etter samlivsbruddet.

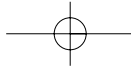
HUSK:

Egne barn fra tidligere forhold:

Egne barn fra senere forhold:

Stebarn (se også side lenger bak)

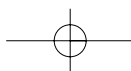
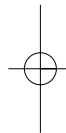
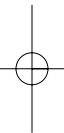

Eks. ektefelle: **barnas far/mor**

Eget forhold til barnas far/mor, venner-fiender

Barnas forhold til barnas far/mor

Samarbeidet med barnas far/mor

EGEN OPPVEKSTFAMILIE

Egne foreldre:

Mor

Far

Egne søsken

Egne nieser og nevøer

Besteforeldre

Tanter og onkler

Andre fjernere slektninger

Eget forhold til familie medlemmene

Endringer i eget forhold til familiemedlemmene, før - etter samlivsbruddet.

Familiemedlemmenes forhold til respondenten

Endringer i familiemedlemmers forhold til respondenten, før - etter bruddet.

Støtte - hjelp fra egen familie gjennom bruddet og senere

Emosjonelt, praktisk og økonomisk

TIDLIGERE SVIGERFAMILIE

Svigerforeldre:

Svigermor

Svigerfar

Svogre

Svigerinner

Andre medlemmer av svigerfamilien

Eget forhold til tidligere svigerfamilie

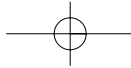
Endringer i eget forhold til medlemmene av tidligere svigerfam., før - etter samlivsbruddet.

Medlemmene av tidligere svigerfamilies forhold til respondenten

Endringer i medlemmene av tidligere svigerfam forhold til respondenten, før - etter bruddet.

Støtte - hjelp fra tidligere svigerfamilie gjennom bruddet og senere

Emosjonelt, praktisk og økonomisk

NYE FAMILIER - NYE FAMILIEMEDLEMMER

Ny partner: kjæreste, samboer, ektefelle

Ste barn

Ny svigerfamilie

Hva slags forhold har respondenten til de nye familiemedlemmene og de til han/henne?

Tidligere ektefelles nye familie

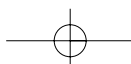
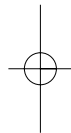
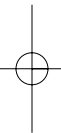
Ny partner

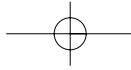
Nye egne barn

Stebarn

Ny svigerfamilie

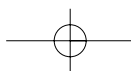
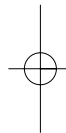
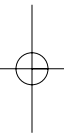
Har respondenten utviklet noen relasjoner til tidligere ektefelles nye familiemedlemmer?

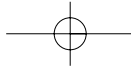

ANDRE. VIKTIGE VENNER/KOLLEGAER/NABOER

Her er det viktigst å spørre om hva slags forhold de har og hjelp/støtte under og etter skilsmisseprosessen.

5. ORGANISERING AV HVERDAGEN.

*HER ER DET VIKTIG Å FÅ TAK I HVORDAN EN VANLIG DAG ER ORGANISERT
VI TRENGER OGSÅ INFO OM UKEN OG HELGENE.*

(huskeliste)

morgen

formiddag

ettermiddag

kveld

NB for alle husholdsmedlemmene.

HJEMME

Hvem gjør hva hjemme?

(huskeliste)

Vasking

Renhold

Matlaging

Pass av hverandre

Pass stell av dyr

Omsorg for barna om morgenen

Omsorg for barna om kvelden

Lek med ungene.

Oppdragelse av ungene.

Opplæring av ungene.

Andre aktiviteter.

A. Praktiske ordninger

1. Har barnet oppgaver i hjemmet?

(huskeliste)

Vasking

Renhold

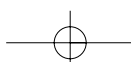
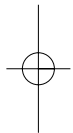
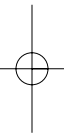
matlaging

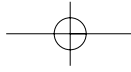
Pass av hverandre

Pass stell av dyr

2. Har barnet lomme penger?

Hvor meget

3. Har barnet faste tider å være inne?

(huskeliste)

Hva er begrunnelsen for at barnet har/ikke har?

Hvordan er ordningen kommet i stand?

Hvordan fungerer ordningen?

Hvorfor fungerer den ikke etter din mening?

B. Samvær med barnet/barna

1. Er det viktig for deg at dere har felles måltider?

Hvorfor legger du vekt på /legger ikke vekt på dette?

Hvordan vil du beskrive stemningen rundt middagsbordet?

Hvis den er bra hva tror du det kommer av?

Hvis det er problemer hva tror du det skyldes?

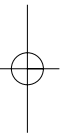
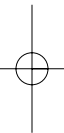
2. Hvordan tilbrakte dere siste sommerferie?

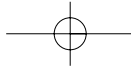
Hvordan er du fornøyd med deres ferieordninger?

Hvis det gikk godt, hva tror du det skyldes?

Hvis det var problemer hva tror du det skyldes?

Hvilke andre er det som inngår i tidsskjemaet og hvilken betydning har de?

LØNNSARBEID OG UTDANNING

Litt om utdannelsen og arbeidshistorie

Hva slags arbeidssituasjon har du?

Tid:

Fleksibilitet når det gjelder tid

Arbeidsbelastning:

Krevende - mindre krevende

Overordnet - underordnet

Mye ansvar - lite ansvar

Bestemmer meget selv - lite selv

Hvilken betydning har arbeidet for deg?

Positive og negative sider?

Hva er viktigst for deg i forhold til ditt arbeid?

Hvem er dine nærmeste kollegaer?

Hva handler kontakten med kollegaene om?

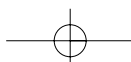
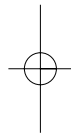
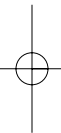
Hvordan vurderer du din arbeidsinnsats i forhold til andre?

Arbeid og familie:

Hvilken betydning har din familiesituasjon i forhold til ditt arbeid?

Setter familiesituasjonen grenser for din yrkesaktivitet?

Eventuelt hva gir den av ressurser?

APPENDIX 4

Intervjuguide barn

Intervjuguide BARN

Kodenr til forelder: _____ Dato: _____

Kommune: _____

Kjønn: Gutt Jente

Antall søsken: _____

Alder: _____

Bor hos : Mor Far Begge

1. PERSONALIA

Introduksjon	Oppfølgingsspørsmål/ alternativer	Intervjuers kommentarer:
<p>Personalialia</p> <p>Kan du beskrive deg selv</p>	<ul style="list-style-type: none"> • Bosted • Kjønn • Alder • Klasse/trinn • Født hvor • Søskken/stesøsken og deres alder • Mors og fars yrke • Samværsordning • Dine sterke og svake sider? • "Hyperaktiv"/lat • Tålmodig/urålmodig • Snarsint/godmodig • Har orden og system/ er rotete • Smart/lettlurt • Utadvendt/innadvendt • Snakker først og tenker etterpå/ eller omvendt • Hvordan tror du andre (mor, venner, søsken, besteforeldre, lærer, trener osv.) ville ha beskrevet deg? 	

2. FAMILIEN

2.1. BESKRIV FAMILIEN DIN: MOR

Tema:	Oppfølgingsspørsmål:	Intervjuers kommentarer:
<p>Relasjoner til mor</p> <p>Beskrivelse av mor (eks. utseende, væremåte, preferanser)</p> <p>Hva gjør du sammen med mor?</p> <p>Endring (før/nå)</p> <p>Har moren din ny familie, ny kjæreste? (<i>Se også s. 6; stefar/ mors kjæreste</i>)</p> <p>Betraktninger (eks. Hvordan bør en mor være)</p>	<p><u>Ta utgangspunkt i familiekartet</u></p> <p>Hva mener du med</p> <p>Kan du si litt mer om det</p> <p>Kan du huske noen konkrete situasjoner som beskrevet</p> <p>Relasjoner til mors nye familie / nye kjæreste <i>For de som ikke vet; Hvilke forestillinger har du?</i></p> <ul style="list-style-type: none"> • Gift på nytt? • Samboer? • Nye felles barn? 	

2.2. BESKRIV FAMILJEN DIN : FAR

Tema:	Oppfølgingsspørsmål	Intervjuers kommentarer:
<p>Relasjoner til far</p> <p>Beskrivelse av far (eks. utseende, væremåte, preferanser)</p> <p>Hva gjør du sammen med far?</p> <p>Endring (Før/nå)</p> <p>Har faren din ny familie, ny kjæreste? (<i>Se også s.7: stemor/fars kjæreste</i>)</p> <p>Betraktninger (eks. Hvordan bør en far være)</p>	<p>- <i>Ta utgangspunkt i familiekartet</i></p> <p>- Hva mener du med</p> <p>- Kan du si litt mer om det</p> <p>- Kan du huske noen konkrete situasjoner som beskrevet</p> <p>Relasjoner til fars nye familie/nye kjæreste</p> <p><i>For de som ikke vet:</i> Hvilke forestillinger har du jfr. familiekartet</p> <ul style="list-style-type: none"> • Gift på nytt? • Samboer? • Nye felles barn? 	

2.3. BESKRIV FAMILIEN DIN: STEFAR /MORS KJÆRESTE

	Oppfølgingspørsmål:	Intervjuers kommentarer:
<p><u>Tema:</u></p> <p><u>Husker du når du fikk stefar?</u></p>	<ul style="list-style-type: none"> • Hva kaller du han? • Hva ønsker han at du skal kalle han? • Hva ønsker mora di at du skal kalle han? 	
<p><u>Beskrivelse av stefar</u></p>	<ul style="list-style-type: none"> • Har han bestemte roller i forhold til deg? • Er det han som tar konflikter med deg, eller er det mor som gjør det? • Hvis du er trist og lei deg, eller hvis det noe som bekymrer deg, kan han være en å snakke med? • Hender det at dere krangler? • Hender det at du sier ting som f.eks. at han ikke har noe med å legge seg bortti dine saker fordi han ikke er faren din? • Hender det at du tenker det? 	
<p><u>Endringer</u></p>	<ul style="list-style-type: none"> • Hvordan vil beskrive forholdet til stefaren din i dag? • Hva tror du han synes om deg? • Har forholdet deres endra seg med tida? 	
<p><u>Betraktninger</u></p>	<ul style="list-style-type: none"> • Er han mer tilbakeholden overfor deg enn hva han ville vært hvis han var faren din, tror du? 	

2.4. BESKRIV FAMILIEN DIN: **STEMOR/FARS KJÆRESTE**

Tema:	Oppfølgingsspørsmål:	Intervjuers kommentarer:
<p><u>Husker du når du fikk stemor?</u></p> <p><u>Beskrivelse av stemor</u></p> <p><u>Relasjoner:</u></p> <p><u>Endringer</u></p> <p><u>Betraktninger</u></p>	<ul style="list-style-type: none"> • Hva kaller du henne? • Hva ønsker hun at du skal kalle henne? • Hva ønsker faren di at du skal kalle henne? • Har hun bestemte roller i forhold til deg? • Er det hun som tar konflikter med deg, eller er det far som gjør det? • Hvis du er trist og lei deg, eller hvis det noe som bekymrer deg, kan hun være en å snakke med? • Hender det at dere krangler? • Hender det at du sier ting som f.eks. at hun ikke har noe med å legge seg bortti dine saker fordi hun ikke er moren din? • Hender det at du tenker det? • Hvordan vil beskrive forholdet til stemoren din i dag? • Hva tror du hun synes om deg? • Har forholdet deres endra seg med tida? • Er hun mer tilbakeholden overfor deg enn hva hun ville vært hvis hun var moren din, tror du? 	

2.5. BESKRIV FAMILIEN DIN: SØSKEN / STESØSKEN

	Oppfølgingsspørsmål	Intervjuers kommentarer:
<p><u>Relasjoner</u></p>	<p>Ta utgangspunkt i familiekartet antall/alder/kjønn væremåte/preferanser Nærhet/avstand</p> <p><i>For de som har stesøskene</i></p> <ul style="list-style-type: none"> • Har du møtt noen av dem? • Hvilke forhold har du til dem? • Liker du dem? • Tror du de liker deg? 	
<p><u>Beskrivelse(r)</u></p>		
<p><u>Endringer</u></p>		
<p><u>Betraktninger</u></p>		

2.6. BESKRIV FAMILIEN DIN: *BESTEFORELDRE, TANTER/ONKLER, ANDRE SIGNIFIKANTE VOKSNE*

Tema	Oppfølgings spørsmål	Intervjuers kommentar
-Besteforeldre -Tanter / Onkler -Annen slekt -Andre signifikante voksne	<ul style="list-style-type: none"> • Hvilket forhold har du til besteforeldre og onkler og tanter? • Har du kontakt med noen fra fars slekt? • Hvordan er den kontakten? • Hva går kontakten ut på? • Kjenner du voksne utafør familien som bare er din venn/venninne, (som mor ikke har særlig kontakt med) • Hvor mange voksne vil du si at du har god kontakt med. Kan du nevne dem opp? • Finnes det voksne du snakker (kan snakke) med om dine følelser? • Hvem er det? • Har du god kontakt med læreren din eller andre på skolen. • Tenk deg at mora di er på fjelltur sammen med ei venninne. De blei overraska av snøstorm, og er nødt til å ta seg inn i ei hytte, uten telefon, men med nok mat og ved. De blir sakna, og det blir sendt ut letemannskaper, men på grunn av stormen tar det mange dager før de blir funnet på denne hytta. Alle vil sjølsagt håpe det beste, men sikkert være svært redde. Hvem ville du bodd hos, hatt boende hos deg, søkt trøst hos i mellomtida, hvorfor dette valget? • Ville det i praksis vært denne (disse personene som ville tatt seg av deg? 	

2.7. NETTVERK: VENNER/JEVNALDRENDE

Tema	Oppfølgingspørsmål	Intervjuers kommentarer.
<p>Hvem er dine nærmeste venner?</p> <p>Har dere noen gang snakket om familieforhold. (skilsmisse, steforeldre osv)</p>	<p>Ta utgangspunkt i info fra hverdag:</p> <p>Hvor mange? Har du hatt disse vennene lenge? Hvis noen av dem skulle flytte, hvem ville det vært verst å miste? Hvorfor?</p> <p>Hvordan skal en god venn være? Har du mange venner av motsatt kjønn?.</p> <p>Er det mange av vennene dine som er i samme situasjon som deg?</p> <p>Har du inntrykk av at vennene dine forstår deg? - Er det ting dere snakker om av og til? - Hva snakker dere om da? - Hvis nye venner av deg tror stefaren din er faren din, lar du dem tro det, eller korrigerer du dem? Hvorfor?</p> <p>Hvis en av dine beste venner fortalte deg at foreldrene skulle skilles, ville du hatt et godt råd å gi?</p>	

3. SKILSMISSEN

Tema:	Oppfølgingsspørsmål	
<p>Hvordan fikk du vite om skilsmissen</p>	<ul style="list-style-type: none"> ● Hvem fortalte ● Når fikk du fortalt ● Husker du hva du tenkte ● Har du vent deg til/akseptert skilsmissen? 	
<p>Har de fortalt deg om hvorfor de skilte lag? -hvis ja; hvorfor? -hvis nei; hva tror du?</p>	<ul style="list-style-type: none"> ● Husker du når det skjedde? Fortell om det? ● Hvem fortalte deg det? ● Husker du hva du tenkte, følte, sa? ● Har du noen gang spurt noen om det? ● Hvis du vet det - hvordan vet du det? ● Har det alltid vært åpenhet rundt dette, eller har du måttet finne det ut sjøl? ● Hadde du fantasier, forestillinger, når du var yngre, om hva som skjedde? 	

FORTS. SKILSMISSEN 1

Tema:	Oppfølgingsspørsmål	Intervjuers kommentarer:
<p>Hva har endra seg etter skilsmissen?</p> <p><i>Stikkord</i></p> <ul style="list-style-type: none"> - flytting - kontakt med mor, far, søsken, venner - økonomi (f.eks lommepenger, klær m.m., ferier) - samarbeid mellom foreldre <p>På hvilken måte har du endra deg siden skilsmissen?</p> <p><i>Stikkord</i></p> <ul style="list-style-type: none"> • lei seg/ glad • tålmodig / utålmodig • ensom / sosial • sint 	<ul style="list-style-type: none"> • Er det noe som er slitsomt? • Er det noe som er vanskelig? • Er det noe du synes har blitt bedre? • Er det noen fordeler? • Er det noe du kunne tenke deg var annerledes? <p>Samværsordninger <i>Spørsmålene her gjelder den av foreldrene som har flytta.</i></p> <ul style="list-style-type: none"> • Ønsker du mer kontakt med far/mor? • Tror du far/mor ønsker mer kontakt? • Hva sier mor/far? • Hva hindrer mer kontakt? • Har du bilde av faren din/mora di, eller andre ting som minner deg om han/henne? • Hvor har du det? • Hvem vet om at du har det? 	

FORTS. SKILSMISSEN 2

Tema:	Oppfølgings spørsmål	Intervjuers kommentarer:
<p>Har du fått hjelp av noen i forbindelse med, eller etter skilsmissen</p> <ul style="list-style-type: none"> - råd til andre barn i samme situasjon - råd til foreldre - råd til lærere <p>Hva har du vært mest opptatt av i tiden etter skilsmissen.</p> <ul style="list-style-type: none"> - hva har hatt betydning? (på godt og vondt) 	<ul style="list-style-type: none"> • Hvem ? (andre voksne eller hjelpere) • Hvilken betydning har de hatt? • Husker du episoder hvor det har vært vanskelig, eller hvor det har skapt morsomme/pussige situasjoner? • Av og til må du vel fortelle andre som ikke vet det at foreldrene dine ikke bor sammen? • Hva tror du de tenker om det? 	

4. HVERDAGEN
4.1. DAGEN I GÅR : MORGEN HJEMME

HUSK	NÅR	HVOR	HVA	MED HVEM	VANLIG/ UVANLIG	BARNETS VURDERINGER	INTERVJUERS KOMMENTARER
Står opp							
steller seg							
spiser							
smører niste							
leker							
TV/video/data spiller plater gjør lekser							
er ute/inne							
plikter/arbeids oppgaver							
gjør andre ting							
går til skolen							

4.2. DAGEN I GÅR : SKOLEN

HUSK	NÅR	HVOR	HVA	MED HVEM	VANLIG/ UVANLIG	BARNETS VURDERINGER	INTERVJUERS KOMMENTARER
Skoleveien/i følge med noen skolestart							
hvilke fag							
hva skjedde i timene							
sitter hvor/ sammen med							
liker / liker ikke:							
-lærere							
-fag							
-situasjoner							
-medelever							
-gutter/ jenter							
Flink på skolen?							

4.3. DAGEN I GÅR: FRIMINUTT

HUSK	NÅR	HVOR	HVA	MED HVEM	VANLIG/ UVANLIG	BARNETS VURDERINGER	INTERVJUERS KOMMENTARER
ute/inne							
sammen med noen spesielle klikker							
aktiviteter:							
-lek/spill ; hva?							
-prater							
-spiser mat							
liker/liker ikke							
lærer tilstede							
slåssing/erting plaging							
Hva er lov/ ikke lov							

4.4. DAGEN I GÅR: ETTER SKOLETID

HUSK	NÅR	HVOR	HVA	MED HVEM	VANLIG/ UVANLIG	BARNETS VURDERING	INTERVJUERS KOMMENTARER
Fra skolen, alene/ sammen noen? Rett hjem?							
Spising							
Pliktar /arbeid							
Lekser							
TV-/video /PC spiller plater Brukte telefonen							
Leser							
Gjorde andre ting							
Hadde besøk							
Var ute (hvor?)							

4.5. DAGEN I GÅR: MIDDAG

HUSK	NÅR	HVOR	HVA	MED HVEM	VANLIG/ UVANLIG	BARNETS VURDERING	INTERVJUERS KOMMENTARER
middag							
Hvem laget middag							
Hvem var tilstede							
hvem kom når							
Arbeidsfordeling (dekkning/rydding Rutiner/ritualer							
liker/liker ikke							
snakket om hva							

4.6. DAGEN I GÅR: KVELD

HUSK	NÅR	HVOR	HVA	MED HVEM	VANLIG/ UVANLIG	BARNETS VURDERING	INTERVJUERS KOMMENTAR
Lekser, annen lesing TV/data/musikk							
lekte ute/inne							
Trening (org- anisert/uorg.)							
møter/aktivitet i lag/foreninger klubb/"åpen skole"							
ute med venner							
sammen med mor, far, søsken på besøk							
kveldsmat							
pratet							
la deg når							

4.7. UKEPLAN

	Gjør fast	Gjør noen ganger	Sist uke	Denne uke (neste uke)	Barnets kommentar
mandag					
tirsdag					
onsdag					
torsdag					
fredag					
lørdag					
søndag					
Intervjuers kommentarer:					

5. FRAMTID

Tema:	Oppfølgingsspørsmål	Intervjuers kommentarer:
<u>Tanker om framtida</u>	Hvilken utdanning ønsker du å ta? Hvorfor?	
<u>Utdanning/yrkesvalg</u>	Hvilket yrke ønsker du å velge? Hvorfor? Tror du det kommer til å bli slik?	
<u>Bosted/bolig</u>	Hvor ønsker du å bo? Hvorfor? Hvordan ønsker du å bo? Hvorfor? Tror du det kommer til å bli slik?	
<u>Familie</u>	<u>Kommer du til å stifte familie?</u> Hvordan kommer familien din til å være? <u>Tror du du kan komme til å bli skilt?</u>	